

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

CAPITALUL STRĂIN ÎN ECONOMIA ROMÂNIEI ÎN DECENIUL PREMERGĂTOR CELUI DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

ILIE PUIA

CONFIRMAREA INTERNAȚIONALĂ A MARII UNIRI DIN 1918

ION ARDELEANU MIRCEA MUȘAT

CONTRIBUȚIA ACTIVĂ A REVOLUȚIONARILOR ROMÂNI LA DEZBATEREA PROBLEMELOR DIN MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ INTERNAȚIONALĂ (1872–1921)

AUGUSTIN DEAC

OAMENI DE ȘTIINȚĂ ÎN VIAȚA POLITICĂ A ROMÂNIEI DIN SECOLUL XIX

PARASCHIVA CÂNCEA

AUTONOMIA VLAHILOR DIN IMPERIUL OTOMAN ÎN SECOLELE XV–XVII

ANCA TANAȘOCA

RISORGIMENTO ȘI PROBLEMA MERIDIONALĂ A ITALIEI ÎN OPERA LUI ANTONIO GRAMSCI

ANDREI SILARD

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

REVISTA REVISTELOR

INSEMNĂRI

RECENZII

8

TOMUL 34

1981

AUGUST

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

**ION APOSTOL (redactor responsabil adjunct); NICHITA ADĂNILOAIE;
LUDOVIC DÉMENY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL
LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU;
POMPILIU TEODOR (membri).**

Prețul unui abonament este de 120 lei.

**În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii
de presă din întreprinderi și instituții.**

**Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin
PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI,
Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 79717.**

**Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM
Departamentul Export-Import presă, P. O. BOX 136—137. Telex
11226—București, Str. 13 Decembrie nr. 3., 70116.**

**Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa Comitetului de
redacție al revistei „REVISTA DE
ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.**

Adresa Redacției:

B-dul Aviatorilor, nr. 1

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 34, Nr. 8

august 1981

SUMAR

- ILIE PUIA, Capitalul străin în economia României în deceniul premergător celui de al doilea război mondial 1405
 ION ARDELEANU, MIRCEA MUȘAT, Confirmarea internațională a Marii Uniri din 1918 1423

- AUGUSTIN DEAC, Contribuția activă a revoluționarilor români la dezbaterile problemelor din mișcarea muncitorească internațională (1872—1921) 1445
 PARASCHIVA CÂNCEA, Oameni de știință în viața politică a României din secolul XIX 1473

- MARCEL ENE, Marele vornic Stroe Leurdeanu 1495
 ANCA TANAȘOCA, Autonomia vlahilor din Imperiul Otoman în secolele XV—XVII 1513

- ANDREI SILARD, Risorgimento și problema meridională a Italiei în opera lui Antonio Gramsci 1531

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

- Despre convenția dintre Vladimirescu și Eterie și alte probleme ale revoluției din 1821 (*Dan Berindei*) 1555

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Simpozion consacrat împlinirii a „45 de ani de la procesul militanților comuniști și antifasciști de la Brașov”; A XV-a sesiune de rapoarte privind cercetările arheologice în România (*Petre Gheorghe, Constantin C. Petolescu, Ștefan Olteanu, Petre Diaconu*); Ședința publică de comunicări consacrată împlinirii a 115 ani de la înființarea Academiei (*Constantin Damian*); Conferința internațională „Război și societate în Europa central-răsăriteană în era revoluțiilor 1775—1856” (*Fl. Constantiniu*); Călătorie de documentare în R. S. Cehoslovacă (*Nicolae Dascălu*) 1561

RECENZII

- *** *Călători străini despre țările române*, vol. VII, volum îngrijit de Maria Holban redactor responsabil, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 623 p. cu ilustr. (*Paul Binder*) 1571

- NICOLAE BRANGA, *Urbanismul Daciei romane*, Edit. Facla, Timișoara, 1980
212 p. (*Vasile Dupoi*) 1574
- GERALD J. BOBANGO, *The Emergence of the Romanian National State*, Columbia University Press, New York, 1979, XIII + 307 p. il. (*Valeriu Stan*) 1577
- * * *Kriegswirtschaft und Rüstung (1939—1945)* (Economia de război și înarmarea, 1939—1945), Coordonatori: Friedrich Forstmeier și Hans-Erich Volkmann, Droste Verlag, Düsseldorf, 1977, 418 p. (*Monica Andone*) 1580

REVISTA REVISTELOR

- * * „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca, vol. XXI (1978), 548 p. (*Radu-Dan Vlad*) 1587

ÎNSEMĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI.** — * * *Lupta pentru unitatea națională a țărilor române. Documente externe*, publicate de Radu Constantinescu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1981, 384 p. (*L. Demény*); GERNOT NUSSBÄCHER, *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*, Kriterion Verlag, Bukarest, 1981, 213 p. (*Șerban Papacostea*); * * *Théorie et méthode dans l'historiographie roumaine (1965—1979)*, Bibliothèque Centrale Universitaire de Bucarest, Bucarest, 1980, XXXVI + 134 p. (*Dumitru Preda*): **ISTORIA UNIVERSALĂ.** — ILJAZ FISHTA, *Ndërrhyrja e Kapitalit të huaj dhe pasojat e saj sëklliaevëbuesë për shqiperinë — 1925—1931* (Imixtiunea capitalului străin în Albania și urmările ei înrobitoare 1925—1931), Edit. Academiei de științe a R.P.S. Albania, Tirana, 1979, 407 p. (*Marius Dobrescu*); IMRICH KOTVAN, *Inkunábuly na Slovensku* (Incunabula quae in bibliotecis Slovaciae asservantur), Matica slovenská, Martin, 1979, 556 p. + 48 ilustrații (*Eva Mârza*) 1593
- ARON PETRIC** (1915 — 1981) 1605

REVISTA DE ISTORIE

TOME 34, N°. 8

août 1981

SOMMAIRE

- ILIE PUIA, Le capital étranger dans l'économie de la Roumanie dans la décennie d'avant la deuxième guerre mondiale 1405
ION ARDELEANU, MIRCEA MUŞAT, La confirmation internationale de la Grande Union de 1918 1423

★

- AUGUSTIN DEAC, La contribution active des révolutionnaires roumains au débat des problèmes du mouvement ouvrier international (1872—1921) 1445
PARASCHIVA CÂNCEA, Hommes de science dans la vie politique de la Roumanie du XIX-e siècle 1473

★

- MARCEL ENE, Le grand vornic Stroe Leurdeanu 1495
ANCA TANAŞOCA, L'autonomie des Vlaches de l'Empire Ottoman aux XV-e—XVII-e siècles 1513

★

- ANDREI SILARD, Le Risorgimento et la question méridionale d'Italie dans l'œuvre d'Antonio Gramsci 1531

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ÉTUDES DOCUMENTAIRES)

- Sur la convention entre Vladimirescu et l'Hétairie et d'autres problèmes de la révolution de 1821 (*Dan Berindei*) 1553

LA VIE SCIENTIFIQUE

- Symposium consacré à l'accomplissement de 45 ans du processus des militants communistes et antifascistes de Braşov; La XV-e session de rapports sur les recherches archéologiques en Roumanie (*Petre Gheorghe; Constantin C. Petolescu, Ştefan Olteanu, Petre Diaconu*); La séance publique de communications consacrée à l'accomplissement de 115 ans de la création de l'Académie (*Constantin Damian*); La Conférence internationale „Guerre et société dans l'Europe centrale à l'époque des révolutions de 1775—1856" (*Fl. Constantiniu*); Voyage de documentation dans la R.S. de Tchécoslovaquie (*Nicolae Dascălu*) 1561

COMPTES RENDUS

- * * Călători străini despre țările române (Voyageurs étrangers sur les Pays Roumains), vol. VII, volume élaboré par Maria Holban (rédacteur en chef), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1980, 623 p. avec illustr. (Paul Binder) 1571
- NICOLAE BRANGA, *Urbanismul Daciei romane* (l'Urbanisme de la Dacie romaine), Editions Facla, 1980, Timișoara, 212 p. (Vasile Dupoi) 1574
- GERALD J. BOBANGO, *The Emergence of the Romanian National State*, Columbia University Press, New York, 1979, XIII + 307 p. + illustrations (Valeriu Stan) 1577
- * * *Kriegswirtschaft und Rüstung (1939–1945)* (L'économie de guerre et d'armement 1939–1945), coordonateurs: Friedrich Forstmeier et Hans-Erich Volkmann, Droste Verlag, Düsseldorf, 1977, 418 p. (Monica Andone) 1580

REVUE DES REVUES

- * * „L'Annuaire de l'Institut d'histoire et d'archéologie de Cluj-Napoca”, vol. XXI (1978), 548 p. (Radu-Dan Vlad) 1587

NOTES

- HISTOIRE DE ROUMANIE** — * * *Lupta pentru unitatea națională a țărilor române. Documente externe* (La lutte pour l'unité nationale des Pays Roumains. Documents externes) publiés par Radu Constantinescu, Direction Générale des Archives d'Etat, Bucarest, 1981, 384 p. (L. Démény); GERNOT NUSSBÄCHER, *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*, Kriterion Verlag, Bukarest, 1981, 213 p. (Șerban Papacostea); * * *Théorie et méthode dans l'historiographie roumaine (1965–1979)*, Bibliothèque Centrale Universitaire de Bucarest, 1980, XXXVI + 134 p. (Dumitru Preda); **HISTOIRE UNIVERSELLE**. — ILJAZ FISHTA, *Naërhyrja e kapitalit të huaj dhe pasojat e saj skllavnuuese për shqiperinë—1925–1931*, (L'immixtion du capital étranger dans l'Albanie et ses conséquences asservissantes (1925–1931), Editions de l'Académie des sciences de R. S. d'Albanie, Tirana, 1979, 407 p. (Marius Dobrescu); IMRICH KOTVAN, *Inkunabuly na Slovensku* (Incunables qui se conservent dans les bibliothèques de Slovaquie), Matika slovenska, Martin, 1979, 556 p. + 48 illustrations (Eva Márza) 1593
- ARON PETRIC** (1915 – 1981) 1605

CAPITALUL STRĂIN ÎN ECONOMIA ROMÂNIEI ÎN DECENTUL PREMERGĂTOR CELUI DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

DE

ILIE PUIA

Analiza evoluției economiei românești în frământatul deceniu patru al secolului nostru evidențiază procese și transformări deosebite față de perioadele anterioare *. „După ieșirea din criza economică — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — producția industrială și agricolă cunoaște o continuă creștere, atingând în 1938 cel mai înalt nivel cunoscut în orinduirea burghezo-moșierească”¹. În acești ani, pe lângă un ritm de dezvoltare mai susținut al economiei, se amplifică diversificarea producției industriale.

Au avut loc schimbări în structura industrială a țării, prin începutul dezvoltării unor ramuri ale industriei grele orientate îndeosebi spre satisfacerea nevoilor militare, de apărare a țării.

Economia românească s-a caracterizat prin continuarea industrializării capitaliste, prin diversificarea industriei, trecerea la faza dezvoltării industriei grele în strinsă legătură cu continuarea existenței capitalului străin.

Cu toate că după anul 1934 economia națională a înregistrat o dezvoltare mai susținută, aceasta nu a reușit să valorifice decât în parte posibilitățile existente, ca resurse materiale și umane, datorită faptului că în calea creșterii forțelor de producție se interpuneau rămășițele semif feudale din agricultură, ramura cea mai înapoiată în structura economiei. În același timp, și în deceniul patru, România continua să cunoască influența capitalului străin, ca țară importatoare de capital. Drept urmare, scurgerea de substanță economică, prin transferul în străinătate a unei părți din venitul național, continua să atingă proporții încă destul de mari, deși

* Pentru caracterizarea de ansamblu a acestei perioade, vezi (în ordinea apariției): V. Axenciuc, *La place occupée par la Roumanie dans la division mondiale capitaliste à la veille de la seconde guerre mondiale*, în „Revue roumaine d'histoire” nr. 4, 1966; M. A. Lupu, *Nivelul și structura economiei în anul 1938*, în „Probleme economice” nr. 8, 1969; I. Puia, *Le développement de l'industrie roumaine dans les années qui ont précédé la seconde guerre mondiale*, în „Revue roumaine d'histoire” nr. 3, 1971; R. Moldovan, *Economia României în perioada 1934—1938*, în *Progresul economic în România 1877—1977*, Edit. politică, București, 1977; *Istorie economică*, (sub. red. N. Marcu) cap. „Evoluția economiei românești de la ieșirea din criza economică până la cel de-al doilea război mondial”.

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul dezvoltării construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 367.

mai reduse față de perioada anterioară, ceea ce evident că afecta dezvoltarea de ansamblu a economiei.

Evidențierea aspectelor legate de rolul capitalului străin în economia României capitaliste explică fără putință de tăgadă — și împotriva unora care încercând tot felul de comparații între țara noastră și unele țări dezvoltate fac abstracție de îndelungata jefuire a bogățiilor noastre — de ce încă și în anii construcției socialiste, cu toate succesele economice obținute, decalajele care ne despart de țările dezvoltate, deși au fost mult reduse, nu au putut fi încă înlăturate. Însușirea, timp îndelungat, a unor profituri imense a avut și are consecințe prelungite pînă în zilele noastre. „Mai bine de 70 de ani — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — monopolurile internaționale au luat din România zeci și zeci de miliarde de dolari. După unele calcule, cu mult peste 100 miliarde, așa cum au luat de pe întreg cuprinsul globului”². Fără îndoială că deceniul patru al secolului nostru se înscrie în această îndelungată perioadă de asuprire economică a României. Deși ponderea capitalului străin scade comparativ cu perioadele anterioare, el continuă să aibă un caracter exploatare asupra bogățiilor țării și muncii poporului nostru*.

Cele două procese esențiale — industrializarea mai accentuată și penetrația capitalului străin — începute în perioadele anterioare, au continuat să se desfășoare și să se condiționeze, pe de o parte într-un volum și cu o arie amplificate, iar pe de altă parte într-o gamă mult mai variată. Așadar, unul din factorii importanți care au influențat puternic întregul curs al vieții economice românești și din această etapă, ca de altfel din întreaga perioadă a capitalismului, a fost existența capitalului străin, schimbările intervenite pe parcurs în ponderea și structura acestuia, precum și raportul dintre capitalul străin și atitudinea burgheziei românești în colaborarea și conlucrarea cu marile monopoluri internaționale.

Evoluția economiei s-a împletit strîns cu activitatea capitalului străin în diferitele ramuri economice, influențînd întregul mecanism de funcționare a organismului social de producție capitalist. Se poate aprecia, în general, că asocierea pozițiilor și rolului jucat de capitalul străin cu

* Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare rostită la al II-lea Congres al Consiliilor populare*, în „Scînteia” din 11 septembrie 1980.

* În aprecierea rolului capitalului străin, trebuie avut în vedere faptul că penetrația acestuia nu a fost un fenomen izolat ci ea s-a produs pretutîndeni într-o anumită etapă a evoluției țărilor slab dezvoltate, între care și România. Importul și exportul de capitaluri, sensul mișcării capitalurilor este, în funcție, în primul rînd, de situația generală economică, de nivelul de dezvoltare a fiecărei țări în parte, de politica economică promovată, de sistemul de alianțe din care face parte etc. De aceea, fenomenul penetrației capitalului ne apare ca un fenomen obiectiv în condițiile capitalismului. Este necesar, de asemenea, pentru a privi nuanțat problema capitalului străin, să se facă distincție între capitalul exportat și capitalul transferat, dacă avem în vedere căile prin care pătrunde capitalul străin în economiile țărilor slab dezvoltate, între exportul de capital și transferul de capital. În lucrările sale, referitoare la evoluția economiei românești, L. Pătrășcanu, atrăgea atenția că „trebuie făcută o strictă deosebire între capitalul străin venit pe calea exportului care rămîne pe mai departe încorporat țărilor de origine, deoarece plusvaloarea este trimisă și consumată peste hotare și capitalul venit pe calea transferului, care dimpotrivă, se încorporează economiei naționale, rămîne definitiv fixat aici, indiferent dacă este sau a fost străin, la origine”. (L. D. Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, ediția a treia revăzută, Edit. de stat, București, 1946, p. 192—193). Se înțelege, de pildă, că prin înființarea de întreprinderi industriale, în transporturi, telecomunicații, prin echiparea industriei autohtone cu mașini, instalații, tehnică avansată etc. se aduce o contribuție la dezvoltarea forțelor de producție industriale, dar, bineînțeles, cu prețul unor sacrificii financiare mari din partea statului.

slaba dezvoltare a țării menținea starea de subordonare a economiei naționale, dependența sa de interesele monopolurilor și ale puterilor imperialiste, cu concursul unor cercuri ale burgheziei românești. Avea loc o diminuare a venitului național, se perpetua lipsa de capitaluri autohtone și nevoia importului de capital străin. Ca urmare, deși România era un stat burghez, suveran și independent, slaba dezvoltare economică, situația subordonată în cadrul sistemului mondial capitalist creau condiții pentru încălcarea, uneori, de către monopolurile internaționale a atributelor de suveranitate și independență. Cu atât mai mult cu cât în acești ani viața economică și politică internațională cunoștea o evoluție defavorabilă vieții economice și politice din România.

Pentru deceniul patru, situația, din punct de vedere al existenței capitalului străin, apare schimbată față de perioadele anterioare, cu deosebire față de cea a crizei economice de supraproducție dintre anii 1929 — 1933. Așa cum afirmă L. Pătrășcanu, „în timpul guvernării național-țărăniștilor, influența de capital străin a crescut, pătrunderea lui fiind încurajată de guvernul acestui partid”³. Din punct de vedere al capitalului străin și a influenței lui asupra economiei românești, în acest deceniu, distingem două etape cu caracteristici aparte, atît în ce privește volumul cît și căile de pătrundere a capitalului străin. Este vorba de o primă etapă pînă în 1931, corespunzătoare în general crizei de supraproducție și a doua etapă care, din punct de vedere al problemei de care ne ocupăm, se întinde pînă în 1940, o dată cu instaurarea regimului antonescian și subordonarea țării Germaniei naziste. De altfel, și în perioada guvernării liberale, politica economică „prin noi înșine”, deși purta o coloratură națională, nu excludea participarea capitalurilor străine în economia țării. Burghezia liberală urmărea să-și întărească propriile poziții economice și să participe împreună cu capitalul străin la împărțirea rezultatelor exploatarei bogățiilor țării și a forței de muncă. După 1928 însă, susținătorii zeloși ai concepției „porți deschise capitalului străin”, grupați în partidul național-țărănesc, legați de cercurile financiare străine, militau pentru o pătrundere nestîngherită a capitalurilor străine în economia românească. Pe aceeași linie, analiza legislației industriale financiare și comerciale duce la concluzia că burghezia autohtonă a avut, în general, o atitudine de largă bunăvoință și înlesnire față de capitalul străin. Lipsa de consecvență și eficacitate a legislației economice își are explicația în lupta de interese dintre diferitele grupări economice și politice ale claselor dominante, în dauna intereselor naționale, ale statului și poporului, precum și în activitatea capitaliștilor străini care speculau asemenea contradicții sau interveneau deschis, exercitînd presiuni asupra guvernelor țării. Deci, din 1928 pînă în 1931 constatăm o perioadă de masivă pătrundere a capitalurilor străine, care reușesc astfel să profite de pe urma consecințelor grave ale crizei economice și să întărească dependența României față de monopolurile internaționale.

După o situație întocmită de Ministerul de Finanțe, capitalul total datorat de România, conform contractelor încheiate, pînă la 1 ianuarie

³ L. Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, ediția a treia revăzută, Edit. de stat, București, 1946, p. 190.

1932 se ridica la cifra enormă de 141.141.299.622 lei⁴. Aceste împrumuturi *, avînd în cea mai mare parte un caracter neproductiv, au generat o permanentă cerere de devize pentru plățile în străinătate, ceea ce a dus la o serie de grave consecințe pentru țară, între care : sporirea fiscalității asupra populației pentru forțarea creșterii veniturilor bugetare, deprecierea cursului leului determinată de cererea permanentă de devize, măsuri noi în domeniul comerțului exterior și acceptarea unor condiții grele impuse de creditorii străini, condiții care vor leza însăși atributele de suveranitate națională.

Trebuie precizat că în condițiile izbucnirii crizei economice mondiale, însoțită de scăderea încasărilor bugetare și prăbușirea prețurilor mondiale erau amenințate atît bazele stabilizării monetare din 1929 cît, mai ales, capacitatea de plată și transfer a cuponului datoriei publice externe, datorat de statul român. Aceste condiții explică de ce, la cererea cercurilor conducătoare românești, *monopolurile internaționale acordă împrumuturile cunoscute și care erau menite să asigure rambursarea creanțelor periclitate prin desfășurarea crizei*. Statul român a continuat să plătească integral cuponul datoriei sale externe chiar în condițiile prăbușirii finanțelor publice și a încasărilor fiscale din anii crizei economice, fără a se ține seama de scăderea catastrofală a prețurilor mondiale, mai ales la cereale și materii prime care formau baza exportului românesc. Numai după sleirea totală a capacității de plată a țării, după îndelungate tratative duse la Paris, prin intermediul Comitetului financiar al Ligii Națiunilor care a numit pentru România un consilier permanent, ce coordona lucrările unor experți străini numiți de guvernul român, la recomandarea acestui Comitet, s-a putut obține reducerea anuităților publice la 3,7 miliarde lei în bugetul pe 1933/1934 și la 1,4 miliarde lei pe 1934/1935. Colaborarea tehnică cu experții Ligii Națiunilor și orice alte forme de control străin asupra finanțelor țării a luat sfîrșit o dată cu încheierea acordurilor cu creditorii străini, privind reducerea cuponului datoriei externe a României în anul 1934⁵. Prin contractarea împrumuturilor din anii crizei economice, pînă în 1931, România a ajuns țara cu cea mai mare datorie publică externă pe locuitor, dintre toate țările Europei centrale, de răsărit și balcanice,

⁴ Arhiva Ministerului de Finanțe, Direcția — datoria publică, pachet 7, dosar 50/1926 — 1933, f. 395.

* Amintim principalele împrumuturi externe efectuate în acești ani de statul român : a) un avans în aur la Banca Angliei și la Banca Franței de circa 1500 mil. lei (aprilie 1928); b) un împrumut pe termen scurt la Banca comercială italiană din Milano de 12 mil. dolari (septembrie 1928); c) împrumutul de stabilizare din 1929, în valoare de 100 mil. dolari; d) împrumutul american acordat de International Telephone and Telegraph Corporation în 1930 pentru 8 mil. dolari; e) împrumutul de dezvoltare, contractat la Paris, în 1931 în valoare de 1.325.000 franci francezi (Vezi, în ordine: V. Madgearu, *Drumul echilibrului financiar*, p. 20, Fl. Oromolu, *La stabilisation monetaire en Roumanie*, Paris, 1931, p. 142, Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate*, București, 1934, p. 683, V. Madgearu, *op. cit.*, p. 44, *Monitorul oficial*, partea I, nr. 66 bis., 18 martie 1931, Dezbateri parlamentare, p. 2439.

⁵ Al. Nonu, *Acordurile financiare de la Paris pentru reducerea cuponului extern*, în „Anale economice și statistice”, nr. 10—12, 1934, p. 149—167.

cu excepția Greciei⁶. Aceasta ne demonstrează că gradul de pătrundere a capitalului străin, pe calea *împrumuturilor de stat*, în România era mai ridicat chiar decât în alte țări mai mici și mai slab dezvoltate decât țara noastră. Împrumuturile contractate nu vor reuși însă să remedieze decât parțial situația creată de criza economică, care avea „rădăcini adânci — cum afirmă un economist al vremii — în însăși structura societății noastre, deoarece standardul de viață al populației și randamentul mediu erau aspectele grave ale economiei românești”⁷.

După anul 1931 situația s-a schimbat, exportul de capital din țările apusene având loc pe o scară redusă și numai în mod cu totul sporadic*. Această împrejurare a modificat pentru perioada următoare, până la al doilea război, proporția capitalului străin față de cel autohton, în favoarea ultimului.

După ieșirea din criza de supraproducție statul român a promovat o politică economică în care se punea accent pe necesitatea participării la diviziunea internațională a muncii pentru a-și rezolva problemele dificile cu care se confrunta economia națională. Pentru a impulsiona dezvoltarea mai susținută a industriei ca și a întregii economii, România a adoptat o serie de măsuri de politică comercială ca soluții posibile pentru ameliorarea situației financiare. Țara avea nevoie de valută forte, ca urmare a creșterii importului pentru industrializare și înzestrarea armatei cât și pentru necesitățile serviciului datoriei externe, marile împrumuturi din anii crizei continuând să exercite presiuni asupra economiei naționale. Rămânerea și în acești ani a României în sistemul politic franco-britanic care cuprindea țări ce erau principalele creditoare va începe să intre în

⁶ La începutul anului 1934, un grup de experți străini, la cererea guvernului român efectuând o anchetă asupra situației economice și financiare a României prezintă, în ce privește *datoria publică*, următoarele date (pentru anul bugetar 1931/1932, în franci elvețieni):

Datoria publică externă a citorva țări europene
în 1931/1932

Țara	Suma totală (mil. fr. elvețieni)	Pe locuitor (fr. elvețieni)
Grecia	2.198	343
România	4.705	261
Jugoslavia	2.979	235
Ungaria	1.949	222
Austria	1.235	184
Bulgaria	630	112
Cehoslovacia	1.457	99
Polonia	2.797	87

Sursa: *Report on the economic and financial situation of Roumania* — Dr. prof. S. W. Bruins, E. L. Hall — Patche, F. Richard March, Paris, 1934, anexa V.

⁷ I. N. Angelescu, *Tendințe evolutive ale societății românești*, București, 1931, p. 77.

* Până la izbucnirea războiului statul român realizează: a) împrumutul de consolidare „Fuding” 4 1/2% din 1934 emis în franci francezi pentru arieratele provenite din soldul neachitat, pentru dobânda la împrumuturile de stat din anii crizei economice. Împrumutul înlocuia vechile rente indiferent dacă erau în franci francezi, dolari sau lire sterline; b) proiectul unui împrumut cu Cehoslovacia, în martie 1937, pentru acoperirea comenzilor militare; c) acordul pentru un împrumut în Anglia, din iulie 1939, dar izbucnirea războiului a împiedicat contractarea lui. (Arhiva Ministerului de Finanțe serviciul — datoria publică externă, dosar nepăgănat).

contradicție cu posibilitățile de plată avînd în vedere că mărfurile românești erau plasate în cea mai mare parte în țările Europei centrale, țări ce practicau un riguros control al schimbului. De aceea, deși balanța comercială avea un sold activ, se întîmpinau greutăți numeroase pentru transferul plăților în străinătate. Ca urmare, și în domeniul finanțelor, ca și al comerțului, sesizăm ca o caracteristică a perioadei intervenția mai amplă a statului. Această intervenție și-a găsit expresia în menținerea și diversificarea instrumentelor de politică economică. Se înțelege că întărirea controlului exercitat de stat asupra economiei și finanțelor a fost folosită de virfurile burgheziei pentru o repartizare a venitului național în folosul lor, dar în același timp intervenția statului a întărit rolul capitalului autohton în raportul cu capitalul străin. Din această cauză vom asista la schimbări importante față de anii anteriori în poziția adoptată de stat față de problema datoriei publice externe. Perioada anterioară războiului s-a caracterizat printr-o multitudine de măsuri în domeniul datoriei publice externe, soldate cu modificarea sarcinilor externe ale statului, în sensul unei reduceri a cuponului datoriei publice externe. Astfel, față de o datorie publică externă de peste 141 miliarde lei în 1932 s-a ajuns la circa 80 miliarde lei în 1935 și la circa 63 miliarde lei în 1941, o reducere la aproximativ 45 % din datoria anului 1932 ⁸.

Cele mai mari scăderi au fost obținute la datoria exprimată în lire sterline și în franci aur. Deși s-au obținut modificări în datoria publică externă, n-a fost schimbată ierarhizarea marilor creditori ai României, care rămîn și în acești ani cei din grupul tradițional franco-englez.

Continuînd să-și respecte obligațiile financiare externe, statul român intervine mai energic în întărirea controlului asupra schimburilor comerciale pentru asigurarea mijloacelor necesare transferului cuponului datoriei publice externe ⁹, conversiunile datoriei externe devenind o caracteristică a acestor ani în domeniul finanțelor țării.

În acest scop s-au întreprins, începînd cu anul 1934, la Paris, numeroase negocieri * cu creditorii străini, deținători atît ai rentelor de stat, ai rentelor C.A.M., cei ale căror creanțe nu erau reprezentate prin titluri, pentru a se încheia un acord general care să cuprindă întreaga datorie externă a țării ¹⁰.

⁸ *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 809 și *Expunerea de motive la bugetul general al statului, pe exercițiul 1941/1942*, București, 1941, p. 73.

⁹ V. Madgearu, *La politique économique exterieure de la Roumanie (1927—1938)*, București, 1939, p. 31.

* Cu prilejul acestor negocieri au fost prezentate două rapoarte privind situația economică și financiară a României, unul întocmit de guvernul român, al doilea de experții guvernelor francez și englez. Ca bază a discuțiilor a fost luat cel de al doilea raport, deoarece experții străini au fost numiți tot de guvernul român. Acest raport, cum aprecia guvernul român, „conchide la o capacitate de plată și transfer peste posibilitățile reale ale țării”, fiind făcut pe baza anticipării rezultatelor bugetare, rezultate care în realitate au fost inferioare prevederilor bugetare, (V. Slăvescu, *La situation économique de la Roumanie et sa capacité de paiement*, București, 1934; *Expunere de motive la proiectul de buget general al statului pe exercițiul 1934/1935*, p. 96.

¹⁰ Gh. M. Dobrovici, *Evoluția economică și financiară a României în perioada 1934/1943*, București, 1943, p. 70.

Tratatul s-a încheiat prin parafarea acordurilor privind rentele C.A.M. din 21 iulie 1934 și rentele de stat din 24 iulie 1934¹¹. Încercările statului român de a reglementa datoria publică se loveau însă de diversitatea clauzelor contractuale, fiecare împrumut avînd titluri cu o anumită valoare nominală, cu anumite cupoane de dobînzii cu termene diferite de achitare, ceea ce făcea aproape imposibilă tratarea unitară a problemelor datoriei externe. Din această cauză, negocierile erau purtate separat cu deținătorii de titluri de rentă română. De asemenea, capitaliștii străini, considerînd România o țară cu multiple resurse economice, nu acordau concesiuni ca altor state debitoare, care obțineau reduceri mai mari de anuități¹².

Statul român se găsea permanent sub presiunea intervențiilor pe cale diplomatică ale marilor puteri creditoare — Anglia, Franța, Belgia, Olanda, Italia, Elveția, intervenții ce îngreunau operațiile financiare sau comerciale, dăunătoare, în ultimă instanță, creditului statului¹³.

Cu toate acestea, acordurile încheiate cu creditorii străini — în 1937 se hotărăște prelungirea acordurilor încheiate în 1934 — au însemnat un pas pe calea slăbirii presiunii datoriei externe, obținîndu-se unele degrevări ale datoriei externe, micșorîndu-se deci sarcinile bugetare. Astfel, printr-o lege adoptată în octombrie 1937 se hotăra că puteau să circule și să fie plătite în țară de către statul român numai titlurile de rentă externă ștampilate¹⁴. Se limita importul și se apăra astfel moneda națională. În 1939 printr-o nouă lege au trecut în patrimoniul statului titluri ale împrumuturilor externe pe calea importului efectuat de către instituțiile publice, ceea ce a contribuit la reducerea capitalului și datoriei externe¹⁵.

Pe lângă conversiunea datoriei publice externe, statul român a urmărit și realizarea unor schimbări în tehnica de amortizare în sensul că titlurile de rentă convertite să poată fi negociate la bursă, guvernul român putea să le răscumpere, știut fiind faptul că în acești ani cursurile erau destul de coborîte¹⁶.

Cît privește contractarea de noi împrumuturi, spre deosebire de anii marii crize economice, statul român a făcut — cum am arătat — foarte puține împrumuturi, pe termen scurt, și foarte mult redus ca valoare, ele servind în special procurării de materiale necesare înzestrării armatei.

Așadar, măsurile de politică financiară luate în acești ani au făcut ca datoria publică externă să scadă permanent, dar destul de lent, influen-

¹¹ „Monitorul oficial”, nr. 192, 22 august 1934, partea I, p. 5371. La aceste acorduri n-au aderat deținătorii germani de rente, deținătorii de rente petroliere și creditorii americani. Cu aceștia statul român a continuat negocierile în anii următori pînă în 1941 cînd, datorită războiului, a fost suspendat serviciul datoriei publice externe. După al doilea război mondial reluarea tratatelor cu creditorii străini s-a făcut luîndu-se în considerație suma de 500 milioane dolari cît s-a considerat că era valoarea titlurilor externe în 1941. Această sumă echivala cu circa 51 miliarde lei, fără primele de 38% și 50% la cursul dolarului de 102,25 lei în 1941. Dacă avem în vedere fluctuația monetară, această sumă era de o valoare apropiată de cea prezentată de guvernul român la proiectul de buget pe 1941/1942. (Arhiva Ministerului de Finanțe. Direcția valutară, dosar nepaginat).

¹² Arhiva Minist. Finanțelor. Direcția datoriei publice, pachet 16, dosar 169/1934—1936, f. 2.

¹³ Ibidem, pachet 17, dosar 176/1935, f. 41.

¹⁴ „Monitorul oficial” nr. 243, și oct. 1937, partea I, p. 8447.

¹⁵ Enciclopedia României, vol. IV, București, 1943, p. 815.

¹⁶ Arhiva Minist. de Finanțe — Direcția datoriei publice, pachet 16, dosar 169/1934—1936, f. 120.

fiind pozitiv balanța de plăți și soldul balanței comerciale. Această reducere s-a datorat achitării cupoanelor de dobânzi, modificarea unor datorii avînd loc pe baza unor recalculări potrivit acordurilor încheiate cu creditorii.

Persistența dificultăților legate de transferul plăților externe a obligat statul român să suporte și în această perioadă presiunile și intervențiile creditorilor străini în politica economică a țării, chiar dacă burghezia autohtonă a devenit mai puternică față de anii anteriori. Datoria publică externă a continuat să fie legată direct sau indirect de întreaga politică economică a României, în mod deosebit, să influențeze relațiile comerciale externe ale țării. Deși cuponul datoriei publice externe a mers în descreștere, totuși a afectat balanța comerțului exterior, subordonată cerințelor echilibrării balanței plăților externe.

Iată cum au evoluat excedentele balanței comerciale, pe de o parte și anuitățile datoriei externe, pe de altă parte în deceniul 1929—1938.

Excedentele comerțului exterior al României în raport cu anuitățile datoriei publice externe între 1929—1938 (în milioane lei)†

Anii	Excedentele balanței comerciale	Anuitățile datoriei publice externe	Raport anuități față de excedentele balanței comerciale
1929—1933	18.391	26.556	144%
1934—1938	29.470	9.700	33%

Sursa: *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943 și *Expunere de motive la bugetul general al statului*, pe exercițiul 1939/1940, București, 1940, p. 69.

Presiunea cuponului datoriei publice externe asupra balanței comerțului exterior a devenit deosebit de puternică în anii crizei economice, cînd anuitățile acestei datorii au înghițit toate excedentele balanței comerciale, lăsînd — așa cum se vede din datele de mai sus — o serie de angajamente neacoperite din balanța de plăți, care au înghițit, în bună parte, produsul în devalua al împrumuturilor contractate. Toate acestea aveau loc în condițiile în care statul recurge la forțarea exportului cînd — așa cum se știe — asistam la o prăbușire a prețurilor mondiale.

În anii crizei, obligațiile contractate față de monopolurile internaționale au prevalat asupra măsurilor de apărare a intereselor economice ale țării și, din acest punct de vedere, burghezia română a constituit o excepție în lumea capitalistă.

Țările subdezvoltate, cu structură predominant agrară, din cauza crizei, obligate să facă față unor mari datorii externe au declarat moratorii parțiale sau integrale de transfer al acestor datorii. Printre cele care au făcut excepție „... se află țara noastră care pînă în ultima vreme și-a îndeplinit cu scrupulozitate toate îndatoririle luate față de străinătate, cu toate că sarcina nominală a datoriei ei externe a crescut neîncetat și că a trebuit să cedeze de două ori și jumătate pînă la de trei ori mai multe

produse, din prisosul ei de export, pentru a găsi devizele necesare plăților la care este supusă”¹⁷.

Pe de altă parte, satisfacerea obligațiilor legate de împrumuturile externe contractate de stat a creat pentru economia țării și pentru bugetul de stat probleme deosebit de grele, atât în ce privește procurarea resurselor necesare, cât și transferul lor în străinătate. Anuitățile datoriei publice externe consumau o parte importantă din resursele fiscale, procurate prin pîrghia impozitelor și taxelor asupra maselor de oameni ai muncii. Dacă ponderea anuității față de încasările fiscale era extrem de mare în anii crizei economice — 28,8% în anul 1929 și 38,4% în anul 1932, — după această dată, ca urmare a redresării economiei și a încetării contractării de noi împrumuturi, ponderea anuității cunoaște o permanentă scădere, reprezentînd 11,8% în anul 1938 față de încasările fiscale¹⁸.

Așadar, efortul impus economiei românești pentru plata datoriei publice externe, cu deosebire în anii crizei, a constituit o frînă pentru redresarea economică a țării. Situația s-a ameliorat o dată cu încetarea efectuării de noi împrumuturi. În același timp, capitaliștii străini și-au asigurat, pe calea împrumuturilor acordate statului român, profituri mari, cu totul disproporționate față de eficiența economică a acestor împrumuturi pentru economia națională.

Capitalul străin continua să influențeze dezvoltarea de ansamblu a țării, prin sectorul industriei, pe calea investițiilor, cu urmări, de asemenea, defavorabile unei dezvoltări pe măsura resurselor materiale și umane de care dispunea România. Capitalul străin era interesat în ramuri industriale cu condiții naturale favorabile — petrol, cărbune și lemn, precum și în industriile prelucrătoare încurajate și protejate de stat — metalurgică, chimică, textile etc. Și în acest domeniu, activitatea capitalului străin se desfășura cu concursul interesat al unor virfuri ale burgheziei autohtone. Cu toate că în anii din preajma celui de al doilea război mondial ponderea capitalului străin în industrie scade, comparativ cu perioadele anterioare, totuși, prin forța lor economică, prin activitatea pe care o desfășurau monopolurile internaționale continuau să exercite o influență puternică, menținînd România, din punct de vedere al dezvoltării ei industriale, cu mult în urma țărilor de origine a capitalurilor străine. Pe primele locuri se situau, ca și în ceea ce privește împrumuturile, tot capitalurile franceze și engleze, ca urmare și a legăturilor pe care acestea le aveau cu anumite cercuri și partide politice, inclusiv Carol al II-lea. După unele date mai recente, în industria petrolului românesc predomina capitalul străin: 42% anglo-olandez, 23% franco-belgian, 6% american etc, iar românesc 29%¹⁹. În acești ani au avut loc și unele mișcări și substituiți între diferitele capitaluri străine, printre care cel german care încerca

¹⁷ Expunere de motive la bugetul general al statului pe exercițiul 1933/1934, p. 264—265.

¹⁸ Expunere de motive la bugetul general al statului, pe exercițiul 1938/1939, București, 1939, p. 60.

¹⁹ *Arhivele statului, București, Colecția microfilme S.U.A., T. 77—612, rola 48, C. 1797643 (O.K.W., W.J./C.4 Rumänien, 37). Preponderența capitalurilor anglo-franceze în industria petrolului rezultă și din participarea acestora la producția obținută în anul 1938, după cum urmează (în mii tone): anglo-olandez — 2386, franco-belgian — 1548, american — 899, italian — 325; societățile românești au extras 946 mii tone țiței. (Arhivele statului — București, colecția microfilme S.U.A. T—77, 612, rola 48, C. 1797529 (&O.K.W., W.I./C.4 Rumänien, 37).*

să-și recucerească pozițiile avute înainte. Pe ansamblul industriei mari prelucrătoare și extractive, în societățile anonime industriale, pentru anul 1938 capitalul străin prezenta următoarea situație :

Capital străin ²⁰ în industrie 1938:

Ramura industrială	Capital străin din total capital social — ramură (în %)
Metalurgică	31
Electrotehnică	29
Chimică	55
Alimentară	41
— zahăr	58
Textilă—confecții	46
Lemn	40
Hîrtie și arte grafice	14
Pielărie	11
Materiale de construcții	43
— ciment	67
Ceramică	22
Sticlărie	27
<i>Total industrie prelucrătoare</i>	37
Petrol	70
Cărbune	71
Aur-argint	19
<i>Total industrie extractivă</i>	68

După cum rezultă din datele de mai sus, capitalul străin avea o pondere foarte mare — 68 % în industria extractivă a României. De altfel, în ramurile extractive era plasat peste 50 % din totalul capitalului străin existent în industria României. Ponderea mare se menține și în anul 1940 cînd în această ramură încă 68,99 % din capital era străin și numai 31,01 % era capital autohton²¹. Interesul capitalului german pentru petrolul românesc este evident în acești ani de febrile pregătiri de război. Într-un memoriu al Statului Major al armatei germane din aprilie 1939 se spunea că „stăpînirea terenurilor petroliere române și o dată cu ea a întregii zone dunărene este condiția preliminară pentru aprovizionarea îndestulătoare a Germaniei cu ulei mineral, în caz de război de lungă durată”²². Alte

²⁰ Gh. Staicu, *Penetrația capitalului străin în economia românească*, în „Independența economică”, nr. 3—4, 1945, p. 31 (autorul apreciază 38% ponderea capitalului străin în societățile anonime din industria prelucrătoare); F. Pațac, *Date privind pozițiile capitalului străin în industria României la sfîrșitul perioadei interbelice*, în „Studii economice”, Timișoara, 1970, p. 89; L. Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, ed. a treia revăzută, Edit. de stat, București, 1946, p. 192; *Anuarul societăților anonime din România*, 1939, vol. XXI, p. 72, *Anuarul Statistic al României*, 1939—1940, p. 478.

²¹ Arhivele Statului, București, fond. Min. Ind. Petrol și Chimiei, dosar 15, 1940, f. 45.

²² Arhivele Statului, București, Colecția de microfilme S.U.A., T. 77—500, rola 25, C. 166.892.893. (O.K.W., W, I/I) C.4 Rumâneni, 29).

rapoarte ale Comandamentului german, încă înainte de izbucnirea războiului, consemnau că însemnătatea României din punct de vedere al economiei de război a Germaniei constă în producția de 40 % din necesarul total de produse petrolifere. Germania mai miza pe resursele bogate de bauxită și crom de care dispunea România ²³. Totuși, până la instaurarea dictaturii antonesciene, cu toate încercările făcute de monopolurile germane de a pătrunde în această ramură, ca de altfel în întreaga economie a României, intervenția lui pe piața românească nu a produs modificări esențiale. Creșterea pe care a marcat-o capitalul german după 1940 a avut loc pe seama capitalurilor franco-belgiene și anglo-americane ²⁴ cu care Germania hitleristă era de acum în război.

În ce privește industria carboniferă, cu toată ponderea ridicată a capitalului străin, dominația acestuia nu putea exercita o influență prea mare asupra evoluției acestei industrii din mai multe cauze. Pe de o parte, societățile care aveau capitaluri la societatea „Petroșani” — care singură concentra în 1938 circa 60 % din producția de cărbuni a țării — se aflau sub influența capitalurilor austriac, francez etc., care aveau o putere financiară redusă pe plan european, pe de altă parte, realizarea producției de cărbuni era în cea mai mare parte dependentă de piața internă, de comenzile statului, de consumul căilor ferate. Drept urmare, capitalul străin putea fi îngrădit în pretențiile lui, în fața intereselor statului, ale grupărilor burgheziei autohtone, prin trecerea la alimentarea căilor ferate cu păcură, așa cum s-au petrecut lucrurile în anii crizei economice dintre 1929—1933. Firmele străine au încercat să vândă chiar participațiile lor unor grupuri capitaliste românești, dar slaba rentabilitate a minelor și mai ales lipsa de capitaluri autohtone a împiedicat realizarea acestui fapt ²⁵.

Industria prelucrătoare era dominată de capitalul autohton, care deținea 63 % din capitalul societăților anonime industriale. Proporțiile capitalului autohton cît și a celui străin difereau pe ramuri și subramuri.

În industria metalurgică, deși capitalul străin avea, în anul 1938, o pondere de numai 31 %, el exercita o influență puternică deoarece era investit în marile întreprinderi metalurgice care, la rîndul lor, dominau celelalte întreprinderi similare de dimensiuni mici și mijlocii. De asemenea, deși societățile cu capital exclusiv românesc reprezentau peste 74 % din numărul societăților metalurgice, dețineau numai circa 10 % din capitalul ramurii. Numai opt mari societăți cu capital străin dețineau peste 3/4 din întregul capital investit în industria metalurgică ²⁶, exercitîndu-și astfel forța lor de dominație asupra tuturor întreprinderilor din această ramură.

Poziții cheie deținea capitaliștii străini în industria chimică — 50 % din capitalul social se afla în 1938 în posesia capitalului străin. Este semnificativ faptul că numai patru mari societăți — între care două cu capital exclusiv străin — reprezentau peste 40 % din capitalul social al întregii industrii chimice.

²³ Idem, C. 1667—072 — 1167082.

²⁴ Vezi aprecieri la L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 193—194.

²⁵ „Viața economică, nr. 12, 1968, p. 10.

²⁶ F. Pațac, *op. cit.*, p. 92.

Datorită profiturilor mari cît și faptului că piața internă era cucerită în mare parte prin politica de încurajare a statului și astfel se oferea un deuseu sigur pentru desfacerea producției, industria textilă interesa în măsură mare capitalul străin. Aproape 1/4 din capitalul străin din întreaga industrie prelucrătoare era, în 1938, investit în industria textilă. Numai șase mari societăți cu capital străin reprezentau peste 30 % din capitalul ramurii textile ²⁷.

În celelalte ramuri ale industriei prelucrătoare, capitalul străin avea ponderi mai reduse. Astfel, în toate subramurile industriei alimentare, cu excepția industriei zahărului, monopolurile străine dețineau numai 10 % avînd deci un rol secundar. La fel, în industria materialelor de construcții, cu excepția industriei cimentului, ponderile de capital străin erau relativ reduse. Într-adevăr, în industria cimentului, patru mari fabrici însumau 71 % din capitalul social al ramurii și aparțineau capitalului străin în proporție de 94 %. Peste 56 % din capacitatea fabricilor de ciment se găsea în anul 1937 în fabrici aparținînd capitalului străin ²⁸.

Abordînd problema capitalului străin pe ansamblul industriei vom constata o pondere mai redusă, față de perioadele anterioare, ca urmare a creșterii capitalului autohton. În industria mare, reprezentată prin societățile anonime, ponderea capitalului străin era de circa 40 % față de 70 % în anul 1929 și peste 80 % în anii dinaintea primului război mondial ²⁹. Trebuie precizat că această pondere se reduce dacă luăm în considerare toate întreprinderile și nu numai societățile anonime industriale. Astfel, chiar în industria metalurgică ponderea capitalului străin se reduce de la 31 % la 21 %, în industria lemnului, de la 40 % la 20 % etc. Toate acestea trebuie avute în vedere cu atît mai mult cu cît, pornind de la nivelul scăzut al industriei românești, ea era reprezentată de numeroase întreprinderi industriale mici și mijlocii individuale, neconstituite în societăți pe acțiuni, precum și de micii meseriași, de manufacturi, ateliere meșteșugărești, la care nu participa capitalul străin și care satisfăceau încă o parte însemnată din nevoile pieței interne de produse industriale. De asemenea, ponderile mai reduse ale capitalului străin, din marea industrie erau și rezultatul tratativelor angajate în acești ani, cînd o parte din monopolurile internaționale, mai ales din petrol, după 1936 și-au lichidat plasamentele, transferîndu-le unor cetățeni români.

Ghemul legăturilor capitalului străin se înnodea puternic în sectorul bancar, unde un număr însemnat dintre băncile mari și mijlocii aveau participații și credite din partea unor mari bănci străine. Între marile bănci, Banca Comercială română, Banca de credit român, Banca comercială italiană, Banca generală din Brașov, Banca de economii din Sibiu, Banca ardeleană etc., cu participare de capital străin, aveau strînse legături cu capitalul internațional investit în țară ale cărei operațiuni le sprijineau și cu finanța internațională. La aceasta a contribuit, în multe cazuri, și forța pe care o reprezenta statul care se afla în spatele acestui capital. Domeniul bancar era, deci, și el controlat de capitalul străin, deoarece, deși ponderea lui scade pe măsura întăririi pozițiilor burgheziei bancare

²⁷ *Ibidem*, p. 93.

²⁸ Enciclopedia României, vol. III, București, 1939, p. 903. F. Pațac. *op. cit.*, p. 94.

²⁹ Anuarul societăților anonime din România 1939, vol. XXI, p. 72; Almanahul economic pe 1947, Edit. Cartea Românească, București, 1947, p. 588.

autohtone, în anul 1938 continua să fie de 25 %³⁰ în totalul capitalului bancar față de 65 % în anul 1929.

În domeniul comerțului, a activității societăților comerciale ponderea capitalului străin continua să fie destul de mare — circa 43 % în anul 1938. Aceasta permitea monopolurilor străine să orienteze desfășurarea relațiilor comerciale externe ale României în dauna intereselor naționale. Prin activitatea comercială se dezvăluia marea inegalitate dintre România ca țară agrară și țările industrializate. Economistul M. Manolescu, demonstrând că „în lupta economică agricultura apărea ca o pușcă veche iar industria ca o mitralieră“, afirma plastic, argumentînd situația dezavantajoasă pe care o avea România pe piața mondială : „Ca un Don Quijote agricultorul încearcă să lupte călare pe un biet cal viu împotriva cailor putere ai industriei”³¹. O serie de împrejurări internaționale vor agrava situația subordonată a economiei românești, pe calea comerțului, în diviziunea internațională a muncii. Între acestea amintim : prelungirea crizei agrare care influența menținerea disparităților pe piața mondială între prețurile produselor agrare și cele industriale în favoarea ultimelor, între cele naționale și cele mondiale, introducerea cliringului în schimburile economice, intensificarea controlului statelor industrializate asupra operațiunilor de devalua și valute etc. România devenise în acești ani un obiect atrăgător pentru Germania nazistă datorită resurselor sale naturale și a poziției geografice, ceea ce se va reflecta în creșterea însemnată a ponderii Germaniei hitleriste în comerțul României, pătrunderea pe cale economică și subordonarea, în cele din urmă, intereselor agresive, de război ale nazismului, a economiei românești. În asemenea împrejurări România a încercat să convingă aliații occidentali — Franța și Anglia — să împiedice Germania nazistă de a pune stăpînire pe piața românească, să-și mențină pozițiile și să intensifice colaborarea economică încît balanța comercială a României, deficitară la Paris și la Londra să devină excedentară³². Cele două mari puteri n-au trecut însă la fapte concrete, ceea ce a dus la accentuarea tendințelor capitalului german de a acapara economia României. De altfel, aprecierile asupra tratatului economic dintre România și Germania hitleristă din martie 1939 subliniază întocmai intențiile acesteia. Ziarul francez „Le Temps”, scria : „Germania nu a reușit să obțină tot ceea ce considera necesar pentru economia și puterea sa, ea a făcut însă un prim pas spre bogățiile naturale ale României pe care le poțea de multă vreme. . .”³³, iar „L’Humanité” consemna : „acordul care a fost semnat ieri la București nu va asigura Europei o liniște de lungă durată. Nu este exclus ca mine o acțiune germană să restabilească ordinea și România să simtă, în curînd contralovitura acestei restabilirii”³⁴. Așadar, la sfîrșitul deceniului patru, capitalul străin care controla și influența economia României va cunoaște acțiunea puternică a capita-

³⁰ L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 191. Ziarul economic „Excelsior” calculează proporția capitalului străin față de totalul capitalului bancar între 17 și 18 % (Ibidem).

³¹ „Lumea nouă”, 1 octombrie 1932.

³² E. Campus, *Din politica externă a României, 1913—1947*, Edit. politică, București, 1980, p. 3701

³³ Arhivele Statului, București, fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar, 74.

³⁴ Ibidem.

lului monopolist german și care după 1940 cu concursul unor cercuri ale burgheziei autohtone filogermane, va domina economia României și va afecta chiar interesele capitalurilor anglo-franco-americane.

Pozițiile deținute de capitalul străin în ramurile principale ale economiei naționale, volumul mare al datoriei publice externe a statului, participarea în conducerea întreprinderilor cu capital străin a unor membri influenți a partidelor politice ale burgheziei și moșierimii, legăturile strânse pe care capitalul autohton le păstra cu finanța internațională — toate acestea făceau ca forța și influența capitalului străin în economia românească să depășească cu mult locul și rolul pe care i l-ar fi conferit, altfel, ponderea sa. Ca urmare, și în ultimii ani de existență a capitalismului, România continua să facă parte din categoria țărilor importatoare de capital, constituind o sferă a luptei și exploatării capitalului internațional. Rolul capitalului străin, influența sa în cadrul economiei depindeau, mai ales, de poziția ocupată în cadrul mării industrii, a marilor bănci, a comerțului, a datoriei publice externe, deoarece acestea aveau rolul hotărâtor în ramura respectivă și în ansamblul economiei. Sub aceste aspecte, pentru ultimul deceniu dinaintea celui de al doilea război mondial, situația capitalului străin în economia României era următoarea :

Ponderea capitalului străin în industrie, bănci, comerț, datoria publică în anii 1929 și 1938: (în miliarde lei)

Ramura	Capitalul ramurii		Capitalul străin		Ponderea %	
	1929	1938	1929	1938	1929	1938
Industria mare	34,1	71,6	23,8	29,0	70	40,5
Marile bănci	20	21,8	13,0	5,4	65	25,0
Marele comerț	13,7	17,0	6,9	7,4	50	43,5
Total	67,8	110,4	43,7	41,8	61,6	36,3
Datoria publică externă			96,3	68,9		
Total			140,0	110,7		

Surse: *Anuarul societăților anonime din România pe 1939*, vol. XXI, p. 72; *Buletin d'information et de documentation de la Banque Nationale de Roumanie*, nr. 12, decembrie 1940, p. 768—769; *Anuarul statistic al României pe 1939—1940*; p. 478; L. Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, ed. a treia, Edit. de Stat, București, 1946, p. 192; M. A. Lupu, *Studii privind dezvoltarea economiei României în perioada capitalismului*, în „Studii și cercetări economice”, București, 1967, p. 293—294; Gh. Staicu, *Penetrația capitalului străin în economia românească*, în „Independența economică”, nr. 3—4, 1945, p. 31, F. Pațac, *Date privind pozițiile capitalului străin în industria României la sfârșitul perioadei interbelice*, în „Studii economice”, Timișoara, 1976, p. 89.

Dacă luăm în considerație totalitatea capitalului folosit în întreprinderile din economia românească — mari, mijlocii, mici — industriale, bancare, comerciale și împrumuturile externe de stat, ponderea capitalului străin este mai mică. Dacă comparăm totalitatea capitalului străin „cu totalitatea capitalurilor investite în firmele individuale, în care — cum afirmă L. D. Pătrășcanu — prevalează capitalul autohton proporția

ar trebui coborită cu mult”³⁵. Aceasta ar însemna o reducere a ponderii capitalului străin în economia românească, pentru anul 1929 la 36% iar pentru anul 1938 la 21%³⁶. Creșterea destul de însemnată, în ultimul deceniu antebelic, a capitalului autohton, reflectă creșterea acumulării ca rezultat al exploatării forței de muncă de către burhezia națională.

Oricum, deși capitalul străin își subțiasse participațiile și pierduse o bună parte din pozițiile anterioare în favoarea capitalului autohton, fie particular, fie de stat, continua să joace încă un rol important în economia României.

Astfel, deținând poziții puternice în unele mari întreprinderi industriale, la care avea participații însemnate, prin aceste întreprinderi capitalul străin avea relații întinse cu restul ramurii. Exemplul marilor întreprinderi metalurgice „Reșița” și „Malaxa” sau a celor din petrol „Astra Română”, „Româno-Americană” și „Concordia” este concludent în acest sens. Mai trebuie reținut și faptul că monopolurile străine nu și-au extins activitatea și ca atare dominația prin investiții directe aduse din țările lor ci, în principal, prin reinvestirea unei părți din marile profituri obținute din exploatarea bogățiilor noastre și a forței de muncă, precum și prin acapararea și dominarea pieței interne. Marele capital industrial — autohton și străin — interesat în dezvoltarea unor ramuri industriale și-a subordonat toate celelalte domenii economice absorbind și transformând în acumulare o parte însemnată din venitul național creat în agricultură, în mica industrie, meserii, domenii cu pondere mare în economia țării. Dacă marea industrie participa în anul 1938 cu numai 30,8% la producerea venitului național, ea capitaliza, în schimb, aproape 3/5 din fondul național de acumulare, în mare parte și din valoarea nou creată a celorlalte domenii de activitate economică³⁷. Ținând seama de participarea capitalului străin la activitatea industrială a României, fenomenul amintit ducea la o înstrăinare a unei părți din averea națională, o îngustare a posibilităților de folosire a propriilor mijloace financiare în scopuri productive, precum și o diminuare a veniturilor statului. De asemenea, datoria publică externă, păstrind totdeauna un volum superior investițiilor de capital străin din întreprinderile particulare din țară, decît capitalurile investite în întreprinderile privat capitaliste românești, a constituit pentru economia României o altă cauză a subordonării sale economice.

Am menționat cîteva idei și fapte referitoare la rolul și activitatea capitalului străin în economia României în cel de al patrulea deceniu al secolului nostru, pentru a sublinia influența acestuia în dezvoltarea forțelor de producție și îndeosebi a industriei, pentru a înțelege că țara noastră a pășit pe calea dezvoltării capitaliste nu numai cu mult în urma țărilor capitaliste apusene dezvoltate dar și cu un decalaj economic enorm, situîndu-se în rîndul țărilor slab dezvoltate.

Asocierea pozițiilor capitalului străin cu slaba dezvoltare economică a României, accentua starea de subordonare a economiei, dependența sa de interesele monopolurilor internaționale. Urmărind profituri ridicate, capitaliștii străini orientau dezvoltarea industriei în mod unilateral, împie-

³⁵ L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 192.

³⁶ M. A. Lupu, *op. cit.*, p. 292.

³⁷ V. Axenciuc, *Unele caracteristici economico-sociale ale evoluției industriale a României în deceniul al patrulea*, în „Revista de istorie”, nr. 3, 1980, p. 504.

dicau dezvoltarea unor ramuri ale industriei grele. De aceea, deși România, în acest deceniu dobîndește o independență față de piața străină pentru bunuri de consum, rămîne puternic dependentă de sursele monopoliste de mașini și utilaje, în condițiile în care această perioadă necesita dezvoltarea industriei de armament pentru nevoile de apărare a țării.

Pe aceeași linie, o altă consecință a exploataării țării de către capitalul străin a constat în slaba valorificare a resurselor naturale petroliere și forestiere, mai ales orientarea acestora către o prelucrare primară pentru a le exporta sub formă de combustibili și materii prime. În felul acesta, pe lângă transferul larg peste graniță a unei însemnate părți din avuția națională, se adîncea și decalajul industrial față de țările dezvoltate. „Cercurile imperialiste — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — care dețineau poziții dominante în economia României și clasele exploatatoare erau călăuzite nu de necesitățile și interesele vitale ale poporului... Ele considerau că România este sortită să rămînă o țară înapoiată, agricolă, furnizoare de materii prime și produse agricole, piață de desfacere pentru produsele industriale ale țărilor imperialiste”³⁸. Totodată, situația ei subordonată în diviziunea internațională a muncii crea condiții pentru monopolurile străine să încalce uneori suveranitatea și independența națională.

Cum se știe, ieșirea României din această situație a fost posibilă numai după cucerirea deplină a puterii politice de către clasa muncitoare și trecerea la înfăptuirea revoluției socialiste. Marile realizări obținute de poporul nostru, grandiosul program economic prezent și de perspectivă demonstrează convingător faptul că partidul nostru comunist, toți oamenii muncii știu să conducă destinele țării, că numai prin eforturi proprii, susținute pot asigura progresul material și spiritual al patriei, pot să micșoreze și mai mult decalajele ce ne despart încă de unele țări dezvoltate, în condițiile transformării României într-o țară cu nivel mediu de dezvoltare, iar poporului român, liber și independent, un loc demn în rîndul națiunilor lumii. Pentru toate acestea este necesar un climat internațional favorabil care să ducă la făurirea unei noi ordini economice internaționale, bazată pe relații de egalitate și echitate între state, pe respectarea dreptului fiecărei națiuni de a fi deplin stăpînă pe bogățiile naționale și de a le valorifica potrivit intereselor proprii, fără nici un amestec din afară.

LE CAPITAL ÉTRANGER DANS L'ÉCONOMIE DE LA ROUMANIE DANS LA DÉCENNIE D'AVANT LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

La Roumanie a continué pendant ces années d'être un pays importateur de capital et de connaître son influence. Par conséquent, la perte de substance économique, par le transfert à l'étranger d'une partie du revenu national continuait d'exister encore dans de grandes proportions,

³⁸ Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea și Congresul al IX-lea al P.C.R.*, în *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, Edit. Politică, București, 1965, p. 36.

mais plus réduites que pendant les périodes antérieures ce qui affectait le développement d'ensemble de l'économie nationale. La mise en relief du rôle du capital étranger dans l'économie de la Roumanie capitaliste explique incontestablement pourquoi durant ces années de construction de l'économie socialiste nonobstant les succès obtenus, les décalages qui nous séparent des pays développés, quoique plus réduits n'ont pas été éliminés.

Dans l'appréciation du rôle du capital étranger il faut avoir en vue que sa pénétration s'est produite partout dans une certaine étape des pays peu développés qui se sont dirigés plus tard vers le développement capitaliste, et la Roumanie n'a fait exception. De même, le phénomène de la pénétration du capital étranger doit être apprécié attentivement; il est nécessaire de faire distinction entre le capital d'export et celui de transfert. On comprend que par la construction d'entreprises industrielles dans de certaines branches d'intérêt, dans les transports, les télécommunications, par l'équipement, avec des machines dans l'industrie, la technique avancée, etc. on a apporté une certaine contribution au développement des forces de production, on a permis un développement industriel unilatéral, mais bien sûr à prix de grands sacrifices financiers de l'Etat, dans les conditions de l'obtention des profits élevés. Le caractère exploiteur du capital étranger s'est déroulé en étroite liaison avec la politique de la bourgeoisie autochtone, bénéficiaire elle aussi à l'appropriation des profits, à l'exploitation des masses populaires.

Toute une série de statistiques et d'ouvrages spécifiques à l'époque est analysée concluant sur l'abaissement permanent de l'importance du capital étranger dans l'économie de la Roumanie au fur et à mesure du développement et de la fortification des positions de la bourgeoisie autochtone. On a calculé le poids du capital étranger dans tous les domaines de l'activité économique, tout comme sa valeur dans les sociétés anonymes par comparaison au capital autochtone qui existe dans ces sociétés et dans les autres entreprises de dimensions plus réduites. De telle manière on a infirmé toute une série d'affirmations exagérées, qui se réfèrent tant au poids qu'au rôle du capital étranger dans l'économie de la Roumanie capitaliste.

CONFIRMAREA INTERNAȚIONALĂ A MARII UNIRI DIN 1918

DE

ION ARDELEANU, MIRCEA MUȘAT

Coordonată fundamentală și permanentă a istoriei României, lupta pentru unitate și independență națională a constituit idealul și năzuința seculară a celor mai înaintate forțe ale societății românești, a maselor largi populare. Această luptă a însuflețit mintea, inima și pana celor mai proeminente personalități ale poporului român. Dezvoltarea societății, progresul economic și cultural al țării, impunea în mod imperios continuarea, pe plan superior, a actelor energice ale națiunii române de la 1859 și 1877. Această necesitate obiectivă se ridica nu numai în fața poporului român, dar și în fața altor popoare din centrul și sud-estul Europei, care, aflate sub dominația străină, nu reușiseră să-și realizeze încă state naționale.

Izbucnirea primului război mondial în vara anului 1914, a constituit o crâncenă și singeroasă înfruntare între marile puteri imperialiste. Războiul a precipitat cursul evenimentelor, a zguduit puternic rînduiri vechi, ascuțind la maximum contradicțiile sociale și naționale, determinînd un puternic val al luptei popoarelor pentru eliberare socială și națională. Războiul a ridicat și în fața poporului român probleme de mare însemnătate pentru însăși soarta națiunii. După cum se știe, în momentul declanșării războiului, un mare număr de români trăiau încă în afara granițelor statului, teritorii românești se aflau încă sub stăpînire străină. Lupta pentru unitate națională angrena toate clasele sociale și forțele politice, atît din vechea Românie cît și din provinciile subjugate.

România a participat la acest război fără ca țelurile ei să coincidă cu cele ale marilor puteri imperialiste. Poporul român nu a intrat în război cu intenții de cîmpire și de anexiuni, ci din dorința realizării aspirațiilor sale profunde, de veacuri, spre unire. Uriașele manifestații, demonstrații organizate în tot cursul războiului, miile de voluntari înrolați în lupta pentru cauza întregii țări, sprijinul acordat de păturile cele mai largi ale poporului sînt numai cîteva fapte care dădeau glas voinței de unire a întregii națiuni române. Încrederea în apropierea ceasului izbăvitor era atît de mare încît nici dramaticele evenimente din toamna anului 1916 și din primăvara anului 1917, cînd două treimi din teritoriul României a fost cîmpit de armatele Puterilor Centrale nu au putut stăvili dorința și voința neclintită de unire a tuturor românilor.

În condițiile ocupării unei mari părți a teritoriului țării noastre de către trupele inamice, a înăsprii și mai mult a contradicțiilor economice

și social-politice existente, s-a intensificat lupta revoluționară, de eliberare națională și socială, mișcarea pentru unitate națională; ea se desfășura în ritm crescând, pe măsura prelungirii războiului, atît în vechea Românie cît și în provinciile subjugate. Jaful, teroarea, samavolniciile de tot felul au stîrnit revolta și ura întregului popor. Mișcarea de rezistență împotriva cîmpitorilor, cuprindea cele mai largi clase și pături sociale, atingînd momentele de culme ale eroismului în bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz.

Vestea revoluției din februarie 1917 din Rusia și prăbușirea țarismului, a victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a dat un nou imbold avîntului revoluționar pe toate meridianele globului, a răsunat ca un îndemn înflăcărat la lupta pentru realizarea aspirațiilor de libertate și autodeterminare a tuturor popoarelor lumii. Intensificarea luptelor de eliberare națională, înfringerile militare suferite de Puterile Centrale au reprezentat un factor puternic în accelerarea destrămării Imperiului austro-ungar. Se adevărea astfel demonstrația pe care F. Engels i-a făcut-o socialistului român Ioan Nădejde în ianuarie 1888, cînd îi arăta că numai după ce țarismul se va prăbuși, fie într-o luptă cu foștii membri ai Sfintei Alianțe, fie într-o revoluție internă, învechita monarhie austro-ungară va cădea și ea, iar națiunile de acolo se vor organiza după cum vor voi¹. De altfel, în 1916, V. I. Lenin califica monarhia austro-ungară drept „o uniune șubredă a cîtorva clici de paraziți sociali”, subliniind că „lichidarea Austro-Ungariei nu reprezintă istoricește decît o continuare a destrămării Turciei, fiind, ca și aceasta, o necesitate a procesului istoric de dezvoltare”².

Această previziune s-a adevărit în cursul anului 1918, cînd pe ruinele acestui imperiu au apărut noile state naționale suverane și independente ale popoarelor din centrul și sud-estul Europei.

Revoluția burghezo-democratică din februarie 1917 din Rusia și prăbușirea țarismului, cursul pe care îl luase revoluția socialistă, a stimulat și facilitat lupta de eliberare a popoarelor. Această mișcare cu larg caracter burghezo-democratic a cuprins și masele din teritoriile românești aflate sub dominație străină.

Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a Partidului bolșevic, condus de V. I. Lenin, a însemnat, totodată, afirmarea, pe primul plan al vieții social politice, a unei serii de principii, de lozinci transformate în realitate, care aparțineau tezaurului socialismului științific, marxismului. Multe dintre ele figuraseră pe steagul de luptă al mișcării muncitorești din toate țările, decenii de-a rîndul, ele erau cunoscute maselor. Dar triumful lor în Rusia, aplicarea lor concretă în viață, au dat un impuls nemaicunoscut pînă atunci avîntului de luptă al muncitorilor, al maselor populare, dornice de libertate și de o viață mai bună, pe diferite meridianale ale globului.

Unul dintre aceste principii a fost principiul autodeterminării popoarelor³. Pe baza lui, lupta pentru desăvîrșirea unității naționale a poporu-

¹ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, (1865—1899), partea I-a (1865—1889), București, 1964, p. 188—190.

² V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 30, București, Editura politică, 1964, p. 8.

³ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România, 1918—1921*, Ediția a II-a, completată, București, 1976, p. 10—11.

lui român se intensifică și mai mult. Un rol important în această luptă l-au avut și cele 14 puncte expuse de președintele S.U.A., Woodrow Wilson, în fața Senatului, la 8 ianuarie 1918, care cuprindeau, de fapt, programul Antantei cu privire la problemele politice, economice și naționale ale Europei. Afirmarea, de președintele Wilson, a principiului de dreptate pentru toate popoarele și națiunile și dreptul acestora de a trăi în condiții, egale de libertate și siguranță, indiferent de erau puternice sau slabe, mici sau mari, însemna confirmarea implicită a dreptului națiunilor la autodeterminare⁴.

În condițiile create de desfășurarea evenimentelor în anul 1918, destrămarea dublei monarhii nu mai putea fi amînată; masele largi populare, lupta lor pentru drepturi sociale și naționale au imprimat acestui proces legic, istoricește inevitabil, un ritm alert și un sens ireversibil. Chiar de la începutul anului are loc în Austro-Ungaria o grevă desfășurată cu o putere neobișnuită în principalele centre ale imperiului (Viena, Budapesta, Praga, Timișoara etc.), la care au participat sute de mii de muncitori care au cerut încetarea războiului și încheierea păcii, dreptul popoarelor din monarhie la autodeterminare etc.

În mișcarea popoarelor pentru autodeterminare națională și înlăturarea dominației străine se încadrează și lupta poporului român. Ea a avut un caracter larg, burghezo-democratic, antrenînd țărănimea, clasa muncitoare, intelectualitatea, celelalte forțe sociale și politice.

Pe temeiul principiilor lui V. I. Lenin, care în broșura din septembrie 1917 *Sarcinile proletariatului în revoluția noastră*, arăta că „în chestiunea națională, partidul proletar trebuia să susțină mai întîi proclamarea și înlăturarea imediată a libertății depline de despărțire de Rusia pentru toate națiunile și popoarele asuprite de țarism, înglobate cu forța sau ținute cu forța în granițele statului, adică anexate”⁵.

În provinciile românești din Austro-Ungaria vestea victoriei Revoluției din Rusia, a prăbușirii fostei „temnițe a popoarelor” a trezit speranțe și a impulsionat lupta pentru eliberarea națională, în cadrul căreia un rol important au avut foștii prizonieri transilvăneni întorși din Rusia, martori direcți ai realității revoluționare și mulți dintre ei participanți la primele lupte pentru apărarea Puterii sovietice. Într-un vibrant articol, intitulat *Către frații ruși*, ziarul „Adevărul”, organul socialiștilor români din Transilvania, saluta la 26 noiembrie 1917, Revoluția din Octombrie pentru nobila idee de pace între popoare pe care o anunța, pentru afirmarea dreptului popoarelor la autodeterminare, lozincă deosebit de apropiată aspirațiilor întregii populații românești a Transilvaniei subjugate imperiului au ționgar. „Preamăriți fiți voi, socialiștii ruși... (pentru că) voi cereți ca nici o națiune să nu țină în asuprire pe alta, nici un neam să nu fie subjugat și fiecare popor să aibă dreptul de a se conduce”.

Ideea autodeterminării popoarelor, proclamată în Rusia bolșevică, a avut un ecou extraordinar de puternic în cele mai largi mase ale poporului român. Însuși cuvîntul rusesc „Samoopredelenie” (autodeterminare) devenise așa de cunoscut, încît scriitorul George Ranetti îl folosea ca

⁴ *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900–1918)*, București, 1964, p. 99–100.

⁵ V. I. Lenin, *Despre problema națională și național-colonială*, București, E.P.L.P., 1958, p. 465.

titlu într-un editorial din ziarul „România”, la 4 ianuarie 1918, unde scria : „Cel mai covârșitor și de neprevăzut eveniment este acela petrecut în Rusia... Întîmplarea din Rusia, judecînd miezul lucrurilor, se cade să ne fie prilej de bucurie și să îndreptățească și mai mult speranțele noastre în triumful principiului naționalităților... Samoopedelenie ! Dezrobirea națiunilor din Rusia a fost, pe lângă organizarea societății pe baze democratice, lozinka înscrisă pe steagul roșu al revoluțiunii — Samoopedelenie va fi”.

Referindu-se la perspectiva desăvîșirii unității naționale a poporului român, ca urmare a afirmării principiului autodeterminării de către revoluția victorioasă din octombrie, cunoscutul scriitor conchidea : „Evenimentele ce se desfășoară în Rusia ar trebui să convingă și pe cei mai pesimiști dintre noi că niciodată izbîndirea idealului național românesc n-a fost mai aproape”⁶.

În aceste împrejurări lupta popoarelor subjugate din monarhia austro-ungară se accentua atît de mult, încît pe plan internațional s-a impus în mod hotărît necesitatea de a desființa imperiul multinațional. Congresul naționalităților întrunit la Roma în zilele de 10/23 aprilie 1918, la care au participat reprezentanții cehilor, sîrbilor, polonezilor și românilor, a adoptat 3 hotărîri de o însemnătate deosebită cu privire la dreptul fiecărei națiuni de a se constitui ca stat independent sau a se uni cu statul său național, dacă exista un astfel de stat ; declararea Austro-Ungariei instrument al Germaniei și principal obstacol în realizarea drepturilor popoarelor asuprite ; hotărîrea de a duce lupta în comun împotriva agresorului tuturor — monarhia austro-ungară⁷.

În contextul general al luptei românilor din provinciile istorice aflate sub dominație străină, proclamația soldaților transilvăneni din armata austro-ungară, prizonieri în Rusia, adoptată la Darnița (lîngă Kiev) la 16/29 aprilie 1917, exprimă, în puține cuvinte, năzuința spre unire a românilor de pe tot întinsul vechii Dacii : „Astăzi, cînd noi românii, ca și celelalte neamuri subjugate, ne-am convins definitiv, că nouă, ca români, nu ne mai este posibilă existența în cadrele statului Austro-Ungar și în întreaga noastră ființă etnică și politică, formăm un trup unic și nedespărțit cu toate celelalte părți constitutive ale națiunii române, cerem cu voință nestrămutată încorporarea noastră la România liberă, pentru a forma împreună cu ea, un singur Stat Național Românesc, pe care îl vom zidi pe bazele celei mai înaintate democrații. Credem ferm — se spunea în încheiere — că între viitoarele state fericite, naționale și democratice, va fi și România tuturor românilor”⁸.

Adunarea și manifestul-proclamație sînt acte de o valoare incontestabilă prin principiile afirmate, prin maturitatea programului politic formulat, prin orizontul larg al înțelegerii problemei naționale ; ele sînt exprimarea limpede a voinței de autodeterminare a populației românești majoritare din Transilvania, de unire necondiționată cu România.

⁶ „România”, organ al intereselor naționale, 4 ianuarie 1918.

⁷ G. Mironescu, *Aperçu sur la question roumaine*. Paris, 1918. St. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 273.

⁸ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, 1918—1928, vol. I, București, 1929, p. 121—122.

După adunarea de la Darnița, zeci de mii de voluntari români din Ardeal s-au îndreptat spre România pentru a se înrola în armata română și a lupta pentru idealul național. Primul batalion de voluntari a plecat la 1 august 1917 pe front, participând sub comanda generalilor Alexandru Averescu și Ieremia Grigorescu la marile bătălii de apărare victorioase din vara lui 1917, de la Mărăști, Mărășești și Oituz.

Marile manifestații și demonstrații organizate în tot cursul anului 1918, participarea întregului popor la cauza Unirii, acțiunile inițiate de asociațiile și societățile culturale, în fruntea lor aflându-se intelectuali și oameni politici ca Nicolae Iorga, Barbu Ștefănescu Delavrancea, Mihail Sadoveanu, Dr. I. Cantacuzino, ca și membri ai Consiliului național român de la Paris în frunte cu Take Ionescu, Nicolae Titulescu, Traian Vuia, Octavian Goga, Vasile Lucaciu ș.a., exprimau actul de voință al întregii națiuni române⁹. Așa, de exemplu, în Proclamația de la Iași din 6 octombrie 1918, adoptată la marea manifestație din Piața Unirii organizată cu ocazia întoarcerii în țară a primelor detașamente de români transilvăneni, se spunea: „Cerem să fim eliberați de sub jugul monarhiei austro-ungare și sîntem hotărîți să luptăm prin toate mijloacele și pe toate căile ca întreg neamul românesc să fie constituit într-un singur stat național și liber”¹⁰.

În condițiile luptei generale a naționalităților asuprite din Imperiul habsburgic, la 24 septembrie 1918 are loc ședința Comitetului executiv al partidului național român din Transilvania în cadrul căreia se hotărăște reluarea contactelor cu conducătorii partidului social-democrat. La rîndul său, Comitetul central al Secției române a Partidului social-democrat, a luat la 25 septembrie, o hotărîre asemănătoare, privind legăturile cu P.N.R. Drept urmare, reprezentanții celor două partide ale românilor din Transilvania au hotărît, la 6 octombrie, colaborarea lor în vederea înfăptuirii Unirii cu țara, în cadrul unui Consiliu Național.

La 12 octombrie a avut loc la Oradea o nouă ședință a Comitetului executiv al P.N.R., în cadrul căreia s-a elaborat textul unei declarații de principii și se afirma hotărîrea poporului român la autodeterminare ce va fi citită în Parlamentul de la Budapesta, la 18 octombrie 1918 în aceeași zi în care Austro-Ungaria primea răspunsul negativ din partea Antantei cu privire la condițiile de armistițiu¹¹, iar Tisza Istvan, primul ministru ungar recunoștea public că războiul a fost pierdut. „Comitetul executiv al Partidului Național Român din Ardeal și Ungaria — se spunea în declarația citită de Al. Vaida — ca organ politic al națiunii române din Ardeal și Ungaria, constată că urmările războiului îndreptățesc pretențiunile de veacuri ale națiunii române la deplina libertate națională. Pe temeiul firesc că fiecare națiune poate hotărî singură și liber de soarta sa — un drept care este acum recunoscut și de către guvernul maghiar prin propunerea de armistițiu a monarhiei — națiunea română dorește să facă acum uz de acest drept și reclamă în consecință și pentru ea dreptul ca, liberă de orice înrîurire străină, să hotărască singură așezarea ei printre națiunile libere. Organul național al Națiunii române din Ungaria și Ardeal nu recunoaște îndreptățirea acestui parlament și acestui guvern să se

⁹ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 273—274.

¹⁰ *Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, București, 1934, p. 28.

¹¹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 32.

considera ca reprezentante ale națiunii române ca să poată reprezenta la Congresul general de pace interesele națiunii române din Ungaria și Ardeal. Căci apărarea intereselor ei, națiunea română o poate încredința numai unor factori desemnați de propria ei Adunare națională.

Națiunea română, care trăiește în monarhia austro-ungară așteaptă și cere, după multe suferințe de veacuri, afirmarea și valorificarea drepturilor ei nestrămutate și inalienabile la deplina viață națională”¹².

Declarația de autodeterminare a reprezentat un moment istoric fundamental pentru națiunea română, pentru desăvârșirea unității sale politice și de stat, un document de mare importanță programatică și practică. Pe baza ei și în numele principiilor cuprinse în ea s-au desfășurat toate acțiunile națiunii române din Austro-Ungaria în perioada următoare. Prin conținutul ei declarația a făcut o puternică impresie asupra opiniei publice din monarhie și a fost primită cu deosebit entuziasm de românii de pe ambele versante ale Carpaților¹³.

Atitudinea națiunii române a contribuit în mod decisiv la grăbirea procesului de lichidare a unui regim despotic și agresiv, la sfărîmarea cătușelor asupririi naționale în tot imperiul Austro-Ungar¹⁴.

La 14 octombrie 1918, Consiliul socialist din Praga dă semnalul unei greve generale; printre doleanțele greviștilor se afla înscrisă și dorința expresă de creare neîntârziată a Republicii Cehoslovace independente¹⁵. Masele muncitoare conduse de comitete de acțiune sau de consiliile socialiste, cereau proclamarea Republicii Cehoslovace. La 28 octombrie, cînd la Praga s-a auzit că guvernul austriac a acceptat condițiile de pace, poporul a ieșit pe străzile orașului, cerînd cu insistență proclamarea oficială a independenței. Comitetul Național a proclamat în aceeași zi independența Cehoslovaciei, reușind ca în trei zile să preia administrația militară și civilă a viitorului stat cehoslovac.

În aceeași perioadă, la Zagreb și în alte orașe iugoslave au loc puternice demonstrații de masă în care se cere insistenț proclamarea independenței; la 29 octombrie Consiliul Național Croat, întrunit la Zagreb, proclamă unirea croaților, sîrbilor și slovenilor din Austro-Ungaria și despărțirea lor de aceasta. La 24 noiembrie, Consiliul Național Croat proclamă unirea cu Serbia care se unise și ea cu Muntenegru. La 1 decembrie 1918, s-a proclamat unirea tuturor slavilor de sud, luînd ființă astfel un singur stat sîrbo-croato-sloven, care avea să primească, în 1929, denumirea de Iugoslavia¹⁶.

Și polonezii din Austro-Ungaria au constituit la 28 octombrie 1918 o Comisie de lichidare cu sediul la Cracovia și au anunțat unirea Galiției cu statul polonez, creat la 6 octombrie 1918; unirea a devenit efectivă la mijlocul lunii noiembrie¹⁷.

¹² *Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, p. 24—25.

¹³ *Desăvîrșirea unificării statului național român*, București, 1968, p. 368.

¹⁴ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 327.

¹⁵ I. N. Melnikov, A. I. Nedorozova, S. I. Prasalova, N. A. Leonov, *Istoria Cehoslovakiei*, vol. III, Moscova, 1960, p. 34.

¹⁶ Nicolae Copoiu, *Ideile marxismului biruitor și lupta popoarelor pentru autodeterminare în anul 1918*, în „*Anale de istorie*”, nr. 6/1968, p. 54—55.

¹⁷ *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, p. 163.

Avalanșa se rostogolea cu putere nimicitoare. Destrămarea Austro-Ungariei s-a repercutat inclusiv asupra națiunilor dominante. La 28 octombrie, la Viena, izbucnește greva generală; mii de muncitori și soldați manifestă pe străzile capitalei, cerind pace și abolirea monarhiei. La 30 octombrie la Viena a fost convocată Adunarea națională provizorie, care la 12 noiembrie a proclamat Republica Austria.

La 25 octombrie 1918, la Budapesta s-a creat Consiliul Național Maghiar; la 28 octombrie, într-o manifestație de stradă, masele cer proclamarea republicii și preluarea puterii de către Consiliul Național. La 31 octombrie se formează un guvern alcătuit din reprezentanții Consiliului Național Maghiar; la 16 noiembrie este proclamată Republica Ungară Independentă.

Către sfârșitul anului 1918, lupta pentru formarea statului național român unitar intră într-o nouă etapă de dezvoltare¹⁸. La 18/31 octombrie 1918 s-a constituit Consiliul Național Român Central, „ca unicul for care reprezenta voința poporului român,” format din șase social-democrați: Tiron Albani, Ion Fluieraș, Enea Grapini, Iosif Jumanca, Iosif Renoiu, Basiliu Surdu și șase reprezentanți ai P.N.R.: Vasile Goldiș, Aurel Lazăr, Teodor Mihali, Ștefan Ciceo-Pop, Al. Vaida-Voevod și Aurel Vlad¹⁹.

Pe întreg teritoriul Transilvaniei s-au format consilii naționale regionale, locale și gărzii naționale, ca organe ale mișcării burghezo-democratice, care activau sub conducerea Consiliului Național Român.

Constituirea Consiliului Național Român, cu larg caracter popular, a dat un nou impuls luptei pentru eliberarea Transilvaniei și unirea ei cu țara. Într-un articol de fond, intitulat „Ce vrem?”, organul de presă al socialiștilor români „Adevărul”, arăta că: „revoluția și capitulația a creat pentru toate națiunile din țară puțința ca singure să-și hotărască soarta, singure să decidă asupra viitorului lor și singure să-și croiască cadrele de stat în care vor dori să trăiască în viitor... Consiliul Național Român este chemat a merge cu un pas mai departe și a declara în mod clar și lămurit că voim ca întreg poporul român din Ungaria, Transilvania și Banat să fie întrebat prin referendum, printr-o votare obștească, în ce cadre de stat voiește să trăiască în viitor”²⁰.

La 10 noiembrie — în condițiile creșterii presiunilor din partea maseilor populare pentru autodeterminare și unire — Consiliul Național Român a adresat Consiliului național maghiar un ultimatum, prin care cerea „puterea deplină prin guvernare asupra teritoriilor locuite de români în Ardeal și Țara ungurească”, pe baza dreptului de autodispozițiune a neamurilor, urmînd ca o comisie mixtă să stabilească modalitățile de predare a guvernării²¹. Nota semnifica hotărîrea neclintită a poporului român de a se conduce singur, prin reprezentanții săi.

La 13 noiembrie, la Arad, au început tratativele între delegațiile Consiliului Național Român și Consiliului național maghiar (Budapesta). Răspunsul delegației maghiare la nota ultimativă din 10 noiembrie, încerca, de fapt, să ocolească esența cererilor românilor, propunînd menți-

¹⁸ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 16—17.

¹⁹ „Adevărul”, 21 octombrie/3 noiembrie 1918.

²⁰ *Idem*, 28 octombrie/10 noiembrie 1918.

²¹ I. Ciopoteț, *Revoluția de la 1918*, p. 80.

nerea integrității Ungariei „pînă la tratativele de pace”, ca un fel de scut față de „bolșevismul care amenința pe toți deopotrivă”, cu acordarea autonomiei grupurilor naționale din Transilvania. A doua zi, 14 noiembrie, la reluarea tratativelor, V. Goldiș a citit un Comunicat al Consiliului Național Român în care se declara că „națiunea română pretinde cu tot dreptul independența sa de stat și nu admite ca acest drept să fie întunecat prin rezolvări provizorice care pe de altă parte nu oferă nici o garanție care și pînă la rezolvarea definitivă ar putea asigura ordinea publică, siguranța averii și a vieții pe teritoriile locuite de români”²². O ultimă încercare a delegației maghiare de a menține Transilvania în frontierele Ungariei, prin acordarea unei largi autonomii („cele 11 puncte”) a fost și ea respinsă de reprezentanții românilor, care voiau recunoașterea clară a dreptului lor la autodeterminare. Pozițiile opuse ale celor două delegații au dus la eșecul tratativelor de la Arad.

La 15 noiembrie, a doua zi după eșuarea tratativelor, Consiliul Național Român face cunoscut „regulamentul pentru alegerea deputaților Adunării Naționale”.

Consultarea poporului reprezenta modalitatea cea mai democratică de rezolvare a problemei majore ce frământa în această etapă conștiința întregii națiuni.

Românii din Transilvania au trecut cu energie la pregătirea adunării de la Alba Iulia. În manifestul lansat la 7/20 noiembrie 1918 se arăta că : „Mersul irezistibil al civilizațiunii omenеști a scos și neamul nostru românesc din întunericul robiei la lumina conștiinței de sine. . . Vrem să trăim alături de celelalte națiuni ale lumii, liberi și independenți”²³.

În editorialul *La Alba Iulia* ziarul „Adevărul” scria că : „Se vor întruni toți reprezentanții neamului românesc din Ungaria și Ardeal, și prin cuvîntul lor vor arăta lumii întregi voința întregului neam. Se va arăta în primul rînd că națiunea română, care veacuri de-a rîndul a suportat jugul robiei naționale, voiește acum să devină cu desăvîrșire liberă și să se contopească într-un singur stat național. Români din Transilvania și din Ungaria, fără deosebire de clasă, voiesc să se unească cu frații lor de peste munți. . . Prin aceasta, se va înfăptui, în fine, ceea ce înainte cu 300 de ani a fost zădărnicit prin uneltirile barbare ale unor tirani și prin lipsa de conștiință națională a poporului românesc de atunci. Drama națională săvîrșită pe Cîmpia Turzii se va ispăși acum prin hotărîrea istorică ce va lua-o Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. A sosit, așadar, plinirea vremii. Dar nu e numai aceasta ceea ce se va săvîrși la Alba Iulia. Căci nu e vorba acum numai de dezrobirea națională, ci și de ridicarea asupritului popor român la o treaptă socială mai înaltă și omenescă”²⁴.

Alba Iulia — locul de convocare al adunării — era pe deplin indicat pentru desfășurarea Marelui Sfat Național ; era un vechi centru al Daciei romane, centrul celei dintîi uniri politice a românilor sub Mihai Viteazul,

²² *Marea Unire de la 1 Decembrie*, p. 36—37.

²³ „Românul”, anul VII, nr. 11, 8/21 noiembrie 1918.

²⁴ „Adevărul”, anul XIV, nr. 46, 17/30 noiembrie 1918.

locul martiriului lui Horea, Cloșca și Crișan. Locul întemnițării lui Avram Iancu; era orașul cu numeroase și adânci semnificații în istoria poporului român”²⁵.

Cele zece zile în care s-au făcut pregătirile pentru Adunarea de la Alba Iulia au fost cele mai entuziaste, mai înfrigate, mai emoționante din istoria Românilor din Transilvania, a întregului popor român, care aștepta ultimul act al desăvîșirii unității sale statale-naționale.

Adunările pentru alegerea deputaților în Marele Sfat, la care au participat muncitori, meseriași, intelectuali, țărani, femei și bărbați, vîrstnici și tineri au afirmat solidaritatea tuturor românilor în jurul celei mai mari probleme din istoria poporului, voința lor nestrămutată de unire. Din cele mai depărtate regiuni s-au îndreptat spre Alba Iulia zeci de mii de români, unii pornind la drum aproape imediat ce a fost comunicată data și locul adunării, toți cîntînd „Deșteaptă-te Române” și purtînd steaguri tricolore. „N-avem nevoie să ne-o spunem unul altuia — scria în acele zile Ilie Cristea în ziarul „Glasul Ardealului” — e destul să ne privim în ochi pentru ca să ne convingem că ceasul a sosit. Cuvîntul, păstrat pînă acum în cutele cele mai adînci ale sufletului, se va rosti unanim, măreț și nestrămutat. Unirea noastră va fi indiscutabilă”²⁶.

La 1 decembrie 1918 (18 noiembrie stil vechi) s-au strîns la Alba Iulia, pe Cîmpul lui Horea, peste 100.000 de oameni, muncitori, țărani, intelectuali, meseriași veniți să consfințească actul legic, obiectiv și progresist de încheiere a procesului de formare a statului național unitar român. La adunare erau prezenți 1228 de delegați aleși prin vot de cercurile electorale sau de organizațiile politice și de instituțiile românești din Transilvania, printre care oameni politici și fruntași ai mișcării naționale. Au fost prezenți 150 de delegați ai social-democrației române, reprezentînd aproape 70.000 de muncitori organizați, atît români cît și maghiari, germani și de alte naționalități²⁷.

Adunarea de la 1 decembrie 1918 a adoptat istorica „Declarație de la Alba Iulia”, prin care Marea Adunare Națională a proclamat solemn unirea Transilvaniei și Banatului cu România pentru toate veacurile²⁸.

Lui Vasile Goldiș, om de vastă cultură și de înaintate concepții social-politice, i-a revenit cinstea să prezinte în fața delegaților o hotărîre care prevedea la pct. 1: „Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba-Iulia, în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dînșii cu România...”. În continuare, documentul prevedea: „deplina libertate națională și drepturi egale tuturor naționalităților conlocuitoare de a se instrui, administrație și judecată în limba națională, libertate confesională, vot universal, egal, direct și secret, libertatea presei și de asociere, reforma agrară etc”.

Hotărîrea a fost primită în unanimitate de delegați cu mare însuflețire. Solemn, președintele adunării a anunțat: „Adunarea Națională a

²⁵ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 365.

²⁶ „Glasul Ardealului”, 17/30 noiembrie 1913.

²⁷ Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la Unire*, vol. I, Oradea, 1938, p. 225—228.

²⁸ *Marea Adunare Națională întrunită la Alba Iulia în ziua de 1 decembrie 1918. Acte și documente*, vol. I, p. 14—18.

poporului român din Transilvania, Banat și părțile ungurene a primit rezoluțiunea prezentată prin Vasile Goldiș în întregimea ei și astfel unirea acestor provincii românești cu țara mamă este pentru toate veacurile decisă”²⁹.

Atmosfera acelor clipe de neuitat era astfel prezentată de poetul socialist Emil Isac într-un interviu acordat ziarului maghiar „Kolosvári Hirlap”, din 3 decembrie : „Începe apoi actul oficial. Are cuvântul Goldiș, care citește de pe hîrtie ceea ce este scris în inimi. Nu voi relata ceea ce spunea Goldiș, căci fiecare cuvînt al lui reprezintă o bucătică din timp. Și cînd răsună cuvîntul care este singura dorință a națiunii noastre române... se revarsă singura dorință, din mii de guri cuvintele bucuriei : românii s-au unit. Un lanț s-a sudat între inimi. El nu poate fi sfărîmat... Ceea ce a urmat ni se pare un vis. Stafetele călări duc știrea. Răsună trimbițele orchestrelor, este difuzat imnul român și masa pornește acum în joc. S-a înfăptuit. Un popor s-a eliberat”.

La 27 martie 1918, ca urmare a unei largi mișcări burghezo-democratice a aplicării în viață a principiilor de egalitate și autodeterminare a popoarelor, proclamate de V. I. Lenin, teritoriul dintre Prut și Nistru denumit de politicienii imperiului țarist Basarabia, s-a unit cu România. Această hotărîre a fost adoptată de Sfatul Țării, organ reprezentativ, ales pe baze democratice³⁰.

În Bucovina, Consiliul național, format din deputații români în parlamentul de la Viena și reprezentanții vieții publice, cu larga participare a maselor largi populare, a proclamat la 15/28 noiembrie 1918, în Adunarea constituantă „unirea pe veci a Bucovinei cu România”³¹.

În ianuarie 1919, naționalitatea germană din Transilvania, întrunită la Mediaș, a hotărît în unanimitate recunoașterea unirii Transilvaniei cu România. Printr-un manifest s-a adus la cunoștință hotărîrea populației săsești de alipire la România, trimițînd „poporului român salutul său frățesc împreună cu urările cordiale la îndeplinirea idealurilor sale naționale”³². Aceeași atitudine au adoptat și șvabii din Banat, care, întruniți în congresul de la Timișoara, din august 1919, și-au exprimat dorința unirii lor la România, considerînd că hotărîrea de la Alba Iulia este o cheazășie pentru dezvoltarea lor etnică și culturală³³. În ianuarie 1919 populația evreiască din Transilvania a aderat și ea la hotărîrea de unire a Transilvaniei cu România³⁴.

Formarea statului național unitar român a fost opera întregului popor român. Marea Adunare populară de la Alba Iulia, care a proclamat unirea Transilvaniei cu România, uriașele manifestări organizate de masele populare din toate provinciile românești au consfințit voința de unire a întregii națiuni. Unirea a fost încununarea victorioasă a luptei seculare duse de cele mai înaintate forțe ale poporului român, de cărturarii și marii gînditori ai neamului, a voinței întregului popor român,

²⁹ Ion Clopoțel, *op. cit.*, p. 121—123.

³⁰ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 23—24.

³¹ *Idem*, p. 28.

³² I. Lupăș, *Lecturi din izvoarele istorice române*, București, 1929, p. 210—212.

³³ *Idem*, p. 293.

³⁴ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 387.

Caracterul cvasiconcomitent al hotărîrilor de unire cu România — 27 martie, 28 noiembrie și 1 decembrie —, conținutul identic al programelor mișcărilor revoluționare burghezo-democratice de eliberare națională a românilor, caracterul și componența forțelor sociale participante la această luptă au ilustrat și au dovedit unitatea de aspirații, comunitatea idealului național: desăvîrșirea statului român unitar.

Înfăptuirea marii Uniri din 1918 nu a aparținut unei singure clase sociale, unei pătri sociale sau unui partid politic, ci ea a constituit scopul și acțiunea întregii națiuni române; pentru acest ideal au acționat toate forțele societății românești. De aceea, coordonata fundamentală a politicii externe românești promovată după 1918 de toate guvernele și partidele politice nu putea să fie alta decît aceea de a impune spre confirmare și recunoaștere pe plan internațional a energicelor hotărîri pe care masele populare le înfăptuiseră prin lupta lor necurmată.

România a participat la Conferința de pace de la Paris în 1919, ca țară care făcuse în primul război mondial supreme sacrificii umane și materiale, își respectase obligațiile asumate, fapt recunoscut și de personalități politice ale vieții internaționale.

Eroismul românilor în lupta pentru desăvîrșirea unității naționale și statale fusese apreciat și elogiat de conducători și oameni politici din țările aliate. Astfel, la 6 noiembrie 1918 Secretarul Departamentului de stat al Statelor Unite, Robert Lansing scria lui Take Ionescu la Paris că „guvernul Statelor Unite simpatizează profund cu voi și nu va neglija — îndată ce va veni momentul — să se folosească de influența sa, ca justele drepturi politice și teritoriale ale poporului român să fie obținute și asigurate împotriva oricărei agresiuni străine”³⁵. Cîteva zile mai tîrziu, S. Pichon, în numele guvernului francez, dădea asigurări lui Take Ionescu că „în momentul cînd victoriile armatelor aliate anunță triumful apropiat al principiilor de justiție care vor asigura eliberarea și recunoașterea României, aceia care ca Dvs. n-au disperat niciodată și aceia care vin mereu în număr tot mai mare să se înroleze pentru a lupta alături de noi, făcînd să fluture din nou pe cimpurile de luptă culorile naționale ale Țărilor Române, vor prepara împreună cu noi, într-o colaborare credincioasă, un viitor din care cele două țări ale noastre vor ieși mai strîns unite și prin încercările comune”³⁶. La rîndul său, ministrul de externe al Marii Britanii Arthur Balfour, apreciînd eforturile și sacrificiile României, asigura că la Conferința de pace se va bucura de întreaga simpatie și sprijin din partea guvernului privind cauza comună³⁷.

Recunoașterea în repetate rînduri de către Marile Puteri ale Antantei a principiului autodeterminării popoarelor și a dreptului legitim al poporului român la unitatea națională și statală, afirmarea înaltelor principii de echitate și dreptate ce urmau a sta la baza organizării postbelice a lumii, toate acestea erau de natură să sporească încrederea României, ca și a altor state mici și mijlocii în opera ce urma să o înfăptuiască Conferința

³⁵ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșu. 1918—1928*, vol. III, București, 1929, p. 1462.

³⁶ *Idem*, p. 1461.

³⁷ *Idem*, p. 1462—1463.

de pace. Mai ales că România aducea spre recunoaştere oficială a acestui for internaţional hotărârile istorice ale poporului român proclamate solemn şi definitiv în adunările reprezentanţilor maselor largi populare de la Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia. De aceea, Conferinţa păcii de la Paris nu a fost în situaţia de a crea ea un stat român întregit. Acesta era înfăptuit prin opera poporului român. Conferinţa a fost chemată să dea consacrare juridică noului statut teritorial şi politic, prin recunoaşterea principiului autodeterminării naţionale. Prin aceasta poporul român pune comunitatea internaţională în faţa unui fapt împlinit, ca şi la 1859.

Aşadar, Conferinţa de pace nu urma să ofere României un dar, ci ea trebuia să consacre o cerinţă de bază a dreptului istoric care s-a dezvoltat cu atîta putere în faţa întregii lumi încît şi cei mai neîmpăcaţi adversari ai poporului român au trebuit să înţeleagă această cerinţă fundamentală a istoriei. Pentru realizarea acestei cerinţe România intrase în primul război mondial, transformînd participarea sa într-un război al întregului popor. Tocmai de aceea marile puteri nu puteau ignora situaţia de fapt din această parte a Europei, unde pe ruinele fostelor imperii se realizaseră statele naţionale unitare. Istoricul francez Pierre Renouvin în lucrarea sa *Histoire des relations internationales*, ajunge şi el la concluzia că „distrugerea dublei monarhii era un fapt împlinit înainte chiar ca guvernul imperial să fi semnat, la 3 noiembrie, armistiţiul de la Villa-Giusti. Această distrugere a fost realizată prin voinţa popoarelor... Conferinţa de pace nu face altceva decît să înregistreze rezultatele obţinute”³⁸. Asupra conţinutului tratatelor de pace îşi vor pune amprenta aceste realităţi, expresia voinţei şi luptei revoluţionare a popoarelor de realizare a statelor naţionale unitare.

Programul Conferinţei de pace, convocată pentru începutul anului 1919 la Paris, întrecea ca importanţă pentru popoare toate congresele şi conferinţele din trecut. Pacea urma, în interesul tuturor, să împiedice orice posibilitate la o hegemonie politică, economică sau militară, să pună în aplicare principiile de autodeterminare naţională, să recunoască statele nou constituite. În acelaşi timp, Conferinţa trebuia să refacă harta Europei, conform voinţei popoarelor, în aşa fel ca nici o naţiune sau părţi ale aceleiaşi naţiuni să nu mai fie incorporate unui stat străin prin încălcarea flagrantă a voinţei acestor popoare. Conferinţa Păcii se găsea în situaţia de a constata sfîrşitul marilor imperii, a căror integritate era materialiceşte imposibil de a mai fi conservată, şi ai cărui moştenitori erau în general recunoscuţi: Cehoslovacia, Polonia, România, Iugoslavia, Austria şi Ungaria. Misiunea conferinţei era astfel redusă la fixarea detaliilor frontierelor, care practic fuseseră trasate prin lupta şi voinţa maselor populare. „De fapt, aşa cum aprecia istoricul american J. A. S. Grenville — aliaţii şi Statele Unite au venit la Paris ca să confirme statele noi, succesorale ale imperiului austro-ungar care s-a prăbuşit în urma înfrîngerii”³⁹.

În acest climat internaţional, avînd pe ordinea de zi o mare complexitate de probleme, Raymond Poincaré, preşedintele Franţei, a deschis la 18 ianuarie 1919 la Paris, Conferinţa de Pace. La Conferinţă au participat delegaţi din 32 de ţări, cu un număr variat de membri, între 1 şi 5. Dar

³⁸ P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, vol. 7, Paris, 1958, p. 114.

³⁹ J. A. S. Grenville, *The Major International Treaties 1914—1973*, Methuen Co Ltd., p. 45.

acest „Parlament al lumii”, cum a fost caracterizată Conferința, se deschidea de fapt sub auspiciile Statelor Unite ale Americii, Marii Britanii, Franței, Italiei și Japoniei.

Din delegația română făceau parte primul ministru Ion I. C. Brătianu, șeful delegației, N. Mișu, ambasador la Londra, Victor Antonescu, ministrul României la Paris, generalul C. Coandă, Alexandru Vaida-Voievod, C. Diamandi, iar mai târziu N. Titulescu și dr. I. Cantacuzino. Delegația României, în temeiul mărețelor înfăptuiri ale poporului român, a jertfelor sale din timpul războiului, precum și a tratatului din 4/17 august 1916, care prevedea că după război România urma să participe la încheierea păcii „cu aceleași drepturi ca și aliații”⁴⁰, a militat pentru respectarea locului ce i se cuvenea.

Statele participante au fost împărțite în puteri mari, cu interese nelimitate, și în puteri mici, cu interese limitate, România fiind încadrată în a doua categorie. La deschiderea Conferinței, marile puteri, care încheiaseră cu România tratatul din august 1916, au declarat caduce⁴¹ clauzele acestui tratat, inclusiv cele care prevedeau înfăptuirea idealului național. „Argumentul” marilor puteri era nejust, dacă țineau seama de faptul că pacea de la Buftea-București, fusese încheiată cu consimțământul Aliatilor, aceștia recunoscând situația dramatică în care se găsea România după încheierea păcii de la Brest-Litovsk părăsită și trădată, după însăși expresia ministrului Franței la București, Saint-Aulaire. Marile puteri și-au rezervat dreptul de a decide ședințele la care puteau să participe celelalte delegații, inclusiv delegația română. Partea română a fost de câteva ori invitată să-și expună punctul de vedere în fața „Consiliului celor patru”, al „Consiliului miniștrilor de externe” sau a altor organe, în cadrul cărora dreptul de a decide îl aveau reprezentanții marilor puteri⁴².

Printre problemele cele mai grele ce urmau să fie luate în discuție și soluționate de Conferință au fost : problema teritorială, — mai cu seamă în zonele unde în decursul timpului, alături de populațiile de baștină se așezaseră și alte neamuri ; problema reparațiilor urmărind stabilirea unui echilibru economic între țările europene victorioase, care au suferit grave pierderi materiale și umane în timpul războiului și Germania, care n-a cunoscut războiul pe teritoriul său, stabilirea echilibrului european și preîntâmpinarea violării dreptului internațional prin tendințe revizioniste și revanșarde ; înființarea Societății Națiunilor, ca organism internațional ce avea misiunea de a asigura tuturor statelor, mari și mici, garanții mutuale și independență politică și integritate teritorială⁴³.

Din cauza deosebirilor de interese dintre marile puteri, care aveau cuvântul hotărâtor, lucrările Conferinței înaintau destul de greu, justificând

⁴⁰ Arhiva M. A. E., fond Conferința de pace de la Paris.

⁴¹ V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României, noiembrie, 1919 — martie 1920*, Sibiu, 1925.

⁴² La început organul de conducere al Conferinței a fost „Consiliul celor zece”, format din șefii guvernelor și miniștrii de externe ai S.U.A., Angliei, Franței, Italiei și Japoniei. Din 24 martie 1919, însă, delegația Japoniei n-a mai luat parte la ședințele organului de conducere al Conferinței, decât atunci când s-au discutat probleme ce o interesau. S-a format și a funcționat pînă la 28 iunie 1919 „Consiliul celor patru”, alcătuit din șefii guvernelor celor patru mari puteri, iar după aceea a funcționat „Consiliul șefilor delegațiilor marilor puteri”; concomitent a funcționat „Consiliul miniștrilor de externe” al marilor puteri.

⁴³ P. Renouvin, *Le traité de Versailles*, Paris, 1969, p. 9—11.

expresia unui participant la Conferință, care declara că „este mai ușor să distrugi decât să clădești”.

După mai bine de 5 luni, tratatul de la Versailles a fost semnat la 28 iunie, în sala oglinzilor din istoricul palat al „Regelui Soare”, de către reprezentanții puterilor aliaste și asociate și ai Germaniei învinse. Acest tratat a constituit baza și cadrul tratatelor speciale ce i-au urmat: Tratatul de la Neuilly din 27 septembrie 1919, cu Bulgaria, Tratatul de la Trianon din 4 iunie 1920 cu Ungaria, Tratatul de la Sèvres din 10 august 1920 cu Turcia și Tratatul de la Paris din 23 octombrie 1920.

Reprezentanții României au dialogat în primul rînd cu delegații din „Comitetul pentru studierea chestiunilor teritoriale privind România”, ale cărui lucrări au început la 11 februarie 1919. În cadrul acestui Comitet, care a discutat traseul frontierelor românești, Franța, Anglia, Italia și ulterior S.U.A. în virtutea dreptului istoric, a principiului autodeterminării naționale, a voinței plebiscitare a maselor populare exprimată la Alba Iulia, au recunoscut unirea Transilvaniei cu România.

Această hotărîre a reprezentat baza analizei întreprinsă în Consiliul Miniștrilor de Externe și Consiliul Suprem, care la 11 și 13 iunie 1919 au recunoscut unirea Transilvaniei și Bucovinei cu România.

Concomitent se pregătea formularea condițiilor cuprinse în tratatele ce trebuiau prezentate țărilor învinse, Germania și Austria în primul rînd. În ceea ce privește România, marile puteri au refuzat să discute cu ea clauzele tratatului cu Germania. La 2 mai 1919, referindu-se la modul de a proceda al celor patru, șeful delegației române arăta că „situația creată statelor mici la conferință este nedreaptă, deoarece tratativele cu Germania începuseră „iar nouă nu ni s-au comunicat încă bazele pe care se fac. Sforțările mele în zilele acestea — spunea I. I. C. Brătianu — au drept obiect chestiunea despăgubirilor, care și ea este concepută în aceleași simțăminte de marile puteri”⁴⁴. Potrivit tratatului de la Versailles semnat cu Germania, stabilirea „reparațiilor” germane și a cotelor convenite diferitelor țări, printre care și România, intrau în sarcina ulterioară a Comisiei de reparații, alcătuită din reprezentanții S.U.A., Angliei, Franței, Italiei și Belgiei. În ciuda protestelor sale guvernul român nu a fost admis în comisie. Ca urmare, acordul de la Spa, din 16 iunie 1920, a rezervat României 1% din reparațiile datorate de Germania.

Repetatele intervenții ale delegației române în această problemă au rămas fără rezultat, marile puteri apreciind că Germania nu poate să fie considerată răspunzătoare pentru pagubele suferite de România. Se făcea o mare nedreptate poporului român care a suportat în timpul războiului jaful ocupanților germani și uriașe pierderi materiale care s-au ridicat la imensa sumă de 31 miliarde lei aur, precum și mari pierderi umane.

La 28 iunie 1919, România, pusă în fața faptului împlinit, a semnat tratatul de pace cu Germania, fără a obține justele sale revendicări.

Tratatul de pace cu Austria a fost negociat de marile puteri în același spirit. Abia la 29 mai 1919, în urma unei note verbale, adresate președintelui Conferinței de pace, G. Clemenceau de către delegațiile română, polonă,

⁴⁴ Arhiva C. C. al P.C.R., fond 103, dosar 17. Vezi și Gh. Zaharia, *Considerații asupra politicii externe a României. 1919—1929*, în „Probleme de politică externă a României. 1919—1939, București, Editura militară, 1971, p. 121.

sîrbă, cehoslovacă și greacă, acestora li s-a prezentat un rezumat al proiectului de tratat. Proiectul recunoaștea, prin articolul 59, unirea Bucovinei cu România, legiferînd astfel justetea hotărîrii adunării constituante din 28 noiembrie 1918, de unire cu România a acestei părți a Moldovei de sus răpită de Habsburgi în 1774 ⁴⁵. În același timp tratatul conținea o serie de clauze menite să faciliteze intervenția marilor puteri în viața economică și politică a României. Nemulțumit de „soluțiile” marilor puteri în această problemă, șeful delegației române la Conferința de pace, în telegrama din 3 iunie 1919 arăta că „situația aici s-a precipitat și s-a agravat foarte tare. De fapt, în tratatul prezentat Austriei, România nu figurează decît pentru a-și vedea impuse condițiuni care-i jignesc independența politică și compromit grav libertatea economică. Convingerea mea este că noi în nici un fel nu putem primi asemenea condiții. Am moștenit o țară independentă și chiar pentru a-i consolida granițele, nu-i putem jertfi neatințarea” ⁴⁶.

În tratat, sub pretextul grijii față de drepturile minorităților naționale, marile puteri încercau să pună la îndoială deplina independență de stat a României și să-și asigure posibilitatea de a interveni în treburile interne ale țării. Edificator este articolul 60 al acestui tratat, care prevedea dreptul „principalelor puteri aliate și asociate” de a decide măsurile „pe cari le vor crede necesare” pentru a ocroti drepturile și interesele minorităților naționale din România. Aceleași drepturi și le arogau marile puteri și în ce privește „ocrotirea comerțului exterior și tranzitului” ⁴⁷. Corespunzător ultimelor prevederi din Proiectul de tratat, România trebuia să semneze o convenție care timp de cinci ani după semnarea păcii cu Austria, acorda liberul tranzit pentru toate mărfurile, mijloacele de transport și supușii „puterilor aliate și asociate”, fără nici un fel de vamă și în condiții cel puțin egale cu cele rezervate cetățenilor români. Totodată se impunea României plata unei importante părți a datoriei de stat a fostei monarhii Austro-Ungare, precum și alte sarcini financiare. În acest fel marile puteri urmau deci să se bucure de „porți deschise” pentru pătrunderea în economia românească, acapararea petrolului și a celorlalte surse de materii prime.

De la început delegația română a refuzat acceptarea acestor prevederi. În intervenția din ședința plenară a Conferinței din 31 mai 1919, șeful delegației României a precizat că : „în interesul libertății și al justiției pentru toți, tot ca și în cel al propășirii sale interne, România este hotărîtă a asigura drepturile minorităților. În același interes, ea nu cere pentru sine ca stat independent nici un tratament excepțional ; dar ea nu poate nici să primească a îndura un regim special, la care nu sînt constrînse alte state suverane” ; totodată el a propus pentru proiectul de tratat următorul text : „România acordă tuturor minorităților de limbă, neam și credință care locuiesc înăuntrul noilor sale hotare drepturi egale cu cele care aparțin cetățenilor români”. În privința comerțului, a propus de asemenea următoarea formulă : „România este dispusă a lua toate măsurile destinate a

⁴⁵ M. Dașcoviți, *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public*, Iași, 1936, p. 22.

⁴⁶ Arhiva C. C. al P.C.R., fond 104, dosar 8597, fila 81.

⁴⁷ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatul internațional ale României, 1354—1920*, București, 1975, p. 426.

uşura tranzitul şi a dezvolta comerţul cu celelalte naţiuni”⁴⁸.

Atitudinea negativă a marilor puteri de respingere a propunerilor făcute de România a determinat, în cele din urmă, plecarea lui Ion I. C. Brătianu de la Paris la 19 iunie/2 iulie 1919⁴⁹. Memoriul depus pe masa Conferinţei cu această ocazie sublinia că „în proiectul de tratat cu Austria se jignesc în chipul cel mai grav, în mai multe privinţe, drepturile şi interesele României”; amestecul marilor puteri în treburile sale interne prevăzute în tratatul cu Austria, „este incompatibil cu demnitatea, cu liniştea internă şi cu interesele economice ale unui stat suveran”⁵⁰. „I. I. C. Brătianu a reuşit să demonstreze — aşa cum arăta istoricul american Sherman D. Spector — că România nu mai putea să rămână un permanent subiect de maşinaţiune a marilor puteri care vor încerca să o folosească ca pe un pion. Brătianu a răsturnat conceptul stabilit, cum că ţările europene mai mici au doar un control marginal asupra propriului lor destin”⁵¹.

Noul guvern, prezidat de generalul Văitoianu, a refuzat în mod constant, semnarea tratatului cu Austria, în pofida notelor ultimative repetate trimise României de către Consiliul suprem al celor patru. La 28 noiembrie 1919, răspunzând unei astfel de note, guvernul român, într-un lung memoriu adresat Conferinţei de Pace, a demonstrat drepturile României, stat independent şi suveran, de a decide liber asupra tuturor chestiunilor de politică internă şi externă, marile sacrificii făcute în război alături de Antantă, încălcarea de către aliaţii ei a propriilor obligaţii luate în mai multe rânduri prin tratate internaţionale, a demonstrat motivele pentru care nu poate accepta semnarea tratatului cu Austria şi a tratatului special⁵². Guvernul român — se arăta într-un memoriu — nu poate să adere deci, la articolul din proiectul de tratat cu Austria, referitor la garantarea drepturilor minorităţilor şi la organizarea tranzitului şi comerţului. În forma sa actuală, acest articol prevede o obligaţie ce nu s-a impus niciodată până acum, nici chiar unui duşman învins. În rezultatele sale practice el compromite independenţa unui stat liber şi constituie un fenomen de agitaţie neîncetată, o poartă deschisă intenţiilor de a pune în pericol securitatea politică şi dezvoltarea economică a României. Ca şi celelalte acţiuni ale României, nici această nouă intervenţie nu a fost luată în consideraţie de marile puteri diriguitoare ale Conferinţei Păcii. Pentru a o izola şi a pune România în faţa unui fapt împlinit, marile puteri au semnat Tratatul cu Austria la 10 septembrie 1919. Chiar în aceste împrejurări guvernul român a insistat pentru impunerea cererilor sale juste şi a continuat să refuze semnarea tratatului. Guvernul Văitoianu şi-a dat demisia la sfârşitul lunii noiembrie. Guvernul de sub preşedinţia lui Al. Vaida-Voievod, rezultat în urma primelor alegeri desfăşurate pe baza votului universal, la care a participat şi populaţia din teritoriile care se uniseră cu ţara în

⁴⁸ Arhiva M.A.E., fond Conferinţa de Pace de la Paris. Expunere făcută de Ion I. C. Brătianu la 31 mai 1919 în faţa Conferinţei de Pace; vezi şi Mircea Djuvara, *Trebuie oare să semnăm tratatul cu Austria?*, Bucureşti, 1919, p. 23—24.

⁴⁹ „Le Matin” din 26 iunie 1919.

⁵⁰ Ion Rusu-Abrudeanu, *România şi războiul mondial*, Bucureşti, 1921, p. 306—313.

⁵¹ Sherman D. Spector, *Rumania at the Paris, Peace Conference. A study of the diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, 1962, p. 235.

⁵² *Op. cit.*, p. 316 şi 324. Vezi şi V. Moisuc, *Diplomaţia României şi problema apărării suveranităţii şi independenţei naţionale în perioada martie 1938—mai 1940*, Bucureşti, 1971.

anul 1918, a adoptat în mod firesc aceeași poziție. Aprobând poziția delegației la Conferința de Pace, Adunarea Deputaților în ședința din decembrie 1919 arăta : „Noi, ca orice stat independent, nu putem să primim în relațiile dintre stat și cetățenii săi, controlul vreunui alt stat. Și nici un stat independent, oricare îi ar fi întinderea, nu se cuvine să primească acest control. Nu poate să-l primească România pentru că nu există în concepțiunea noastră, în ce privește independența, „state mari și state mici”, iar noi înțelegem că să avem la noi relativ la legile interne și la relațiunile statului cu cetățenii săi în interiorul său, tot atita libertate și independență ca oricare altă mare putere”⁵³. La ultimatumul Consiliului Suprem, care cerea acceptarea condițiilor „fără discuție, fără rezerve și fără condiții”⁵⁴, guvernul român a declarat categoric miniștrilor aliați la București că nu va semna tratatul fără modificările cerute.

Tratatul semnat cu Austria la Saint-Germain la 18 decembrie 1919, în care se aduseseră unele modificări, a confirmat dreptul popoarelor la autodeterminare și formarea unor state independente și suverane pe ruinele vechii monarhii austro-ungare⁵⁵. Tratatul de pace cu Austria recunoștea și unirea Bucovinei cu România.

În timpul guvernului Vaida au început negocierile în vederea tratatului de pace cu Ungaria. Prin acest tratat se conferea consacrare juridică actului istoric înfăptuit de masele largi populare în memoria adunare de la Alba Iulia prin care Transilvania se unise cu patria mamă. „Tratatul de la Trianon — scrie Nicolae Titulescu, unul dintre semnatarii lui — apare tuturor românilor, și îndeosebi celor din Ardeal, o consfințire a unei ordini de drept mult mai redusă decât aceea pe care veacuri de conviețuire și suferințe comune au săpat-o în conștiința istorică... Această reacție instinctivă constituie cel mai frumos omagiu adus Conferinței Păcii și cea mai strălucită mărturie a permanenței operei ei”⁵⁶.

Dezbaterile privind încheierea acestui tratat au început la 3 martie 1920. Timp de două luni Conferința a studiat documentarea ungară. La 6 mai, ea a remis delegației ungare un complet de acte, alcătuit dintr-o scrisoare de trimitere, din răspunsul Conferinței la toate notele Ungariei și din textul definitiv al tratatului de pace. Scrisoarea adresată delegației ungare de A. Millerand, președinte al Conferinței de pace, constituie dovada seriozității cu care Conferința de pace a dezbătut problemele Ungariei. „După matură chibzuință, puterile aliate și asociate au decis de a nu modifica pe nici un punct clauzele teritoriale conținute în condițiile de pace. Dacă s-au hotărât la aceasta, cauza este că s-au convins că orice modificare a fruntariilor fixate de ele ar aduce inconveniente și mai grave decât acelea pe care le denunță delegația ungară”. În continuare, subliniind faptul că Conferința Păcii a avut de confirmat o situație rezolvată prin lupta maselor populare, așa cum a fost și în cazul României, el nota : „Voința popoarelor s-a exprimat în zilele de octombrie și decembrie 1918, când dubla monarhie s-a năruit și când populațiunile de mult timp oprimate

⁵³ Dezbaterile Adunării Deputaților. Ședințele din 16—17 decembrie 1919, p. 345.

⁵⁴ V. V. Tilea, *Op. cit.*, p. 32 și 211.

⁵⁵ Eliza Campus, *Politica externă a României în perioada interbelică*, București, 1975, p. 9—10.

⁵⁶ Nicolae Titulescu, *Discursuri*, București, 1976, p. 407.

s-au unit cu frații lor italieni, români, iugoslavi, cehoslovaci. Evenimentele care s-au produs la această epocă constituie tot atâtea mărturii noi despre sentimentele naționalităților pe vremuri subjugate”⁵⁷.

Această poziție adoptată de Conferință reflecta adevărul istoric întemeiat pe recunoașterea dreptului străvechi al populației românești asupra teritoriului său, chiar dacă în timpul perioadelor de opresiuni străină, alături de ei, s-au așezat în împrejurări diferite și alte populații. Însăși delegația guvernului ungar la Conferința de Pace, care pretindea Transilvania în numele unor false argumente „istorice”, s-a văzut nevoită să recunoască faptul că, potrivit chiar statisticilor ungare din 1910, populația Transilvaniei era în majoritate românească⁵⁸.

Tratatul de pace cu Ungaria, iscălit la Trianon la 4 iunie 1920 de dr. I. Cantacuzino și N. Titulescu, recunoștea unirea Transilvaniei cu România. Adunarea Deputaților a României a ratificat tratatul de la Trianon la 26 august 1920, iar Senatul la 17 august⁵⁹. Ratificarea tratatului de Marea Britanie și Franța, a prilejuit cercurilor reacționare din aceste țări noi posibilități de susținere a vechilor stări de lucruri din centrul și răsăritul Europei, de a torpila hotărârile Conferinței de Pace prin insistența asupra unor plebiscite. Cu ocazia ratificării Tratatului de la Trianon în Camera Comunelor secretarul de stat Harmeworth preciza o realitate incontestabilă, „regatul Ungariei s-a descompus într-o largă măsură în părțile sale componente înainte de începerea lucrărilor Conferinței de Pace”⁶⁰. În mai 1921, Marea Britanie a ratificat tratatul. Cu ocazia debaterilor prilejuite de ratificarea tratatului de la Trianon, în iunie 1921, Aristide Briand susținând frontierele stabilite pentru România, integritatea sa teritorială, arăta: „Franța nu va interveni niciodată pe lângă guvernele aliate și prietene pentru a aduce vreo atingere oarecare, oricât de mică ar fi ea, drepturilor acestora de suveranitate națională”⁶¹.

La 11 iunie 1919, Consiliul miniștrilor de externe al Conferinței de Pace a convocat pe reprezentanții României și ai Cehoslovaciei pentru a le comunica granițele stabilite între aceste țări și Ungaria de Consiliul Suprem; la 13 iulie, o notă semnată de G. Clemenceau și adresată guvernului român făcea cunoscut în mod oficial frontiera dintre România și Ungaria⁶².

O altă latură a activității diplomatice a României a fost în anii 1918—1921 stabilirea unor relații de bună vecinătate cu Rusia Sovietică.

La sfârșitul anului 1917 și începutul anului 1918, legăturile dintre România și Rusia Sovietică s-au înrăutățit, ajungându-se pînă la ruperea relațiilor diplomatice dintre cele două state. În acest context, Republica Independentă Sovietică Ucraina a adresat la 15 februarie un ultimatum

⁵⁷ *The hungarian peace negotiations*, vol. I, Buda-Pest, 1920. p. 163.

⁵⁸ *Traite de Paix entre les puissances allées et associes et la Hongrie, Protocole et declaration. Du 4 Juin 1920 (Trianon)*, București, Imprimerie de l'état, 1920.

⁵⁹ *Monitorul Oficial*, nr. 136 din 21 septembrie 1921.

⁶⁰ Viorica Moisuc, *Tratatul de la Trianon — consacrare internațională a legitimității Unirii Transilvaniei cu România*, „Anale de istorie”, nr. 3, 1976.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² H. W. Templerley, *A History of the Peace Conference*, vol. IV, 1921—1924, London, p. 230.

guvernului român ⁶³, urmat de o serie de alte note (16 martie ⁶⁴, 12 aprilie ⁶⁵, 5 mai ⁶⁶ etc.), documente a căror idee fundamentală era nerecunoașterea actului unirii din 27 martie 1918. În răspunsul său din 19 iunie 1918, guvernul român își exprima încrederea în posibilitatea stabilirii unor relații normale de colaborare între cele două state, apreciind că „nici o țară n-ar putea trăi o viață normală fără să întrețină relații permanente cu celelalte țări, și cu atât mai mult relații strînse, cordiale și de bună vecinătate cu țările de care o separă frontierele” ⁶⁷.

La 12 iulie 1919, V. I. Lenin aprecia că „în toate statele dușmane nouă cresc forțele ce ne sînt prietene. În statele mici, de pildă în țări ca Finlanda, Letonia, Polonia, România, toate încercările de a coaliza marea și mica burghezie în vederea luptei împotriva noastră s-au soldat printr-un eșec” ⁶⁸. Refuzul guvernului român de a participa la intervenția armată a puterilor occidentale în sprijinul lui Vranghel, Kolceak și altor generali albi, refuzul de a sprijini Polonia în războiul cu Rusia Sovietică a determinat o îmbunătățire a relațiilor dintre cele două țări.

Într-un astfel de context, la începutul anului 1920 s-a manifestat din partea ambelor părți intenția începerii unor tratative bilaterale pentru așezarea relațiilor româno-sovietice în cadre juridice normale. Este de remarcat faptul că însăși angajarea acestor discuții — într-un moment cînd marile puteri occidentale nici nu se gîndeau să recunoască statul sovietic, duceau tratative cu reprezentanții emigrației ruse și cu „guverne” fantomă ale contrarevoluționarilor — ilustra luciditatea cercurilor conducătoare românești, care considerau o necesitate imperioasă pentru interesele vitale ale României existența unor relații bune cu țara vecină, indiferent de regimul ei politic intern.

Poziția României față de Rusia Sovietică a fost precizată de primul ministru, Al. Vaida-Voevod, într-o declarație publică, pe următoarele coordonate: România nu se află în stare de război cu Rusia, nu va săvîrși nici un act de agresiune împotriva acesteia, dar își va apăra granițele cu toate forțele sale; în ceea ce privește problema Basarabiei, România o consideră definitiv rezolvată, prin voința liber exprimată a maselor populare din această provincie, în octombrie 1917, ianuarie și martie 1918, în virtutea dreptului de autodeterminare ⁶⁹.

La 31 ianuarie 1920, Al. Vaida-Voevod a delegat pe D. N. Ciotori să ducă tratative neoficiale cu reprezentanți ai guvernului sovietic, urmînd ca apoi să se convoace o conferință româno-sovietică. La Copenhaga, în zilele 9—14 februarie s-au dus tratative între D. N. Ciotori și M. M. Litvinov, reprezentantul Rusiei Sovietice. Delegatul român, în numele guvernului,

⁶³ Arhiva M.A.E., fond 71/U.R.S.S., dosar 131. Telegramă din Kiev din 15 februarie 1918, semnată general Coandă. Ultimatumul Ucrainei este semnat de Muraviev și Smirnov.

⁶⁴ *Idem*, Telegramă trimisă de ministrul de externe al Ucrainei, Gulușovici, guvernelor român, german, austro-ungar, turc și bulgar, Kiev, 16 martie 1918.

⁶⁵ *Notes échangées entre le Gouvernement Roumain et le Gouvernement de l'Ukraine*, Jassy, 1918, p. 1, nota nr. 1512, Kiev, 12 aprilie 1918, semnată Golubovici și Lubynsky.

⁶⁶ *Idem*, p. 4—6, notă nr. 2928, Kiev, 5 mai 1918, semnată Lisoguby și Dorosensky.

⁶⁷ *Idem*, p. 15. Răspunsul guvernului român la nota din 5 mai 1918 a guvernului Ucrainei, Iași, 19 iunie 1918, semnat de ministrul de externe C. C. Arion; vezi și Arhiva M.A.E., fond. 71/U.R.S.S., vol. 133. Telegramă circulară către oficiile diplomatice ale României, Iași, 2 iunie 1918, semnată C. C. Arion.

⁶⁸ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 39, București, 1966, p. 89.

⁶⁹ V. V. Tîlea, *Acțiunea diplomatică a României*, Sibiu, 1925, p. 92—133.

a propus ca la conferința care va avea loc să figureze ca obiectiv principal recunoașterea oficială de către guvernul sovietic a intrării Basarabiei în componența României, precum și restituirea tezaurului român. Ca urmare a acestor discuții, la 24 februarie 1920, Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al R.S.F.S.R. relevă în telegrama adresată lui Al. Vaida-Voievod că „guvernul sovietic al Rusiei consideră că toate problemele litigioase dintre cele două țări pot fi soluționate pe calea tratativelor de pace și că toate chestiunile teritoriale pot fi rezolvate prin bună înțelegere”⁷⁰. La 26 februarie 1920, Consiliul de Miniștri, la care a participat și șeful Marelui Stat Major, generalul Prezan, ca și N. Iorga, P. Bujor, președinți ai celor două camere, I. Maniu, președintele Consiliului Dirigent din Transilvania, s-a pronunțat pentru normalizarea relațiilor cu Rusia⁷¹.

La 3 martie 1920, Al. Vaida-Voievod a comunicat telegrafic lui Cicerin că primește „propunerea formală de a intra în negocieri de pace și de a stabili, printr-o aplanare amicală a diferendelor, relații pașnice și raporturi avantajoase și binefăcătoare pentru ambele părți”⁷². Vorbindu-se de raporturile româno-sovietice, în telegramă se arată că „forțată de evenimentele și luptele din Rusia, România a observat și observă constant atitudinea de a se abține de la orice imixtiune în afacerile interne ale poporului vecin”⁷³.

În timp ce între guvernul român și sovietic se stabiliseră contacte în vederea convocării unei conferințe, guvernul Al. Vaida-Voievod a fost demis la 13 martie 1920.

În noul cabinet, prezidat de generalul Averescu, conducerea Ministerului de Externe, a avut-o la început Duiliu Zamfirescu, iar în mai 1920 Take Ionescu. Guvernul sovietic a reînnoit noului cabinet român propunerile de negocieri directe. Guvernul sovietic a adresat la 6 august 1920 guvernului român o notă de pace în care propunea convocarea unei conferințe, declarând că se vor „putea obține avantaje serioase pentru ambele părți și că România va rămâne mulțumită de rezultatele ei, din cauza posibilității de rezolvare prin bună înțelegere a tuturor litigiilor care au apărut între ambele țări”⁷⁴.

Ca răspuns la propunerile sovietice de a se convoca Conferința de Pace, Take Ionescu a declarat că guvernul român se consideră legat de promisiunea care a dat-o puterilor aliate și pentru aceasta el nu considera necesar să intre în mod nemijlocit în tratative cu guvernul sovietic⁷⁵. Guvernul sovietic a declarat la 19 august că singura cale pentru încheierea tratatului cu Rusia sînt tratativele directe. „Noi sîntem convinși — se arată în notă — că este în interesul ambelor părți a începe de urgență aceste tratative”⁷⁶.

⁷⁰ Arhiva M.A.E., Fond. U.R.S.S., Relații cu România, 1920, dosar 22. Telegramă adresată lui Vaida de către Cicerin; vezi și *Dokumenti vneșnei politiki S.S.S.R.*, vol. II, Moskva, 1958, p. 350.

⁷¹ N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 345—346; Arhiva M.A.E. vol. 42, Dosare speciale, Telegrama 4035 din 27 II. 1920.

⁷² *Dokumenti vneșnei politiki S.S.S.R.*, vol. II, p. 403; vezi și Arhiva M.A.E. dosarul citat, doc. 20, Telegrama lui Vaida adresată lui Cicerin.

⁷³ *Idem*.

⁷⁴ Arhiva M.A.N., fond 71, 1920—1944, Polonia, vol. 64, *Istoricul relațiilor româno-polone, 1919—1939*, cap. I, fila 3.

⁷⁵ *Dokumenti vneșnei politiki SSSR*, vol. III, p. 83.

⁷⁶ *Idem*.

La 28 octombrie 1920 s-a semnat la Paris de către reprezentanții Angliei, Franței, Italiei și Japoniei, pe de o parte, și ai României, pe de altă parte, tratatul prin care se recunoștea suveranitatea României asupra teritoriului dintre Prut, Nistru și Marea Neagră.

Tratatele de pace încheiate în anii 1919—1920 consfințeau voința popoarelor de a-și făuri state naționale sau de a-și desăvârși unitatea de stat, așa cum au fost România, Polonia, Iugoslavia și Cehoslovacia.

Perioada anilor 1918—1921, ani de luptă eroică a poporului român pentru afirmarea lui ca națiune independentă și suverană, s-a încheiat cu recunoașterea internațională a hotărârilor luate prin voința unanimă a maselor populare, de unire a tuturor teritoriilor românești într-un singur stat național.

În perspectiva istoriei, marile înfăptuiri ale poporului român, realizate în 1918 și confirmarea lor prin hotărârile Conferinței de Pace, pun și mai mult în evidență faptul că România nu a făcut parte din rindul profitorilor unei păci realizată prin bunăvoința învingătorilor sau a cîștigătorilor aduse de hazardul biruinței într-un război, ci a fost expresia vie, dinamică, a națiunii române, a aspirațiilor de veacuri ale unui popor hotărît să trăiască unit, liber și independent în vatra strămoșească unde s-a zămislit. Aceste coordonate de afirmare, apărare a unității și integrității țării, de păstrare a independenței și suveranității naționale, care se identifică cu idealurile poporului român, au jalonat direcțiile politicii externe românești din perioada interbelică, cu toate limitele care au caracterizat interesele de clasă ale cercurilor burgheziei și moșierimii.

Istoria demonstrează că formarea statului național unitar nu a fost rezultatul unui eveniment de conjunctură. Relevînd împrejurările istorice ale desăvîrșirii acestui proces tovarășul Nicolae Ceaușescu arată : „Desfășurarea evenimentelor istorice demonstrează în modul cel mai categoric faptul că Unirea nu a fost efectul unei întîmplări, rodul unei simple conjuncturi favorabile sau al înțelegerilor intervenite la masa tratativelor, ci rezultatul luptei hotărîtoare a celor mai largi mase ale poporului, un act de profundă dreptate națională, realizarea unei concordante legice între realitatea obiectivă și drepturile inalienabile ale poporului, pe de o parte, și cadrul național cerut cu stringență de aceste realități. Tratatul de pace încheiat ulterior n-a făcut decît să consfințească starea de fapt existentă, situația creată ca urmare a luptei maselor populare din România și din Transilvania, a întregului nostru popor” ⁷⁷. Conferința de pace de la Paris n-a făcut decît să consfințească o situație de fapt, creată de lupta poporului român.

Înfăptuirea unității statului român a realizat cadrul național și social-economic pentru dezvoltarea României moderne, a avut o înfriure pozitivă asupra întregii evoluții economice, politice și sociale a țării, pentru afirmarea ei pe arena internațională ca un stat unitar, suveran, animat de dorința menținerii păcii și colaborării între popoare.

⁷⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, Editura politică, București, 1979, p. 275.

LA CONFIRMATION INTERNATIONALE DE LA GRANDE UNION DE 1918

RÉSUMÉ

L'étude fondée sur des riches sources d'archives, la presse du temps, les œuvres spéciaux concernant les années 1914—1918 et surtout l'époque d'après guerre, présente la lutte du peuple roumain pour la formation de l'Etat national unitaire.

Par la riche documentation les auteurs analysent les événements et les actions qui ont préparé l'union des territoires roumains trouvés sous la domination étrangère, relevant le rôle des masses populaires pour l'accomplissement de l'unité nationale.

La plus grande partie de l'étude est affectée à la présentation de la position des Etats européens à la Conférence de Paix de Paris qui avait consacré les actes de l'union décidés par les masses populaires en 1918.

Les auteurs se réfèrent en détail à la justesse des décisions concernant la Roumanie, au Traité de Trianon de 4 juin 1920 ainsi qu'à la reconnaissance de l'accomplissement de l'Etat national unitaire roumain.

CONTRIBUȚIA ACTIVĂ A REVOLUȚIONARILOR ROMÂNI LA DEZBATEREA PROBLEMELOR DIN MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ INTERNAȚIONALĂ (1872—1921)

DE

AUGUSTIN DEAC

Spiritul solidarității internaționale a celor ce muncesc de pretutindenii a animat din totdeauna muncitorimea română, militanții din mișcarea socialistă, comuniștii din țară, partidul revoluționar al proletariatului român, indiferent de denumirea pe care a avut-o începînd cu 1893, anul lui de naștere. Crearea partidului proletar al clasei muncitoare, constituit la scară națională a favorizat extinderea și întărirea legăturilor mișcării socialiste din România cu alte partide și organizații muncitorești internaționale.

Sînt cunoscute de altfel, în parte, preocupările militanților revoluționari români, de a informa organizațiile muncitorești din țară, prin presa muncitorească și socialistă, ca și prin grai viu, despre luptele sociale și politice, pe care muncitorimea organizată din diferite țări le ducea pentru îmbunătățirea condițiilor lor materiale, împotriva reacțiunii din statele respective, pentru afirmarea nestingherită a organizațiilor lor politice și profesionale în viața social-politică a țărilor lor. Pe larg au fost popularizate și în România acțiunile revendicative, marile demonstrații și manifestații organizate peste hotare pentru atingerea acestor scopuri.

Dovedind o înțelegere profundă a spiritului de solidaritate cu proletariatul de pretutindenii, muncitorimea română, pe măsura întăririi și dezvoltării organizațiilor ei politice și profesionale, a contribuit prin diferite mijloace la sprijinirea acestor lupte drepte ale fraților ei de clasă de peste hotare. În același timp muncitorii români au simțit sprijinul frățesc — moral și material — al muncitorimii din diferite țări cu ocazia unor mari acțiuni desfășurate în țară.

Desigur, despre această latură a solidarității internaționale, precum și despre legăturile pe care le-au promovat organizațiile muncitorești din România cu o seamă de organizații politice și profesionale din diferite țări, privind perioada 1872—1921, s-a scris în literatura noastră de specialitate. Probabil nu de ajuns și complet. Ceea ce vrem să *adîncim* în acest studiu este acea apreciere, deosebit de valoroasă care se găsește în Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, și anume că Partidul clasei muncitoare din România „s-a făcut cunoscut prin *contri-*

buția activă adusă la dezbaterile celor mai importante probleme ale mișcării muncitorești din perioada respectivă”¹.

Organizațiile revoluționare din țara noastră au participat la activitatea Internaționalei I, secțiunea din Timișoara fiind reprezentată la Congresul de la Haga din 1872; au fost reprezentate la majoritatea congreselor Internaționalei a II-a (La Paris în 1889, au fost 5 delegați; la Bruxelles în 1891 — 5 delegați, la Zurich în 1893 — 5 delegați, la Londra în 1896 — un delegat, la Stuttgart în 1907 — 4 delegați, la Copenhaga în 1910 — 2 delegați, la Basel în 1912 — 2 delegați; 14 delegați erau propuși pentru Congresul socialist internațional de la Viena ce urma să aibă loc între 10 și 17 aprilie 1914, dar care nu s-a mai ținut din cauza izbucnirii primului război mondial și a dezorganizării Internaționalei a II-a; Zimmerwald în 1915 — un delegat, la Congresul de constituire a Internaționalei a III-a de la Moscova în 1919, un delegat).

Într-adevăr, dacă analizăm ordinea de zi a congreselor și conferințelor Internaționalei I-a (1864—1876), ale Internaționalei a II-a (1889—1914), precum și situația existentă în general în mișcarea muncitorească din diferite țări din acești ani, apare evident preocuparea majoră privind o seamă de probleme deosebit de importante pentru afirmarea plenară a mișcării muncitorești ca o forță revoluționară. Este vorba de problema *unității de acțiune* a clasei muncitoare din fiecare țară și pe scară internațională, de problemele *păcii și ale războiului*, *mișcarea socialistă și problema țărănească*, *mișcarea socialistă și problema națională*, problema *relațiilor* dintre partide, necesitatea *aplicării* createore a socialismului științific la realitățile țărilor în care aceste partide acționau etc. *.

Documentele mișcării noastre muncitorești revoluționare, aflate în țară și în fondurile unor organisme muncitorești internaționale (care se păstrează în unele arhive și biblioteci de peste hotare) confirmă obiectivitatea aprecierii din Programul P.C.R. referitoare la activitatea internațională a organizațiilor muncitorești din România, poziția înaintată în dezbaterile acestor probleme, evidențiindu-se nu o dată inițiativa reprezentanților români în sublinierea importanței acestora ca și indicarea unor căi și metode realiste în rezolvarea lor. Tocmai acest mod, consecvent revoluționar, *de a gândi și a acționa* a reprezentanților organizațiilor muncitorești din România, le-a adus și stima, prețuirea deosebită în mișcarea muncitorească și democratică internațională.

Ținându-se seama că în fața frontului unitar al claselor exploatoare existent în toate statele capitaliste, se impunea și un front tot atât de unitar al tuturor exploataților și asupriților. De aceea s-a ridicat cu acuitate problema necesității înfăptuirii *unității de acțiune* atât la scară națională, în cadrele fiecărui stat cât și pe scară internațională a mișcării muncitorești, a organizațiilor ei politice și profesionale, condamnându-se în același timp, metodele anarhice, teroriste, care aduceau daune mișcării organizate muncitorești.

¹ Vezi Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, Edit. politică, București, 1975, p. 36.

* Desigur, mișcarea muncitorească internațională s-a confruntat și cu alte numeroase probleme care nu fac acum, în acest studiu, obiect de cercetare.

Militanții revoluționari români au acționat hotărît pentru menținerea *unității organizatorice și politice a mișcării muncitorești din România* convingși fiind că numai această unitate principală, le dă tăria de a înfrunta politica claselor dominante, de a se afirma hotărît în apărarea intereselor fundamentale ale celor exploatați și asupriți de la orașe și sate, de a asigura victoria finală a proletariatului — răsturnarea regimului politic bazat pe exploatare și asuprire și construire a noii societăți socialiste.

În perioada care face obiectul studiului de față, spre deosebire de situația mișcării muncitorești din numeroase țări europene, în România a existat doar *o singură organizație politică revoluționară la scara întregii țări și o singură centrală sindicală*.

Unitatea a fost realizată nu ca urmare a unor cedări de la principiile fundamentale ale socialismului științific, ci al însușirii temeinice a acestor principii de către marea majoritate a membrilor organizațiilor socialiste revoluționare, precum și a grijii deosebite manifestate de conducătorii mișcării muncitorești din România pentru păstrarea acestei unități. În articolul *Dizidențele în partidul socialist*, C. Dobrogeanu-Gherea, dînd exemplul de existența unor dizidențe în mișcarea muncitorească europeană, sublinia necesitatea studierii atente „a cauzelor care le-au provocat pentru a trage toate concluziile necesare pentru activitatea noastră socială, căci negreșit putem să le evităm dacă ne vom da bine seama de ele”². Tocmai manifestarea acestei griji a făcut ca teoreticianul român să aprecieze „pînă acuma (1893 — A.D.) ne-a ferit norocul de pacostea diviziunilor și dizidențelor”³.

Firește, au fost și unele elemente, de altfel puține la număr, care în diferite perioade istorice n-au fost în stare să țină pasul cu cerințele esențiale ale mișcării revoluționare, elemente care ele înșile și-au dat seama de această rămînere în urmă și au ieșit din frontul revoluționar, sau au fost eliminate, nezdruincînd cu nimic unitatea partidului clasei muncitoare. Această unitate s-a păstrat cu prețul luptei întărite pentru a arăta muncitorilor avantajele deosebit de mari precum și forța mărită a lor în luptele sociale, datorate numai și numai unității de acțiune muncitorești.

Păstrînd și dezvoltînd acea trăsătură distinctă și permanentă a mișcării noastre muncitorești care s-a materializat în caracterul ei unitar, în existența partidului politic unic, bazat pe principiile socialismului științific, reaşezarea partidului pe temeliile României reîntregite, avînd la bază principiile comuniste, a fost concepută de către revoluționarii români în același spirit nu ca rezultat al sciziunii organizațiilor politice muncitorești din țara întreagă, cum de altfel a avut loc în mai toate țările lumii de atunci, unde au apărut partidele comuniste, ci printr-o analiză temeinică a noilor sarcini care stăteau în fața mișcării muncitorești de după înfăptuirea României Mari și pregătirea muncitorilor pentru a-și însuși noul program comunist. Cum era și firesc, au fost și în această perioadă unele elemente care n-au înțeles sarcinile mișcării muncitorești în noua etapă, elemente care s-au retras, fără ca unitatea mișcării, a partidului revoluționar să aibă de suferit. „Unitatea partidului — se arată în Manifestul Consiliului General lansat în februarie 1921, după retragerea

² C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. III, Edit. politică, București, 1977, p. 154.

³ *Ibidem*, p. 156.

din partid a celor 8 elemente social-democrate — nu e atinsă și partidul întreg rămâne unit împrejurul steagului purtat cu cinste prin atâtea bătălii”⁴.

Experiența românească, în această privință, aducea ceva nou în mișcarea muncitorească internațională. În România nu s-a creat în anii avântului mișcării muncitorești de după desăvîrșirea statului național unitar român un alt partid revoluționar, ci Partidul socialist existent a fost reasezat la nivelul țării reîntregite și și-a adoptat programul comunist, corespunzător noilor necesități.

Vigoarea mișcării muncitorești din România, caracterul său revoluționar, au fost elementele hotărîtoare în demonstrarea necesității acțiunii unitare și organizate. În această problemă fără îndoială că mișcarea revoluționară din România lua direct din experiența multimilenară a poporului român, sintetizată magistral în ideea că „Unde-i unul nu-i putere la nevoi și la durere, /Unde-s doi puterea crește și dușmanul nu sporește”. Tocmai din experiența proprie, pozitivă a avântului politic și organizatoric al clasei muncitoare, reprezentanți de seamă ai organizațiilor revoluționare de pe teritoriul patriei noastre au adoptat o poziție unitară și înaintată la diferite congrese socialiste internaționale, subliniind importanța deosebită pe care o are această unitate, atît pentru mișcarea muncitorească din fiecare țară, cît și pe plan internațional. Pentru a exemplifica, menționăm, poziția înaintată a delegatului secției din Timișoara a Internaționalei I-a, Carol Farcaș, manifestată la Congresul de la Haga din 2—7 septembrie 1872, cînd s-a pronunțat hotărît împotriva manifestării curentelor anarhiste, mic burgheze, votînd, alături de K. Marx și Fr. Engels, de alți revoluționari dintr-o seamă de țări pentru apărarea unității ideologice, politice și organizatorice a Internaționalei I⁵.

În luna iulie 1889 s-a manifestat evident dispersarea rîndurilor organizațiilor muncitorești din diferite țări și în sinul mișcării muncitorești internaționale, desfășurîndu-se la Paris concomitent două congrese socialiste internaționale, unul, avînd la bază concepția ideologică a socialismului științific, iar altul o seamă de concepții ale socialismului mic burghez, anarhist. Reprezentanții organizațiilor revoluționare din România participă la primul, aducîndu-și o prețioasă contribuție, atît în Biroul permanent al Congresului cît și prin inițiative proprii subliniind necesitatea desfășurării unei acțiuni hotărîte pentru înfăptuirea unității de acțiune între toate organizațiile socialiste internaționale. „Delegații români — se arăta într-o *Declarație* specială supusă Congresului — își rezervă dreptul de a-și prezenta încă o dată propunerea la un Congres viitor, ... și roagă Congresul ca viitoarea reuniune internațională, să fie convocată în asemenea formă, *încît să fie strînse, la un loc toate forțele anticapitaliste în vederea luptei de clasă și a socializării mijloacelor de producție*”⁶ (subl. ns. — A.D.).

Manifestarea curentului anarhist în mișcarea muncitorească internațională, a prilejuit lui Constantin Dobrogeanu-Gherea să scrie studiul

⁴ „Socialismul”, an XV, nr. 17 din 6 februarie 1921.

⁵ *La première Internationale. Recueil des documents publiés sous la direction de Jacques Freymond*, vol. II, Geneva, 1962, p. 373—381.

⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1879—1892*. Edit. politică, București, 1973, p. 618.

intitulat *Anarhia cugetării* *, prin care autorul român aduce o contribuție importantă la dezvăluirea esenței acestui curent. Încă la începutul studiului său, Gherea remarcă amănuntul semnificativ că „a scrie despre anarhism mai ales despre anarhismul teoretic, despre teoriile anarhismului e cît se poate de greu. Cauza — sublinia teoreticianul socialist român — e că n-au un punct de plecare, nu știi de cine și de ce să te apuci”, deoarece „anarhismul ca expunere teoretică-științifică nu există”⁷. În timp ce „socialismul științific și-a găsit expresie în genialele scrieri ale lui Marx, Engels și ale discipolilor lor — remarca Gherea — anarhismul nu și-a găsit încă un om care... să-i fi dat o sistematizare mai științifică”⁸. Cauza, arată autorul, se află chiar în anarhism, care la prima tratare științifică apare ca un nonsens, ca o absurditate științifică.

Revista socialistă „L'Ère nouvelle”, publicînd importantul studiu al lui C. Dobrogeanu-Gherea *Anarhia cugetării* sub titlul „*Max Stirner*”, acesta a fost apreciat de Clara Zetkin ca lucrarea „cea mai clară și mai precisă (subl. ns.) pe care am citit-o despre marele teoretician al anarhismului”⁹.

Demascarea anarhismului pe plan internațional prilejuiește autorului român popularizarea unor teze de bază ale învățăturii lui Marx și Engels. „Metodul socialismului științific — scrie Gherea — e al științelor moderne în general. Studiind societatea în toată complexitatea ei în timp și spațiu, studiind istoria omenirii, toate formele sociale trecute, studiind societatea prezentă iarăși în toată complexitatea ei, socialismul științific caută astfel legile mișcării, evoluțiunii omenirii, caută să-și explice cum a ajuns acolo unde e și într-un mod general, bineînțeles, care e acea formă socială către care merg neapărat societățile moderne civilizate, societățile burgheze”¹⁰.

În aceeași ordine de idei, Gherea, subliniind temeinicia materialismului dialectic și istoric, creat de K. Marx și F. Engels, precizează : „Socialismul, studiind realitatea lucrurilor, fiind consecință el însuși a realității în sensul cel mai larg al cuvîntului — a realității istorice trecute fie și prezente — socialismul științific nu poate să se piardă în nouri fanteziei, realitatea, viața reală îl controlează și îi îndreaptă pașii. Idealul socialismului științific, el însuși este numai o consecință și un rezultat al vieții reale și al studierii acestei vieți”¹¹.

La rîndul său, militantul de frunte al mișcării socialiste române, Ioan Nădejde, într-un articol din gazeta socialistă „Munca”, declara hotărît : „Socialismul științific nu-i un sistem filozofic fabricat și tieluit de vreun genial cugetător, închis în chilia sa și pe care socialiștii ar avea datoria de a-l face primit de cît mai mulți oameni, și apoi aceștia să caute a-l pune în lucrare, prefăcînd lumea după ideile genialului maestru. Nu,

* Studiul a apărut în numărul 4 din 1892 al revistei socialiste românești „Critica Socială” (republicat apoi de revista socialistă de circulație internațională „L'Ère nouvelle” din Paris, editată de militantul socialist român G. Diamandy).

⁷ „Critica socială” nr. 4 din martie 1892.

⁸ Idem.

⁹ L'Ère nouvelle”, an II, nr. 1/1894.

¹⁰ Idem. (Vezi C. Dobrogeanu Gherea, *Opere complete*, vol. II, Edit. politică, București, 1976, p. 452—453.

¹¹ Idem, p. 453.

un Engels, un Marx, și alți geniali capi teoretici ai noștri nu s-au apucat de făcut o utopie, adică o societate desăvârșită; mai mult, Marx și Engels și toate capetele limpede cugetătoare ale socialismului s-au mulțumit să analizeze societatea de azi și să vadă de unde vine și încotro merge, care sînt puterile ce o prefac și au găsit că, foarte firește în puterea legilor economice ce lucrează acum, societatea burgheză se prefacă în societate socialistă, că averile se adună în mîna unui număr din ce în ce mai mic de bogătași, iar mulțimea de proletari, muncitori de pămînt neatirnați, micii meseriași, micii negustori sînt brînciți în proletariat”¹².

Socialiștii români au înțeles că realitatea vieții sociale departe de a fi statică, uniformă și simplificatoare, se afirmă ca un dat complex, care poate fi studiat în mod real numai cu ajutorul teoriei și metodologiei socialismului științific și în această idee se regăsește unul din punctele de pornire în făurirea contribuției lor teoretice la îmbogățirea ideologiei revoluționare. Corespunzător acesteia — subliniază C. Dobrogeanu-Gherea — tactica socialiștilor marxiști trebuie să fie o tactică complexă, — o adevărată continuă și creatoare a activității revoluționare la împrejurările economico-sociale și politice în permanentă schimbare și dezvoltare.

Considerînd naivi pe toți aceia care simplificau realitatea social-politică, în articolul *Deslușiri în privința manifestului*, se sublinia: „După cum e complexă teoria socialismului științific, tot astfel de complexă este și tactica socialiștilor moderni. Știind că au de-a face cu un organism viu, foarte complex și nu cu un material mort, tactica lor trebuie să fie și ea foarte complexă. Ei trebuie să țină seama de construcția societății, de funcționarea organelor sociale, de mediul în care se dezvoltă, ei trebuie să țină seama de împrejurările speciale ale dezvoltării fiecărui popor și să schimbe tactica după dinsele. Firește că asemenea tactică e mult mai grea, nespun mai grea, dar numai ea poate da roade folositoare”¹³.

Spiritul științific creator în abordarea problematicii și acțiunii mișcării muncitorești era înțeles de revoluționarii români ca spirit de fermitate și fidelitate revoluționară, ca atitudine combatantă față de curentele și pozițiile potrivnice ideologiei de clasă și luptei proletariatului. Socialistul român a denunțat prin analize temelnice, teoriile burghezo-liberale și cele poporaniste cu privire la cauzele și metodele de dezvoltare a României, ca și revizionismul din mișcarea muncitorească internațională. El a dus o luptă teoretică necruțătoare, cu argumente științifice împotriva lui Eduard Bernstein care încerca să golească socialismul științific de conținutul său revoluționar, a respins aceste încercări, susținînd cu și mai multă hotărîre necesitatea înțelegerii profunde, de la sursa originală, a învățăturii lui Marx și Engels, singura teorie pînă la capăt științifică, care permite analiza obiectivă a fenomenelor din lumea materială și din societate. „Se înțelege, toate modificările pe care le suferă societatea în mersul ei înainte — releva C. Dobrogeanu-Gherea — toate devierile, toate fenomenele noi și complexe care apar în cursul dezvoltării ei trudnice și atît de imens de complicate trebuie să fie cercetate, analizate, studiate în toată complexitatea lor. Însăși metoda și cercetările științifice ale lui Marx sînt pentru noi în această privință cel mai mare îndemn, dar cercetările

¹² „Munca” an I, nr. 22 din 22 iulie 1890.

¹³ „Revista socială”, an II, nr. 4 din aprilie 1887.

acesteia, noi socialiștii trebuie să le facem pe baza însăși a metodei și cercetărilor lui Marx. Părăsind această metodă și aceste cercetări, lipsiți de conducerea lor, riscăm să ne pierdem în haosul inextricabil al fenomenelor sociale atât de complexe, riscăm să ne pierdem în cel mai regretabil eclecticism științific și în cel mai detestabil oportunism practic”¹⁴.

Bazați pe o solidă însușire a socialismului științific, militanții mișcării socialiste din România au intervenit atât din inițiative proprii cât și la cererea unor organisme socialiste internaționale nu numai pentru a atrage atenția asupra importanței înfăptuirii unității organizatorice și politice a clasei muncitoare din fiecare țară dar și pentru înfăptuirea ei reală.

Socialiștii români, au apreciat că nu s-a dat destulă importanță problemei dizidențelor în partidele socialiste europene. „Acea care cunosc dezvoltarea socialismului — sublinia C. Dobrogeanu-Gherea — știu cât rău au făcut și fac aceste dizidențe socialismului european, cât de mult pierd partidele socialiste prin faptul că sînt împărțite în o mulțime de fracții, care nu numai că nu se ajută dar se combat cu cea din urmă violență, ca neîmpăcabili inamici”¹⁵.

Cu oarecare regret, gazetele socialiste din România semnalau cititorilor că în mișcarea muncitorească din Franța, Anglia, Italia, Germania, Austria, Ungaria, Bulgaria etc. există diferite fracțiuni socialiste, ceea ce îngreunează acțiunea unitară a proletariatului împotriva exploatatorilor săi. Descriind situația organizatorică a mișcării socialiste din aceste țări, Franța de exemplu, Gherea arăta că aici erau : „Parti ouvrier, Blanchiști, Posibiliști, care se împart în două grupe : Brusiști și Alemaniști și cite încă alte grupe și grupulețe mici care se luptă între ele”¹⁶. În Anglia remarca teoreticianul socialist român erau : „Independent labour party, Federația social-democratică a lui Hayndman, Grupul lui Champion, Partidul lui Burms”¹⁷.

Cu vădit interes urmăreau socialiștii români eforturile făcute de militanții mișcării socialiste franceze în vederea înfăptuirii unității organizatorice și politice a clasei muncitoare din Franța. Adoptarea unei rezoluții în acest sens la Congresul anual al organizațiilor socialiste franceze, ținut la Troyes în 1888 avînd o deosebită însemnătate pentru înfăptuirea unității de acțiune a clasei muncitoare franceze, a fost deosebit de bine apreciată de publicația socialistă bucureșteană „Drepturile omului” care înserează întreaga rezoluție : „Considerînd importanța luptei electorale ce se va degaja la Paris și necesitatea unei afirmări a socialiștilor revoluționari — se sublinia în rezoluție — Congresul de la Troyes, pentru a însemna primul pas al unirii forțelor revoluționare, invită toate grupurile aderente la Congres, și pe toți revoluționarii din Paris să se unească, pentru a opune facțiunilor politice (monarhiști, oportuniști, radicali și bulangiști), un candidat curat revoluționar”¹⁸.

Constatînd cu regret că și în Germania muncitorimea se găsea sub influența mai multor organizații politice, gazeta socialiștilor români

¹⁴ C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 5, Edit. politică, București, 1978, p. 42.

¹⁵ Idem, *Opere complete*, vol. 3, Edit. politică, București, 1977, p. 155.

¹⁶ Idem, p. 155.

¹⁷ Idem.

¹⁸ „Drepturile omului”, din 20 decembrie 1888.

„Munca” relatea cu satisfacție despre Congresul socialist din Berlin, reunit în noiembrie 1892 cu scopul de a hotărî linia de purtare a partidului față de guvern și burghezia guvernamentală. „Congresul — consemna „Munca” — a votat părerile susținute de Bebel, Liebknecht, Singer, de a nu dezarma față de burghezie, de a nu se mulțumi cu așa zisul socialism de stat-reacționar, care nu are a face nimic cu socialismul revoluționar”. Reflectînd poziția revoluționară a mișcării noastre muncitorești, gazeta „Munca” a aprobat cu satisfacție hotărîrile socialiștilor germani, apreciînd că „nu poate decît vedea cu mulțumire că și de astă dată, partidul socialist german nu a alunecat de pe linia dreaptă și nu s-a lăsat a fi ademenit de patina socialismului de stat pe care burghezia, de spaima socialismului amenințător și puternic, voiește să și-o pună în fața edificiului șubred și ruinat care se cheamă societatea actuală (capitalistă)”.

Ținînd seama de această orientare justă a socialiștilor germani, revoluționarii români prin gazeta „Munca”, trimiteau o stringere de mînă frățească lucrătorilor socialiști germani, adunați în Congres afirmînd „încă o dată solidaritatea care ne leagă de proletariatul internațional”¹⁹.

Disensiunile ivite în mișcarea muncitorească din Bulgaria vecină, urmată de o sciziune organizatorică, în 1903 care după părerea unor militanți de seamă ai mișcării noastre muncitorești nu avea la bază principii tactice și strategice radical deosebite ci mai de grabă orgoliul unor militanți, au îngrijorat și amărit pe mulți dintre conducătorii mișcării revoluționare din România. În telegrama de felicitare adresată tovarășilor bulgari, adunați la Congresul al XI-lea în septembrie 1904, I. C. Frimu, în numele muncitorilor socialiști din România, le constata „Dăunați și voi în organizarea internă a partidului de cîțiva membri mai puțin convinși de idealurile socialiste”, îndemnîndu-i să lupte „în continuare neobosit pînă ce mișcarea socialistă va cuprinde întreaga muncitorime”²⁰.

Biroul socialist internațional, organ de coordonare a Internaționalei a II-a, din care făceau parte și doi reprezentanți ai mișcării socialiste din România, I. C. Frimu și dr. Or. Racovski, a însărcinat pe ultimul să intervină pe lîngă cele două fracțiuni existente în mișcarea muncitorească bulgară, pentru a realiza unitatea organizatorică și politică. În scrisoarea dr.-ului Racovski adresată din Sofia la 28 iulie/10 august 1910 Biroului Socialist Internațional și citită la Congresul socialist internațional de la Copenhaga, prin care explică acțiunea sa, se menționează că această misiune s-a terminat cu un insucces, cu toate că, după cum sublinia Racovski, „după o cunoaștere mai aprofundată a cauzelor disensiunilor lor, eu m-am convins că nu este nici una atît de serioasă ca să justifice sciziunea”²¹.

Participînd la lucrările celei de-a VII-a Conferințe sindicale internaționale a secretarilor de Comisii Generale din țările afiliate, care s-a ținut la Budapesta în zilele de 10—12 august 1911, Gheorghe Cristescu, secretarul Comisiei Generale a Sindicatelor din România, printre altele a arătat

¹⁹ „Munca” an III, nr. 39 din 15 noiembrie 1892.

²⁰ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1900—1909*, Edit. politică, București, 1975, p. 198.

²¹ *Huitième Congrès socialiste international tenu à Copenhague du 28 août au 3 septembre 1910, compte rendu analytique publié par le Secrétariat du Bureau Socialiste International*, Gand, 1911, p. 411.

conferinței că „a încercat personal să împace cele două fracțiuni din mișcarea muncitorească din Bulgaria”²².

Eforturi pentru înfăptuirea unității organizatorice și politice a mișcării muncitorești din țara vecină a depus Gheorghe Cristescu și cu ocazia participării sale ca reprezentat al Partidului Social Democrat din România la cel de-al XII-lea Congres al socialiștilor „strimți” din Bulgaria care și-a desfășurat lucrările în zilele de 29 și 30 iunie 1914, la Sofia. Salutînd Congresul, tovarășilor bulgari, Gheorghe Cristescu, membru în conducerea P.S.D.R. după ce a subliniat importanța „conlucrării laolaltă”, a socialiștilor români și bulgari, conlucrare care „e de mare interes” a recomandat: „Ținînd socoteală de frămîntările din balcani regretăm că la Voi există două fracțiuni socialiste”, adăugînd că „în interesul muncitorimii ar fi bine să existe numai una *mare și puternică*”²³.

Grija pentru menținerea unității partidului în țară și pentru unitatea mișcării muncitorești internaționale a fost prezentă și în intensa corespondență pe care conducerea partidului socialist din România a avut-o după desăvîrșirea statului național unitar român în anul 1918 cu conducerea mișcării socialiste din Iugoslavia. Prezentînd într-o formă succintă mișcarea muncitorească din România reîntregită secretarul partidului socialist din România, Ilie Moscovici în scrisoarea adresată la 24 ianuarie 1920 Comitetului Executiv al Partidului socialist din Serbia comunica: „Partidul nostru pînă acum este unit. Majoritatea membrilor săi sînt împotriva celei de-a II-a Internațională și pentru a III-a”²⁴.

Concepția revoluționarilor români privind necesitatea menținerii unității organizatorice și politice a clasei muncitoare a fost subliniată și de Jacques Sadoul reprezentant de frunte al Partidului Socialist Francez, care-și desfășura activitatea pe lângă conducerea Internaționalei a III-a comunistă cu sediul la Moscova. Într-o scrisoare datată 27 martie 1920, Sadoul recunoștea eforturile revoluționarilor români de-a avea un „mare și unic partid” apreciînd în mod special: „Voi (adică revoluționarii români — A.D.) ați spus-o de multe ori, tovarăși, va fi partidul comunist compus din elemente cu adevărat revoluționare”²⁵.

Reprezentanții organizațiilor socialiste din România, trăgînd o seamă de învățăminte și puncte de conduită în activitatea lor din analiza în lumina principiilor socialismului științific, al realităților social-economice și politice ale României de la sfîrșitul secolului al XIX-lea au venit la congresele Internaționalei a II-a cu o seamă de inițiative, cu concluzii importante nu numai pentru mișcarea muncitorească din România ci și pentru cea din alte țări aducîndu-și astfel o contribuție activă. Una din problemele inițiate de socialiștii români a fost aceea privind mișcarea socialistă și țărănimea. Ideea alianței muncitorești-țărănești, a răspîndirii ideilor revoluționare în rîndul țărănimii și atragerea ei în lupta generală revoluționară

²² „România muncitoare”, an VII, nr. 52 din 8 septembrie 1911.

²³ „Idem, anul X, nr. 77 din 8 iulie 1914.

²⁴ Arhiva CC al P.C.R., fond 1, dosar 6, din 1920, fig. 1—2.

²⁵ Idem, fond 28 din 1920, mapa 21.

sub conducerea clasei muncitoare și a partidului ei politic a preocupat asiduu organizațiile socialiste din România.

Încă la congresul socialist internațional de la Paris din 1889 delegatul socialiștilor români, D. Mani a informat congresul pe lângă dezvoltarea mișcării revoluționare din România și despre marile răskoale țărănești din anul 1888 ca și despre preocuparea socialiștilor români de a lărgi propaganda revoluționară și la sate, în sinul țărănimii exploatare și obidite. „Într-adevăr — sublinia delegatul român — propaganda fusese dusă în mijlocul țărănimii și cu rezultatul cel mai bun. După o agitație neîntreruptă de abia trei ani un număr de 280 de delegați, reprezentând 40.000 de voturi țărănești, au trimis în Parlament 3 deputați socialiști”²⁶.

În anul 1891, la Congresul socialist internațional de la Bruxelles delegația organizațiilor revoluționare din România, în amplul ei *Raport* prezentat asupra dezvoltării mișcării muncitorești din țara noastră ca și asupra răspîndirii ideilor socialiste la sate, a insistat asupra necesității de a atrage în tabăra mișcării socialiste și mase ale țărănimii exploatare și asuprite. Ea și-a însoțit raportul de propunerea concretă ca forul internațional socialist să dezbată problema partidei muncitorilor față de țărănime. Gazeta socialistă bucureșteană „Munca” consemna că delegația organizațiilor socialiste românești a avut mandat special de a ridica chestiunea propagandei și organizării muncitorilor de cîmp la congresul socialist internațional de la Bruxelles. Ca atare, menționa aceeași gazetă „pentru înția oară chestia agrară e pusă în discuția tuturor partidelor socialiste”²⁷.

O serie de delegați ai social-democrației occidentale, nefiind de acord cu propunerile delegației române, au respins-o pe motivul că și așa ordinea de zi a Congresului este prea încărcată.

Propunerea reprezentanților mișcării socialiste române n-a rămas totuși fără urmări și încă dintre cele mai pozitive. Reflectînd preocuparea socialiștilor francezi de exemplu pentru propaganda la sate după intervenția delegației române la Congresul de la Bruxelles gazeta socialistă română „Democrația socială”, într-un articol din 12 iulie 1892, arăta: „Ziarul „Le Socialiste”, organ central al partidului muncitor francez, publică, în numărul din urmă un apel însoțit de un chestionar privind chestia agricolă, acest chestionar va sluji la debaterile Congresului național al socialiștilor francezi, care se va ține la Marsilia la 24 septembrie”. Gazeta franceză atrăgea atenția cititorilor că „discuțiunea chestiei agricole a fost supusă congresului internațional de la Bruxelles de către delegații români (sublinierea noastră — A.D.). Gazeta „Democrația socială” mai scria că tocmai acum în Franța, socialismul „se agită cu o nouă viață, cu o pondere nouă. Guésde, Lafargue și Ferroul încep propaganda la țară. Ei pleacă prin comune, spre a ține conferințe. Mai înainte, au imprăștiat în 3000 de comune chestionarul în chestia agrară, pe care l-am publicat și într-unul din numerele noastre trecute”.

La 19 iulie 1892, „Munca” reproducea, sub titlul: *Ancheta socialistă asupra situației claselor agricole*, hotărîrea partidului socialiștilor francezi

²⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1879—1892*, Edit. politică, București, 1973, p. 619.

²⁷ „Munca”, an IV, nr. 26 din 22 august 1893.

de a se ocupa și de problema agrar-țărănească, pentru întâia oară pusă în evidență și analizată în mișcarea muncitorească internațională de către socialiștii români, la Congresul socialist internațional în Bruxelles. Încă din partea introductivă, hotărârea Partidului Socialist Francez evidenția că „*inițiativa delegației socialiste române la Congresul de la Bruxelles a decis în anul trecut de a aduce chestiunea agricolă la ordinea zilei în viitorul Congres internațional, care se va ține la Zürich, în august 1893*”. (subl. ns.) Hotărârea conchidea că „partidul nostru muncitor trebuie să se ocupe, la sfârșitul lui septembrie, la Marsilia, la al 10-lea Congres socialist, de propaganda și organizația socialistă din țară. Pentru acest cuvânt, Consiliul Național a crezut că trebuie a deschide pe lângă interesați, o anchetă care permite soluțiuni bazate pe fapte”²⁸.

Reprezentanții Partidului social-democrat al muncitorilor din România, constatînd că nici pe ordinea de zi a Congresului socialist internațional de la Zürich, din august 1893, nu figura problema agrară, au luat o serie de inițiative.

În ultimele zile ale lunii iulie 1893, după cum amintește C. Dobrogeanu-Gherea, el s-a întâlnit cu Friedrich Engels la Londra²⁹, în scopul discutării problemei agrare și a altor aspecte ale activității Partidului social-democrat al muncitorilor din România.

La Zürich, constatînd lipsa problemei țărănești de pe ordinea de zi, delegația română și-a reînnoit argumentele, arătînd că „partidele socialiste și congresele lor internaționale s-au ocupat pînă aici de clasa muncitoare industrială, care e cea mai importantă, e avangarda socialismului, dar că de aici înainte, cînd marea parte a proletariatului industrial e atrasă spre socialism, se impune tuturor partidelor socialiste și deci congreselor lor datoria de a se ocupa în mod special de ariergarda socialismului, de muncitorii agricoli”³⁰. Este schițată aici după cum se poate vedea pentru prima dată în mișcarea muncitorească internațională importanța alianței muncitorești-țărănești.

C. Dobrogeanu-Gherea, într-un articol din ziarul „Munca” relatează că „i-a trebuit multă trudă delegației române pentru a obține o discuție imediată”³¹.

Argumentele socialiștilor români au avut darul de a convinge pe congresiști. Prin cuvîntul lui Constantin Mille, delegația română propune din nou congresului introducerea oficială a *Problemei agrare*, printre celelalte puncte înscrise pe ordinea de zi provizorie a Congresului. Congresul a acceptat această propunere. Astfel, pe ordinea de zi figurau 10 puncte printre care la al 8-lea punct era inserată: *Problema agrară*.

În vederea dezbaterii fiecărui punct de pe ordinea de zi au fost alese comisii speciale care au supus plenumului congresului rapoarte și propuneri. Din comisia desemnată de Congres pentru *Problema agrară*, al cărei președinte a fost numit socialistul francez V. Jaclard, au făcut parte și delegați ai Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România.

²⁸ „Munca” an III, nr. 22 din 19 iulie 1892.

²⁹ C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. III, Edit. politică, București, 1977, p.148.

³⁰ *Protokoll des Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongresses im Zürich*, p. 11.

³¹ „Munca” an, IV, nr. 26 din 22 august 1893.

În raportul prezentat, delegația română a argumentat în mod deosebit necesitatea programului agrar al fiecărui partid muncitoresc. „Necesitatea unui program socialist agricol se impune tuturor partidelor socialiste europene — se menționa în raportul ținut. Fără îndoială, în țările marii industrii, proletariatul concentrat în uzine, fabrici și mine, va păstra rolul său preponderent și hotărîtor în transformarea societății moderne, organizată în dictatură de clasă... Nu e tot astfel în o țară ca a noastră unde producțiunea agricolă e cu mult preponderentă celei industriale. În țările agricole se recrutează cu succes cadre printre muncitorii unei industrii puțin dezvoltate, dar ceea ce ar trebui să formeze armata puternică și conștientă a ideii socialiste e masa țăranilor, deja proletari sau pe cale de a deveni. Pentru a pătrunde la țară și a atrage la ei pe țărani, socialiștii români nu au numai de a lupta în contra grelelor obstacole materiale, dar de la început chiar o greutate de doctrină li s-ar pune în cale... Așadar, mîndru de a îndeplini misiunea sa, partidul socialist român are trebuință de a atrage la el și de a se rezema pe un mare număr de muncitori, pe țărani”³².

Raportul se încheia cu aprecierea: „Dacă am insistat așa de mult în prezentul raport asupra programului nostru agricol e că, *întocmai ca și delegații noștri la congresul precedent, sîntem însărcinați de a ridica înaintea d-voastră discuțiunea chestiunii muncitorilor agricoli*” (subl. n. — A.D.).

Socialiștii români, cu această ocazie, au remarcat, pe bună dreptate, că propaganda revoluționară și organizarea au început în sinul clasei muncitoare industriale; congresele socialiste internaționale — subliniau ei — s-au ocupat aproape exclusiv de chestiuni neinteresînd decît pe muncitorii industriali și de mine. „Aceasta era și mersul logic, decurgînd din însăși natura lucrurilor. Proletariatul industrial e acela care caracterizează toată mișcarea socialistă modernă și tot el e chemat să realizeze societatea socialistă; era dar natural ca interesele sale să atragă atențiunea mai întîi asupra lui, care-i avangarda socialismului”. Pe lîngă aceasta, revoluționarii români considerau „momentul favorabil pentru partidul socialist de a se ocupa și de ariergarda sa, de muncitorii agricoli în particular”, și ne place a crede că nu numai la Zürich, dar și în viitor, chiar chestiile privitoare la muncitorii agricoli vor avea locul lor însemnat în ordinea de zi a viitoarelor congrese socialiste internaționale. Acolo se vor discuta metodele ce trebuiesc întrebuițate în propagandă, mijloacele de organizare, cererile de făcut pentru a satisface trebuințele lor imediate”. Și adăuga „În speranța de a vedea congresul internațional din Zürich luînd hotărîri în acest sens, delegațiunea socialiștilor români prezintă pentru a doua oară raportul său asupra chestiunii agrare”³³.

Propunerea delegației române, susținută de 8 delegații naționale, a fost, în fine, primită, congresul însărcinînd o comisie specială să redacteze rezoluția cu privire la această problemă.

³² *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, Edit. politică, București, 1969, p. 142.

* Se poate observa că socialiștii români revin cu aprecierea privind alianța muncitorească-țăranască, avangarda mișcării considerînd-o a o constitui proletariatul, iar ariergarda ei — țăranimea.

³³ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, Edit. politică, București, 1969, p. 148.

Delegația română a reușit să convoace, în afara comisiei, două întâlniri speciale ale delegațiilor tuturor țărilor reprezentate de congres, la care a expus pe larg necesitatea dezbaterii problemei agrare în cadrul mișcării socialiste. Ideea a fost întărită printr-o amplă prezentare a condițiilor grele de viață ale țăranimii, arătându-se mijloacele și metodele preconizate pentru atragerea lucrătorilor agricoli în mișcarea socialistă. S-a discutat, de asemenea, despre atitudinea partidelor socialiste față de diferite categorii de muncitori agricoli, mici proprietari sau dijmași ³⁴. Socialiștii români, sesizând procesul de diferențiere socială la sate, înțelegeau că față de diferitele categorii sociale de țărani trebuiau folosite metode corespunzătoare pentru atragerea lor la mișcarea socialistă.

C. Dobrogeanu-Gherea relatează că atât la aceste întâlniri cât și în comisia însărcinată de congres pentru redactarea unui raport „s-au evidențiat două curente opuse de idei” privitoare la necesitatea discutării în congresele internaționale a problemei țăranesti ³⁵.

O minoritate, remarca Gherea, susținea că această chestiune nici nu poate face obiectul unei discuții în congresele internaționale, deoarece condițiile agrare în fiecare țară sînt cu totul deosebite. Condițiile economice industriale, considera această minoritate, sînt în mare parte aceleași în toate țările și de aceea un congres internațional poate să recomande și să ceară tuturor partidelor socialiste din lume să aibă o atitudine uniformă; nu tot astfel este cu condițiile agrare — obiecta această grupare —, condiții care, fiind cu totul deosebite, trebuie de lăsat fiecărei țări latitudinea să lucreze și să întrebuițeze tactica potrivită condițiilor locale; congresul internațional nu poate hotări, nici sfătui o tactică comună. „În această părere — sublinia Gherea —, netăgăduit că există o mare, o foarte mare parte de dreptate; dar majoritatea, alături cu delegația română, n-a fost de acord, și cu drept cuvînt, cu deducțiile pesimiste ale minorității”. Subliniind că condițiile economice agrare în fiecare țară sînt foarte deosebite, e absolut adevărat că din această cauză și activitatea practică în fiecare țară va fi mai mult ori mai puțin deosebită. Personal crede că aceeași tactică, ori, mai bine zis, aceleași măsuri și cereri agrare pot să fie revoluționare și socialiste într-o țară, iar într-alta reacționare. „Dar de aci — remarca teoreticianul român — pînă la a susține că congresele internaționale nici nu trebuie să se ocupe cu chestiunea agrară este o mare diferență. În definitiv s-ar putea spune că și condițiile industriale, și mai cu seamă starea politică a claselor industriale este diferită, dovadă e că congresele internaționale, recomandînd o anumită tactică, au întotdeauna grija de a o adăoga: „acolo unde condițiile politice o permit”.

Un argument și mai decisiv e acela pomenit în raportul prezentat de către delegații români, și anume că partidele socialiste și congresele lor internaționale s-au ocupat pînă aci de clasa muncitorilor industriali, care e cea mai importantă, e avangarda socialismului, dar că de aici înainte, cînd marea parte a proletariatului industrial e atrasă spre socialism, se impune tuturor partidelor socialiste, și deci congreselor lor, datoria de a se ocupa în mod special și de arriergarda socialismului, de muncitorii agricoli” ³⁶.

³⁴ „Munca” an IV, nr. 26 din 22 august 1893.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Idem.

Toate aceste argumente au convins și minoritatea din congres.

În plenul congresului, președintele Comisiei de *Problemă agrară*, V. Jaclard, a ținut la începutul raportului său să facă o mențiune specială felicitând inițiativa delegației române : „Cetățeni și cetățene ! din inițiativa delegației române — pentru care trebuie felicitată în mod deosebit — problema agrară a fost înscrisă pe ordinea de zi a congresului. Importanța acestei chestiuni nu trebuie demonstrată...”³⁷.

În unanimitate Congresul socialist internațional de la Zürich a votat următoarea importantă rezoluție în această problemă :

„Congresul afirmă dreptul comunității asupra solului și a subsolului ;

Congresul declara că una din datoriile cele mai de căpetenie pentru democrația socialistă din toate țările este de a organiza pe muncitorii agricoli, ca și pe muncitorii industriali, și de a-i înrola în rîndurile marii armate a socialismului internațional ;

Congresul hotărăște ca toate naționalitățile să prezinte la viitorul congres un raport asupra progreselor propagandei la țară și, în general, asupra situației agrare în țările lor respective. Rapoartele vor arăta mai cu seamă ce atitudine, ce mijloace și ce metodă de propagandă cred socialiștii ca cele mai potrivite situației agrare a țării lor față de deosebitele categorii de muncitori agricoli salariați, mici proprietari sau muncitori cu dijmă ;

Congresul decide că chestia agrară, considerînd importanța ei capitală și puțină atenție ce i s-a dat pînă aci în congresele internaționale, să fie nu numai la ordinea zilei a viitorului congres, dar în fruntea acestei ordine de discuții”³⁸.

Desigur, hotărîrea congresului a avut o uriașă însemnătate. În cazul cel mai rău — preciza Gherea —, chiar dacă această hotărîre a congresului n-ar avea alt rezultat decît acela că 19 națiuni, care au fost reprezentate, ar prezenta 19 rapoarte agrare studiate în sensul rezoluțiunii votate de Congresul de la Zürich, încă și acesta ar fi de un mare, de un foarte mare folos. „Prin acest prealabil studiu — sublinia el — și prin aceste rapoarte se va pune o bază serioasă pentru o lucrare internațională socialistă între clasele agrare muncitoare și noi credem că nu numai acesta va fi folosul cel mare pentru cauza socialismului internațional. Viitorul va arăta”³⁹.

Recunoscînd eforturile P.S.D.M.R. în cadrul congresului, ziarul „Der Sozial-Demokrat”, organ al Partidului social-democrat german, a publicat în ziua de 1 mai 1894 articolul intitulat „Țăranul român, „în care se sublinia lupta susținută a delegației române la Congresul de la Zürich pentru introducerea pe ordinea de zi a problemei agrare”⁴⁰.

Afirmarea partidei socialiste din România pe plan internațional și contribuția socialiștilor români la aplicarea creatoare a principiilor socialismului științific a fost menționată și de Partidul social-democrat

³⁷ V. Jaclard, *Le Congrès socialist international de Zürich*, în „La revue socialiste,” Paris, din octombrie 1893, p. 311.

³⁸ „Munca”, an IV, nr. 29 din 22 septembrie 1893.

³⁹ C. Dobrogeanu Gherea, *Opere complete*, vol. III, Edit. politică, București, 1977, p. 149.

⁴⁰ „Munca”, an V, nr. 12 din 15 mai 1894.

din Ungaria. În scrisoarea din 1894, adresată P.S.D.M.R., cu prilejul celui de-al doilea Congres al său se menționa : „Primiți călduroasele noastre salutări, tovarăși ai tinărului și vigurosului Partid social-democrat român, care ocupă deja, grație devotamentului și energiei voastre, un loc însemnat printre partidele socialiste ale continentului”⁴¹.

O intensificare a activității propagandistice în mijlocul țărănimii după Congresul de la Zürich s-a constatat și la Partidul muncitorilor din Franța⁴².

De un real folos în propaganda socialistă la sate a fost apariția în 1894 a lucrării lui F. Engels intitulată *Problema țărănească în Franța și Germania*, pe care, datorită acuității problemei agrare, după cum a reieșit din dezbaterile forului mișcării muncitorești internaționale, s-a străduit s-o redacteze și s-o publice în cel mai scurt timp.

Problema războiului și păcii, deosebit de acută în a doua jumătate a secolului trecut și în primele două decenii ale secolului nostru, a constituit o altă preocupare majoră a mișcării muncitorești internaționale, ținând seama tocmai de faptul că cercurile reacționare imperialiste dintr-o serie de mari țări, promovind politica lor de forță și dictat, căutau pe calea înarmărilor și a războaielor nedrepte nu numai să mențină dominația asupra unor teritorii și popoare, dar și să înăbușe mișcările de eliberare naționale a popoarelor asuprite și lupta revoluționară a muncitorimii de eliberare totală de sub jugul exploatării. Ținând seama de această situație, deosebit de important pentru mișcarea muncitorească internațională era aprecierea unitară a caracterului primului război declanșat de marile puteri, lupta hotărâtă împotriva războaielor nedrepte imperialiste pregătite și purtate de marile imperii, ca și conținutul nou pe care-l îmbrăca solidaritatea muncitorească internațională în anii războiului imperialist, nedrept al marilor puteri reacționare.

Parte integrantă a mișcării socialiste internaționale P.S.D.R. a participat activ la lupta ideologică desfășurată pe plan internațional pentru clarificarea problemelor privitoare la atitudinea mișcării socialiste față de războiul imperialist al marilor puteri și la căile de urmat pentru refacerea unității mișcării muncitorești internaționale. El s-a opus militarismului marilor puteri, politiciii lor de forță și dictat.

Încă la începutul declanșării primei conflagrații mondiale, P.S.D.R. și socialiștii români au demascat printre primii caracterul imperialist al războiului și, în cadrul congreselor partidului, în nenumărate adunări populare, în paginile ziarelor și revistelor socialiste, au chemat masele la luptă împotriva lui. „Imperialismul capitalist european amenință să prăvălească asupra Europei cea mai mare catastrofă ce s-a văzut vreodată pe pământ — apiecia manifestul intitulat *Partidul social-democrat și războiul. Către toți salariații, către întreg poporul român*. Partidul Social-Democrat din România, reprezentant al clasei muncitoare, al proletariatului român, solidar cu toate partidele socialiste din lume, se ridică împotriva acestor uneltiri de războaie, se declară neseplat de ideea de pace, sin-

⁴¹ „Munca”, nr. 9 din 24 aprilie 1894.

⁴² „Munca”, nr. 31 din 2 octombrie 1894.

gura binefăcătoare atât poporului român, cât și omenirii întregi. Jos războiul !”⁴³. „Războiul acesta — remarcă în 1914 Constantin Dobrogeanu-Gherea, e un război cu caracter imperialist și e provocat de cauze politice imperialiste mondiale. Și ce altceva e imperialismul și politica imperialistă decât lupta puterilor mari capitaliste pentru dominarea economică, deci necesarmente și politică a lumii...”⁴⁴.

Cu alt prilej, Gherea sublinia : „Războiul acesta e, în primul rînd, urmarea politicii imperialiste pentru stăpînirea economică a lumii, pe care puterile mari capitaliste o urmează de zeci de ani. Această politică imperialistă domină întreaga viață politico-socială a marilor țări civilizate”⁴⁵.

În mod similar caracterizau războiul mondial și alți membri ai conducerii Partidului Social-Democrat din România, ca Ottoi Călin în broșura *Războiul, cauzele și urmările lui*, apărută în 1914⁴⁶, M. Gh. Bujor în conferința intitulată *Războiul european și social-democrația*⁴⁷, Ecaterina Arbore în articolul *Războiul european, socialismul român și neutralitatea*⁴⁸.

Ecaterina Arbore sublinia : „...concurența colonială între Anglia și Germania, alianță bazată pe interese materiale capitaliste, pe chestiunea miliardelor franceze, care apăsau din ce în ce mai greu prin impozite indirecte popoarele din Rusia, alianță încheiată pe minciuna patriotardă de revanșă, a panslavismului în Peninsula Balcanică, visul secular al Rusiei, militarismul crescînd al Germaniei nu puteau merge la infinit, supraproducția tunurilor Krupp trebuia să se termine, alcătuirea capitalistă a Austriei nu putea merge înainte cu veșnica concurență a naționalităților ce o compun”⁴⁹.

M. Gh. Bujor relevă și un alt element pentru care imperialiștii au declarat războiul, și anume acela al abaterii clasei muncitoare de la lupta sa : „Clasele stăpînitoare de pretutindeni consideră războiul și ca un mijloc de suprimare a luptei de clasă, o luptă pentru destrămarea proletariatului, de înăbușire a mării mișcări socialiste”⁵⁰.

Demascînd caracterul imperialist al războiului mondial și ținînd seama că „războiul nu rezolvă antagonismele și contrazicerile monstruoase”, ci „le mărește încă, le arată în toată hidoșenia lor”, socialistul român C. Dobrogeanu Gherea sublinia că numai „revoluția socială e menită să rezolve și să înlăture toate antagonismele și contrazicerile profunde și absurde din societatea capitalistă...”⁵¹. Reluîndu-se această idee în articolul *Conflagrația* din ziarul „România muncitoare” se spunea : „Conflagrația europeană, care va scoate la suprafață toate relele, toate lipsurile, toate apăsările, toate crimele, toată exploatarea, toată nedreptatea dom-

⁴³ „România muncitoare”, an X, nr. 97 din 24 august 1914.

⁴⁴ „Lupta zilnică”, an X, nr. 129 din 7 octombrie 1914.

⁴⁵ C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. V, Edit. politică, București, 1978, p. 252.

⁴⁶ Ottoi Călin, *Războiul, cauzele și urmările lui*, București, 1914 p. 5—6.

⁴⁷ Mihail Gheorghiu—Bujor, *Scrieri social-politice* (1905—1961). Studiu introductiv, antologie și note de Nicolae Copoiu, Edit. politică, București, 1979, pag. 252.

⁴⁸ „România muncitoare”, an X nr. 98, 99 și 100 din 26, 28 și 31 august 1914.

⁴⁹ *Ibidem* din 26 august 1914.

⁵⁰ *Idem* din 10 august 1914.

⁵¹ C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. V, Edit. politică, București, 1978, p. 254.

niei capitaliste, va putea să însemne și ceasul din urmă al domniei capitaliste, provocând revoluția socială”⁵².

Poziția înaintată a socialiștilor români în problemele războiului, păcii și revoluției a ieșit pregnant în evidență și cu ocazia Congresului extraordinar al P.S.D.R. din august 1914, ținut la numai câteva zile după declanșarea războiului mondial. Lozincile „Jos războiul” !, „Vrem pace !” și „Trăiască socialismul” dominau atunci atât congresul, cât și organizațiile muncitorești din întreaga țară.

Într-una din rezoluțiile Congresului extraordinar al P.S.D. din august 1914, războiul mondial era considerat ca „rezultat inevitabil nu numai al intereselor dinastice, al castelor militare birocratice și feudale, al fabricanților de armament, al presei care speculează toate patimile”, ci și „mijlocul suprem prin care capitalismul caută să scape din crizele economice și sociale inerente producțiunii capitaliste și mai ales supraproducția de mărfuri, capitaluri... prin cucerire de noi teritorii și debușuri”⁵³.

În privința sarcinilor care stăteau în fața social-democrației din România după începerea războiului imperialist, într-o rezoluție specială adoptată de congres se arăta: „Congresul invită clasa muncitoare din România să se gindească în aceste momente tragice la organizarea ei cât mai puternică în vederea sfârșirii supreme pe care va trebui s-o facă, profitând de războiul dezlanțuit de capitalism pentru întărirea ei, să împingă mai departe lupta pentru votul universal și exproprierea totală, pregătind astfel dezrobirea definitivă”⁵⁴. Ideile de bază ale rezoluției demonstrează că socialiștii români înțeleseseră necesitatea de a împlini lupta împotriva războiului imperialist cu lupta pentru revendicări cu caracter burghezo-democratic, de a folosi noile condiții în vederea dezvoltării și pregătirii în general a mișcării revoluționare, pentru revoluție.

În această lumină apare cu limpezime poziția înaintată a partidului socialist din România. Stabilindu-se ca țel strategic nemijlocit acțiuni care mergeau pe linia desăvârșirii revoluției burghezo-democratice în vederea pregătirii proletariatului pentru victoria finală, P.S.D.R., se menționa pentru prima dată în statutul partidului votat la Congresul din aprilie 1914 că „Partidul Social-Democrat din România urmărește organizarea proletariatului român pe terenul luptei de clasă și înțelegerii internaționale a muncitorilor, pentru cucerirea puterii politice”⁵⁵.

Congresul constatând că în acea „învălmășeală generală” statele mici din apusul și estul Europei erau amenințate să servească drept compensații și obiecte de tirg pentru marile state beligerante, a declarat că „singura politică compatibilă cu interesele vitale ale țării este neutralitatea sinceră și definitivă, pentru a cărei menținere muncitorimea română se va lupta chiar cu prețul singelui său, apărând integritatea teritorială a țării împotriva oricărei încercări de violare”⁵⁶.

Bazindu-se pe aprecierile lui K. Marx și F. Engels asupra rolului reacționar al țarismului și pe situația creată ca urmare a izbucnirii răz-

⁵² „România muncitoare” an X, nr. 85 din 27 iulie 1914.

⁵³ Idem, nr. 92 din 12 august 1914.

⁵⁴ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 811.

⁵⁵ Ibidem, p. 745.

⁵⁶ *Documente... 1910—1915*, 1968, p. 811.

boiului mondial, ținând seama de politica reacționară a marilor puteri imperialiste, Austro-Ungaria, Germania etc., urmărită prin declanșarea războiului, socialiștii români susțineau cu perseverență necesitatea promovării unei politici externe de strictă neutralitate. „Într-adevăr — declară unul dintre socialiștii români, Ottoi Călin —, ambele tabere au nevoie de ajutorul nostru. Nici una din ele însă... nu dorește mărirea noastră. Cu atât mai mult ele s-ar opune la o mărirea a țării noastre fără mari sacrificii din partea ei. Dacă Rusia țaristă ar fi zdrobită, Austria n-ar sta cu mâinile în sân, ... pentru că, după cum ea n-a tolerat o Serbie mare, tot așa nu va tolera o Românie mare, chiar făcută în detrimentul unei țări dușmane. Dacă Austria ar ieși zdrobită, simtem siguri că Rusia s-ar opune cu mai multă energie încă împotriva alipirii Transilvaniei și a Bucovinei de țara noastră, pentru că, dacă Rusia urmărea distrugerea Austriei, mai de mult și cu mai multă încăpăținare urmărește la netezirea căii care ar duce, de-a lungul Mării Negre, înspre Balcani și Bosfor, și prin urmare, cu mai multă îndirjire s-ar opune ea la crearea unei Români mari, care ar fi o veșnică stavilă în calea care o duce spre Constantinopol”. Iată de ce socialistul român conchidea : „Nu există nici o alternativă. Ori *neutralitatea desăvârșită, categoric, oficial declarată*, cită vreme integritatea noastră teritorială nu va fi atinsă, ori greutățile unui război, fie că-l întreprindem acu, mai târziu sau la sfârșitul conflictului european, cu riscul, cu cea mai mare probabilitate de a fi la sfârșit zdrobiți și înghițiți de una din cele două puteri uriașe în luptă”. Lucru care în parte s-a și întâmplat.

În condițiile destrămării Internaționalei a II-a, P.S.D.R. are meritul de a se fi situat în întregul său în rîndul grupărilor de stînga ale acesteia, de a fi rămas credincios principiului luptei de clasă. Militanții revoluționari ai Partidului Social-Democrat au desfășurat, alături de stînga revoluționară, o activitate rodnică pe linia stringerii legăturilor internaționale, condamnînd cu tărie lipsa de principialitate a unor lideri din conducere, din mișcarea muncitorească internațională. P.S.D.R. a fost inițiatorul Conferinței socialiste interbalcanice, ținută la București în iulie 1915, și a avut un rol activ în organizarea Conferinței socialiste internaționale de la Zimmerwald *, care, prin rezultatele ei, așa cum scria Lenin, chiar dacă „păcătuiește printr-o anumită inconsecvență și frica de a spune tot adevărul”, a însemnat de fapt „un pas spre o ruptură ideologică și practică cu oportunismul și cu social-șovinismul”⁵⁷, manifestat în rîndul partidelor socialiste ale marilor imperii.

Manifestul elaborat, publicat și în presa socialistă din România, a fost semnat de reprezentanții partidelor participante, printre care și Lenin, iar din partea P.S.D.R. de către dr. C. Racovski.

În același timp în lupta zilnică a apărut un ciclu de articole însemnate de dr. Cristian Racovski și intitulate „De la Zimmerwald la Berna” în care pledează hotărît pentru consolidarea treptată a stîngii zimmerwaldiene pe

* Gheorghe Matei, *Date privind contribuția socialiștilor români la păstrarea și dezvoltarea legăturii de solidaritate internațională a clasei muncitoare în anii 1914—1916*, în „Anale de istorie”, nr. II, 1970, p. 102—103.

⁵⁷ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 27, Edit. politică București, 1961, p. 268.

plan internațional, stîngă care a însemnat o nouă etapă în mișcarea muncitorească internațională *.

Mișcarea socialistă revoluționară din România alături de lupta dusă pentru adînci transformări sociale, economice și politice în țară a militat cu același zel și în direcția împlinirii năzuințelor naționale de milenii ale întregului popor român : înfăptuirea unității depline a tuturor românilor într-un stat național unitar, democrat și independent, care s-a constituit într-o coordonată esențială a activității ei. Împletirea acestor sarcini fundamentale a contribuit la afirmarea mișcării muncitorești din România încă de la începuturile sale, drept cea mai înaintată, patriotică și revoluționară forță social-politică a societății românești.

Legat de împărțirea nedreaptă a hărții politice mondiale, ca urmare a împărțirii lumii de către un număr relativ restrîns de mari puteri și de afirmare a mișcării de eliberare a popoarelor asuprite, rezolvarea *problemei naționale* se impunea cu deosebită acuitate. Deși întemeietorii socialismului științific, K. Marx și F. Engels au exprimat clar principiul fundamental revoluționar că „Nu poate fi liber un popor care asuprește alte popoare”, problema națională, rezolvarea ei democratică în lume, principiul afirmării suverane a voinței fiecărui popor, fie el mic, fie mare, de a-și hotări singur soarta, adică al autodeterminării, din anumite motive, în acest sens nu a fost dezbătut și localizat la țări și popoare de congresele și conferințele nici uneia din cele două internaționale în perioada la care ne referim, exceptînd problema poloneză și cea irlandeză.

Dacă întemeietorii socialismului științific au elaborat și fundamentat principiile revoluționare privind dreptul popoarelor asuprite, cîtropite de marile imperii la autodeterminare, la viața statală de sine stătătoare, apoi socialiștii români au dat un exemplu de felul cum au aplicat aceste principii la istoria poporului român, de felul cum au luptat în țară și peste hotare, pentru înfăptuirea dezideratului major al poporului român, făurirea statului său național unitar.

Nu vom insista aici asupra argumentării făcute de revoluționarii români în lumina socialismului științific asupra dreptului tuturor popoarelor asuprite printre care și a poporului român, la viața liberă și independentă, la necesitatea unirii tuturor provinciilor românești asuprite într-un singur stat național unitar. Ne vom mărgini doar în a reliefa afirmarea acestui drept al românilor la diferite congrese și conferințe socialiste internaționale de către reprezentanții organizațiilor muncitorești din România precum și puterea lor de argumentare, care reprezintă o contribuție valoroasă la dezvoltarea socialismului științific în această problemă deosebit de importantă. Conștientă că *unitatea națională* este cea rivnă națională „de a face un stat o comunitate, o colectivitate cu toți semenii noștri de aceeași origine, credință, aspirațiuni”, delegația Partidului social democrat al muncitorilor din România la Congresul socialist internațional ținut la Zürich în august 1893, relevînd despre sarcinile mari care au stat în fața congresului de constituire a partidului

* Constantin Racovski, *Scrieri social-politice. 1900—1916*. Studiu introductiv, antologie, bibliografie și note de Ion Iacoș, Edit. politică, București, 1977, p. 260—272.

clasei muncitoare din România ținut în martie același an arată : „Congresul (de constituire a P.S.D.M.R. — A.D.) a avut, de asemenea a se pronunța asupra atitudinii... față de mișcarea națională”. De la înalta tribună a acestui parlament socialist internațional delegatul român a protestat : „fără îndoială că e de datoria noastră de a recunoaște acest adevăr istoric că clasele dominante maghiare, abia eliberate de sub jugul austriac au relnat pe socoteala lor o politică detestabilă de apăsare asupra naționalităților slave și române supuse hegemoniilor. În Transilvania trei milioane de români sînt de fapt privați de orice drept politic, și în imposibilitatea de a-și trimite un singur reprezentant în cameră. Ei sînt supuși la diferite vexațiuni din partea unei administrații fără scrupule”⁵⁸.

Afirmarea dreptului poporului român la deplină unitate națională promovată cu consecvență de către reprezentanții partidului clasei muncitoare din România iese în evidență cu atît mai mult cu cît în toată activitatea organizațiilor internaționale socialiste și comuniste, din anii care formează obiectul studiului de față nu s-a acordat atenția cuvenită *problemei naționale*, ea nefigurînd ca punct distinct pe nici o ordine de zi a Congreselor Internaționalei a II-a deși după cum se știe numai în Europa de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului XX numeroase popoare se aflau încă sub dominația marilor imperii reacționare.

Poziția revoluționară, comunistă în problema recunoașterii și argumentării în lumina socialismului științific a dreptului tuturor popoarelor asupra lor autodeterminare precum și contribuția lor activă în lupta pentru înlăptuirea acestor deziderate fundamentale de către reprezentanții partidului clasei muncitoare din România ies în evidență în anii 1917—1918. După victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie care a măturat vechiul imperiu țarist și după destrămarea monarhiei dualiste austro-ungare, sub loviturile puternice ale popoarelor asupra lor, și după răsturnarea imperiului german, cînd sub impulsul luptei hotărîte a popoarelor în care un rol hotărîtor l-a jucat clasa muncitoare, s-au eliberat de sub jugul marilor imperii o seamă de popoare, creîndu-și state naționale independente, sau alte forme statale corespunzătoare lor (este cazul poporului polonez, cehoslovac, român, finlandez, popoarelor iugoslave ș.a.). O seamă de reprezentanți ai unor partide socialiste, vîind să reîntoarcă filele istoriei la trecutul întunecat, n-au recunoscut aceste mari victori ale popoarelor eliberate. Nu vom insista acum asupra motivelor, cauzelor acestor poziții manifestate chiar în anii 1918—1920, vom reliefa doar consecvența între însușirea temeinică a teoriei revoluționare și practica partidului clasei muncitoare din România, care în împrejurări deosebit de grele au acționat hotărît în lupta împotriva marilor imperii vecine pentru desăvîrșirea statului național unitar român, pentru afirmarea independentă, liberă, a tuturor popoarelor.

Reprezentanți ai unor partide muncitorești după terminarea primului război, care în vorbe erau pentru recunoașterea dreptului la autodeterminare a popoarelor asupra lor, în practică însă fiind împotriva acestui drept, au susținut, în fel și chip, fortuit, menținerea vechilor cadre statale

⁵⁸ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, Edit. politică, București, 1969, p. 140.

perimate. De aceea, argumentarea în fața diferitelor întruniri internaționale și în fața unor militanți de seamă ai mișcării muncitorești internaționale, a justetei înfăptuirilor istorice ale poporului român și a poziției patriotice, revoluționare pe care au avut-o reprezentanții clasei muncitoare din România, în participarea cu rol major la realizarea statului național român unitar și-a asumat-o o seamă de reprezentanți ai mișcării muncitorești și democratice din România întregită.

Subliniind tocmai marile eforturi depuse de o seamă de reprezentanți ai mișcării muncitorești din România, Emil Isac declara la 8 iulie 1919 : „Nu mă mir prin urmare că am avut grele și mari lupte intelectuale în străinătate”⁵⁹, cu militanți din o seamă de partide muncitorești, care fie că nu cunoșteau realitățile României, fie că erau induși în eroare de către unii care aveau interes a nu ne vedea recunoscută pe plan internațional înfăptuirea statului național unitar român.

La Conferința de pace de la Paris, fruntașul socialist transilvănean Ioan Flueraș a dat citire „Declarației Partidului Socialist și a Uniunii sindicale din România”⁶⁰ în care se face o profundă apreciere, în lumina socialismului științific, a luptei de eliberare națională și prin care proletariatul român saluta unirea tuturor provinciilor românești și chema masele muncitoare la luptă pentru a transpune în fapt principiile înscrise în declarațiile de unire cu țara a provinciilor românești⁶¹ asupra: „Partidul socialist — se sublinia în această Declarație — reprezintă nu numai interesele proletariatului, ci și interesele permanente și generale ale dezvoltării civilizației și progresului întregii omeniri; el este hotărât potrivit oricărei asupriri de neam, rasă, clasă și sex. Consecvent cu aceste principii, partidele socialiste internaționale au fost și sînt apărătorul cel mai hotărât al emancipării națiunilor subjugate și revendicările acestora au găsit totdeauna în socialism un punct de sprijin”.

Din unele documente rezultă că delegația muncitorilor din România a înfățișat Conferinței de pace de la Paris, reprezentanților marilor puteri ale Antantei sute de liste subscrise de mii și mii de muncitori români și de cei ce aparțineau altor naționalități prin care aceștia aprobau, din nou, hotărârile de la Alba Iulia și își manifestau dorința să trăiască în România întregită. În același timp, socialiștii români s-au ridicat împotriva politicii imperialiste a marilor puteri antantiste care încercau să arunce greul urmărilor războiului pe spinarea maselor muncitoare.

Lupta dreaptă a poporului român pentru eliberare națională și unirea tuturor provinciilor istorice românești din fosta Dacie într-un stat național unitar, ca și participarea activă a muncitorimii române la înfăptuirea acestora, au fost înfățișate cu argumente teoretice ale socialismului științific și cu numeroase fapte și date din activitatea practică a organizațiilor politice revoluționare românești și în fața unor reuniuni socialiste și comuniste internaționale, cu scopul de a face să se înțeleagă justetea înfăptuirilor istorice ale poporului român, din anul 1918.

La sfîrșitul lunii ianuarie 1919 se publica Convocarea făcută de Secretariatul Biroului Socialist Internațional cu sediul la Bruxelles, sem-

⁵⁹ „Adevărul”, din 16 martie 1919.

⁶⁰ „Kommunistisches international”, nr. 16/1921, p. 3807—3816.

⁶¹ „Adevărul” din 22 iulie 1919.

nată de Huysmans, a unui Congres socialist internațional la Berna pentru începutul lunii februarie 1919⁶². La această reuniune, apreciată ca fiind o conferință socialistă internațională, întrunită la 2 februarie 1919 la Berna, au fost prezenți reprezentanți ai organizațiilor socialiste și social-democrate din câteva țări europene (Anglia, Suedia, Franța, Belgia, Olanda, Germania, Austria, Ungaria, Elveția etc.) și din America.

Printre problemele aflate pe ordinea de zi a Conferinței, două mai ales atrag atenția, cea privind răspunderile față de izbucnirea războiului mondial și problema zisă teritorială. Discutându-se problema războiului mondial, s-a apreciat că izbucnirea acestuia „a fost provocată de lupta capitalismului și de autocrația germano-austriacă”⁶³. În ceea ce privește „chestiunea teritorială”, după raportul lui Mistral, delegatul Partidului Socialist Francez, care a subliniat că națiunile apăsate pot fi emancipate „numai prin înlăturarea clasei dominante”, a propus în numele Comisiunii naționale a Conferinței socialiste internaționale următoarea noțiune, care de altfel a și fost aprobată: „Conferința cere: 1. Dreptul necontestat al popoarelor de a hotărî ele însele asupra soartei lor și asupra statului căruiu doresc să aparțină în cadrul Ligii Națiunilor. 2. În regiunile contestate se va face un plebiscit, sub controlul Ligii Națiunilor, care hotărăște în ultimă instanță. Conferința protestează contra oricărei încercări de a falsifica aceste principii și respinge în consecință: 1. Dreptul învingătorului asupra prăzii și tratatele de alianță care au asigurat unui stat în schimbul intervenției sale în război, măririi de teritorii în contul altor națiuni. 2. Stabilirea de hotare după puncte de vedere strategice. 3. Anexiuni forțate sau mascate, în baza așa ziselor drepturi istorice sau de pretense necesități economice. 4. Crearea de fapte împlinite prin ocuparea dinainte a teritoriilor contestate. 5. Crearea de influențe politice sau economice”⁶⁴.

După cum se vede rezoluția, deși în prima ei parte recunoaște în principiu, în lumina socialismului științific dreptul popoarelor la autodeterminare, mergându-se chiar pînă a-și exprima deschis în cadrele căror state vor să trăiască pe viitor, în celelalte părți ale acestei rezoluții prin formulările adoptate se negau aplicarea în practică a acestor principii și, sub o formă sau alta, se căuta nerecunoașterea hotărîrilor și a înfăptuirilor istorice ale unor popoare asuprite mai ales din fosta monarhie dualistă austro-ungară, de creare de state naționale pe ruinele imperiului habsburgic sau de reunire cu state limitrofe a teritoriilor națiunilor asuprite de clasele dominante austro-ungare. Se atacau aici tratatele unor state care aveau de rezolvat probleme teritoriale de pe urma prăbușirii Austro-Ungariei printre care și România, încheiate cu Antanta, considerîndu-le nedrepte. Sprijinul forțelor armate naționale în eliberarea efectivă de sub dominația austro-ungară era calificat drept „ocupație” etc.

Interesant este de subliniat că deși monarhia austro-ungară fusese destrămată încă în lunile octombrie-noiembrie 1918 prin lupta hotărîită a popoarelor asuprite — ceh, slovac, polon, român, croat, sloven, italian — popoare care-și manifestaseră din plin dreptul la autodeterminare și în mari adunări naționale, cu caracter plebiscitar și decisese statul în care voiau să trăiască în viitor, Conferința, aflată sub influența unor elemente

⁶² „Socialismul” din 9 februarie 1919.

⁶³ „Adevărul” din 2 martie 1919.

⁶⁴ „Socialismul”, din 21 februarie 1919.

care încă se mențineau pe poziția retrogradă a necesității refacerii monarhiei austro-ungare sau a unor delegați cu orientare dogmatică privind caracterul războiului purtat de o serie de state naționale, nici măcar nu s-a referit la marile înfăptuiri istorice ale acestor popoare. Mai mult, pentru unele teritorii, considerate „contestate” se prevedea efectuarea unui plebiscit.

La Conferința internațională socialistă de la Berna, delegația socialistilor unguri, nerecunoscînd dreptul poporului român de a se uni într-un stat național unitar, a căutat, prin prezentarea unor date statistice unilaterale privind proporția populației românești și a naționalităților conlocuitoare din Transilvania, să susțină punctul de vedere al șovinistilor și naționaliștilor unguri de menținere pe mai departe a Transilvaniei din cadrele statului ungar. Cît de „principiale” și „obiective” au fost argumentările delegației socialistilor unguri rezultă din faptul că ea a ocolit a recunoaște deschis că în teritoriile revendicate de români, de fapt, care acum erau unite cu statul român pe baza plebiscitului înfăptuit de Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, în pofida poliției reacționare a claselor dominante austro-ungare dusă de secole, de deznaționalizare forțată a românilor, de colonizare cu elemente străine, chiar și după recensămintul din 1910 efectuat de statul reacționar ungar — pe care l-a adus ca justificare în fața Conferinței de la Berna — populația românească din Transilvania *era majoritară*, românii formînd mai mult de 70 % din populația acestor teritorii.

Față de denaturările proporțiilor diferitelor populații din Transilvania, la care s-a pretat delegația socialistă ungară, pentru a induce în eroare un for al muncitorimii internaționale, ea și față de rezoluția adoptată de Conferința aceea de a se face plebiscit cu referite la desăvîrșirea statului național român, mai ales că această rezoluție a fost înaintată ulterior președintelui Conferinței de Pace de la Paris G. Clemenceau, „în speranța că se va ține seama de ea”⁶⁵, Conferința socialistă însărcinînd, de asemenea, pe delegații ei să ceară „o întrevvedere celor 4 șefi de state de la Conferința de pace în acest scop”⁶⁶, Consiliul Național Român din Transilvania prin împuterniciții lui Traian Radu și dr. C. Flondor, aflați la Berna, a adresat un vehement protest acestui for internațional socialist. Iată textul protestului; „*Către Comitetul Congresului Socialist de la Berna*. Subsemnații, delegați ai Consiliului Național Român din Transilvania și Ungaria, provenit din revoluție și care cuprinde pe șefii Partidului Socialist din Transilvania, protestăm împotriva afirmațiilor mincinoase și tendențioase îndreptate de delegații unguri împotriva românilor. Fiind împiedicați de motive interne de a participa la Congres, muncitorii și țărani români denunță prin glasul nostru acțiunile net imperialiste ale ungarilor camuflați ca socialiști și democrați. Pentru a ilustra maniera ungară cu un exemplu concret, vom semna Congresului telegrama citită de cetățeanul Huysmans în ședința din 8 februarie ca emanînd de la oamenii muncii români, și care este anonimă și expediată din Budapesta, ceea ce spune totul !

⁶⁵ „L'Avenir” din iunie 1919.

⁶⁶ Idem.

* Originalul textului în limba franceză se află în Arhiva Internațional Instituut Voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, fond Troelstra, dosar 454, unitatea 13,

Ar fi nejust și profund nepolitic — deoarece cauza socialistă și-ar pierde mult din popularitate la noi — dacă 15.000.000 de români s-ar vedea condamnați, fără a fi ascultați, de prima adunare a proletariatului internațional întrunit chiar în momentul eliberării lor...⁶⁷

Aflându-se despre dezbaterile Conferinței Socialiste de la Berna și despre rezoluția adoptată în problema teritorială, s-a trimis din țară, pe adresa reuniunii socialiste internaționale de la Berna o telegramă în numele Comitetului Executiv român al Partidului Social-Democrat din Ardeal și Banat, în care se prezentau concis realitățile Transilvaniei și dreptul secular al românilor care reprezentau marea majoritate a acestei provincii, să decidă asupra sorții ei. „Comitetul executiv român al partidului social-democrat din Ardeal, Banat și țara ungurească, ca singurul interpret al poporului muncitor român de pe aceste teritorii și ca cea mai tânără ramură a Internaționale Socialiste, cere ca congresul internațional să ia la cunoștință hotărîrea dusă de Congresul nostru ținut la 19—20 ianuarie din Sibiu, prin care se aprobă unirea tuturor românilor *. Numai astfel poporul român din Ardeal, Banat și Țara Ungurească va putea să-și câștige cele mai elementare baze ale dezvoltării sale culturale și economice devenind prin aceasta un factor egal în rîndul tuturor națiunilor civilizate. Dealtfel noi, socialiștii români fiind absolut convinși că hotărîrea noastră este oglindirea adevărată a dorinței poporului român, nu avem nimic de obiectat nici împotriva faptului că populația acestor teritorii prin plebiscit să hotărască singuri asupra sorții sale. Sîntem convinși că Internaționala Socialistă ca instituțiune mondială a libertăților omenești va lua la cunoștință și va aduce această ținută a noastră ca unica pe care am putut-o ocupa în împrejurările de față”⁶⁸.

În același timp, în presa muncitorească din țară au apărut o seamă de articole, în care, bazați pe adevăratele principii revoluționare ale socialismului științific, în mod cît se poate de convingător, revoluționarii români au argumentat necesitatea istorică a unirii tuturor românilor într-un stat național unitar și poziția principală, justă adoptată de reprezentanții muncitorimii române în această problemă fundamentală a poporului, dezvăluindu-se totodată poziția șovinistă a reprezentanților social-democrației ungare, contrară drepturilor popoarelor la autodeterminarea lor.

⁶⁷ Arhiva I.S.I.S.P., fond 3, dosar 1226, mapa II.

* În rezoluția Congresului P.S.D. din Ardeal și Banat ținut în zilele de 19 și 20 ianuarie 1919 la Sibiu, luîndu-se act de motivarea făcută în darea de seamă a Comitetului Central privind poziția și contribuția socialiștilor români la actul istoric al unirii Transilvaniei cu România, se declară „că este în deplin acord cu ținuta delegaților social-democrați, care la Adunarea națională de la Alba Iulia, în concordanță cu voința întregului neam românesc, au votat pentru unirea tuturor românilor”. Congresul, se relata în continuare, „constată că unirea poporului românesc într-un stat independent este o necesitate istorică, bazată pe dreptul de liberă dispoziție al tuturor popoarelor — și social-democrația română, cînd a aderat la înfăptuirea acestui ideal al românilor de pretutindeni, n-a depășit (nu s-a abătut — A.D.) întru nimic de la principiile stabilite de congresele socialiste internaționale, care întotdeauna au recunoscut dreptul fiecărei națiuni asuprite și divizate sub mal multe stăpîniri străine de a lupta în primul rînd pentru independența sa”. Congresul argumenta pe larg legitatea formării statului național unitar. (Vezi *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916—1921*, Edit. politică, București, 1966, p. 157—158).

⁶⁸ „Adevărul” din 23 februarie 1919.

Conferința socialistă de la Berna și-a întrerupt lucrările, urmînd a se continua peste cîteva săptămîni. În acest scop s-a numit o Comisie de acțiune care să urmărească hotărîrile adoptate de Conferință ⁶⁹.

Comisiunea internațională permanentă s-a întrunit la Amsterdam între 26 și 29 aprilie 1919 într-o Conferință socialistă. Ea a adoptat 19 rezoluții, fără a lua în considerare revoluțiile naționale săvîrșite de popoarele asuprite din fosta monarhie dualistă și hotărîrile istorice de unire în în state naționale independente adoptate de aceste popoare și fără a asculta pe reprezentanții proletariatului aparținînd popoarelor asuprite.

Împotriva acestei hotărîri Partidul Social-Democrat Român din Transilvania, a protestat vehement la 29 aprilie 1919. Menționînd faptul că datoria Internaționalei Socialiste este de a asculta pe reprezentanții proletariatului român, în protest se arată: „Partidul Social-Democrat Român protestează împotriva sentinței aduse de Internaționala din Amsterdam, referitor la transformarea de stat a Ungariei. Internaționala depășește limitele ei, cînd, fără a asculta pe reprezentanții Partidului Social-Democrat Român, se declară asupra unei chestiuni, care interesează întîi proletariatul român și numai după acestea, proletariatul străin. Poporul român din Transilvania — se subliniază în acest protest — venit la Alba Iulia în 1 decembrie 1918, din propria voință s-a declarat pentru a se uni cu România” ⁷⁰. Ținînd seama de toate acestea, în protestul muncitorilor români se remarcă: „Partidul nostru respinge deci hotărîrea adresată de Internațională și se declară solidar cu sentința lui din 20 ianuarie 1919 din Sibiu, în care a sancționat unirea Transilvaniei cu România și unirea tuturor provinciilor românești într-un singur stat” ⁷¹. Referindu-se la acele voci de peste hotare care încercau să discrediteze politica românească față de naționalitățile conlocuitoare, în același protest se specifica: „(Partidul nostru) ține să repete încă o dată că prin pasul acesta nu vrea să oprească dezvoltarea politico-economică și socială a popoarelor (naționalităților — A.D.) minoritare din statul român, din contră, asigură și de astă dată lumea socialistă că Partidul Social Democrat Român va ocroti toate drepturile minorităților, dacă nu sînt îndeajuns apărute de actualul sistem, își rezervă dreptul de a lupta, dar sub nici o condiție nu mai admite discuție asupra celui mai elementar drept omenesc: de a nu opri popoarele să-și spună dorința de a se uni cu frații lor.

Cu multă trudă și în urma unei munci persistente, reprezentanții muncitorimii române au lămurit în fața forurilor internaționale socialiste justetea cauzei românești, în urma cărora au obținut aprobarea acțiunilor lor. Cu satisfacție, „Adevărul” înștiința cititorii că „îndeosebi este îmbucurător faptul că partidul nostru a fost recunoscut ca factor politic de Internațională și că tovarășul Emil Isac a fost invitat să ia parte la Conferința de la Amsterdam ... Partidul nostru a trimis un manifest în limba franceză și engleză biroului din Amsterdam și Londra, în care a expus motivele pentru care partidele socialiste române au aderat la principiul unirii tuturor românilor într-un singur stat” ⁷².

★

⁶⁹ „L'Avenir” din iunie 1919.

⁷⁰ Arhiva I.S.I.S.P., fond 15, dosar 1226, mapa 22.

⁷¹ Ibid.

⁷² „Adevărul” din 3 februarie 1919.

O altă latură a activității revoluționare, în care militanții socialiști, comuniști români și-au adus o contribuție pe plan internațional și nu în ultimul rând, care formează obiectul acestui studiu este aceea a analizei temeinice în lumina socialismului științific a realităților social-economice și politico-culturale ale țării pentru a formula programul concret de acțiune, cât mai corespunzător acestor realități, precum și relațiile dintre diferitele partide muncitorești, ca și dintre acestea și organizațiile internaționale.

Întreaga activitate teoretică și practică desfășurată de socialiștii români în acești ani învederează o încercare susținută de a-și însuși în mod creator ideile socialismului științific, de a face din ele un instrument eficient de investigație și de înțelegere a realităților în care trăiau, un ghid al acțiunii de transformare revoluționară a societății. „Un socialist modern — scria C. Dobrogeanu-Gherea în 1885 — care ține la socialismul științific își deduce idealul din mișcarea omenirii, din evoluția ei, iar mijloacele de lucrare și felul lucrării din condițiile în care se află un popor”. Rezultatele unei asemenea activități nu puteau fi decît binefăcătoare pentru evoluția ulterioară a luptei generale a clasei muncitoare.

Pentru a-și fundamenta argumentările, fruntașii mișcării noastre socialiste apelau la idei și teze ale întemeietorilor socialismului științific, K. Marx și F. Engels. „În dezvoltările ce vor urma — declara socialistul român Panait Mușoiu la o conferință publică — am de gînd să mă întind cu deosebire asupra schimbării neînlăturate a societății de acum în societate socialistă, asupra rolului ce avem și asupra mijloacelor de care ne putem folosi în această schimbare. Acolo unde părerile mele vor putea să dobîndească sprijin, mă voi ajuta de lucrările celor ce au mai gîndit în chestia socială, și mai cu seamă mă voi ajuta de lucrările celor mai de frunte socialiști, ca Marx, Engels ..., care au pus temelia socialismului științific”⁷³.

Procesul de maturizare politică a clasei muncitoare și de ridicare a luptei ei revoluționare pe o treaptă superioară se reflectă limpede în conținutul documentelor programatice ale mișcării socialiste și muncitorești. Analiza acestor documente relevă mai întîi faptul că obiectivele urmărite nu au fost rezultatul copierii sau aplicării mecanice a unor teze și idei formulate în cadrul mișcării socialiste internaționale și potrivite altor meridiane, ci au reprezentat o încercare de a aplica creator principiile socialismului la realitățile concrete ale României, de a aborda și rezolva problemele specifice societății românești de la sfîrșitul secolului trecut. „Școlari ai socialismului științific, membri ai marii familii socialiste europene — se arăta în primul program al cercurilor muncitorești și socialiste din 1886, *Ce vor socialiștii români ?* —, noi știm că felul activității noastre atîrnă de condițiile reale ale țării noastre și mai ales de cele economico-sociale ... Așadar, să analizăm condițiile de trai ale țării noastre cum urmează din pozițiunea poporului muncitor, din relațiile de clase, din cultura noastră, din temeliile economice”⁷⁴. Exprîmînd aceleași preocupări ziarul „Munca” scria în 1892, în campania de pregătire a Congresului de constituire a P.S.D.M.R. : „Trebuie să studiem bine și cu de-amănuntul toate nevoile

⁷³ „Munca”, an III, nr. 9 din 19 aprilie 1892.

⁷⁴ *Presă muncitorească și socialistă din România*, vol. I, 1865—1900, partea I-a, Edit. politică, București, 1964, pp. 335—336.

țării, să vedem ce anume puncte din vechiul nostru program corespund situației de la noi, ce puncte noi trebuie să mai adăutăm și mai cu seamă să stabilim un program practic bine adaptat cu cerințele și nevoile unei țări agricole ca a noastră”⁷⁵.

În raportul pe care delegația mișcării noastre socialiste l-a prezentat în cadrul lucrărilor Congresului de la Bruxelles din 1891 al Internaționalei a II-a se sublinia în legătură cu aceasta următoarele: „E tot așa de necontestat că, din punctul de vedere al tacticii, socialismul român trebuie să aibă armele sale proprii, condițiile economice în câmpul economic pe care va trebui să lucreze fiindu-i proprii... Îndreptățirea partidului socialist român și strinsa sa legătură cu socialismul european constă în aceea că amândouă părțile au aceleași convingeri, aceleași tendințe, precum stabilirea unei societăți solidare și armonice, a unei societăți în care toate uneltele de muncă vor fi socialiste. Cît despre mijloacele prin care s-ar ajunge la acest scop, fiecare va întrebuința pe acelea cerute de condițiile specifice ale țării sale”⁷⁶.

Ținînd seama de experiența îndelungată existentă în mișcarea muncitorească internațională, încă de pe vremea Internaționalei I, cît și de respectul față de propriul partid, al cărui membri marcanti erau, revoluționarii români în frunte cu secretarul Partidului Socialist Român, Gheorghe Cristescu în 1920 și-au adus o contribuție, alături de alți militanți de frunte ai unor partide muncitorești din Europa, la permanentizarea între toate partidele revoluționare a unor relații cu adevărat revoluționare, de deplină egalitate și neamestec în treburile interne, de a se recunoaște fiecărui partid dreptul său de a decide asupra sarcinilor sale fundamentale și a alegerii tacticii celei mai corespunzătoare condițiilor în care acționează.

Eforturile revoluționarilor români de a adopta un program în lumina socialismului științific, adecvat condițiilor concrete din România acelor ani, modul de aplicare creator a socialismului științific în condițiile concrete ale țării, ca și inițiativele și contribuția deosebită adusă pe plan internațional în soluționarea unor probleme deosebit de complexe cu care se confrunta mișcarea muncitorească internațională au fost apreciate în epocă de către F. Engels și V. I. Lenin, de congrese muncitorești internaționale, de către o seamă de partide socialiste și conducători ai acestora din numeroase țări.

Iată așadar cîteva probleme cu care s-a confruntat mișcarea muncitorească internațională în decursul multor decenii pînă în anul 1921, probleme la care revoluționarii români, înarmați cu socialismul științific și cu cunoașterea realităților specifice ale țării ca și datorită experienței în aplicarea socialismului științific la aceste realități și-au adus o contribuție activă inițiind dezbaterea lor și contribuind plenar la soluționarea lor.

Bazindu-se tocmai pe această experiență și practică, apariția partidului revoluționar al clasei muncitoare, reasezat pe temelile României reîntregite, la istoricul congres din mai 1921 a reprezentat o treaptă superioară în dezvoltarea mișcării muncitorești din România, în istoria poporului român.

⁷⁵ „Munca”, an III, nr. 43 din 13 decembrie 1892.

⁷⁶ Idem, nr. 25 și 26 din 11 și 18 august 1891.

LA CONTRIBUTION ACTIVE DES RÉVOLUTIONNAIRE ROUMAINS AU DÉBAT DES PROBLÈMES DU MOUVEMENT OUVRIER INTERNATIONAL (1872—1921)

RÉSUMÉ

L'étude, étayée de documents du mouvement ouvrier de Roumanie et de certaines organisations révolutionnaires internationales, présente l'apport des représentants des organisations socialistes de Roumanie qui ont participé à des conférences et congrès ouvriers internationaux au débat et à l'indication de moyens permettant de solutionner, sur la base de la propre expérience, les problèmes internationaux auxquels furent confrontés les partis ouvriers d'Europe et d'Amérique durant la période 1872—1921. On relève que les révolutionnaires roumains ont saisi l'importance du principe de l'*unité* organisationnelle et politique de la classe ouvrière de chaque pays pour l'application duquel ils ont milité fermement sur le plan international. Les socialistes roumains ont pris l'initiative du débat, pour la première fois au cours de congrès socialistes internationaux, de la *question paysanne* et de la nécessité de la préoccupation du mouvement socialiste envers la propagande révolutionnaire parmi les paysans et leur attraction aux côtés du prolétariat dans la lutte contre l'exploitation et l'oppression.

Les socialistes roumains ont *dévoilé et condamné le caractère* de la première guerre mondiale, considérant que celle-ci a été préparée et déclenchée par la politique réactionnaire des grandes puissances. Aux côtés d'autres forces révolutionnaires du mouvement ouvrier international, ils ont eu l'initiative de rétablir, sur la base du principe de la lutte de classe et de la solidarité internationale, les relations entre les partis socialistes interrompues par le déclenchement de la guerre impérialiste.

Les socialistes roumains ont mis tout en œuvre pour fonder leurs rapports avec d'autres partis et organismes révolutionnaires internationaux sur les principes de la parfaite égalité, du respect mutuel, insistant sur le droit de chaque parti d'élaborer son propre programme d'action ainsi que les moyens d'accomplissement de celui-ci conformément aux réalités sociales, économiques et politique du pays dans lequel il déploie son activité.

OAMENI DE ȘTIINȚĂ ÎN VIAȚA POLITICĂ A ROMÂNIEI DIN SECOLUL XIX

DE

PARASCHIVA CÂNCEA

Amploarea și profunzimea gândirii omului de știință i-au dat acestuia o largă viziune politică în multe cazuri. Pe de altă parte însă, împletirea activității științifice cu cea politică a cuprins, pretutindeni și oricând, contradicția între izolarea necesară gândirii — respectiv creației științifice și integrarea în tumultul vieții sociale, ca bază a celei politice. De aci au decurs diversele forme în care s-a manifestat relația știință-politică. Unii oameni de știință — respectiv oameni politici au împletit cele două activități în tot cursul tinereții, maturității și bătrâneții lor; alții, după o perioadă de o asemenea corelație, au fost absorbiți de frământările continue ale vieții politice și s-au desprins de activitatea științifică pentru restul vieții lor, păstrând însă înțelegerea profundă a acelei activități și acordindu-i sprijin când au avut posibilitatea de a o face; alții au corelat cele două activități în tinerețe și maturitate, iar la bătrânețe au consacrat activității științifice, liniștea, experiența și clarviziunea, caracteristice acestei ultime perioade a vieții.

În România, relația activității științifice cu cea politică s-a conturat de la începuturile vieții științifice și ale celei politice moderne, într-o evoluție continuă spre prezent, pentru ca astăzi să se desfășoare în toată plenitudinea sa.

Tratăm în această lucrare fenomenul pentru secolulul XIX, deoarece din acea epocă a început să aibă o evidentă continuitate și o tot mai largă amploare, dar cazuri izolate au existat și în evul mediu, ca cel deosebit de strălucit al lui Dimitrie Cantemir.

Generația pașoptistă ilustrează însă desfășurarea acestei relații în diversele sale forme, evidente în timp.

Istoricul M. Kogălniceanu, după ce a împletit în tinerețe activitatea științifică cu cea politică, a fost absorbit, din epoca Unirii, de marile și multiplele sale responsabilități politice, dar a rămas atent la manifestările cultural-științifice și le-a stimulat fără a se mai integra efectiv în ele, chiar atunci când nu a mai fost o personalitate politică de prim rang. Spre deosebire de el, Ion Ionescu de la Brad a avut continuu atît preocupări științifice cît și politice și este posibil ca N. Bălcescu, dacă viața sa ar fi continuat pînă la adînci bătrînețe, să fi fost atît o marcantă personalitate politică cît și un strălucit istoric-filozof.

Alături de unele dintre personalitățile generației de la 1848 în evoluția lor ulterioară, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, oameni de știință

de diferite specializări participau la viața politică, fie direct ca miniștri, senatori, deputați fie indirect prin publicarea ideilor lor politice.

Conținutul activității lor era progresist în unele cazuri, cu limite retrograde în altele, dar în general se vedeau, în faptele, atitudinile și ideile lor politice, cultura, viziunea largă, gândirea logică și cuprinzătoare a omului de știință.

Despre opera filozofică a lui *Vasile Conta* s-a afirmat că „marchează un moment deosebit de important în istoria gândirii românești: acela al constituirii filozofiei materialiste într-un sistem unitar și original. Apariția filozofiei lui Conta, care a trezit ecouri dincolo de hotarele țării, a fost salutăată cu îndreptățită mândrie de contemporani... opera sa dezvăluie azi valențe noi, ce o leagă de actualitate, făcând-o în continuare utilă cercetărilor în domeniul filozofiei, psihologiei, antropologiei sau esteticii, prin sugestiile fertile ce le poate oferi... Conta a fost un materialist militant și un gânditor creator care... a căutat cu înfrigurare soluții... la problemele impuse de dezvoltarea științei contemporane”¹.

Remarcându-se din anii săi de studii în țară ca o inteligență valoroasă, V. Conta obține în 1869, de la Societatea Pogor Fătu din Iași, o bursă de studii la Anvers, pentru trei ani. Astfel el a cunoscut relativ în-deaproape dezvoltarea mișcării muncitorești în Europa occidentală, inclusiv momentul Comunei din Paris, și-a manifestat solidaritatea cu proletariatul francez² și a participat la întrunirile Internaționalei³.

După întoarcerea în țară a luat legătura cu cercurile socialiste din Iași, a fost caracterizat de ziarul socialist „Înainte”, ca „socialist de principii și convicție” și a fost admis în Asociația internațională a lucrătorilor⁴.

Ca om politic, V. Conta a fost considerat membru al Fracțiunii liberale și independente moldovene și candidat al său pentru parlament — respectiv deputat⁵. Scurta activitate politică a lui V. Conta s-a desfășurat în ultimii ani ai vieții sale când, deși încă tânăr, era foarte bolnav. Totuși el s-a dezvăluit ca om politic, capabil să redea ansamblul unei probleme dar să cuprindă și amănuntele ei semnificative.

În ianuarie 1878, V. Conta colaborează cu G. Mîrzescu, Gr. Cobălcescu, Gr. Bucliu la redactarea statutelor și programului „Partidului liberalilor moderați”, a cărui conducere se pare că aparținea lui M. Kogălniceanu, organul de presă al grupării fiind „Steaua României”. Gruparea își anunța o participare independentă la viața politică iar programul cuprindea descentralizarea administrativă, dezvoltarea industriei și alte idei incluse în programele grupărilor liberale în general⁶.

Stimulentul pătrunderii sale efective în viața politică, ieșirea unui filozof din izolarea pe care această disciplină, a cugetării profunde, o cere deseori, venea din contradicțiile aplicării în România a unora dintre prevederile tratatului de la Berlin, fapt pe care V. Conta îl reproșa, în parte, lui I. C. Brătianu și M. Kogălniceanu. Totuși, V. Conta sublinia și opo-

¹ Vasile Conta, *Opere filozofice*, cu studiu introductiv de N. Gogoneată, Edit. Acad. R.S.R., București, 1967, p. 7—8.

² Ana Conta—Kernbach, *Bibliografia lui Vasile Conta*, Iași, 1916, p. 19.

³ Vasile Conta, *op. cit.*, p. 13.

⁴ *Ibidem*, p. 14.

⁵ *Ibidem*, p. 15, 17.

⁶ Arh. St. Iași, Msse., nr. 1566/1878, f. 1—6.

ziția patriotică a celor doi conducători politici români prin care erau contrabalansate criticile sale⁷.

Deși nu se simțea atras spre participarea la viața politică⁸, Conta intra în tumultul ei cu prilejul modificării constituției pentru o nouă redactare a articolului 7, referitor la încetățenirea străinilor. El nu avea adepți politici, încît șansele candidaturii sale pentru Camera de revizuire erau incerte, dar începe o serie de conferințe în Iași, susținînd ideile nerevizioniste și dobîndește treptat un număr tot mai mare de simpatizanți⁹. Deși combătut de guvernul liberal, Conta pătrunde în Camera de revizuire ca deputat al Iașilor.

Pentru început (împreună cu G. Ghica, R. Ghica, I. C. Negruzzi, P. Casimir, C. Ciupercescu, N. Blarenberg, D. Rosetti-Tețcanu) Conta semnează o moțiune prin care se cere nerevizuirea articolului 7, iar în discursul său din 4 septembrie 1879 expune — alături de N. Blarenberg și D. Rosetti-Tețcanu — argumentarea acestei moțiuni. El dezaproba faptul că puterile europene impun României o anumită soluție într-o chestiune internă, a cărei rezolvare trebuia lăsată factorilor social-politici din țară.

Proiectul nerevizionist și discursul lui V. Conta cu idei similare erau primite cu aprobare de grupări nerevizioniste. Conta primea numeroase scrisori și telegrame de felicitare care îl puteau stimula spre continuarea activității sale politice și pe alte planuri, totuși considera, pentru moment, că misiunea sa politică s-a încheiat. În acest sens, afirma într-o scrisoare adresată lui V. Pogor în 8 septembrie 1879, la Iași: „... voi lăsa pe alții să facă legi iar eu mă întorc la cercetările mele filozofice”¹⁰.

Dar viața politică avea atracțiile sale chiar și pentru un filozof, cînd acesta avea cunoștințe multilaterale și un cuvînt de spus în problemele dezbătute în parlament. Cu toată hotărîrea susmenționată, declarată în septembrie 1879, în luna noiembrie a aceluiași an, Conta își prezenta în parlament opiniile sale asupra răscumpărării căilor ferate. El afirma că, atît din punct de vedere juridic cît și financiar, proiectul de răscumpărare prezentat parlamentului era defavorabil statului român; demonstrația sa asupra dezavantajelor se oprea îndeosebi asupra laturii financiare și era deosebit de argumentată și documentată¹¹.

Conta se dovedea astfel capabil de a participa multilateral la viața politică iar I. C. Brătianu, care aplica tactica de a strînge în jurul său pe toți oamenii politici valoroși și de a încerca includerea lor în partidul liberal, începea acțiunea de atragere a lui Conta, deși la revizuirea constituției și în problema C.F.R., acesta fusese adversarul punctelor de vedere guvernamentale — deci ale partidului liberal.

Relațiile Brătianu-Conta nu aveau inițial un caracter politic pur oficial ci și unul personal. Brătianu îl vizita pe Conta la Iași, iar acesta din urmă scria lui V. Pogor în 1880: „Multe seri am petrecut la Florica cu

⁷ B. Conta, *Discursuri parlamentare...*, articole de ziare, cu o prefață de B. C. Livianu, Iași, 1899, p. 51—59.

⁸ V. Conta, *Opere complete*, ediție îngrijită de Octav Minar, București, f.a., p. LVII; B. Conta, *Discursuri parlamentare...*, p. 16.

⁹ B. Conta, *Discursuri parlamentare...*, p. 23—24.

¹⁰ V. Conta, *Opere complete*, p. LXXI.

¹¹ Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea 1879/1880, Ședințele din 20 noiembrie 1879 și 25 noiembrie 1879.

dl. Brătianu care îmi comunicase că vrea să mă facă ministru numai pentru a reforma legea învățămîntului. Știu că numirea mea va provoca multe dezbateri în partidul liberal, dar trebuie să primesc, căci eu nu fac politică din ambiția de a parveni ci la mine politica e un mijloc de a aduce mai repede îmbunătățiri mulțimii.

Mulți mă cred socialist și ateu. Brătianu însuși mi-a spus că numirea mea va fi o sfidare a principiilor liberale, dar că să nu am nici o grijă că el va lupta pentru a forma opinia publică”¹².

Socialiștii considerau colaborarea lui V. Conta cu liberalii guvernamentali ca o dovadă de inconsecvență și lipsă de principialitate. Ei îl întrebau pe V. Conta, cînd a fost sincer : „Ieri cînd ai declarat și ai jurat principii socialiste, de drepturi ale omului ... sau azi cînd renegînd aceste principii și repudiîndu-și trecutul, ai pus cocarda de lacheu șef și sui treptele palatului, spre a închina și prosterna la picioarele tronului ?”¹³.

Devenit ministru al instrucțiunii în 1880, în cadrul guvernului liberal de la acea dată, Conta era surprins de socialiști într-o situație din care reieșea încălcarea unor principii, proclamate de el în trecut. Printr-o scrisoare adresată de V. Conta lui Gh. Panu — scrisoarea pe care socialiștii o publicau în extenso — reieșea că V. Conta proteja un liberal la numirea într-o funcție și trimitea lui Panu o sumă de bani pentru susținerea unui ziar liberal ieșean. Socialiștii comentau faptul, menționînd că, în trecut, V. Conta își fixase, ca principiu neclintit de conduită, neacordarea favorurilor personale, pentru ca — după cum reieșea din scrisoare — să încalce acel principiu de îndată ce devenise ministru în guvernul liberal¹⁴.

Totuși activitatea ministerială a lui V. Conta avea și aspecte pozitive.

Proiectul de lege pentru reformarea învățămîntului, elaborat de Conta, avea la bază ideea pregătirii tineretului pentru profesiuni economice utile dezvoltării diverselor ramuri ale industriei și comerțului.

Pe de altă parte, proiectul încerca să stabilească un conținut științific al materiilor predate în învățămînt, principiu pe baza căruia pentru Facultatea de litere era propus un curs de istoria critică a religiilor¹⁵.

Deși proiectul lui Conta corespundea necesităților de dezvoltare economico-socială a țării, a fost primit cu opoziție de adepții învățămîntului teoretic, desprins de realitate. Numeroasele critici aduse proiectului, neînțelegerea conținutului său progresist, îl dezamăgesc pe Conta, care demisionează din funcția de ministru și se retrage oficial din viața politică.

Asupra proiectului său s-au formulat însă și aprecieri pozitive, ca aceea cuprinsă în teza de doctorat din 1902, destinată lui Conta, a lui I. Rădulescu-Pogoneanu, care considera că acel proiect „e încercarea unei reforme adînci în dezvoltarea țării ... are, pentru istoria ei culturală, o înaltă însemnătate teoretică, el cuprinde liniamentele tuturor reformelor ulterioare”¹⁶.

După retragerea din viața politică (din motivele susmenționate dar și prin șubrezirea extremă a sănătății sale și necesitatea de a se trata în

¹² V. Conta, *Opere complete*, p. LXXII.

¹³ „Înainte”, 26 octombrie 1880.

¹⁴ Ibidem, 27 octombrie 1880, 30 noiembrie 1880 (Erata).

¹⁵ V. Conta, *Opere filozofice*, p. 17.

¹⁶ Ana Conta-Kernbach, *op. cit.*, p. 43.

străinătate) Conta urmărea totuși de departe lucrările parlamentului român și își exprima unele opinii asupra activității legislative.

În ianuarie 1882, el scria din Pisa lui Rosetti-Tețcanu : „Am simțit o mare bucurie când am auzit că se agită în Cameră chestiunea desființării tocmelilor agricole. Îmi pare rău că nu pot să iau și eu parte la acele discuțiuni. Nu uita să dezvolți între altele următoarele puncte :

1. Munca forțată produce extenuarea forțelor, care e cauza cea mai teribilă a mortalității crescînde, a nașterilor neviabile și în sfîrșit a extincțiunii rasei ...

2. Forța musculară a țăranilor fiind determinată * ... continuîndu-se tocmelile agricole nu se va putea mări forța productivă ... Desființîndu-se ... proprietarii vor fi nevoiți a introduce în cultura mare mașinile și argații ...

Se înțelege că cu schimbarea sistemului, agricultorii mari vor trebui să aibă oarecare bătaie de cap pînă să învingă rutina ... dar ... producțiunea țării va crește indefinit”¹⁷.

Observarea unor importante aspecte din activitatea parlamentară și afirmarea unor opinii, la obiect, în unele dintre problemele dezbătute dezvăluie o gîndire politică remarcabilă care ar fi putut avea efecte practice pozitive, dacă viața lui V. Conta — respectiv participarea sa la eforturile social-politice progresiste ale epocii ar fi avut existențe îndelungate.

Personalitatea lui P. B. Hasdeu a fost astfel evocată de N. Iorga : „A dat culegerilor noastre de izvoare „Arhiva istorică” cea dintîi carte a slavisticii la români ; a strîns în „Cuvente din bătrîni” probe într-ales din vechea limbă, lucru ce nu se făcuse de alții ; a grăbit dezvoltarea studiilor istorice, aruncînd în circulație, mai ales pentru vremile mai vechi, prin „Istoria critică”, o uriașă mulțime de informație nouă ; a cutezat să viseze o mare Enciclopedie națională, încercată prin „Magnum etymologicum”. În atîtea ramuri ale științei istorice și filologice, el a fost un deschizător de cale ...”¹⁸.

Studiile de istorie și filologie ale lui Hasdeu cuprindeau după părerea lui N. Iorga, „viziunea perfectă a problemei”¹⁹. În general, N. Iorga îl caracteriza pe Hasdeu prin „efervescenta romantismului capricios, avîntul imaginației îndrăznețe, știința imensă în toate domeniile ... instinctul nestăpînit al continuei creațiuni ...” și cerea ca în București să fie instalată o statuie a lui Hasdeu, astfel ca „figura sa să apară în toată măreția frunții lui brăzdate de fulgerele revelațiilor”²⁰.

Printre alte numeroase păreri elogioase asupra acestei personalități științifice, o caracterizare succintă în formă dar cuprinzătoare în conținut este aceea definită de un adversar al lui Hasdeu, anume Gh. Panu care a afirmat că marele om de știință era „un gigant” în materie de istorie și filologie²¹.

* limitată.

¹⁷ V. Conta, *Opere complete*, p. LXXIV—LXXV.

¹⁸ N. Iorga, *Oameni care au fost*, Vălenii de Munte, 1911, p. 222.

¹⁹ Idem, B. P. Hasdeu, *Cu prilejul comemorării lui ... la Cîmpina*, Vălenii de Munte, 1927, p. 12.

²⁰ *Ibidem*, p. 14.

²¹ Gh. Panu, *Amintiri de la Junimea din Iași*, vol. I, București (f.a.) p. 34.

Activitatea politică a lui B. P. Hasdeu a început în preajma Unirii ²², pe care o susținea cu avîntul și însuflețirea caracteristică tuturor acțiunilor sale. În cadrul luptei generale pentru Unire, el edita, în 1858, împreună cu An. Panu, ziarul „România”, propunîndu-și, printr-un articol program, să consacre această publicație susținerii principiului național al Unirii Principatelor, cu constituirea și „apărarea unei vieți politice democratice” ²³.

Deși a fost un susținător consecvent al lui Al. I. Cuza, în anii domniei sale, spiritul politic critic, aproape caustic, al lui Hasdeu, se manifesta, învăluit în satiră și umor, prin paginile revistei „Aghiută”, în care gluma se împletea cu dure adevăruri politice.

Hasdeu își propunea să urmărească, prin paginile revistei: „În politică, susținerea Tronului național și combaterea elementelor contrare, fie ele ziaristice, cameraliste sau chiar ministeriale, în ne-politică: ridiculizarea viciului și a necapacității sub toate formele”... ²⁴.

Neîncrederea lui Hasdeu în posibilitățile de legiferare ale Adunării legiuitoare reieșea din articolul intitulat „Cronica Adunării nelegiuitoare”, titlu lipsit de deferență, pe care el îl „explica” astfel, împletind jocul de cuvinte cu seriozitatea: „Eram să intitulăm, acest articol „Cronica Camerei” dar ne-am temut de a face o cacofonie, atît de contrarie profundului respect ce-l datorăm acelor ce se laudă fiecare în parte a fi „bun de legat”, ceea ce ar fi foarte drept, deși n-ar fi deloc just de a zice că ei toți împreună sînt „buni delegați”... Camera românește se pronunță „Cămara”. Cămarile, mai cu seamă acele de stat, sînt totdeauna pline de guzganii și de șoareci, mici și mari, grași și slabi, sătui și flămînzi, dar deopotrivă gata a roade și a strica” ²⁵.

Atent la intențiile a diverși oameni politici în parte, Hasdeu ridiculiza, sub titlul *Studii engleze*, comparațiile pe care An. Panu și Radu Ionescu le făceau între viața politică din Anglia și cea din România, apreciind admirativ desfășurarea demnă și nesgomotoasă a diverselor întruniri publice din Anglia. Fără a face demonstrația asupra faptului că oamenii politici și ziaristii dau tonul în viața politică, deci ei poartă vina desordinii din activitatea politică în România, Hasdeu formula aprecieri pozitive asupra *loialității* din ziaristica și lumea politică engleză și afirma (lăsînd pe cititor să tragă respectiva concluzie): „... dacă în Anglia libertatea întrunirilor nu produce anarhie, cauza este că:

1. În Anglia nu sînt și nu pot fi publiciști ca dd. Radu Ionescu, Rosetti, Ioan Ionescu, Orășanu etc., care nu visează decît răsturnări;

2. În Anglia nu sînt și nu pot fi deputați ca dd. Nastasache Panu, Grigorie Sturdza, Știrbei, Mitică Ghica etc., care nu visează decît coroane!” ²⁶.

În primăvara anului 1864, Camera vota cîteva legi pe care Hasdeu le considera inutile cît timp nu se legiferase pe de o parte împrumutarea țăranilor, pe de alta votul universal. În acest sens, Hasdeu afirma: „*Luarea averilor mănăstirești* a fost un fapt împlinit de către ministerul Crețulescu; votînd-o Camera n-a făcut nimica. *Desființarea pedepsei de moarte* de mult există de facto în țara noastră; votînd-o Camera n-a făcut nimica”.

²² Pan Halippa, *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, Chișinău, 1939, p. 16.

²³ „România”, 18 noiembrie 1858.

²⁴ „Aghiută”, 25 noiembrie 1863.

²⁵ Ibidem, 10 noiembrie 1863.

²⁶ Ibidem, 20 februarie 1864.

Repetînd, după fiecare lege, afirmația finală susmenționată asupra inutilității acțiunii legislative respective a Camerei, Hasdeu continua : „*Desființarea pedepselor corporale* e cu neputință în cît timp țăranul va fi sclav ... *Libertatea întrunirilor* nu poate să aibă nici un haz, cît timp deciziunile lor nu vor avea un răsunset în legislatură prin votul universal ... *Libertatea individuală și inviolabilitatea domiciliului* ... cum? prin concursul vătășeilor și feciorilor boierești? ... *Armarea țării* ... dar care pămînt să-l apere bietul țăran lipsit de pămînt? ... *Legea comunală* ... într-o țară unde țărani nu au proprietate și nu au vot în legislatură?”²⁷.

În citeva articole următoare, el pleda pentru împrumutarea țăranilor, iar „Aghiută” din aprilie 1864, apărea cu subtitlul : „Director fără speranță de a fi ministru și proprietar fără frică de legea rurală. Bogdan Petriceicu-Hasdeu”. La propunerea proiectului legii rurale, el înregistra cu umor teama marilor proprietari, prezenți în Cameră²⁸.

Printre legile susmenționate, Hasdeu includea și pe aceea a libertății presei, asupra eficacității căreia își exprima îndoiele și se dovedea curînd îndreptățit să le formuleze, deoarece „Aghiută” era suprimat în iunie 1864, cînd Hasdeu protesta prin paginile „Românului” din 6 iunie acel an.

Este posibil ca suprimarea să fi fost cauzată de critica acțiunii unor personalități ministeriale, parlamentare și a unor mari moșieri influenți în viața politică. Nu cruța pe Rosetti, criticînd legislația susmenționată, ataca pe Kogălniceanu — cu care rămînea într-o îndelungată polemică și sub domnia lui Carol — iar în 1864 demasca complotul împotriva lui Cuza și a Unirii, complot întreprins de C. Suțu în Muntenia și Panait Balș în Moldova. Cu acest prilej, el afirma că majoritatea moșierimii este ostilă atît poporului cît și lui Cuza²⁹.

Între timp Hasdeu își publica opiniile sale asupra votului universal în „Buciumul” condus de Cezar Bolliac, un insistent susținător al acelui sistem electoral.

Este posibil ca Hasdeu să fi ales această publicație pentru expunerea opiniilor sale, deoarece el se apropia de poziția lui Bolliac, diferită de aceea a lui Rosetti asupra modului de obținere a votului universal.

Hasdeu începea expunerea sa, chiar prin prezentarea celor două poziții susmenționate : Rosetti, prin „Românul” cerea introducerea votului universal printr-o hotărîre a Adunării legiuitoare, Bolliac considera că era necesar ca introducerea acestui nou sistem electoral să fie opera domnitorului, printr-un decret cu asemenea conținut. Hasdeu afirma că Rosetti își face speranțe zadarnice crezînd că Adunarea va legitima votul universal, deoarece extinderea totală a dreptului de vot era contrară intereselor oligarhiei, masiv reprezentată în acest corp legislativ. El recunoștea că în Adunare sînt patrioți și democrați luminați, dar afirma că ei sînt o minoritate care nu-și poate impune punctul de vedere. Faptul că Adunarea a admis o oarecare lărgire a dreptului de vot nu trebuie să inducă în eroare pe nimeni, nici pe Rosetti, afirma Hasdeu, căci o oarecare extindere a dreptului de vot este departe de ceea ce înseamnă și este în practică votul universal. „În orice caz — conchidea Hasdeu afirmîndu-și, deasupra acestei dispute, propria sa opinie — glasul poporului nostru nu se unește,

²⁷ Ibidem, 26 martie 1864.

²⁸ Ibidem, 2 aprilie 1864.

²⁹ Ibidem, 17 mai 1864.

în această privință cu liberalismul Camerei și al Românului... Noi cerem o lege electorală *nemărginită* iar nu *lărgită*, ba încă lărgită în înțelesul unei adunări oligarhice”³⁰. „Votul universal tăinuiește în sine, ca floarea tănuită în sămință, cîteva consecințe neapărate, scumpe pentru țară dar cu care în veci nu se va putea împăca oligarhia, pe care în veci nu le va putea îmbrățișa Camera d-lui Rosetti. Aceia care cer votul universal nu au în vedere o simplă înmulțire numerică și varietate socială a reprezentanților națiunii, ci anume foloase ulterioare care vor să se nască din introducerea acestei măsuri”³¹, deci el vedea efectele în timp — posibila largă democratizare social-politică.

În februarie 1866, edita „Satyrul” cu conținut similar revistei sale anterioare. De pildă, după ce îi amuza prin caricaturi și, în același timp, îi informa pe cititori asupra candidaturilor interne, nedeclarate dar insistente, la domnie, în preajma formării Constituantei ridiculiza eforturile egoiste ale multor persoane de a pătrunde în acest for legislativ, fără intenția de a deveni veritabili reprezentanți ai intereselor națiunii³².

În mai 1866, atrăgea atenția că în așa zisul „nou cabinet” sînt menținuți principalii miniștri din vechiul guvern și afirma că Senatul, nou creat, este o palidă imitare a Camerei Lorzilor din Anglia, fără nici o bază de tradiție în România³³.

Adept al ideii de constituire a unei domnii naționale — dat fiind faptul că naționalismul era un principiu politic orientativ dominant în gîndirea sa — Hasdeu a fost inițial ostil principelui Carol de Hohenzollern, ca viitor domn străin (și încă de origină nelatină) în România, pentru a accepta totuși domnia străină, cînd a înțeles că refuzul generalizat periclita Unirea.

În acest sens, declarația sa publicată în aprilie 1866 este clară și categorică: „Am fost contra principiului domnului străin de rasă nelatină. De aceea am subscris la plebiscit în registru contra alegerii principelui Carol I. Astăzi însă, văzînd triste scene de reacțiune petrecute la Iași și prin care se pune în pericol pînă și marea idee de Unire, ca unul ce am fost și voi fi întotdeauna pentru Unire, mă grăbesc a-mi retrage votul, declarînd că, în interesul salvării Unirii, sînt pentru alegerea lui Carol I”³⁴.

Acceptarea cuprinde o vădită doză de rezervă, dat fiind faptul că numai pentru salvarea Unirii, el accepta pe noul domnitor, față de care rezerva sa se va accentua pe viitor.

Cînd se referea la Unire, Hasdeu o vedea nu numai în realizarea din ianuarie 1859 ci în ansamblul său, de cuprindere a tuturor românilor într-un singur stat, țel pentru care el însuși a militat îndeosebi în deceniul VII al secolului trecut.

În primul rînd, el a consacrat o parte a studiilor sale istorice, persistenței populației dace pe teritoriul Transilvaniei, după cucerirea romană, combătînd teoria latiniștilor, după care origina noastră este pur romană.

Pe de altă parte, s-a alăturat factorilor politici din țară și din Transilvania care luptau pentru apărarea naționalității populației române din

³⁰ „Buciumul”, 9 octombrie 1863.

³¹ Ibidem, 13 octombrie 1863.

³² „Satyrul”, 17 aprilie 1866.

³³ Ibidem, 22 mai 1866.

³⁴ „Românul”, 6 aprilie 1866.

această provincie. Astfel el a făcut parte din comitetul de conducere al societății „Transilvania” constituită la București în mai 1867, sub președinția istoricului transilvănean A. Papiu Ilarian³⁵, și a publicat, în aceeași epocă, în ziarul „Perseverența”, articolul „Unirea” în cuprinsul căruia afirma: „ceștiunea ce ne va preocupa în acest studiu de înaltă politică, nu este unirea cea mică, realizată deja între ambele țarmuri ale Milcovului ci unirea cea mare, de realizat de acum înainte între toate pîraele, ce trebuie să se verse în oceanul românesc; între toate acordurile, fără care nu se poate armoniza hora noastră națională; între toate pietricelele, cîte sînt necesare pentru a reconstitui anticul mozaic: Dacia lui Traian”³⁶.

Intrînd în fondul chestiunii, el dezaproba atitudinea acelor „ființe tremurînde” care consideră imposibilă desprinderea Transilvaniei din imperiul vecin și alipirea sa la patria mamă. El amintea situații din trecutul țării, în care realizarea unor deziderate părea imposibilă și totuși s-au împlinit. Pe de altă parte, sublinia lupta neînfîrcată a danezilor împotriva „colosului austro-prusian” și considera că, dacă sînt unii români lipsiți de patriotism, generația tînără își va înțelege menirea istorică de a realiza România mare.

În cadrul unei călătorii în Transilvania, el cunoștea pe Ioan Rațiu, conducător politic al românilor din Transilvania, lua contact direct cu realitățile social-politice ale provinciei, iar la întoarcere publica în „Românul” din 6 august 1867, articolul „Părțile României”, în care demonstra unitatea istorică, lingvistică și demografică a naționalității române.

O nouă călătorie a sa în Transilvania, în iunie-august 1868, îi prilejuia cunoștința cu Iosif Vulcan, redactorul „Familiei” și culegerea unor informații științifice și politice; în septembrie același an, sub titlul: „Anglia în Ardeal”, combătea afirmații inexacte asupra populației române din Transilvania, ale scriitorului englez Charles Boner. Simpatia românilor transilvăneni pentru istoricul care le sprijinea lupta națională avea ca efect încercarea de a-l numi pe Hasdeu, în 1868, membru de onoare al „Asociației transilvane pentru literatura română și cultura poporului român”, încercare nereușită prin refuzul guvernului maghiar, refuz bazat pe „motive politice”, dar care nu-l dezarma pe Hasdeu în continuarea luptei sale, din anii următori, pentru eliberarea Transilvaniei³⁷.

Între timp, Hasdeu debuta în activitatea parlamentară din țară, fiind ales deputat în Camera deschisă la 3 ianuarie 1868.

Îndată după deschiderea parlamentului dar înainte de începerea activității sale legislative, Hasdeu publica un articol cuprinzînd opiniile sale asupra a ceea ce trebuia să fie o asemenea activitate. Articolul se intitula sugestiv „Caracterul naționalității române ca baza legislațiunii sale” și era consacrat principiului de întemeiere a oricărei legislații pe tradițiile și necesitățile proprii poporului respectiv și de respingere a procedului, frecvent aplicat în România, de imitare a legislației străine, care nu-și găsea nici un corespondent în realitățile țării.

³⁵ V. Maciu, B. P. Hasdeu et l'unité nationale des roumains, în *Mouvements nationaux et sociaux roumains aux XIX-e siècle*, Edit Acad. R.S.R., București, 1971, p. 150.

³⁶ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*, Ediție critică cu note de Mircea Eliade, vol. II, București, 1937, p. 162 (După „Perseverența” din 25 mai 1867).

³⁷ V. Máciu, *op. cit.*, p. 151–160.

Și în această importantă problemă — ca și în altele sus-menționate — Hasdeu împletea gândirea logică cu umorul captivant. El își exprima nedumerirea asupra faptului că se admit particularitățile indivizilor, dar nu se observă cele ale popoarelor, pentru a se proceda în consecință în domeniul legislativ.

Continuînd expunerea acestui raport, nerealizat pe plan legislativ, el afirma : „Cînd o persoană vrea să-și confecționeze o haină, ea nu trimite pe croitor ca să ia măsura după corpul vecinului ... ci din contra o croiește după propria sa statură ... Cînd un bolnav chiamă un medic, el nu-i zice : domnule doctor, caută pulsul jupînului de peste drum ... și apoi vino de-mi scrie o rețetă ... Ei bine, numai Staturile, numai corpurile cele imense, ale căror formă și conservățiune sînt de mii de ori mai importante și mai prețioase decît personalitatea cea mai ilustră ; numai ele sînt osîndite a suferi cu răbdare ... cee ce n-ar primi a i se face omul cel mai de pe urmă ! Cînd un popor are cumva nevoie de o haină, adică de vreo reformă ... legislatorii și administratorii săi se grăbesc pe dată a-l înveli în niște veșminte exotice, aduse cine știe de unde ... Cînd o națiune este bolnavă, medicul său, în loc s-a o întrebe unde o doare ... încalecă deodată pe un bidiviu, pleacă la Paris ... la Londra, pipăe ... pulsurile oamenilor de acolo și apoi trimite o rețetă, adică o lege”³⁸.

Semnăind faptul că „trebuie o orbire extraordinară pentru a nu observa ... pe de o parte bufonada, iar pe de altă parte pericolul acestei proceduri”, Hasdeu enumera cîteva dintre legile, de inspirație străină, aplicate în România, și recomanda ca legislația țării să se bazeze pe trecutul ei și pe relațiile momentului, care deci trebuiau să fie bine cunoscute de legislatori. Referindu-se la recentul mesaj domnesc de care, ca deputat, luase cunoștință cu cîteva zile înainte de publicarea articolului, Hasdeu își declara speranța că dezideratele exprimate de el vor deveni realități, deoarece se afirmase — după cum relata el — că „adunarea generală a țării o să se opereze nu după sterpe imitațiuni din străinătate, ci în spiritul românesc cel vechiu”³⁹.

Speranța lui Hasdeu se dovedea însă neîntemeiată, cînd el participa direct la activitatea parlamentară legislativă.

Încercînd să ia cuvîntul la dezbaterea proiectului de răspuns la mesaj, este întrerupt și discuția se declară închisă, deși — după cum reușea să afirme el — numai doi dintre antevorbitori acceptaseră mesajul, iar alți opt îl criticaseră deci proiectul de răspuns nu putea fi luat în considerare⁴⁰. Faptul se producea totuși ceea ce a fost desigur o primă decepție pentru Hasdeu, în debutul său parlamentar.

Urmau foarte curînd altele. El semna, împreună cu alți deputați, o propunere de neacceptare a demisiei poetului V. Alecsandri din funcția de deputat, dar propunerea întîmpina opoziție și rămînea nerealizată⁴¹.

Hasdeu manifesta interes pentru unele probleme sociale ale epocii. Cu prilejul discutării proiectului de lege pentru construirea drumurilor,

³⁸ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *op. cit.*, p. 165 (După „Românul”, 11 ianuarie 1868).

³⁹ Ibidem, p. 166.

⁴⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 21/27 ianuarie 1868, p. 131, Sedința Adunării Deputaților din 22 ianuarie 1868.

⁴¹ Ibidem, nr. 23/30 ianuarie 1868, p. 141—142; Sedința Adunării Deputaților din 29 ianuarie 1868.

Hasdeu ia apărarea țărănimii, arătînd că prestația în natură este deosebit de apăsătoare pentru săteni în acest caz. El arată că legea este inspirată după cea a Franței — imitație legislativă pe care el o combătuse cu alt prilej — dar legislatorii români au făcut-o mai apăsătoare, deoarece în loc de trei zile anuale de muncă a țaranului la drumuri, cum prevedea legea franceză, în proiectul românesc erau menționate șase zile. Hasdeu afirma că el nu va accepta nici șase nici trei zile de muncă a țaranului pentru drumuri, deoarece refuza „ca țaranul să mai fie expus la biciul jandarmului și la șicanele administrației ... ; cred că ar trebui — continua el — să mai întrebuițăm toate mijloacele ca țaranii nu numai să fie egali cu noi, ci încă să uite și suferințele sclaviei trecute”⁴². G. Brătianu și G. Ghițu erau în principiu de acord cu Hasdeu dar afirmau că fără munca țaranului nu se pot construi drumuri comunale și județene.

În cadrul activității sale parlamentare se includeau și problemele culturale. El prezintă o interpelare adresată ministrului instrucțiunii publice, în care semnală faptul că autoritățile încalcă legea, în defavoarea teatrului național, neacordîndu-i fondurile prevăzute prin buget; pe de altă parte, considera că fiind vorba nu de o instituție teatrală particulară ci de cea care reprezintă oficial acest aspect cultural, trebuia observat îndeaproape conținutul pieselor prezentate, pentru ca ele să constituie un element educativ, ceea ce nu se petrecea în realitate. Ministrul răspundea evaziv la prima parte a interpretării, iar în privința repertoriului, invita pe B. P. Hasdeu să scrie o piesă de teatru în sensul propriilor sale recomandări⁴³.

Adunarea deputaților, din care făcea parte B. P. Hasdeu, avea o scurtă perioadă de existență, fiind dizolvată la începutul anului 1869, deci numai după o activitate de un an, care cuprindea și vacanțele parlamentare.

Hasdeu nu pătrundea în noua Cameră dar observa îndeaproape activitatea parlamentară, exprimîndu-și opiniile politice critice în presa epocii.

El părea a nu ierta parlamentului faptul că îi refuzase propunerile; deși era într-o relativ altă formație decît cea care îl cuprinsese pe Hasdeu, dar îl tratase cu răceală, parlamentul din 1869—1870 era criticat de el cu diverse prilejuri. De pildă remarcă „o profundă genoflexiune”⁴⁴ în răspunsul la mesajul domnesc din mai 1869, iar în preajma alegerilor din primăvara anului următor, el da publicității asemenea întemeiate considerente generale: „În ajunul alegerilor parlamentare, sîntem datori, mai întîi de toate, a constata și a explica un fenomen foarte caracteristic ... O majoritate pronunțată, omogenă, compactă, a fost totdeauna în România efectul unei presiuni guvernamentale. Din contră, de cîte ori sufragiul a fost lăsat ceva mai liber, națiunea trimitea în Camere o mulțime de minorități, care nu puteau lucra decît numai prin felurite alianțe indigeste, producînd în rezultat o majoritate artificială, șubredă, fictivă.

În ambele cazuri a fost rău.

⁴² Ibidem, nr. 51/3 martie 1868, p. 312, Ședința Adunării Deputaților din 29 februarie 1868.

⁴³ „Monitorul oficial”, nr. 44/24 februarie 1868, p. 271—272, Ședința Adunării Deputaților din 21 februarie 1868.

⁴⁴ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *op. cit.*, p. 177 (după „Traian”, din 23 mai 1869).

O majoritate din bită sau din rețevei, chiar cînd ministerul era bine inspirat, totuși rămînea stigmatizată, prin bastardetea originii sale, pîngărind pînă și legile cele mai frumoase . . . Pe de altă parte, o majoritate imaginară, combinată din niște grupe dispartate . . . nu poate avea nici o durată, fiindcă nu poate avea nici un principiu . . .⁴⁵.

După deschiderea aceluia parlament, referindu-se la bandele de bătași, mereu prezente în alegeri, Hasdeu scria, cu un umor amar, că națiunea română e ca fierul, „cu cît o bați mai mult, cu atît se mai întărește”, iar alegătorii români nu recunosc de reprezentanți ai lor, „droaia de gură-cască” din parlament. Gînditorul vizionar, fără a avea o imagine precisă a viitorului, înțelegea totuși că „se naște o nouă epocă, alte cugetări preocupă lumea . . .”⁴⁶.

Spiritul critic al lui Hasdeu îl învăluia și pe domnitorul Carol, față de care — după cum am arătat mai sus — avea rezerve de la încoronare. Hasdeu, care în 1866 fusese împotriva domniei străine și acceptase pe Carol pentru a nu fi periclitată unirea, remarcă, în 1870, că domnitorul a rămas un străin, nu s-a integrat în națiunea asupra căreia domnește, nu-i înțelege nevoile și aspirațiile.

Articolele cu un asemenea conținut, publicate în revistele pe care le edita, îi aduceau lui Hasdeu o scurtă detențiune în 1870, după încheierea căreia el afirma că „. . . o pușcărie pentru un om politic, demn de a purta acest nume, este tocmai ca o rană pentru un bun ostaș : o onoare mai mult și o nouă încurajare”⁴⁷.

Deși se referea la „încurajare”, în anii următori Hasdeu se distanțează treptat de viața politică, după experiențele care îl dezamăgiseră desigur. „Columna lui Traian” capătă un conținut din ce în ce mai larg științific literar, în timp ce cel politic dispare treptat. Anii 1872—1882 sînt deosebit de rodnici în privința activității științifice (sînt date publicității *Istoria critică* și alte numeroase studii istorice și filologice) care absoarbe în totul preocupările lui Hasdeu.

În 1883 însă în viața politică se petrece un fapt care reînvie preocupările politice ale lui Hasdeu, vechi susținător al votului universal, după cum am menționat mai sus. Diferitele opinii în privința sistemului electoral, inclusiv cea referitoare la votul universal, preocupau lumea politică a epocii în 1883, deoarece la acea dată avea loc o revizuire a constituției, inclusiv a legii electorale.

Hasdeu candidează la Craiova pentru Adunarea constituantă și, deși discursul lui electoral are un mare succes, cade în alegeri pentru un minus de numai 50 de voturi. El nota amănuntele împrejurărilor în corespondența sa : „Deși Chițu nu putea să mă susțină, deși Stolojan m-a combătut cu înverșunare, deși sosisem în Craiova abia cu o săptămînă înainte de alegeri, deși adversarii mei au cheltuit mii de franci, pe cînd eu n-am dat nimănui nici o para frîntă, totuși am avut 274 voturi și mi-au lipsit numai 50 voturi pentru ca să fiu proclamat deputat. Plecarea mea din Craiova a fost un . . . marș triumfal . . . la gară toasturi peste toasturi.

⁴⁵ Ibidem, p. 270—280 (după „Columna lui Traian” din 13 mai 1878).

⁴⁶ Ibidem, p. 274—276 (după „Columna lui Traian” din 3 iunie 1870).

⁴⁷ Ibidem, p. 285 (după „Columna lui Traian” din 19 august 1870).

Fiindcă declarasem că nu voi face politică militantă, ci numai de principii, chiar opoziția a fost cu mine...⁴⁸

Revizuirea constituției se încheia în vara anului 1884, iar în preajma alegerilor din toamna aceluiași an, un grup de cetățeni craioveni adresa alegătorilor un manifest electoral în următorii termeni : „De aceia cărora le este încredințată conducerea țării, prin voința națională, depinde existența noastră ... a întregului stat din care facem parte ... Pentru a ridica pe cei buni și a înlătura pe cei răi, noi, o grupă de cetățeni craioveni ... am luat deciziunea de a da la lumină trecutul unui bărbat destins, anume B. P. Hasdeu, care azi ne face onoarea de a-și pune candidatura la colegiul al II-lea de Cameră ...”⁴⁹. În cea mai mare parte a sa, manifestul cuprindea viața și opera lui B. P. Hasdeu, insistându-se asupra faptului că lucrările sale cuprind numeroase aspecte ale istoriei Craiovei și Olteniei, iar în vara anului 1884, el a fost însărcinat de ministrul instrucțiunii publice — Gh. Chițu — să studieze învățământul elvețian și să facă propuneri pentru cel român, între care B. P. Hasdeu a cuprins unele pentru școlile din Oltenia⁵⁰.

În încheiere se afirma : „Ca recompensă a atitor servicii făcute țării în genere și Craiovei în special, urbea noastră va ști să probeze recunoștință către un astfel de bărbat ... îi va încredința cu cea mai mare convicțiune un mandat de deputat ...”⁵¹.

Alegerea lui Hașdeu devenea, de această dată, fapt îndeplinit, dar — date fiind vechile lor relații ostile — M. Kogălniceanu încerca invalidarea mandatului de deputat al lui B. P. Hasdeu, deoarece era „arhivist al statului”, iar cele două funcții erau incompatibile. Pentru invalidare era însă necesar ca alți cinci deputați să se asocieze la propunerea formulată de M. Kogălniceanu, dar această participare nu se realiza și B. P. Hasdeu era proclamat deputat al colegiului II — Dolj⁵².

Dar Eugen Stănescu ridica aceeași chestiune în Senat. Pentru început, senatorul afirma că nu vrea să „atingă susceptibilitatea” lui B. P. Hasdeu, că are „o veche simpatie și toată considerațiunea care se cuvine pentru un erudit ca D-sa, pentru o ilustrațiune științifică a țării noastre”⁵³. Pe de altă parte însă, același senator sublinia faptul că prin admiterea unui deputat care este director al Arhivelor Statului se încalcă legea electorală care prevedea incompatibilitatea între calitatea de membru al parlamentului și aceea de funcționar al statului, deoarece prin această ultimă situație nu are independență politică ci este subordonat unor interese guvernamentale de partid. E. Stănescu afirma că, în cazul în care B. P. Hasdeu nu se decide pentru una dintre aceste două funcțiuni, ministrul instrucțiunii publice are îndatorirea de a-i cere să se supună legii, deci să-și dea demisia. Senatorul nu preciza din care funcție anume recomandă el să-și dea demisia B. P. Hasdeu, dar apelul la ministrul instrucțiunii dovedește că prefera ca Hasdeu să rămână deputat, renunțând la conducerea Arhivelor statului.

Gh. Chițu, ministru al cultelor și instrucțiunii publice sub dependența căruia se afla B. P. Hasdeu ca director al Arhivelor Statului, afirma că i-a

⁴⁸ Ibidem, vol. I, p. XXX.

⁴⁹ *Genealogia și biografia d-lui B. P. Hasdeu*, 1884, p. 3.

⁵⁰ Ibidem, p. 15.

⁵¹ Ibidem, p. 16.

⁵² Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea 1884/1885, Sedința din 17 noiembrie 1884.

⁵³ Ibidem, din 30 noiembrie 1884.

pus în vedere să renunțe la una dintre funcțiunile pe care le avea ; nu îi adresa însă o recomandare într-un sens sau altul ⁵⁴.

Între timp Hasdeu mărturisea fiicei sale că nu putea părăsi direcția Arhivelor — de care desigur se simțea legat prin întreaga sa activitate științifică — și că intenționează să țină un discurs explicativ în Cameră și să demisioneze din funcția de deputat ⁵⁵.

Deși Iulia Hasdeu nu era de părerea tatălui său, afirmând că el are, în primul rând, îndatorirea de a răspunde speranțelor alegătorilor săi ⁵⁶ — iar Hasdeu avea o profundă prețuire pentru opiniile fiicei sale, — împlântarea sa adincă în munca științifică era mai puternică și el își punea în aplicare intenția susmenționată, nu înainte însă de a-și afirma unele opinii politice.

În ședința Camerei din 3 decembrie 1884, B. P. Hasdeu afirma pentru început, că, dată fiind discutarea cazului său nu numai în corpul legislativ din care el făcea parte ci și în Senat, sînt necesare explicații asupra ansamblului problemei. În acest sens amintea că el este „un om care 20 de ani a lucrat ziua și noaptea în sudoarea frunții și tot-dea-una cu fruntea senină, un om căruia energica cetate a Craiovei, prin scrutin secret, i-a dat 400 voturi, un om care nu a șovăit niciodată pe calea ideilor liberale și naționale” și continua, afirmându-și intenția de a demisiona : „un asemenea om nu intră nicăieri pe fereastră ci tot-dea-una pe ușa cea mare și tot pe ușa cea mare va ieși nu pe fereastră din această Cameră” ⁵⁷.

El explica faptul că a primit mandatul de deputat cu intenția unei activități politice oarecum independente, „fiind sigur că voi fi, dacă nu un soldat înregimentat, dar cel puțin un tiralior curajos și de bună credință”.

În privința independenței gândirii și activității sale politice și a liberalismului său, el menționa că aceasta este poziția firească a omului de știință. Prezintă în același timp împletirea strînsă între activitatea științifică și cea politică și generalizînd această împletire, el afirma : „mă prezintă înaintea Dvs. ca om de știință, sînt liberal și sînt independent ; omul de știință nu poate să nu fie liberal, fiindcă el știe că totul în natură progresează . . . omul de știință nu poate să nu fie independent, căci oricît de tare îi va striga Papa că pămîntul nu se mișcă, Galileu îi va răspunde că se mișcă . . .”

Deși aprecierea făcută de Hasdeu nu avea caracterul general pe care el i-l da, era primită cu aplauze : în același mod era primită declarația sa asupra intențiilor legislative cu care venise în Cameră, acelea de îmbunătățire a învățămîntului primar, de apărare a comerțului și industriei naționale față de concurența străină și altele.

Pe de altă parte, demonstra că nu a considerat depunerea candidaturii sale și intrarea sa în parlament ca o încălcare a prevederilor legii electorale, deoarece ele se referă la funcționarii administrativi subordonați puterii executive, care, prin însăși funcția lor, pot influența incorect sau pot opri pe alegători, dar un director al arhivelor statului nu este în această situație. Dimpotrivă, continua el, directorul arhivelor este un

⁵⁴ Ibidem

⁵⁵ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *op. cit.*, vol. I, p. XXXI.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea 1884/1885, Ședința din 3 decembrie 1884.

cunoscător al trecutului și poate da îndrumări legislative pe o cale legată de tradiția poporului respectiv, izvorită din nevoile sale seculare.

Dar, date fiind îndeosebi discuțiile din Senat, B. P. Hasdeu își prezenta demisia, motivînd-o cu faptul că, deși Camera i-a validat alegerea, Senatul a considerat-o ilegală.

V. Iepurescu încerca să-l convingă pe Hasdeu să renunțe la demisie, afirmînd că Senatul și Camera sînt corpuri legislative autonome, fiecare avînd dreptul să-și hotărască componența fără amestecul celuilalt, dar M. Kogălniceanu susținea din nou că cele două funcții, deținute de Hasdeu, sînt incompatibile.

Supusă votării, demisia era admisă cu 52 bile albe, contra 42 bile negre, încît colegiul II de Dolj era declarat vacant.

Hasdeu se adîncea din nou în amplele sale cercetări științifice. În 1886 apărea primul volum din *Etymologicum magnum Romaniae*, în 1887 cel de al doilea. Iar decesul fiicei sale în 1888 îl condamnă la însingurare și misticism.

Privind însă în ansamblu tendințele sale de participare la viața politică oficială, condamnăm la rîndul nostru societatea care-l izola politicește pe acest mare savant, în timp ce la conducerea ministerului cultelor și instrucțiunii publice — de pildă — se perindau oameni politici obscuri, incapabili de a înțelege și soluționa problemele respectivului domeniu.

Prin cercetări actuale, s-a ajuns la concluzia că „*Ion Ionescu de la Brad* a fost un mare agro-tehnician și fitotehnist, pionier în experimentarea și cercetarea agricolă din țară, primul care a văzut geneza solurilor sub influența factorilor climatici, fruntaș în numeroase probleme de zootehnie, economie, silvicultură și mecanizare, întemeitor al cercetării monografice și sociologiei rurale românești, omul care a pus în țara noastră bazele contabilității în partidă dublă, întemeietorul învățămîntului agricol de toate gradele și profesorul care a predat pentru prima dată științele agricole în învățămîntul superior din țară...”⁵⁸.

Întors în țară din exil, în iunie 1857, a fost numit administrator (prefect) la Bolgrad.

În anii următori continuă să ia apărarea țărănimii prin intermediul publicațiilor „*Jurnalul de agricultură*”, „*Gazeta satelor*”, „*Tribuna română*”, „*Țăranul român*”.

Activitatea sa fiind considerată, înainte de împrumutarea, din 1864, a țăranilor, ca un act de agitație socială, a fost condamnat în 1860 la o detenție de 15 zile, iar în 1861 a fost reținut trei luni la mănăstirea Neamțului. Despre această perioadă a vieții sale, Ion Ionescu de la Brad menționează în autobiografia sa că boierii, dîndu-și seama „că își pierd munca de boieresc, s-au supărat cu toții în contra mea și în 1861 m-au dat în judecată sub nume de agitator, fiindcă susțineam în presă emanciparea țăranilor”⁵⁹.

Dreptatea cauzei pe care o susținea a fost înțeleasă de oamenii politici progresiști ai epocii; după reforma agrară, anume în anii 1864—1869,

⁵⁸ *Ion Ionescu de la Brad, Aniversarea a 150 de ani de la naștere*, Bacău, 1968, p. 27.

⁵⁹ V. Maciu și C. Vasilescu, *Ion Ionescu de la Brad*, în „*Studii*”, nr. 3/1954, p. 150.

a deținut funcția de inspector general al agriculturii, post unic pe întreaga țară.

În timp ce deținea această funcție, Ion Ionescu de la Brad a cercetat îndeaproape „modul împrăștiării, a constatat nedreptatea țăranimii și a expus această concluzie cu argumentele respective, în cele trei lucrări publicate în anii 1865, 1866 și 1868: „Agricultura română din județul Dorohoi”, „Agricultura română din județul Mehedinți” și „Agricultura română din județul Putna”.

Rezultatul acestei demascări a rapacității moșierimii a fost scoaterea din buget a postului de inspector general al agriculturii ⁶⁰, deci îndepărtarea lui Ion Ionescu de la Brad din această funcție de conducere și control.

În 1876 însă, țăranii din fostul județ Roman, conștienți de bunele intenții ale lui Ion Ionescu de la Brad, l-au ales deputat al colegiului IV electoral; el a fost primul agronom devenit deputat ⁶¹.

Spre deosebire de alți oameni politici, el nu și-a uitat promisiunile făcute alegătorilor; mai mult chiar, și-a îndeplinit îndatorirea, pe care mulți oameni politici o uită, de a comunica alegătorilor activitatea sa în parlament și nu a prezentat-o numai oral ci în scris, ceea ce era încă o posibilitate a alegătorilor de a cunoaște și controla activitatea deputatului lor. Prin distanțarea de procedeele politice obișnuite ale epocii, ca notă de bună credință și înțelegere a îndatoririlor față de alegători, ceea ce le dă o nuanță de originalitate, au apărut „Dărilor de seamă către alegătorii Colegiului al IV-lea de Roman din partea deputatului lor Ioan Ionescu (de la Brad)”, publicate la Iași în 1885 după ce mandatul său parlamentar încetase.

Convingerea că avea îndatorirea susmenționată era astfel exprimată de Ion Ionescu de la Brad din faza introductivă a primei „Dări de seamă” — ceea din 1876: „Domnilor delegați alegători, trimis de domnia voastră pentru a vă reprezenta în Adunarea deputaților adică pentru a lua parte la facerea legilor și la controlul aplicării lor de către miniștrii Măriei Sale Domnitorului, cred de a mea datorie a veni să vă dau seama de ceea ce am făcut în Sesiunea aceasta” ⁶². Comparația între această atitudine și aceea a multor altor deputați, care — odată aleși — se mulțumeau să încaseze diurna și să caute, dată fiind noua poziție politică, să-și „aranjeze” interesele personale, este neîndoielnic în favoarea lui Ion Ionescu de la Brad care, din acest punct de vedere, putea fi un exemplu în lumea politică a epocii.

El dorea să mențină un contact permanent cu alegătorii săi, să le cunoască nevoile, de aceea îi îndemna să-i aducă la cunoștință stări de fapt care necesitau îndreptare: „vă rog pe voi, oameni buni, ca să-mi dați tot ajutorul ca să pot aduna cunoștințe despre toate relele câte sînt de îndreptat în administrațiunea țării”.

Pe de altă parte, el urma să-i informeze pe țăranii — alegătorii săi, asupra activității politice și parlamentare, să-i facă a înțelege care sînt nu numai îndatoririle dar îndeosebi drepturile lor. În acest sens, el afirma: „scopul pentru care vă fac aceste dări de seamă, este ca să nu vă las să

⁶⁰ Ibidem, p. 151.

⁶¹ Ion Ionescu de la Brad, *Aniversarea...*, p. 27.

⁶² *Dărilor de seamă către alegătorii colegiului al IV de Roman din partea deputatului lor Ioan Ionescu de la Brad, Iași, 1885* p. 26.

fiți cu totul străini nici de politica țării, nici de politica ei economică ... nici ... de ceea ce se face în deosebi pentru îndestularea nevoilor și trebuințelor voastre pe cale legislativă. În acest chip, sper a vă lumina spre a vă pune în stare ca prin cunoștința faptelor să dispuneți voi înșivă de soarta voastră în condițiunile vieții sociale în care vă aflați; pentru ca să puteți înainta cu siguranță pe calea progresului și să ajungeți la buna stare și la tihnită viețuire ... Sper că veți cunoaște drepturile voastre și veți ști a le face să fie respectate de toată lumea. Sper că veți ști a le împlini”⁶³.

Din 1876 pînă în 1883, cit a fost deputat, ca ales al colegiului IV de Roman, activitatea politică parlamentară a lui Ion Ionescu de la Brad se axa îndeosebi pe apărarea intereselor țărănimii dar atingea și alte probleme ale epocii.

„Dărilor de seamă” cuprindeau nu numai această activitate ci prezentau alegătorilor ansamblul vieții parlamentare cu aprecieri personale, deși critice, asupra diverselor aspecte legislative însă „crezul lui social politic fiind ... eliberarea maselor de țărani și luminarea lor”⁶⁴.

În acest principal aspect al activității sale politice-parlamentare, se includeau mai multe probleme: aceea a împrumutării, a fiscalității, creditului sătesc și tocmelilor agricole, a drepturilor politice pentru țărani și a învățămîntului agricol.

În octombrie 1876, Ion Ionescu de la Brad stăruia pe lângă ministrul de finanțe ca să ia măsuri pentru împrumutarea însurăților, după prevederile, încă neaplicate, ale legii rurale⁶⁵; ca urmare a stăruințelor sale, Ministerul respectiv a emis o circulară către prefecți, difuzată apoi în toate comunele rurale, prin care se anunța împrumutarea însurăților și a celorlalți țărani rămași fără pămînt în primii ani ai aplicării reformei⁶⁶.

Dat fiind faptul că soluționarea acestei probleme întîrzia totuși, Ion Ionescu de la Brad participa, în 1878, la prezentarea în Cameră a unui proiect de lege pentru împrumutarea țăranilor care luptaseră în războiul de independență și îndeosebi interpela guvernul în privința împrumutării însurăților.

Punctînd momente trecute din istoricul luptei duse de țărănime pentru pămînt — după lucrarea lui N. Bălcescu „Despre starea socială a muncitorilor plugari” din care prezenta ample citate — amintea condițiile în care a fost elaborată și s-a aplicat legea agrară din 1864, insistînd asupra prevederilor din articolele 5 și 6, referitoare la împrumutarea însurăților, și ale articolului 55 asupra vînzării unei părți din domeniile statului. El menționa de asemenea faptul că, în februarie 1872, Cezar Bolliac insistase în Cameră pentru împrumutarea însurăților, se prezentase o moțiune în acest sens, iar la sfîrșitul aceluiași an, Camera votase o adresă către Ministerul de finanțe pentru soluționarea problemei, care devenea din ce în ce mai acută pe măsură ce se tergiversa. În concluzie, Ion Ionescu de la Brad afirma că Adunării deputaților în 1878 îi revenea „înalta misiune” de a ridica țărănimea din „robia pămîntului”. El adresa un apel oamenilor

⁶³ Ibidem, p. 89.

⁶⁴ Ov. Bădină, *Cu privire la gîndirea social-politică a lui Ion Ionescu de la Brad*, în „Cercetări filozofice”, nr. 6/1960, p. 169

⁶⁵ *Dărilor de seamă* ..., p. 3—4.

⁶⁶ *Istoria României*, vol. IV, p. 505.

politici, care susțineau ideile de dreptate și legalitate, să sprijine propunerea sa de improprietărire imediată a însurășilor ⁶⁷.

În cadrul acțiunii de susținere a improprietăririi, Ion Ionescu de la Brad prezenta Camerei petiția mai multor învățători din satele județului Roman care cereau să fie improprietăriți în localitățile respective.

Deputatul progresist amintea că, în 1866 și 1868, I. C. Brătianu, ca ministru de finanțe, acordase școlilor situate pe domeniile statului câte 16 pogoane de pământ, deși legea rurală avea o asemenea prevedere numai pentru biserici. Ion Ionescu de la Brad aprecia ca pozitivă acțiunea lui Brătianu, dar menționa că măsura s-a aplicat parțial și cerea generalizarea ei, atât pentru a ridica nivelul de trai al învățătorului cât și pentru că el introduce procedee superioare de cultivare a pământului, ceea ce ar fi fost un bun exemplu pentru săteni și un progres în agricultură, pomicultură, viticultură ⁶⁸.

Prin această argumentare, Adunarea deputaților admitea petiția și o recomanda Ministerului instrucțiunii.

Paralel cu acțiunea pentru improprietărire, Ion Ionescu de la Brad susținea în parlament și mijlocul de realizare a acesteia: elaborarea unei legislații pentru vânzarea unei părți din moșiile statului în loturi mici către țărani. El participa la discutarea unui proiect de lege pentru vânzarea domeniilor statului, prezentat de guvernul liberal în 1876, și cerea să se înlesnească cumpărarea, de către țărani, a unor loturi de 5—10 pogoane. Propunerea sa avea și alți susținători, încît respectiva prevedere era inclusă în legea promulgată și sancționată în 10 august acel an ⁶⁹.

Întîrzia însă elaborarea regulamentului de aplicare a legii, deci aplicarea în sine, încît în decembrie 1881, Ion Ionescu de la Brad interpela pe ministrul de finanțe asupra cauzelor neaplicării legii. El amintea faptul, cunoscut de altminteri de miniștri și deputați, că, prin numeroase petiții adresate Camerei și altor autorități, țăranii au cerut aplicarea legii și menționa că patriotismul țaranului este legat de proprietatea sa asupra pământului, după „vorba veche — le sol c'est la patrie”. Țăranul, sublinia același deputat, merită înlesnirea prevăzută prin lege, deoarece prin munca lui înaveuște țara și cu viața lui a apărât țara. Cu același prilej, Ion Ionescu de la Brad semnala faptul că prețul de vânzare a loturilor este prea mare pentru puterea de cumpărare a țăranimii, totuși, adăuga el, dorința de a avea pământ este atât de mare, încît țăranimea face efortul de a cumpăra și la acest preț apăsător ⁷⁰.

Sub aspectul prețului de cumpărare, anume al reducerii acestuia, era prezentată în 1882 o moțiune semnată de Ion Ionescu de la Brad și alți deputați, dar respectiva propunere „s-a îngropat în Secțiunile Camerei”, spre regretul inițiatorului ⁷¹.

Fiscalitatea, de asemenea, apăsătoare pentru țăranime, intra în preocupările și activitatea parlamentară a lui Ion Ionescu de la Brad. După ce, în 1880, el își exprima, față de țăranii alegători, părerea că impozitul fun-

⁶⁷ Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea 1877/1878, Sedința din 25 februarie 1878; N. Adăniloale, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Edit. Acad. R.S.R., București, p. 330.

⁶⁸ *Dările de seamă...*, p. 129—130.

⁶⁹ Ibidem, p. 3; N. Adăniloale, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 327.

⁷⁰ Dezbaterile Adunării Deputaților Sesiunea 1881/1882, Sedința din 19 dec. 1881.

⁷¹ *Dările de seamă...*, p. 149.

ciar era mai ridicat pentru țărani decît pentru ceilalți proprietari de pămînt⁷², în anul următor, propunea în Cameră, împreună cu alți deputați, revizuirea recensămîntului pe baza căruia urma a fi aplicat impozitul funciar, deoarece se agravau obligațiile fiscale, și așa apăsătoare și nedrepte, ale țărănimii⁷³.

În ianuarie 1883, cu prilejul discutării bugetului, el cerea ca impozitul funciar să fie stabilit pe baza proporționalității, micii proprietari urmînd a plăti astfel un impozit mai mic decît moșierii. În fapt, demonstra prin date Ion Ionescu de la Brad, țăranii plăteau, pe falce, un impozit mai mare decît moșierii. Un țaran, pe care același deputat îl nominaliza și localiza, plătea pentru o falce 3,40 lei, el însuși — Ion Ionescu de la Brad — plătea la proprietatea sa de 100 falce, 2,40 lei de falce, iar un mare proprietar plătea 1 leu sau 50 bani pe falce. Explicația acestei situații o da tot Ion Ionescu de la Brad în continuare: cei mari și puternici au făcut estimările, „au tras spuza pe turta lor” în devafoarea țăranilor. Aceste fapte, susținea același deputat, cuprindeau nu numai nedreptate ci rea credință, înșelătorie, împilarea celor slabi de către estimatorii veniturilor, estimarea fiind baza de fixare a impozitelor. În concluzie, el declara că nu va vota bugetul și respectiva legislație fiscală nedreaptă⁷⁴.

Problema creditului rămînea, ca și în trecut, acută pentru țărănime, de aceea Ion Ionescu de la Brad încerca o soluție prin propunerea, prezentată în Cameră, în 1876, a unui proiect de lege pentru înființarea Băncii satești, cu capital format din ipoteca asupra unei părți din domeniile statului pentru a se acorda țăranilor credit cu dobîndă de 12% anual. Doi săteni urmau a fi garanți pentru săteanul debitor; primarul și perceptorul urmau a stabili solvabilitatea debitorilor. Proiectul era semnat, în afara lui Ion Ionescu de la Brad, de numeroși alți deputați, printre care N. Flea, devenit raportorul proiectului. În această calitate, N. Flea readucea în Cameră proiectul în 1878 — după o tergiversare de doi ani — cu unele modificări introduse în Secțiunile Camerei și acceptate de inițiatorii proiectului, inclusiv Ion Ionescu de la Brad. Băncile satești urmau a fi înființate în fiecare județ cu capital constituit din veniturile comunale, județene, depuneri particulare, donații. Dacă nu s-ar fi realizat astfel un capital de minimum 500 000 lei, statul avea să contribuie, acordînd suma necesară cu o dobîndă de 7%. Țăranii s-ar fi împrumutat la aceste bănci cu recomandarea consiliului comunal și a doi giranți, primind o sumă de maximum 300 lei, cu o dobîndă de 10%⁷⁵.

În 1883, cu prilejul discutării susmenționate a bugetului, Ion Ionescu de la Brad își exprima astfel în Cameră dezamăgirea creată de întîrzierea înființării Băncii satești: „Raportul d-lui Flea asupra propunerii mele de a se înființa Banca satească stă de mulți ani la ordinea zilei... nu vă doare inima de țărani”⁷⁶.

Ion Ionescu de la Brad își exprima opinia și asupra tocmelilor agricole, la dezbaterile în Cameră a legislației respective. El considera tocmelile agricole o legislație retrogradă, asemănătoare prevederilor cuprinse în

⁷² Ibidem, p. 103.

⁷³ Ibidem, p. 134.

⁷⁴ Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea 1882/1883, Ședințele din 25 și 26 ianuarie 1883.

⁷⁵ Ibidem, Ședința din 8 mai 1878.

⁷⁶ *Dărilé de seamă*..., p. 183.

Regulamentul organic și cerea, împreună cu alți deputați, integrarea relației moșier-tăran în dreptul comun, cu libera învoială a părților. Același susținător al drepturilor țărănimii întreținea o polemică cu „Românul” asupra modificării legii tocmelilor agricole, propusă de C. A. Roșetti, directorul respectivului ziar. Cu acest prilej, Ion Ionescu de la Brad afirma: „... am arătat „Românului” că am fost în contra tocmelilor agricole mai înainte de a fi ales deputat, am fost și de când m-au ales și că sînt pînă în ziua de astăzi, pînă cînd am votat în contra legii de robie prin bani a muncii țăranilor. Poate să fie „Românul” oricît de mare liberal va voi, dar legea de tocmeli ce susține este o lege de robie, o lege de despotism, o lege ce merită a purta numirea de reacționară, d-ale Regulamentului organic”⁷⁷.

Drepturile politice ale țărănimii erau, de asemenea, în atenția lui Ion Ionescu de la Brad, care explica alegătorilor săi din colegiul IV că legea electorală cuprindea prevederi care nedreptățeau țărănimia. Exemplificînd prin situația de fapt din județul Roman, el arăta țăranilor-alegători că de aci mergeau în corpurile legislative cinci deputați și doi senatori, dintre care un singur deputat reprezenta țărănimia, deși această pătură socială forma majoritatea populației județului și constituia cel mai puternic factor social-economic productiv. „Voi sătenii — afirma, în acest sens, Ion Ionescu de la Brad — sînteți numărul cel mare, voi sînteți puterea și avuția țării, voi sînteți, cum se zice, greul pămîntului și cu toate acestea, voi 11 350 de gospodari săteni nu alegeți decît un deputat pe cînd cei 271 de alegători proprietari mari și mici și tirgoveți aleg patru deputați... acesta este un privilegiu... Cu toate că articolul 12 din Constituție zice că toate privilegiile sînt oprite pentru totdeauna în statul român... La îndatoriri, la biruri, la toate nevoile țării — continua el educarea politică a țărănimii — voi sînteți plătitori direcți și cu punga și cu viața; dar la drepturi sînteți alegători indirecti! Asta-i dreptate? Credința mea este... că toți românii să fie de o potrivă și înaintea drepturilor ca și înaintea îndatoririlor. Precum toți sîntem de o potrivă la îndatoriri, asemenea toți trebuie să fim de o potrivă și la drepturi”⁷⁸.

În numele acestei „credințe”, Ion Ionescu de la Brad, împreună cu alți cîțiva deputați, propunea modificarea legii electorale astfel ca delegații pentru colegiul IV să fie aleși numai dintre alegătorii aceluiași colegiu, deci din rîndurile țărănimii, dar, după cum afirma el cu regret în darea de seamă din 1882, „asupra acestei propuneri n-am văzut vreun rezultat din partea secțiunilor Camerei”⁷⁹.

Pe de altă parte, același deputat era raportorul legii învățămîntului agricol din 1881, dar și de această dată își exprima regretul că a propus dar nu a reușit să introducă în lege „două lucruri din cele mai esențiale... pentru reușita învățămîntului agricol... speciemenle de cultură model pentru țărani și scutirea elevilor de serviciul militar”⁸⁰.

Deși eforturile legislative — parlamentare ale lui Ion Ionescu de la Brad pentru îmbunătățirea situației țărănimii nu aveau rezultatele dorite de el, acest aspect al activității sale era apreciat de socialiștii epocii ca

⁷⁷ Ibidem, p. 156.

⁷⁸ Ibidem, p. 91.

⁷⁹ Ibidem, p. 150.

⁸⁰ Ibidem, p. 140.

meritoriu ⁸¹, iar unul dintre oamenii politici ai secolului XX, care a încercat să stabilească istoricul partidului țărănesc, l-a considerat pe Ion Ionescu de la Brad „întiul țărănist român” ⁸².

Cu toate că — după cum am subliniat mai sus — în centrul activității parlamentare a lui Ion Ionescu de la Brad a rămas permanent problema țărănească, acea activitate cuprindea și alte aspecte.

Problemele bugetare și fiscale nu erau apreciate numai sub aspectul susmenționat referitor la țărănime ci în ansamblul lor. De la începutul activității parlamentare, constata că guvernele conservatoare anterioare „s-au întins în cheltuieli mai mari decât veniturile”, creind deficite bugetare ⁸³. El continua să observe acest aspect al activității guvernamentale și parlamentare, pentru a formula, în 1883, aprecieri de ansamblu. În primul rînd, constata și afirma că problemele bugetare nu au un simplu conținut economic ci și un larg aspect politic. În acest sens, el declara în Cameră: „... totdeauna mă uit cu interes la timpurile de revoluțiune și mai ales la ce se face în urmă. Așa, la 1815, în Franția, după ce s-a făcut restaurațiunea și s-a adus un rege nou, ministrul de finanțe, baronul Louis, a zis noului rege și colegii săi: „Faceți-mi bună politică și eu vă voi face bune finanțe”... A discuta bugetul este a cerceta politica, a controla administrațiunea și toate actele guvernului. Guvernul n-are decît două căi pe care poate să meargă lucrul: 1. sau prin libertate și știință, 2. sau prin împilare și rutină. Libertatea și știința tind la descentralizare, spre a lăsa națiunii cîrmuirea de sine, la liberalism. Împilarea și rutina tind la centralizațiune, la luarea națiunii sub tutelă, la absolutism”.

Același deputat constata că guvernul liberal, de la acea dată, nu își încadrează activitatea în principiile liberalismului, practică centralizarea, aplică impozite nedrepte și contractează datorii peste puterile țării. Discutarea bugetului în sine era o aspră critică, formulată de Ion Ionescu de la Brad asupra politicii economice a guvernului liberal ⁸⁴.

Activitatea sa politică-parlamentară se încheia în 1884, cînd el adresa „un sfat întregului corp electoral al țăranilor”, cărora le recomanda să nu aibă încredere în oamenii politici ai zilei, să nu aleagă candidații propuși de ei, care îi vor uita îndată ce vor pași în parlament, ci să încerce a trimite în acest for legislativ pe proprii lor reprezentanți.

Personalitățile susmenționate, din domeniul științelor sociale, și-au desfășurat și încheiat activitatea științifică și politică în decursul secolului XIX. Asupra altor personalități din același domeniu, ca Titu Maiorescu, P. S. Aurelian, S. D. Sturdza, care și-au început activitatea științifică și politică în secolul XIX, continuînd-o în primele decenii ale secolului nostru, ca și asupra celor din alte domenii științifice ne vom opri cu alte prilejuri.

Într-o primă încercare de formulare a considerentelor generale asupra activității politice a personalităților științifice, care și-au început și

⁸¹ „Dacia viitoare”, 1 aprilie 1883, p. 78—80.

⁸² G. Bogdan—Duică, *Istoria țăranismului*, vol. I, *Viața și opera întiului țăranist român Ion Ionescu de la Brad, 1818—1891*, Craiova, 1922,

⁸³ *Dările de seamă*..., p. 1.

⁸⁴ Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea 1882—1883, Sedințele din 25 și 26 ianuarie 1883.

încheiat acea activitate în secolul trecut, remarcăm strădaniile lor de înnoire a moravurilor politice. Cu umor caustic, în unele cazuri, cu finețe și discreție dar cu insistență, în altele, ei au criticat racile vieții politice a epocii, au încercat promovarea unor principii, pe care le considerau eficace pentru purificarea moravurilor politice. Este evident interesul lor pentru ideile politice înnoitoare, fără a le menține însă în domeniul abstract al gândirii ci căutînd introducerea lor în practica social-politică.

O anumită pasivitate, o distanțare și rezervă a lor față de tumultul vieții politice a epocii era efectul dezaprobării unora dintre faptele politice ale epocii neconcordante cu ideile pe care oamenii de știință încercau să le promoveze în acest domeniu.

Dacă ideile politice formulate de V. Conta ar fi pătruns în moravurile epocii, dacă exemplul dat de Ion Ionescu de la Brad, acela de a da „dări de seamă” către alegători și a se consulta cu ei, ar fi fost urmat de alți oameni politici, iar în domeniile criticate de B. P. Hasdeu s-ar fi realizat transformările sugerate de el, pe de o parte oamenii de știință ar fi avut stimulente de a-și intensifica activitatea politică, pe de alta procesul de modernizare a vieții politice ar fi fost impulsionat. Nu se observă însă, în practica politica imediată, un larg efect al încercării oamenilor de știință de a o modifica, în sens pozitiv. Totuși, în timp, unele idei politice înnoitoare, promovate de personalitățile științifice, pătrundeau în gândirea înaintată a acelei epoci și a celei următoare.

HOMMES DE SCIENCE DANS LA VIE POLITIQUE DE LA ROUMANIE DU XIX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'ampleur et la profondeur de la pensée de l'homme de science ont donné à celui-ci dans beaucoup de cas, une large vision politique. Mais d'autre part, l'enchevêtrement de l'activité scientifique avec celle politique a compris la contradiction qui existe entre l'isolement spécifique à la pensée — c'est à dire la création scientifique et l'intégration dans le tumulte de la vie sociale, comme base de la vie politique.

Dans la Roumanie, la relation de l'activité scientifique et celle politique s'est déroulée dès le commencement, de la vie scientifique et politique moderne, dans une évolution continue vers le présent.

Les personnalités scientifiques du siècle passé, qui ont participé à la vie politique de l'époque, se sont efforcés de renouveler les mœurs politiques. Les hommes de science ont raillé parfois les défauts de la vie politique de l'époque d'un humour caustique; d'autres fois leur critique a été fine et discrète mais toujours insistante, essayant de promouvoir les principes qu'ils considéraient efficaces pour la punification des mœurs politiques.

Leur intérêt pour les idées politiques progressistes est évident, mais sans avoir le désir de les maintenir dans le domaine abstrait de la pensée; ils cherchaient leur introduction dans la pratique sociale et politique. Si les tentatives des hommes de science de donner des impulsions renouvelantes à la vie politique n'ont pas eu des résultats immédiats, quelques unes de leurs idées entraînent petit à petit dans la pensée avancée de leur époque et de l'époque suivante.

MARELE VORNIC STROE LEURDEANU

DE

MARCEL ENE

Deși a fost una din figurile de seamă ale epocii sale — de care cronicile țării amintesc atât de des și vorbesc cu înverșunată ură sau cu interesată îngăduință — Stroe Leurdeanu nu este menționat în lucrările istorice decât numai în legătură cu anumite evenimente la care a luat parte. Cum nu beneficiază încă de o analiză a întregii lui activități, desfășurată în cursul a mai bine de cinci decenii, o schiță a vieții sale atât de agitate și a rolului jucat în viața politică a Țării Românești socotim că n-ar fi fără de folos.

Stroe Leurdeanu s-a născut pe la sfârșitul veacului al XVI-lea ca fiu al lui Fiera logofătul, și a unei Ilina¹. Tatăl său, mare dregător² se va căsători, prin 1615, probabil nu mult după moartea primei sale soții, cu jupineasa Tudora din Tîrșor³, cea atât de cunoscută prin prezența ei în viața lui Mihai Viteazul. Din cele două căsătorii, logofătul Fiera a avut, în afară de Stroe, mai mulți copii: pe Neagul spătarul și Vintilă⁴, Praxia⁵ și, se pare, și pe un Matei, mort în războiul cu polonii⁶. Acestora li se adăuga Marula, o fată a Tudorei, făcută cu Mihai Viteazul⁷.

¹ La 16 noiembrie 1605 Radu Șerban vv. întărește lui „Fiera logofăt și jupaniței lui Ilcana” cumpărături în Leurdeni, în valoare de 41.000 aspri (*Documente privind istoria României*, B., Țara Românească. Veacul XVII, vol. I, doc. nr. 194, p. 201—202). Într-o hotărnicie din 1819 se amintește că în timpul domniei lui Matei Basarab, vistierul Stroe Leurdeanu, cerind alegerea moștenirii sale din Leurdeni, și-a luat „delnițe 4 zestre ale mlne-sa Ilinii ce au ținut-o întiiu tată-său” (Muzeul Golești, doc. nr. 2, f. 1).

² Mare vistier în 1620 și 1624; mare logofăt între 1624—1626 și 1628—1629 (cf. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 203; Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV—XVII, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, 1960, p. 570 și 573).

³ În noiembrie 1615 domnul întărea lui „Fiera logofăt și jupaniței lui, Tudora” zestrea, dată de tatăl ei, Mihai din Tîrșor (*Doc. privind ist. Rom.* B, Țara Rom., veacul XVII, vol. II, nr. 380, p. 440—441). Pentru familia Tudorei din Tîrșor vezi: I. Ionașcu, *Mănăstirea Tîrșor, un fost metoh al spitalului Pantelimon*, București, 1938, p. 6 și 11.

⁴ *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Rom., vol. XXII, București, 1969, nr. 340 p. 644—647; ibidem, vol. XXIII, București, 1969, nr. 124, p. 226 și nr. 451 p. 655—657. În timpul lui Matei Basarab nu mai trăia decât Neagul spătarul, din al cărui fiu, Matei, se trag Leurdenii de mai târziu (Muzeul Golești, doc. cit. f. 3).

⁵ Căsătorită cu logofătul Radu Dudescu, decedase înainte de 1657 (G. D. Florescu, *Un sfetnic al lui Matei Basarab, ginere al lui Mihai Viteazul*, anexa: *Legăturile de rudenie ale lui Socol din Cornățeni și ale Marulei din Tîrșor*, în „Revista istorică română” an XI—XII(1946—1947), p. 66—94.

⁶ N. Iorga, *Studii și documente privind istoria Românilor*, vol. V, București, 1903, p. 631.

⁷ G. D. Florescu, *op. cit.*, anexa cit. Pentru Marula, soția lui Socol din Cornățeni, vezi: A. Sacerdoțeanu, *Marula nu este fiica lui Mihai Viteazul*, în „Hrisovul”, 1941, p. 218—240.

Fecior de mare boier, Stroe Leurdeanu a intrat de timpuriu în viața publică⁸, începînd o carieră care avea să-l ducă pînă la cele mai înalte demnități ale statului.

Prin 1623 se căsătorește cu Vișa⁹, urmașă a vechilor boieri Golești, „carii au fost din Craiovești”¹⁰, fata Stanei din Brîncoveni și a lui Fota, fost mare postelnic¹¹. Partida era strălucită, mireasa aducînd, pe lângă o mare avere¹² și înrudirea cu cele mai puternice familii boierești din țară: Brîncovenii¹³, Bălenii¹⁴, Catargii¹⁵. Legăturile acestea de rudenie își vor pune mai apoi pecetea asupra activității lui Stroe, dar nu este mai puțin adevărat că și el va ști să profite cu mare abilitate de ele.

Începuturile carierei lui Stroe au stat, mai ales după moartea tatălui său¹⁶, sub semnul influenței atotputernicului Nicola vistierul, unchiul soției sale. Așa se explică de ce nu se va număra printre nemulțumiții care, în octombrie 1630, au luat drumul pribegiei, deși era direct interesat în reușita socrului său, Gorgan spătarul, unul din pretendenții la tron¹⁷.

În împrejurările cunoscute¹⁸ Leon vodă a căutat să scape de o parte

⁸ În 1920, în timp ce tatăl său era mare vistier, el era vistier mic (G. D. Florescu, *Tabloul genealogic al familiei Goleșcu*, alcătuit în 1942, aflat la Muzeul Golești).

⁹ St. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, vol. II, București, 1914, p. 324.

Este posibil ca, înainte de Vișa, să mai fi avut o soție, mama lui Evstratie, Necula, Costea și Anghelina (vezi mai jos nota 34; v. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204 și 206).

¹⁰ Cum recunoștea, la 12 oct. 1672, Elina Cantacuzino și fiii ei (Bibl. Acad. RSR, XLV/1).

¹¹ Stana era nepoata lui Ivașco vornicul din Golești, atotputernicul sfetnic al domnitorului Alexandru Mircea (Doc. Rom. Hist., B., Țara Rom., vol. XXII, nr. 276, p. 520—523). Căsătorită întîi cu marele postelnic Fota, prin 1622, după moartea acestuia, o găsim soția lui Gorgan biv vtorii vornic (Doc. privind ist. Rom., B., Țara Rom., veacul XVII, vol. IV, nr. 109, p. 98—99).

¹² Numai zestrea primită de la unchiul ei, fostul mare vistier Necula se ridica la aproape 166.000 aspri (ibidem, nr. 562, p. 542—547).

¹³ Mama Vișei era sora lui Preda Brîncoveanu, care în 1623 își spunea și el „Goleșcu” (Arh. St. Buc., M-reca Valea, I 1; cf. I. Nicolescu, *Din genealogia familiei Goleșcu*, în „Noua Revistă Română”, an IV, 1901, p. 356).

¹⁴ Vornicul Ivașco Băleanu era „nepot lui Ivașco bătrînul vornic Goleșcu” („Biserica ortodoxă română”, an 44, 1926, nr. 1, p. 83). Pentru Ivașco din Băleni, vezi: N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 114—115).

¹⁵ Necula vistierul, unchiul Vișei era unchiul lui Nicula Catargiul spătarul, fratele lui Ianache banul (Doc. Rom. Hist. B., Țara Rom., vol. XXI, nr. 273, p. 444—446).

¹⁶ În august 1629 nu mai era în viață (ibidem, vol. XXII, nr. 340, p. 641—647). Era desigur de în vîrstă pentru că, în 1622, mitropolitul Luca îl numea „om bîn și bătrîn de ar fi să dai dumneata învățătură altora” (Doc. privind ist. Rom. B., Țara Rom., veacul XVII, vol. IV, nr. 196, p. 186—187).

¹⁷ N. Iorga, *Rîscoala seimenilor împotriva lui Mateiu Basarab*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice”, seria II, t. XXXVI, 1914, extras, p. 17.

Pentru Gorgan spătarul, tatăl vitreg al soției lui Stroe, vezi: Gh. Ionescu, *Două documente de la Leon voievod cu conținut neadevărat*, în „Mitropolia Olteniei”, an XXII, 1970, nr. 9—12, p. 986—989, nota 5; N. Stoicescu, *op. cit.* p. 187—188.

La 18 noiembrie 1630 domnul a vrut să confiscе satele: Golești, Criva, Epotești, Urzica, Gogoși și Marmuri pentru hainirea lui Gorgan, dar acestea s-au dovedit a fi ale lui Stroe, primite zestre de la tatăl Vișei (Doc. Rom. Hist. B., Țara Rom., vol. XXIII, nr. 178, p. 198—299).

¹⁸ Pentru evenimentele din această perioadă v. *Istoria Țării Românești, 1290—1690. Lelepiseful Cantacuzinesc*, ed. critică de G. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, p. 100 și urm.; cf. N. Iorga, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, în „Studii și doc. cu privire la istoria Românilor”, vol. IV, Buc., 1902, p. CLXII și urm.; I. Lupaș, *Începutul domniei lui Matei Basarab și relațiunile lui cu Transilvania*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. Secț. Ist., s. III, tom. XIII, 1932, p. 347 și urm.

din căpeteniile pribegilor ¹⁹, dar ceilalți, în frunte cu Matei aga, vor continua lupta chiar și împotriva noului trimis al Porții.

Bănuim că Stroe Leurdeanu a fost alături de Matei Basarab în luptele finale pentru tron, întâlnindu-se, poate, cu ocrotitorul său de mai înainte, Nicola vistierul — cel pe care noul domn îl considera marele său dușman ²⁰ și care pieri în bătălia de la mănăstirea Plumbuita ²¹.

Matei vodă îi era rudă ²² și-l va proteja. După ce, în 1633, luă parte la campania turcească împotriva Cameniței ²³, Stroe primește o serie de dregătorii, ajungând la sfârșitul anului 1641 în funcția de mare stolnic, apoi de mare vistier al țării ²⁴.

Averea îi va crește mereu prin cumpărături ²⁵, judecăți ²⁶, danii domnești ²⁷, împrumuturi ²⁸, silnicii ²⁹. Devenea din ce în ce mai bogat, și, după moartea soacrei sale ³⁰ își leagă numele de o serie de construcții :

¹⁹ În lupta din august 1631, Preda Brîncoveanu, unchiul Vișei este prins și silit să se răscumpere (*Letopisețul cantacuzinesc*, p. 97—98). Anul următor Gorgan spătarul este atras cu vicleșug în Moldova și omorât (*ibidem*, p. 99).

²⁰ Cum se spune într-un document din 1634 dat sătenilor din Vlădila: „... și multă nevoie și prădare am avut domnia mea de la Necula vistierul, pentru zavistii și fapte rele, carele de la alt om nu am avut... și am ieșit din țară afară de răutatea lui...” (Arh. St. Buc., M-rea Mamu și Brîncoveni, XII/2).

²¹ *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 103.

²² Soacra lui era nepoata lui Radu postelnicul din Brîncoveni, unchiul lui Matei Basarab vv (Doc. din 13 ianuarie 1599 în *Doc. privind ist. Rom.* B, Țara Rom., veacul XVI, vol. VI, nr. 351 p. 243—344; v. și St. D. Grecianu, *op. cit.*, II, p. 319, 327, 328).

²³ În noiembrie 1668, la un proces pentru satul Gogoși—Mehedinți se aduce un zăpis al jupînesci Calea, sora lui Matei vodă dat „nepoată-sa, jupînesei Stana spătareasa” (St. D. Grecianu, *op. cit.* II, p. 331). Pentru tatăl lui Matei Basarab și neamul lui v. N. Stoicescu, *op. cit.* p. 49).

²⁴ Cf. inscripția de pe piatra de mormînt a fiului său, Necula (N. Iorga, *Inscripții din bisericiile României*, vol. I, București, 1905, nr. 291, p. 142—143).

²⁵ În 1663 fusese făcut vistier al doilea (Arh. St. Buc, Mitrop. Țării Rom. CIX/8); în 1637 era din nou vtor vistier (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204). Mare stolnic între 11—23 noiembrie; la 24 decembrie 1641 este numit mare vistier (N. Stoicescu, *op. cit.* p. 204; Lista dregătorilor..., p. 574, 577).

²⁶ Numai în 1636 i se întăreau cumpărături de 219.000 aspri făcute în două județe (Doc. slavon din 7 iunie 1636, Biblioteca Centrală Universitară Cluj, secția manuscrise, neinventariat), iar în 1643 altele, în valoare de 142.500 aspri, împrăștiate în patru județe (Bibl. Acad. RSR, XXXIX 39).

²⁷ Necula vistierul luase „mulți bani și scule și haine ce-au fostu rămas de la Fota postelnicul, tatăl jupaniței Vișei, ca să le ție la el plină ce se va face nepoată-sa mare și să va căsătorii”. Cum nu înapoiasse nimic din cele luate — prețuite la 4500 galbeni (900.000 aspri) — Stroe și Vișa vor primi această sumă din averea lui (Vezi hrisovul din 5 aprilie 1668 la Muzeul Militar Central, II/33 și doc. din 1 august 1636 la Bibl. Acad. RSR, DXLVII/8).

²⁸ În 1643 domnia îi dă lui moșia Vulpești, deoarece plătise birul în locul sătenilor de acolo (Bibl. Acad. RSR XXXIX/11).

²⁹ Lia Lehr, *Camăta din Țara Românească pînă în secolul al XVIII-lea*, în „Studii”, tom 23, 1970, nr. 4, p. 698 dă cifra de 93.130 aspri împrumutați de Stroe (de fapt suma trece de 106.000 aspri).

³⁰ În 1639 Matei vodă scoate din rumînie satul Jupînești—Mușcel cotropit printre alții și de „Stroe vistierul, fiul lui Fiera logofătul și cu fratele lui” (A. Sacerdoțeanu, *Cîteva acte din Jupînești—Mușcel*, în „Revista arhivelor”, v. 1942, v. 1, p. 73—76).

În mai 1646 domnul poruncește marelui vistier să nu mai intre în moșia mănăstirii Argeș (Arhiva istorică a României, Indice de documente aflate în Arhivele Statului, Broșura I, București, 1876, nr. 1037, p. 87).

³¹ Stana din Brîncoveni moare în martie 1640 și este îngropată la M-rea Vieroș, Cf. M. Braniște, Mormîntul — plină acum necunoscut — al Stanei din Brîncoveni († 1650), în „Mitropolia Olteniei”, an XX, 1968, nr. 3—4, p. 250—254, Data de pe lespedea mormîntului este însă citată greșit 1650 (7158) în loc de 1640 (7148).

în 1640 înalță conacul de la Golești³¹, cărui, șase ani mai târziu îi va adăuga și o biserică cu ziduri ca de cetate³²; în 1644—1645 reface vechea ctitorie a strămoșilor soției sale, mănăstirea Vieroș, făcându-i „tinda de afară, zugrăvind toată biserica” și dînd și „alte lucruri pentru pomenirea sa”³³.

Rolul din ce în ce mai mare pe care Leurdenii începură a-l avea în viața publică s-a datorat nu numai averii, ci și legăturilor de rudenie stabilite prin căsătoriile numeroșilor copii pe care i-a avut Stroe³⁴. Dintre ele, cea mai importantă pentru întreaga familie a fost căsătoria primului născut, Evstratie cu Ilinca, fiica lui Nicolae Pătrașcu vodă, nepoata lui Mihai Viteazul. Realizată prin 1641—1642, după întoarcerea din pribegie a domniței Ilinca³⁵, ea a adus Leurdenilor înrudirea cu bogatul și influ-

³¹ M. Popescu și C. Iliescu, *Golești*, București, 1966, p. 20 și 22. Pentru frumosul epitrahil dăruit acestei biserici v. Inscriptiile medievale ale României, vol. I., Orașul București (sec. XIV—XVIII) București, 1965, nr. 1252, p. 807.

³² M. Popescu și C. Iliescu, *op. cit.* p. 30.¹

³³ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, tom. VI, p. 34. Cf. și pisană bisericii, la St. Nicolaescu, Mănăstirea Vieroșul, în „Revista Societății Tinerimea română”, an LIV, 1936, nr. 6, p. 234. Acestei m-ri îi dăruise în 1642 o frumoasă cruce de mină, ferecată în argint (idem, *Crucea lui Stroe vel vistier Leurdeanu de la M-rea Vieroș din 1642*, în „Rev. Soc. Tin. română”, an XLIX, 1931, p. 21—23). În 1648 o va înzestra și cu un clopot mare, făcut la Tîrgoviște (St. Nicolaescu, *M-rea Vieroșul*, p. 235). Despre o cruce de piatră înaltă de aproape 4 metri, pusă în 1647 lângă apa Potocului, v. Ilie Diaconescu, *Materiale documentare istorice la monumentele feudale bisericesti din raionul Găești, regiunea Argeș*, în „Glasul bisericii” an XXIV, 1965, nr. 5—6, p. 475. Nu trebuie neglijată nici mențiunea că, în 1643, mitropolitul Longhin Corenici, pribegit în Țara Românească, unde lucra icoane pentru familia domnească, era ajutat material și de marele vistier (S. Dragomir, *Cîteva date despre familia mitropolitului Sava Brancovici*, în „Revista teologică”, an II, 1908, nr. 9—10, Sibiu, p. 343).

³⁴ Stroe a avut mai mulți copii: 1/. Evstratie (vezi mai jos); 2/. Nicula (poate botcizat de bogatul Necula vistierul, unchiul mamei lui; † 1634, □ M-rea Vieroș); 3/. Axinia († 1646, □ M-rea Vieroș); 4/. Matei, zis Goleșcu, moștenitor al Goleștilor, căsătorit înainte de 1657 cu fata lui Pană Filipescu, nepoata lui Constantin Cantacuzino postelnicul (Bibl. Acad. RSR, CCVI/43; vezi despre el N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 186); 5/. Elina (vezi mai jos, nota 89); 6/. Stroe II, moștenitorul Leurdenilor, căsătorit cu fata lui Stoian clucerul (G. D. Florescu, *Istoricul unei vechii case bucureștene: casa Floreștilor din mahalaua Scorțarului*, București, 1935, p. 6; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 207); 7/. Radu, căsătorit cu Elena, fiica lui Pavlache Caragea, fostul mare ban (N. Stoicescu, *op. cit.* p. 146); 8/. Gheorghe, în 1668 era călugărit Ghenadie la m-rea Vieroș (Arh. St. Buc., Mitrop. Ț. Rom., XCIX/52).

Într-o copie de pe fresca bisericii din Leurdeni mai apar, pe lângă Radu și Matei, alți doi băieți: Hriza și Fota, de care nu avem nici o știre documentară (Bibl. Acad. RSR, Stampe, nr. inv. 14. 173).

De menționat că Evstratie, pe care Stroe însuși îl numește „fiul nostru” (Bibl. Acad. RSR, XXIX/91, și XXIX/177) mai avea și alți frați (probabil copii ai acelei prime soții a lui Stroe (vezi mai sus nota 9): a) Costa clucerul, † înainte de 1659 (Bibl. Acad. RSR, ms. rom. 2071, f. 5—6); b) Nedelco sluger ot Craiova, † 1659 (Bibl. Acad. RSR, ms. rom. 2071, f. 4—5); c) Anghelina, decedată după martie 1646 (Arh. St. Buc., ms. 723, p. 511 v); fata ei, Stanca a fost crescută de Evstratie în casa lui și măritată prin 1658 cu logofătul Goran Olănescu (Bibl. Acad. RSR, ms. rom. 2071, p. 5—6; Arh. St. Buc., ms., 723, p. 506 v—507); o altă nepoată a lui Evstratie, Voica pare a fi tot fata Anghelinei (ibidem, f. 514—514 v).

Pentru copiii lui Stroe Leurdeanu a se vedea: G. D. Florescu, *Tabloul genealogic al familiei Golcsu* (Muzeul Golești), care-l menționează pe toți în afară de Elina; N. Stoicescu, *op. cit.* p. 205—207 (apar doar cîțiva).

³⁵ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, București, 1938, p. 89, nota 2. Doamna Anca și fiica ei, Ilinca (Elina) s-au întors în țară la sfîrșitul lui noiembrie 1641 (N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, 1902, p. LVIII—LIX). Pentru Ilinca (Elina), născută în 1624, soră cu Gavrilăș și Mihai, cea care se iscălea cu litere latine: „Ieu Ilinka fata lui Pătrasko vodă”, vezi: N. Iorga,

entul neam al Cantacuzinilor ³⁶, iar pe Evstratie l-a făcut să pretindă mai tirziu că se trage din os domnesc ³⁷ și, în această calitate, să devină un pretendent la tron.

Sfirșitul îndelungatei domnii a lui Matei Basarab n-a fost însă pe măsura speranțelor lui Stroe. În februarie 1651 este scos din dregătorie ³⁸, iar în anul următor va fi implicat într-unul din cele mai vestite procese ale vremii.

La 18 ianuarie 1652, în fața mării adunări a țării, marele vistier Stroe Leurdeanu, Radu din Fărcaș, al doilea vistier și Tudor cămărașul sint judecați și dovediți ca „furi fățișați”. Actul dat cu acest prilej amintește că la 20 ianuarie 1651 li se ceruse celor trei socoteala vistieriei și la număratoarea banilor s-a găsit „o ladă mare spartă și banii domnești lipsă, însă pungi 85 și într-o pungă cite 500 de talere”, adică 42.500 taleri. Acuzării n-au putut răspunde nici la „sama... de biruri și de haraciuri și de bani trimiși la Țarigrad” pe mai mult de trei ani în urmă ³⁹.

Vina era gravă și se pedepsea cu pierderea capetelor și cu recuperarea de șase ori a prejudiciului. Cei trei n-au fost însă decât destituiți din funcțiile lor — este drept, cu mare blestem — fără măcar să li se ceară întoarcerea sumei lipsă ⁴⁰.

Procesul din 1652 este, cum a remarcat Xenopol ⁴¹, destul de curios, el lăsând fără răspuns o serie de întrebări. Întradevăr, ce nevoie aveau niște boieri minutori de bani publici să spargă lada de bani, ca niște hoți de rind, când și-i puteau însuși într-un mod mai puțin compromițător? Lipsa fiind dovedită ca făcută prin furt — lada fusese pecetluită cu pece-tea domnească — pentru ce li s-au mai cerut și socotelile vistieriei pe atîția ani în urmă? De ce au fost iertați cei trei, atît cu viețile, cît și cu returnarea pagubei?

idem, LVI—LXI; St. D. Greceanu, *op. cit.*, p. 393; E. Virtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968, p. 200—201; I. Ionașcu, *Basarabii în tabele genealogice*, Tabela C, în „Studii și articole de istorie”, XVII, 1972, p. 128—132. Cf. însă: Ioana Cristache — Panait *Contribuții la istoricul mîndștirii Clutura*, în „Mitropolia Olteniei”, an XXIII, 1971, nr. 3—4, p. 206—209.

³⁷ Elina, mama celor șase frați Cantacuzini era fata lui Radu Șerban vv. și mătușa soției lui Evstratie. După întoarcerea în țară doamna Anca și fiica ei Elina au stat 2—3 ani în casa Canta uzinilor (Doc. din 25 iunie 1644 la: N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 54—56). Evstratie va fi apoi unul din ctitorii mîndștirii din Mărgineni a acestora (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, nr. 186, p. 93—94; cf. și *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, Orașul București, nr. 890, p. 634).

³⁸ „... zicînd Istrate post. cum că... să trage despre Mihai vodă, moșul jupnesei Ilincăi, jupneasa a lui” (Doc. din 21 aprilie 1664 la: St. D. Greceanu, *op. cit.*, II, p. 397; T. G. Bulat, *Știri noi despre m-rea Jitianu*, în „Mitropolia Olteniei”, an XX, 1967, nr. 5—6, p. 441—443).

În temeiul acestei descendențe, el va primi sau va răscumpăra multe din satele lui Mihai Viteazul (cf. I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, 1960, p. 465—507). Numai la 30 noiembrie 1645 i se întăreau satele; Lazul, Gabrov, Somorul, Întorsură, Slătioara, Predești, Cîrlomanul și Vlădaia (Muzeul de istorie a municipiului București, nr. 13977). Evstratie era socotit și ctitor al m-rii Clutura—Dolj, căreia îi va dăruî satele Somorul și Gabru (T. G. Bulat, *art. cit.*).

³⁹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204; Lista dregătorilor..., p. 574.

³⁹ „Magazin istoric pentru Dacia”, I, București, 1845, p. 126—130; doc. publicat și în: Răzeșul Serban (A. Sacerdoțeanu), *Iarși despre mitropolitul Ignatie Sirbul*, în „Biserica ortodoxă română”, an LXXXII, 1964, nr. 11—12, p. 1092—1096).

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VII, ed. a III-a, îngrijită de f. Vlădescu, București, 1929, p. 13—14.

Concluzia la care ajunge Xenopol este aceea că procesul a fost doar o înscenare la care Matei Basarab a recurs pentru ca, discreditându-i pe boierii români, să poată pune un grec în fruntea vistieriei ⁴² Dacă intradevăr a fost o înscenare, cauza ei trebuie, cred, căutată nu atât în dorința domnului de a-i repune pe greci în dregătorii, ci în niște evenimente anterioare, al căror erou principal fusese unul din fiii lui Stroe.

Este vorba de Evstratie, cel căsătorit cu o fiică și nepoată de domni și socotindu-se pentru acest motiv ca fiind din neam domnesc.

Era un tânăr deosebit de înzestrat ⁴³, pe care Matei vodă, cu care de altfel se și înrudea prin mamă ⁴⁴, se gândise chiar să-l lase moștenitorul tronului, dar intrigile boierilor nemulțumiți de puterea crescîndă a Leurdenilor, l-au determinat să se răzgîndească și să-și îndrepte privirile asupra altuia ⁴⁵. Învinuit, pe drept sau pe nedrept, de trădare, Evstratie fuge la Poartă ⁴⁶, de unde scrie voievodului, încercînd să se disculpe; n-a cutezat însă a reveni în țară ⁴⁷, ceea ce l-a făcut pe domn să-i confişte și să-i împartă averea „precum i-a fost voia lui, fără de nici o dreptate” ⁴⁸ și să-și reverse mînia asupra familiei lui ⁴⁹.

Oare destituirea lui Stroe nu s-a datorat și ea acuzațiilor aduse fiului său, de care, evident nu putea fi separat? Nu cumva procesul din 1652 n-a avut decît scopul de a-l scoate pe Evstratie din cursa pentru tron, prin acea clauză prohibitivă, care-i îndepărta definitiv familia din viața publică? ⁵⁰

Destituit, fostul mare vistier s-a retras la moșiile lui, dar urmărit de urgia domnească, silit să-și vîndă satele și moșiile și să se împrumute „ca să-și răscumpere capul dintr-acea pradă mare care i-au venit de la răposatul Matei vv” ⁵¹.

⁴² *Ibidem*, vezi și *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 153.

⁴³ Încă din 1644 fusese numit al doilea vistier („Arhivele Olteniei”, an X, 1931, p. 325—326; Bibl. Acad. RSR, CCI/20), finanțele țării fiind astfel administrate de doi membri ai aceleiași familii. Cunoștea limba turcă, și, desigur și greaca, încît putea conversa cu prietenul său Paul de Alep, secretarul patriarhului Antiohiei (v. Paul de Alep, *Căldăriile patriarhului Macarie al Antiohiei în țările române*, ed. E. Cioran, București, 1900, p. 253).

Avea și adînci preocupări de ordin spiritual, cum o dovedește însărcinarea pe care i-a dat-o în 1646 lui Ianache Misirlui de a-i scoate o copie de pe confesiunea pe care patriarhul Ghenadie a scris-o din porunca lui Mahomet II, cuceritorul Constantinopolului (A. Decel, *Confesiunea patriarhului Ghenadie II Scholarios, în Omagiu înalt Prea Sfinței Sale Dr. Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului*, Sibiu, 1940, p. 372—410).

⁴⁴ Vezi mai sus, nota 22.

⁴⁵ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1665*, București, 1965, p. 162 și 168 (Kraus pune însă aceste evenimente înainte de căsătoria lui Evstratie).

⁴⁶ Doc. din 12 februarie 1656 („Arhivele Olteniei”, an X (1931), p. 326—327; Bibl. Acad. RSR, CCI/23).

⁴⁷ „... multă vreme au fost pribeag la Matei vodă și multu au cheltuit Matel vodă să-l ia de la turci și n-au putut” (Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, Ed. G. Grecescu, București, 1963, p. 123). În 1654 soția lui, Ilinca spunea și ea că Evstratie s-a întors din pribeagie abia în 1654, după moartea lui Matei vodă (Arh. St. Buc., ms. 454, f. 190 v — 191 v.).

⁴⁸ Doc. citat din 12 februarie 1656.

⁴⁹ Fratele lui, Nedelco sluger ot Craiova se plîngea, mulți ani mai tîrziu, de „multă nevoie ce am petrecut eu de pe urma lui, cînd au fost pribeag în zilele răposatului Matei vodă” (Arh. St. Buc. M-rea Brîncoveni, XVIII/25).

⁵⁰ Este semnificativ faptul că Radu Fărcașanu, judecat împreună cu el în 1652, în pofida blestemului pus atunci a fost folosit mai departe în diverse misiuni de către Matei Basarab, fiind considerat un boier „înțelept” (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 176).

⁵¹ Hrisovul din 20 august 1654 și întărirea patriarhală din 23 mai 1656 (Arh. St. Buc. ms. 480, f. 3—10 și 12—17).

După moartea lui Matei Basarab, la 9 aprilie 1654, urmaș în scaun fu ales fostul mare serdar Constantin Șerban. Noul domn, rudă a Leurdenilor⁵², știind ce legături întinse aveau aceștia la Poartă, le ceru ajutorul și Stroe, cel judecat cu doi ani în urmă pentru hoție, în fruntea unei numeroase delegații de boieri merse la Constantinopol, unde „căzînd la poala lui Mehmet sultan” obținut recunoașterea alegerii țării⁵³.

Răsplata n-a întârziat să vină: la 28 aprilie Evstratie, cunosător al cercurilor politice influente din capitala imperiului otoman, fu făcut mare postelnic⁵⁴, iar ceva mai târziu Stroe însuși este numit șef al cancelariei domnești⁵⁵. Blestemul pus în 1652 împotriva Leurdenilor era acum dat uitării, poate și pentru că se știa foarte bine de ce fusese dat.

Moartea lui Matei vodă a fost însă începutul unor vremuri grele pentru Țara Românească. În februarie 1655 izbucnește mișcarea dorobanților și seimenilor, în timpul căreia mulți boieri și-au pierdut viața, ceilalți fugind îngroziți în Transilvania, în Moldova, peste Dunăre⁵⁶.

Leurdenii au luat și ei calea pribegiei, oprindu-se „numai cu trupurile” la Brașov⁵⁷. De acolo, Stroe se îndreaptă apoi spre Iernut, unde, la 20 mai iscălește actul de credință pe care boierimea munteană îl dădu lui Gh. Rákóczy II în schimbul ajutorului promis împotriva răsculaților⁵⁸. O lună mai târziu, în iunie, era plecat în țară, împreună cu oștile transilvănene și cu ceilalți pribegi⁵⁹ și putem presupune că se va fi numărat și el în rândurile celor care, la Șoplea, i-au înfrînt pe răsculați.

Domnia lui Constantin Șerban nu fusese privită cu bunăvoință nici de turci⁶⁰, nici de boierii țării⁶¹ și, în aceste condiții se pare că speranțele lui Evstratie Leurdeanu renăscură, ceea ce i-a adus la sfîrșitul anului 1654 înlocuirea din divan⁶². La începutul anului următor, probabil de frica seimenilor răzvrățiți, era fugit peste Dunăre, la Ruscuc⁶³ de unde,

⁵² Soția lui Evstratie era „nepoata domnii mele Ilinca, fata răposatului Pătrașco vv. și a surorii domnii mele doamnei Ancuții” (Arh. St. Buc. ms. 454, f. 187). Constantin Șerban însuși îi numea pe Ivașcu și Albu Golescu „strămoșii domnii mele” (idem, ms. 480, f. 3—10).

⁵³ Cf. I. I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopiseșului Cantacuzinesc* în „Mitropolia Olteniei”, an XIII, 1961, nr. 7—9, p. 545. Cf. și *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu, p. 118.

⁵⁴ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 206; *Lista dregătorilor*..., p. 581.

⁵⁵ La 6 iunie 1654 (*Ibidem*).

⁵⁶ Pentru aceste evenimente v.: L. Demény, L. Demény, și N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoala populară? 1655, Țara Românească, București, 1968*.

⁵⁷ Doc. din 28 iunie 1655 (Bibl. Acad. RSR, CXC VII/187). Fuga a fost atît de precipitată, încît „din țară nici cu-n ban n-am scăpat, ci cît am fost aici am trăit tot den mila mării sale lui craiu”, Acolo va muri, la o naștere, cea de a doua soție a lui Stroe, Elina din Prooroci și feciorii lui au fost nevoiți să se împrumute cu peste 400 galbeni pentru a o putea îngropa (idem). Vișa Leurdeanu murise mai înainte, poate prin 1647, cum menționează Gr. Tocilescu (Bibl. Acad. RSR, ms. rom. 5142, f. 432).

⁵⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 33—36.

⁵⁹ Doc. citat din 28 iunie 1655.

⁶⁰ Cum scria la 14 iunie 1655 capicheaiaua lui Rákóczy (L. Demény, *op. cit.* anexa XXXIII).

⁶¹ Tot în iunie 1655 Preda Brîncoveanu îl informa pe pașă că boierii țării „în nici un chip nu mai suferă domnia lui Constantin vodă” (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. X, București, 1938, nr. 190, p. 290—292).

⁶² La 29 decembrie 1654 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 206; *Lista dregătorilor*..., p. 581).

⁶³ Cf. Raportul lui Ioan Boroș către Rákóczy, 4 august 1655 (L. Demény, *op. cit.* anexa LXII, p. 261).

ocrotit de Hasan-aga ajunge pînă la Țarigrad⁶⁴. Prezența lui acolo neliniști mult pe domn care „se frămîntă în ce chip și pe ce cale ar putea să-l aducă cu înșelăciune acasă”⁶⁵, deși Evstratie, probabil dezamăgit de noile sale demersuri, scrisese că va veni singur, cu condiția să nu fie însemnat la nas — obișnuita pedeapsă a rivnitorilor de scaun domnesc⁶⁶.

La începutul anului următor fugarul se va întoarce intradevăr în țară, îngrijindu-se, ca și tatăl său, de refacerea averii⁶⁷.

Răsculații nu-i cruțaseră deloc pe Leurdeni, care se plîngeau că „ne-au luat tot și ne-au jefuit și din București și de pe la casele noastre de la țară; nimic nu ne-au rămas”⁶⁸. Stroe și-a recuperat însă din pagubele suferite în timpul răscoalei⁶⁹, astfel că la 12 ianuarie 1657 Paul de Alep putea să-și noteze în jurnalul său că, la Golești, marele logofăt a primit suita patriarhului Antiohiei într-un palat „măreț și elegant... apărât de un număr de tunuri”, unde a oferit „un mare banchet princiar”⁷⁰.

În 1658, pentru ajutorul dat lui Rákóczy în încercarea acestuia de a ocupa tronul Poloniei, Constantin Șerban este mazilit. În martie, după ce-și evacuasese familia și averea, fuge și el peste munți, împreună „cu toți boiarii țării”⁷¹ înspăimîntați de sosirea turcilor și tătarilor care-l aduceau pe trimisul Porții. Printre pribegii cărora, pentru a-i reține pe lîngă el, le va cere o făgăduială scrisă, se afla și Stroe, fostul lui mare logofăt⁷².

Avînd nevoie de liniște în țară, noul domn, Mihail Radu a căutat de la început să-i atragă pe fugarii de peste munți și, lăsînd să se creadă că este credincios turcilor și „va purta grijă țării și o va așaza ca să-și dea haraciul și să trăiască în pace”, a făcut pe mulți să vină „cu jupînese cu tot, de s-au închinat lui”⁷³. Treptat, și nu fără concesii, el izbutește să-și întregască divanul cu unii din foștii dregători ai predecesorului său, înspăimîntați de ultimatumul dat de marele vizir⁷⁴. La 30 aprilie, în timp

⁶⁴ Vezi doc. citat din 12 februarie 1656.

⁶⁵ L. Demény, *op. cit.* anexa LXII, p. 261. Domnitorul se temea chiar ca Evstratie să nu se fi înțeles cu cumnatul său „voievodul Mihai”, fiul lui Nicolae Pătrașcu vv., aflat pe atunci în Transilvania (*ibidem*).

⁶⁶ *Ibidem*. Vezi și scrisoarea lui Constantin vodă către Rákóczy, 5 august 1655 (*ibidem*, p. 264).

⁶⁷ În februarie 1656 era în țară, cerîndu-și moșile (Doc. menționat din 12 februarie 1656). La 1 martie 1657 împrumută bani unor locuitori din Fieni, cu condiția să-i dea „zecie în 12 neguțătoarește sau să-i dăm bani sau să-i cosim dumnealui fin pentru dobîndă sau să-i aducem lemne la prețul dobindei” (Lia Lehr, *op. cit.*, p. 711, nota 60).

⁶⁸ Bibl. Acad. RSR, CXCVIII/185).

⁶⁹ *Idem*.

⁷⁰ Paul de Alep, *op. cit.*, p. 140; cf. și: R. Crețeanu, *Monumentele istorice din Oltenia, în relatările lui Paul de Alep*, în „Mitropolia Olteniei”, an XIX (1967), nr. 11—12, p. 912.

⁷¹ *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 131.

⁷² La 29 aprilie 1659, în actul de credință dat lui Rákóczy, semnatarii — printre care și Stroe — se înfățișează ca „bolaril caril am ieșit cu mărila sa Constantin vodă den țara noastră aici în țara prealuminatului mării sale Racoți Gheorghe” (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 56—57 vezi și Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III* (Mihail, Radu), 1658—1659, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, XV, 1935, p. 83).

⁷³ *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 132.

⁷⁴ Cerîndu-le să se închine lui Radu Mihnea, Poarta scria boerilor fugari la 28 ian. 1658: „Voi singuri știți dacă vreți ca, de hatîrul unui voievod <Constantin Șerban> să vă pierdeți femeile, copiii și averea. Mai departe, despre aceasta nu vi se va mai scrie” (N. Iorga, *Noi porunci turcești către domnii noștri* (1572—1658), în „Revista Istorică”, an XX, 1934, nr. 10—12 p. 381—383).

ce tatăl său se afla încă în Transilvania, Evstratie Leurdeanu fu făcut mare clucer ⁷⁵ și Stroe, din nou increzător în viitorul alor săi, se întoarse în țară ⁷⁶.

Mihnea al III-lea avea însă planuri mari și, în iulie 1658, chemat să ajute la scoaterea lui Rákóczy din scaunul Ardealului, vorbi boierilor și căpitanilor săi de întoarcerea armelor împotriva turcilor. Temându-se de urmări, aceștia dau înapoi, iar când se trecu de la vorbă la faptă, pentru a se disculpa, trimis la vizir pe vistierul Pirvu Vlădescu și pe Evstratie Leurdeanu care „nu era la Constantinopol un necunoscut” ⁷⁷.

Planul nu le-a reușit. Când nimeni nu se mai aștepta, domnul a izbutit să înlăture acuzațiile și, iertat de turci, începu represaliile omorînd în primul rînd pe cei doi pîrși ai săi ⁷⁸.

Pentru Stroe, pierderea fiului cel mare a fost, desigur, o grea lovitură. Trebuia să facă însă totul ca să nu-și piardă și el viața, ceilalți copii, averea și, nevrînd sau neputînd să fugă, a preferat să-și plece capul. Se pare că nici domnul n-a încercat apoi să-l pedepsească, poate pentru că, în marea-i nevoie de bani, priceperea lui Stroe în problemele financiare îi era mai folositoare decît viața acestuia, și, patru luni mai tîrziu, în pofida blestemului lui Matei Basarab, îl numea chiar în fruntea vistieriei de unde fusese odată izgonit ⁷⁹.

Hotărît să facă totul pentru a-și salva casa, marele vistier își va auzi deseori numele citat printre martorii scriși în hrisoave ce condamnau memoria fiului său ucis, îl calificau de „om rău și ficlean... înșelătoriu de domnii” și-i confiscau averea ⁸⁰. Timpul i-a arătat că n-a greșit. În anul următor, cînd Mihnea vodă, dorind să scape de potrivnicii planurilor sale, ia viața și averile a încă treizeci de boieri ⁸¹, nici un membru al neamului Leurdenilor nu se va număra printre ei ⁸².

Apropierea lui Stroe Leurdeanu de Mihnea fusese însă dictată doar de considerente de securitate, a lui și alor săi. Ca și ceilalți boieri, și el trebuie să se fi gîndit că „o țară mică și fără de oameni, neputincioasă și fără de ajutor de nici o parte” ⁸³ nu se poate măsura cu Poarta și se poate

⁷⁵ N. Stoicescu, *op. cit.* p. 205, *Lista dregătorilor...*, p. 582.

⁷⁶ La 29 mai era deja în țară pentru că mitropolitul Ștefan dădea la acea dată o carte de blestem în legătură cu un rumân al lui Stroe (C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, ed. II-a, București 1943, p. 117).

⁷⁷ Al. Ciorănescu, *op. cit.* p. 135.

⁷⁸ Vezi pe larg la: N. Iorga, *Mihnea Vodă Radu (cel Rău) și uciderea boierilor munteani*, în „Revista istorică”, an V, 1919, nr. 8—10; p. 162—170; Al. Ciorănescu, *op. cit.* p. 136. Pentru moartea lui Evstratie vezi și: Paul de Alep, *op. cit.* p. 252—254. Evstratie n-a avut urmași direcți, după cum scria soția sa doi ani mai tîrziu: „fiind o jupineasă rămasă de soție și fără feciori” (St. Nicolaescu, *Diata Ilinkăi Evstratoaia, nepoata lui Mihai Viteazul*, în „România Nouă”, an I, 1907, nr. 1, p. 35—36). Ilinca va muri sub Radu Leon, înainte de 1668 (St. D. Grecianu, *op. cit.* II, p. 298).

⁷⁹ La 9 decembrie 1658 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 205; *Lista dregătorilor...*, p. 574).

⁸⁰ Hrisoavele din 3 și 9 decembrie 1658 (Bibl. Acad. RSR, CCCX/43 și la N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 602). Pentru confiscarea moșilor lui Evstratie vezi: Paul de Alep, *op. cit.* p. 253.

⁸¹ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 137—138; G. Kraus, *op. cit.* p. 293.

⁸² Nedelco clucerul, fratele lui Evstratie moare în februarie același an de „slăbiciune și boală după moarte” (Bibl. Acad. RSR, ms. rom. 2071, f. 4—5).

⁸³ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 133.

bănuie că făcea și el parte din acei ce sfătuiau pe dorobanți și seimeni să nu se bată cu turcii ⁸⁴.

Aventura lui Mihnea a luat sfârșit printr-o invazie turco-tătară, care, ca de obicei, aduse o cumplită pustiere a țării. Din ordin, întăriturile Țirgovistei fură dărimate, iar reședința domnească stabilită la București.

Țara trecu printr-o perioadă de mari încercări: robie, ciumă, foamete ⁸⁵. În scaunul domnesc fu pus Gh. Ghica, fostul domn al Moldovei, dar, peste nici măcar un an, acesta va fi înlocuit cu fiul său, Grigore, numit, prin străduințele bătrînului postelnic Cantacuzino.

Stroe, mare logofăt, în scurtă domnie a celui dintîi Ghica ⁸⁶ mai avu încă de pătimit de pe urma lui Mihnea vodă, fiind închis două luni la Țarigrad pentru niște datorii ale fostului voievod ⁸⁷.

Domnia lui Grigore Ghica coincide cu declanșarea ostilităților între cele două partide boierești care se formaseră între timp în țară. Din 1652, de cînd Stroe fusese scos de la vistierie, în țară veniseră numeroși greci care doreau, înainte de toate, funcțiile cele mai bănoase din stat. În această perioadă însă, se ridicase o familie care, mulțumită marii sale averi, a numeroșilor membri și a multiplelor înrudiri cu marile neamuri pămîntene ajunsese o forță de temut: era familia postelnicului Constantin Cantacuzino.

Stroe Leurdeanu fusese rudă apropiată cu acest puternic boier care putea „să popească și să răspopească domnii” ⁸⁸: fiul său, Evstratie o ținuse pe nepoata de soție a postelnicului, iar fata lui, Elina, îl avusese de soț chiar pe Șerban Cantacuzino, viitorul domn ⁸⁹. Legăturile de rudenie n-au durat însă mult și, deși cauzele dușmăniei de mai târziu împotriva Cantacuzinilor nu se cunosc exact ⁹⁰, se poate ca Stroe să-și fi dat seama

⁸⁴ Seimenii chiar îl vor închide pe domn la m-reă Dealu, dar acesta reușește să fugă (Al. Ciorănescu, *op. cit.* p. 216).

⁸⁵ Letopisețul *Cantacuzinesc*, p. 147. În aceste vremuri de cumpănă mulți, printre care și Stroe, căutară să profite spre a-și mai rotunji averile (Gh. I. Georgescu, *Foamea din 1660 în Țara Românească*, în „Revista istorică română”, an XVI, 1946, fasc. IV p. 258). Vezi și cumpărăturile din 12 iulie 1660 și 10 martie 1661 în Ștefănești (Bibl. Acad. RSR, XXIX/68 și XXIX/70).

⁸⁶ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204; *Lista dregătorilor...*, p. 570.

⁸⁷ Doc. din 25 ianuarie 1662 (Arh. St. Buc., ms. 449, f. 372—372 v; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204). Vezi și doc. din 11 aprilie 1662 la: N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 122—124.

⁸⁸ Radu Popescu, *op. cit.* p. 130.

⁸⁹ Stroe avusese o fată numită, probabil în amintirea mamei lui, Elina. În jurul anului 1658 era căsătorită cu Șerban Cantacuzino, căruia-i aducea ca zestre satele Fata-Olt și Caclești—Romanai și vile de la Huma (G. Georgescu—Buzău, *Moștile lui Șerban Cantacuzino*, în „Studii”, tom. 22, 1969, nr. 2, p. 297—303; Bibl. Acad. RSR, ms. 5292, f. 14 v, 15 și 19).

Înscrisura lui Stroe cu Cantacuzinii este menționată și în Letopisețul *Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 151. La fel, în pomelnicul schitului Brădet—Argeș apar Cantacuzinii: Costandin, Elina, Drăghici, Păuna, Sărbăni, Elina (*Inscripții medievale ale României*, vol. I, Oraș Eucurești, nr. 282, p. 322). Tot în legătură cu aceste înrudiri trebuie puse în vasele de cositor, descoperite în dealul Ștefăneștilor, care poartă pe ele numele lui „Costandin postelnic”, și „Stroe vel vistier” (T. Mavrodin și E. Popescu, *Depozitul de vase feudale de la Ștefănești—Pitești*, în „Studii și comunicări ale Muzeului Pitești”, 1969, p. 211—218).

⁹⁰ C. Gane crede că originea dușmăniei trebuie căutată în dorința acestuia de a-și răzbuna fata părăsită de Șerban Cantacuzino (C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnișe*, vol. I, ed. II-a, București, 1938, p. 344).

că în fața puternicului neam, atât de bogat și de ambițios, sorții alor lui erau foarte mici și atunci a trecut de partea adversarilor Cantacuzinilor ⁹¹.

În 1663, în timpul campaniei împotriva imperialilor la care Grigore vodă a fost obligat să participe în persoană, marele vornic Stroe Leurdeanu ⁹² și Dumitrașco vistierul, lăsați locțiitori ai scaunului, trimit domnului în tabără scrisori ce acuzau pe postelnicul Constantin, rămas acasă, că nu vrea să recunoască autoritățile lăsate în țară și uneltește împotriva domnului ⁹³.

Grigore Ghica a dat lesne crezare pîrilor, cu atât mai mult cu cît chiar în tabără „s-au făcut niște amestecături” : frații Cantacuzini și partizanii lor se pare că ar fi îndemnat pe căpitani și slujitori să-l reclame pe domn la vizir și să-l ceară în scaun pe Șerban Cantacuzino logofătul ⁹⁴. Întors în țară, Ghica vodă poruncește însemnarea la nas a lui Șerban, iar după aceea, întemnițarea bătrînului Cantacuzino. Fără nici o judecată, deci fără vină dovedită, acesta este omorît apoi, la 20 decembrie 1663 ⁹⁵, la mănăstirea Snagov, iar familia lui impusă la plata importantei sume de 24.000 taleri ⁹⁶.

Uciderea postelnicului a declanșat, pentru mai bine de un deceniu și jumătate, o adevărată campanie de persecuții reciproce între cele două tabere adverse. Deși mai tirziu toată vina va fi aruncată asupra lui Stroe, nu se poate aprecia care a fost partea lui în acest asasinat politic, înșiși contemporanii nefiind toți de acord asupra acestui lucru ⁹⁷.

Grigore Ghica n-a mai stat mult în scaun ; în 1664, chemat de turci să răspundă pentru dezastrul de la Lewenz preferă să fugă începînd o lungă pribegie ⁹⁸. Stroe nu așteaptă fuga domnului. Politician versat, știa ce se poate întîmpla în asemenea cazuri, și, prudent, încă la începutul lui noiembrie trecuse peste munți împreună cu doamna Maria, însărcinată ⁹⁹. La 13 noiembrie el scria judeului Brașovului că nu-l mai poate întîlni deoa-

⁹¹ Faptul că lupta împotriva Cantacuzinilor a început chiar sub domnia lui Grigore Ghica, cel înscăunat datorită postelnicului, dovedește marea îngrijorare a boierimii muntene față de ascensiunea acestora (V. Cîndea, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971, p. 18).

⁹² Numit mare vornic încă de la începutul domniei (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204; *Lista dregătorilor* ..., p. 568).

⁹³ Postelnicul era învinuit că instigă pe „săraci” să nu-și plătească datoriile, critică pe domn și zvonește că va fi înlocuit cu Șerban Cantacuzino, nu-l socotește pe Dumitrașco Cantacuzino drept locțiitor de domn, pregătește o răscoală „cu rumâni” împotriva domniei (*Cronici și povestiri românești versificate* (sec. XVII—XVIII). Studiu și ediție critică de Dan Simionescu, București, 1967, p. 35. Vezi și *Letopiseșul Cantacuzinesc* p. 149).

⁹⁴ Radu Popescu, *op. cit.* p. 130.

⁹⁵ Discuția asupra datei la: N. Șerbănescu, *Istoria mănăstirii Snagov*, București, 1944, p. 63, notă.

⁹⁶ „Magazin istoric pentru Dacia”, I, p. 402.

⁹⁷ Este semnificativ că o mărturie contemporană, *Poveste de jale asupra uciderii postelnicului Costandin Cantacuzino*, compusă de un partizan al Cantacuzinilor, nu amintește nimic despre participarea lui Stroe la acest omor (*Cronici și povestiri românești versificate*, ed. cit. p. 35). Asasinatul politic nu era o raritate pe acele vremuri și Stroe a utilizat această armă ca politician, nu pentru că era „un tip lombrozian” (T. G. Bulat, *Un mare episcop al Buzăului din sec. XVII: Serafim Slătineanu*, în „Glasul bisericii”, an XX, 1961, nr. 1—2, p. 159).

⁹⁸ A. Veress, *Pribegia lui Gligorașco vodă prin Ungaria și aiurea* (1664—1672), în „An. Acad. Rom., Mem. secț. istorice”, s. III, tom. II, 1924, p. 286).

⁹⁹ N. Iorga, *Brașovul și românii*, în *Studii și documente*, X, p. 294—295. Plecase, poate, odată cu doamna, trimisă prin pasul Bran la 2 noiembrie (A. Veress. *op. cit.* p. 285).

rece fusese anunțat „cu cărți din țară” de sosirea la București a unui schimni-ceauș care aducea vestea de domnie nouă¹⁰⁰.

Alesul Porții, Radu Leon venise înconjurat de numeroși greci cu care Stroe era prieten¹⁰¹ și din partea cărora nu se putea aștepta la neajunsuri, așa că se grăbi să se întoarcă din priegie. Experiența și abilitatea lui îl vor face repede unul dintre cei mai intimi sfetnici ai lui Leon vodă, care-i dădu imediat marea vornicie¹⁰².

Însă urmașul în scaun al lui Grigore Ghica nu-i dușmănea pe Cantacuzini tot atât cit predecesorul său. Își dădea poate seama că va avea nevoie de sprijinul acestora, de aceea, prevăzător, fără totuși să-i încurajeze prea mult, era dispus la unele concesi¹⁰³. Și cum fiii postelnicului cereau capul celui pe care-l socoteau ucigașul tatălui lor, ca o primă satisfacție, după 2 decembrie 1665 acesta este scos din sfatul domnesc¹⁰⁴.

Bătrînul Leurdeanu încă nu-și temea viața, dar semnele dizgrației se înmulțiră¹⁰⁵. Simțindu-se puternici, Cantacuzinii se agită, căutînd comdamnarea lui Stroe. Cum termenul de trei ani acordat pentru domnie se apropia de sfîrșit, domnul încercă să atragă bunăvoința Cantacuzinilor: la 14 aprilie 1666 adunarea clericilor și laicilor le dădu acestora un act prin care se recunoștea nevinovăția părintelui lor, ucis „fără de nici o judecată și fără de nici o întrebare”. Deocamdată numele autorilor omorului nu erau rostite — se vorbea doar despre acei „răi îndemnători” ai lui Grigore vodă — de aceea, nefiind acuzat în mod direct, Stroe își puse și el caligrafica-i iscălitură printre martorii acestui document¹⁰⁶.

Cantacuzinii nu puteau să se mulțumească numai cu atât și, la 8 septembrie, domnul însuși va fi nevoit să le dea o dovadă scrisă în care aprecia că în 1663 „s-au făcut mare strimbătate casei lui Costandin postelnicul” și vinovat a fost doar vornicul Leurdeanu, numit acum „răul bătrîn” care trebuia „arătat de toți și semnat ca și Cain”, ca un „ucigaș de oameni și” pustiitor de case”¹⁰⁷.

¹⁰⁰ N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 294—295. Bătrînul vornic era atât de bine informat, încît știa de recenta numire a Porții cu nouă zile înaintea fostului său ginere, Șerban Cantacuzino. (Cf. scrisoarea din 22 noiembrie a acestuia, ibidem, p. 296).

¹⁰¹ C. C. Giurescu, *op. cit.* III, 1, p. 119.

¹⁰² N. Stoicescu, *op. cit.* p. 204; *Lista dregătorilor...*, p. 568. Fusese făcut mare vornic la patru zile după înscăunarea domnului (I. Ionașcu, *Evenimentele care au dus la domnia lui Antonie vodă din Popesții Prahovei*, în „Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova”, I. Ploiești, p. 54).

¹⁰³ Compoziția divanului din 19 februarie 1665 analizată la I. Ionașcu, *Evenimentele...* p. 54: erau jumătate Băleni, jumătate Cantacuzini.

¹⁰⁴ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204; *Lista dregătorilor...*, p. 568. Vezi și P. S. Năsturel, *Contribuții la viața lui Ioan Cariofil în legătură cu biserica românească*, în „Mitropolia Olteniei”, an X, 1958, nr. 7—8, p. 513.

¹⁰⁵ În 1666 nepoții celei de a doua soții, Elina (nepoți printre care se număra și marele logofăt Radu Crețulescu, cumnatul Cantacuzinilor) îi intentează și câștigă un proces de moștenire (Bibl. Acad. RSR, CCVI/50 și XCVI/52). Cantacuzinii înșiși își cer și obțin satul Bezdead, sîlindu-l pe Stroe să înapoieze rumânilor 3000 taleri (Arh. St. Buc., ms. 480, f. 34 v).

¹⁰⁶ „Magazin istoric pentru Dacia”, I, p. 198—201.

¹⁰⁷ Ibidem, I, p. 402—404.

Gestul domnitorului n-a fost gratuit. În toamna anului următor Drăghici Cantacuzino se duse cu ploconul la Poartă și reuși să-i tocmească o nouă domnie¹⁰⁸. Reinnoit în scaun, Radu Leon încercă să-și recupereze banii cheltuiți cu numirea sa printr-o crincenă apăsare fiscală, care a provocat mari nemulțumiri în țară. Stroe a căutat să profite de această stare de tensiune pentru a scăpa de dușmanii săi personali, și învinuindu-i pe Cantacuzini că îndeamnă slujitorii împotriva domniei și a grecilor, se pare că a sugerat domnului ideea repetării măcelului din 1659¹⁰⁹.

Planurile acestea au ajuns însă la urechile adversarilor; speriată, boierimea pămînteană, în frunte cu Cantacuzinii se ridică, și, la 9 decembrie 1668 Radu Leon este silit, ca și tatăl său, să-i condamne pe grecii din jurul său pentru că „vînd țara fără milă... și deacă vin în țeară și apucă la dregătorii... strică toate lucrurile bune”¹¹⁰.

Cum actul acesta nu i-a liniștit, totuși, pe partizanii Cantacuzinilor, peste puțin timp Poarta se decise să-l mazilească pe Radu vodă și-l numi în loc pe bătrînul Antonie din Popești.

Stroe n-ar fi avut mari motive de neliniște din partea acestui domn, cu care se și înrudea¹¹¹, dar, imediat, Cantacuzinii „găsiră vreme să caute moartea tătine-său, den cine au fost”¹¹².

La 20 aprilie bătrînul Leurdeanu fu tras la judecată în fața divanului¹¹³. A doua zi mitropolitul dădu carte de blestem pentru mărturisirea adevărului¹¹⁴, dar procesul s-a prelungit mult timp, acuzatul nerecunoscîndu-și vreo vină. În cele din urmă, Cantacuzinii obținură și prezentară domnului dovezi zdrobitoare: o carte de cîință a fostului Grigore vodă și, ceea ce a făcut senzație, trei scrisori ale lui Stroe către complicele său din tabăra de la Ujvar, în care-i cerea acestuia „să facă lui Constantin postelnicul moarte, iar într-alt chip nu”¹¹⁵.

Stroe a încercat să tăgăduiască scrisul, dar probele erau prea evidente¹¹⁶. Stătu închis¹¹⁷ la „pușcărie” pînă la 18 iunie cînd, adus din nou în divan, i se hotărî „după fapta lui, moarte pentru moarte și pradă pentru pradă”¹¹⁸. Salvarea i-a venit de la Elina, mama Cantacuzinilor, care a ținut probabil cont de vîrsta înaintată a fostei sale rude și, cum acesta s-a obligat să le înapoieze pagubele suferite în timpul lui Grigore Ghica,

¹⁰⁸ I. Ionașcu, *Evenimentele* ..., p. 60.

¹⁰⁹ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 159. Stroe a fost bănuît și de moartea lui Drăghici Cantacuzino (Gh. Șincai, *Hronicul Românilor*, tom. III, Iași, 1854, p. 102).

¹¹⁰ „Magazin istoric pentru Dacia”, I, p. 404—405.

¹¹¹ Antonie vodă din Popești era fratele Tudorei, mama vitregă a lui Stroe (I. Ionașcu, *Mănăstirea Tîrșor*, p. 11).

¹¹² Radu Popescu, *op. cit.* p. 139.

¹¹³ V. doc. din 18 iunie 1669 („Magazin istoric pentru Dacia”, I, p. 406—411; (Bibl. Acad. RSR, CCI/30).

¹¹⁴ „Magazin istoric pentru Dacia”, I, p. 404—405, Bibl. Acad. RSR, CCI/29.

¹¹⁵ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 161; v. și doc. cit. din 18 iunie 1669.

¹¹⁶ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 140. Despre răvașe cronicarul Bălenilor spune totuși: „Ale cui vor fi fost, Dumnezeu știe!” La fel, I. Ionașcu pune sub semnul întrebării autenticitatea acestor scrisori (I. Ionașcu, *Din politica internă și externă a Țării Românești în domnia lui Antonie vodă din Popești* (1669—1672), în „Pagini din trecutul istoric al județului Prahova”, Muzeul de istorie al județului Prahova, 1971, p. 17.

¹¹⁷ Cf. doc. din 17 iunie 1669 (Arh. St. Buc., Mitrop. Țării Rom. XCIX/54).

¹¹⁸ Doc. citat din 18 iunie 1669. Vezi și cartea domnească emisă în aceeași zi (Bibl. Acad. RSR, CCI/31).

l-a iertat ¹¹⁹. Totuși, pus într-un car cu doi boi „numai cu antiriul și nădragii” și cu răvașele acuzatoare, Stroe este plimbat prin tot târgul și, ca „să ia plata precum au făcut”, este dus la mănăstirea Snagov și călugărit forțat sub numele de monahul Silvestru ¹²⁰, act fără precedent până atunci ¹²¹.

Se părea, că bătrînul Leurdeanu avea să-și sfîrșească viața în mănăstire. Nu era însă omul care să se împace cu soarta, și, după ce a stat un timp călugăr la Snagov ¹²², la începutul anului 1671 reuși să evadeze ¹²³ — cu ajutorul fiului său Matei, care a făcut „meșteșug” ¹²⁴ — și să treacă munții. Cantacuzinii și domnul pus de ei vor face o serie de demersuri pe lângă principele Apaffy cerînd ca acela care în țară „a fost socotit vrednic de moarte” să fie reținut pînă la venirea fiilor postelnicului și judecat din nou ¹²⁵. Zadarnic însă, în Transilvania pribegii nu aveau a se teme, deoarece „Ardealul n-a dat niciodată pe vreunul dintr-inșii dușmanilor la moarte” ¹²⁶.

Din nou liber, se poate bănuși că fostul vornic n-a întîrziat să se întîlnească cu vechiul său protector, Grigore vodă, aflat pe vremea aceea pribeg în regiunea Turnului Roșu ¹²⁷ și, desigur, nu i s-au ținut secrete noile planuri de domnie pe care și le făcea acesta.

Ceasul răzbunărilor nu era departe. În februarie 1672 Grigore Ghica obținu din nou tronul Țării Românești, odată cu splendidul cadou pe care vizirul i-l făcu predîndu-i întreaga delegație de boieri care nu-l voiau de domn. La vestea numirii, Stroe „odată au purces de s-au dus la dînsul la Odrii, spuindu-și patimile și nevoile ce au tras” ¹²⁸.

Grigore vodă, deși în tradiția cantacuzinească s-ar fi căit de prigonirea casei postelnicului Constantin Cantacuzino, era tot așa de neîmblînzit împotriva lor, mai ales după încercările acestora de a-l combate la Poartă. Întoarcerea în țară a însemnat începutul unei adevărate campanii de persecuții împotriva adversarilor domniei: condamnări la moarte, temniță, chinuri, amenzi care se plăteau cu întreaga avere.

¹¹⁹ Idem.

¹²⁰ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 140, *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 162. O variantă a acestei cronici menționează că în momentul călugăririi Stroe ar fi cerut numele Regep (ibidem).

¹²¹ N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. a II-a, vol. I, București, 1928 p.

¹²² La 17 aprilie 1670 patriarhul Dositei scria călugărului Silvestru pentru satul Slănic al lui Tudoran aga (Arh. St. Buc., Mitrop. T. Rom. CIX/16).

¹²³ La 29 ianuarie 1671 sibienii îl anunțau pe Mihai Apaffy despre „un boier ce a fugit din Țara Românească” (N. Iorga, *Despre Cantacuzinii*, p. XCVI). Dacă Stroe ar fi fugit mai înainte, este greu de crezut că înverșunată lui adversari nu i-ar fi dat de urmă și n-ar fi intervenit pentru a fi reținut decît abia în aprilie 1671 (v. mai jos).

¹²⁴ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 148.

¹²⁵ În aprilie Stroe fusese văzut la Brașov, v. scrisorile lui Antonie vodă din 10 și 28 aprilie 1671 (N. Iorga, *Despre Cantacuzinii*, p. XCVI—XCIV). O altă scrisoare din 27 iunie, la: A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. XI, București, 1939, p. 130—132.

¹²⁶ Cum scria, în 1673, Apaffy lui Sobieski, referindu-se la neconținutele frămîntări din cele două țări române vecine (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCCXII).

¹²⁷ Grigore Ghica a stat acolo între 30 octombrie 1670 și 15 iunie 1671 (A. Veress, *Documente* ..., vol. XI, p. 124—130).

¹²⁸ Radu Popescu, *op. cit.* p. 148, Călătoria lui la Adrianopol a avut loc după 22 februarie (data numirii lui Grigore Ghica).

Stroe avu din nou parte de onoruri și demnități. Suferințele îndurate pînă atunci fură în parte răzbunate prin declarația făcută în divan de Grigore Ghica vv., care-și luase asupra lui întreaga răspundere a evenimentelor din 1663 de la Snagov și mărturisise că moartea bătrînului Cantacuzino nu s-a datorat pîrilor, ci voinței domnului ¹²⁹. Fără vreo dregătorie, fostul călugăr este pus totuși în fruntea divanului și numit, ca semn de cinstire „Stroe cel bătrîn, biv vel vornic” ¹³⁰.

În același an, 1672, chemat de turci la asediul Cămenitei, domnul îl lăsa și pe el printre ispravnicii scaunului ¹³¹. Pentru dușmani încep adevărate zile de groază: patru din frații Cantacuzini și rude ale lor fură închiși în turnul de la poarta curții domnești și scoși zilnic doar pentru a fi puși la chinuri ¹³².

Ghica vodă continua însă vechea lui politică duplicitară și își atrase din nou bănuielele Porții. Abil, era pe punctul de a le risipi și a fi reconfirmat, cînd, pe neașteptate, muri ¹³³.

La sfîrșitul lui noiembrie 1673 domn al țării era numit — și cu sprijinul Cantacuzinilor — Gheorghe Duca, dușmanul lui Ghica și cel care-l adăpostise pe Șerban în Moldova.

Frica de pedepse i-a făcut pe boierii din partida Bălenilor, printre care și Stroe, să fugă îndată peste munți, la Sibiu ¹³⁴. Duca Vodă era însă „iubitor de argint și prea lacom de bani” ¹³⁵; el avea nevoie de toți boierii și, încă din ianuarie 1674 trimise solii pribegilor. Primul care reveni în țară a fost tocmai vornicul Leurdeanu ¹³⁶. Adversarii căutară imediat să se răzbune și-l pîrîră că primește de la ceilalți tovarăși de pribegie, într-un băț sfredelit, scrisori în care nu se vorbește prea cuvințios despre domn. Judecat în divan, bătrînul vornic este băgat în temniță, dar acuzațiile s-au dovedit apoi a fi neîntemeiate și curînd i se dădu drumul ¹³⁷.

¹²⁹ I. Ionașcu, *Din politica internă și externă a Țării Românești*, p. 16—17, Cf. însă epigrama cantacuzinească din textul căreia reieșea că pe postelnicul ucis „îl plîng... și înșiși ucigașii” (Al. Elian, *Epigrame funerare grecești în epoca fanariotă în „Studii și materiale de istorie medie”*, vol. I, București, 1956, p. 336, nota 4).

¹³⁰ I. C. Filitti, *Arhiva G. Gr. Cantacuzino*, București, 1912, p. 228—229. În același timp, fiul său Matei era mare comis (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 186; *Lista dregătorilor...*, p. 575).

¹³¹ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 166. V. și Dan Berindei, *Ispravnicul sau ispravnici, scaunului Bucureștilor*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, an XIII, 1962, fasc. ii p. 137.

¹³² Ibidem. Abia peste un an va reuși Șerban Cantacuzino, fugăr în Moldova, să obțină chemarea lor la Poartă, de unde vor fi apoi exilați în Creta.

¹³³ Neculce crede că a fost de fapt otrăvit de Cantacuzini (I. Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. I Iordan, București, 1955, p. 140).

¹³⁴ Vezi: *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 170; Radu Popescu, *op. cit.* p. 159. În Transilvania cereau azil „precum și mai dinainte vreme părinții noștri și moșii, strămoșii noștri de multe ori și-au scăpat capetele în țara aceasta în vreme de primejdie și... prc noi astăzi aceiaia vreme ne-au ajuns” (N. Iorga, *Acte românești din Ardeal privilegiate în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, în „Buletinul Comisiunii istorice a României”, vol. 2, 1916, p. 226—229). În decembrie 1673 și ianuarie 1674 sibienii se ocupară necontenit de pribegii ce fură apoi trimiși la Alba Iulia, la M. Apaffy (N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. CXII).

¹³⁵ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 171.

¹³⁶ Venise în ianuarie 1674 aducînd și o scrisoare a principelui Transilvaniei în legătură cu pribegii. La 18 ianuarie Duca vodă scria un răspuns că nu poate cîrmui țara cu „sfaturi de tineri”, ci are nevoie de colaborarea boierilor pribegi (N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. CXIV).

¹³⁷ A fost întemnițat împreună cu Radu Dudescu, ginerele lui Gh. Băleanu, care va fi „muncit cu hîră arsă pă piept, pînă lîngă moarte” (Radu Popescu, *op. cit.* p. 162—163).

Treptat, gindurile de domnie ale lui Șerban Cantacuzino, și, poate, legăturile lui cu doamna Anastasia ¹³⁸, l-au obligat pe Duca vodă să acorde mai multă considerație Bălenilor. Între aceștia, bătrînul Leurdeanu era un personaj prea cu vază pentru a fi neglijat și domnul îi dădu mari dovezi de cinstire, făcîndu-l mare logofăt, apoi mare vornic ¹³⁹, în 1675 lăsîndu-l chiar printre caimacamii Bucureștilor ¹⁴⁰.

La această dată, Stroe Leurdeanu avea în jur de 80 de ani. Vîrsta îi mai tocise ambițiile și încet-încet se retrage din viața publică ¹⁴¹, preferînd probabil să stea în casele sale din București, de lângă mănăstirea Sf. Ioan cel Mare ¹⁴². Prin 1677, după ce, cîțiva ani mai înainte, fusese călugărit cu forța, optează singur pentru cinul monahal, devenind din nou „Silvestru monahul” ¹⁴³. Mult după aceasta n-a mai trăit ¹⁴⁴. A fost îngropat la mănăstirea Sf. Ioan cel Mare, probabil o ctitorie a neamului său ¹⁴⁵.

Stroe Leurdeanu a fost una din figurile cele mai caracteristice ale vremii sale, o personalitate puternică și neastîmpărată ¹⁴⁶, de un temperament remarcabil ¹⁴⁷; politician abil, intrigant de talent, lacom și răzbumător el poate fi considerat unul dintre acei oameni de excepție care intrunesc în ei calitățile și defectele unei întregi epoci și „ale căror nume pot însemna o întregă politică” ¹⁴⁸.

LE GRAND VORNIC STROE LEURDEANU

RÉSUMÉ

Le grand vornic Stroe Leurdeanu fut l'une des figures les plus notoires de la scène politique en Valachie au XVIIe siècle. En effet riche, apparenté aux familles de boyards les plus influentes dans le pays, ayant accédé aux plus hautes dignités publiques, il pris part à presque tous les événements politiques pendant la période comprise entre le règne de Matei Basarab et celui de Șerban Cantacuzène.

L'étude en question propose une nouvelle interprétation du fameux procès de 1652, lorsque Stroe Leurdeanu, à l'époque grand trésorier, fut

¹³⁸ C. Gane, *op. cit.*, vol. I, ed. a II-a, p. 379—384.

¹³⁹ Mare logofăt între 28 februarie — 28 martie și mare vornic între 28 apr. — 5 mai 1674 (N. Stoicescu, *op. cit.* p. 225; *Lista dregătorilor*..., p. 568 și 570).

¹⁴⁰ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 204.

¹⁴¹ De la 5 mai 1674 nu mai apare în funcții publice (N. Stoicescu, *op. cit.* p. 205; *Lista dregătorilor*..., p. 565—583).

¹⁴² G. Ionescu—Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 197. La 28 mai scria din București (apud. A. Veress, *Documente*..., vol. XI, p. 168, unde este reproducă și pecetea lui Stroe).

¹⁴³ Doc. din 6 iunie 1677 (Gr. Urișescu, *Schitul Trivalea din Pitești*, în „Mitropolia Olteniei”, an XVII, 1965, nr. 3—4, p. 231). Zapis din 15 iunie 1677 (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902, p. 98).

¹⁴⁴ În decembrie 1679 nu mai era în viață (Arh. St. Buc., M-reă Cotroceni, X/12).

¹⁴⁵ *Inscripțiile medievale ale României*, I, Oraș București, nr. 466, p. 425—426. Vezi și G. D. Florescu, P. S. Năsturel și P. Cernovodeanu, *Lapidariul bisericii Stravropoleos din București*, în „Biserica Ortodoxă română”, an LXXIX, 1961, nr. 11—12, p. 1073—1075).

¹⁴⁶ V. Drăghiceanu, *op. cit.* p. 727.

¹⁴⁷ C. C. Giurescu, *op. cit.* III—1, p. 116.

¹⁴⁸ N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. CIII.

renvoyé pour dilapidation de fonds, acculé à rendre la somme dérobée et exclu avec malédiction de la vie publique. Sur la foi de l'analyse des documents de ces temps-là, on avance bien l'hypothèse que ledit procès aurait été purement politique, vu qu'en fait on envisageait de compromettre le fils de Stroe Leurdeanu, marié avec la nièce de Michel le Brave, qui faisait valoir ses prétentions de monter sur le trône princier pour perdre finalement sa vie, quelques années plus tard, du fait de ses menées contre Mihnea III.

Stroe Leurdeanu demeure dans la littérature de spécialité surtout en tant que responsable de la mort, en 1663, du chef de la maison des Cantacuzènes, le vieux postelnic Constantin Cantacuzène, un acte politique qui marqua l'éclatement d'une longue lutte entre les deux partis de boyards en Valachie. Quoique apparenté à la famille de la victime (sa fille, Elina, avait été l'épouse de Serban Cantacuzène, le futur prince régnant, et en outre son fils, Evstratie, avait été marié avec la princesse Ilinca, la petite-fille du vieux postelnic), Stroe ralliera le camp de boyards autochtones que la puissance croissante des „Grecs” rendait mécontents. Plus de 15 ans durant, il ne cessera pas donc de compter parmi les adversaires les plus acharnés des Cantacuzènes, vu ses menées ou encore sa participation personnelle à toutes les actions visant cette famille noble qui pouvait „nommer ou révoquer les princes régnants”.

AUTONOMIA VLAHILOR DIN IMPERIUL OTOMAN ÎN SECOLELE XV—XVII

DE

ANCA TANAȘOCA

În procesul expansiunii sale în Europa sud-estică, Imperiul otoman a fost confruntat cu necesitatea de a-și adapta sistemul juridic, fiscal și militar la particularitățile specifice diferitelor regiuni cu populație nemusulmană înglobate fie prin cucerire violentă, fie prin supunere consimțită sub amenințarea forței. Răspunzînd acestei necesități cu suficientă suplețe, Imperiul otoman a reușit să îmbine, în perioada sa clasică, structurile islamice cu cele nemusulmane. Statutul nemusulmanilor din Imperiu a fost definit în baza tradiției religioase islamice, interpretate în textele ei, cu destulă libertate de spirit și în acord cu sugestiile practicii curente, ale experienței cuceririlor. Pe măsura dezvoltării sale, statul otoman și-a lărgit cadrul tradițional al dreptului islamic (*șari'a*) cu alte surse de drept — cutumele populațiilor nemusulmane (*örf*), utilizînd din plin capacitatea recunoscută sultanilor de a decreta legi noi (*qanun*). În acest fel, o serie de cutume ale nemusulmanilor înglobați în Imperiu au fost nu numai întărite ca legitime, dar și codificate de sultani¹.

Așa au fost statuate și raporturile dintre statul otoman și comunitățile românilor din Peninsula Balcanică, ale vlahilor, comunități ce se bucuraseră și sub stăpînirile preotomane de o relativă autonomie. Cu rădăcini în vremurile cele mai îndepărtate, ale însăși etnogenezei poporului nostru, regimul de autonomie al vlahilor din întreaga Peninsula Balcanică nu fusese, sub toate aceste stăpîniri succesive sau simultane (bizantină, bulgară, sirbească, croată, maghiară) decît expresia variată a aceluși regim juridic special întîlnit sub numele de *ius Valachicum* în toată aria romanității orientale. Cucerirea otomană a Peninsulei Balcanice a deschis așadar o etapă nouă în istoria acestui *ius Valachicum* în regiunile unde se aflau comunități vlahe. Această etapă se caracterizează prin întrepătrunderea unor cutume și legi bizantine, sud-slave și românești tradiționale pe de o parte și reglementări inspirate de prevederile dreptului islamic pe de alta. Îmbinarea elementelor tradiționale românești, ale celor moștenite de la stăpînitorii anteriori ai românilor din Balcani, care le recunoscuseră autonomia mai întinsă sau mai redusă și ale celor islamice în regimul otoman al autonomiilor vlahe din Peninsula constituie unul dintre cele mai interesante fenomene ale istoriei medievale a Sud-Estului european.

¹ H. İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600*, New York — Washington, 1973, p. 70—75.

Ea reprezintă în același timp o dovadă a continuității de viață romanică în Peninsula Balcanică și ne oferă un termen de comparație dintre cele mai utile pentru cercetarea și reconstituirea vieții medievale a romanității orientale în ansamblul ei².

Temă de studiu dintre cele mai fecunde, încă insuficient adâncită, autonomia vlahilor din Imperiul otoman interesează deopotrivă pe cercetătorii istoriei otomane, pe aceia ai istoriei românilor, pe balcaniști în genere. Dosarul documentar al problemei a fost îmbogățit mult în vremea din urmă prin eforturile unor cercetători iugoslavi, bulgari, greci, turci și occidentali care, în ultimele patru decenii au publicat și studiat un număr considerabil de legi și regulamente otomane referitoare la regimul privilegiat al vlahilor din Imperiul otoman. Dintre aceștia amintim pe Branišlav Djurdjev³, Milenko Filipović⁴, Dušanka Bojanić⁵, Bistra Cvetkova⁶, Halil Inalcik⁷, Omar Lüfti Barkan⁸, I. Vasdravelis⁹. Un loc deosebit însă în cercetarea problemei autonomiei vlahilor balcanici din Imperiul otoman îl are Nicoară Beldiceanu¹⁰ împreună cu elevii săi. El a pus cu

² Pentru noțiunea de *ius Valachicum* și bibliografia problemei, vezi paginile lui V. Al. Georgescu în *Istoria dreptului românesc*, I, București, 1980, p. 172—182.

³ *Ispisi iz deftera za Braničevu iz XV veka, 1467—1468* în „Istorijski glasnik”, 3—4, Belgrad, 1951, p. 93—99; *Ništo o vlaškim starješinama pod turskom upravom* în „Glasnik zemaljskog muzeja”, LII, 1940, Sarajevo, 1941, p. 49—67; *O vojnućima* în aceeași publicație, II, 1947; *O knezovima pod turskom upravom* în „Istorijski časopis”, I, 1948, 1—2, Belgrad, 1949, p. 132—166; *Teritorijalizacija katunske organizacije do kraja XV veka (katun — knežina — pleme)* în „Simpozijum o srednjovjekovnom katunu održan 24. i 25. novembra 1961 g.” (mai departe cităm „Simpozijum”), Sarajevo, 1963, p. 143—169; *Odnos katun — knežina — pleme* în „Simpozijum Vlasii u XV i XVI vjeku”, Sarajevo, 1973 (multumim cercetătorului Liviu Marcu care ne-a pus la dispoziție rezumatele xerografiate ale tuturor comunicărilor prezentate la acest collocviu, ale cărui acte nu s-au publicat încă).

⁴ *Struktura i organizacija srednjovekovnih katuna* în „Simpozijum” Sarajevo, 1963, p. 45—112.

⁵ *Vlasii u severnoj Srbiji i njihovi prvi kanuni*, „Istorijski časopis”, XVIII, Belgrad, 1971, p. 255—269; *Jedan rani kanun za vlahi Smederevskog Sandžaka*, în „Vesnik Vojnog muzeja”, 11—12, Belgrad, 1966, p. 146—160; *Vlasii u Smederevskom, Kruševačkom i Vidinskom Sandžaku* (rezumat în „Simpozijum”, Sarajevo, 1973); *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smederevsku, Kruševačku i Vidinsku oblast*, Belgrad, 1974, 177 p.

⁶ *Za etnolokacija i demografska oblik na Vidin prez XVI v.* în „Izvestija na etnografski Institut i muzei”, Sofia, 1964, p. 11—24.

⁷ *Fatih Devri Azerinde tetkikler ve vesikalar*, I, Ankara, 1954, p. 156 și *Adaletnâmeler* în „Türk Tarih Belgeleri Dergisi”, II, 1965, 3—4, Ankara, 1967, p. 95—99, cf. Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 12 și 28—32.

⁸ *XV ve XVI-inci asirlarda osmanli imparatorluğunda zirat ekonominin hukukt ve malt esaslari*, Istanbul, 1945, cf. Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 33—34.

⁹ Ioan. K. Vasdravelis, *Armatoioi kai klephtes eis ten Makedonian*, ed. II-a, Salonica, 1970.

¹⁰ *Les Roumains à la bataille d'Ankara*, în „Südost-Forschungen”, XIV, München, 1955, p. 441—450; *Quatre actes de Mehmed II concernant les Valaques des Balkans slaves* în „Südost-Forschungen” XXIV, München, 1955, p. 103—118 (în colaborare cu Irène Beldiceanu Steinherr); *La région de Timok—Morava dans les documents de Mehmed II et de Selim I* în „Revue des études roumaines”, III—IV, Paris, 1957, p. 111—129; *Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450—1550)* în „Revue des Etudes Islamiques” Année 1966, Paris, 1967, p. 83—132; *Les Valaques de Bosnie à la fin du XVe siècle et leurs institutions* în „Turcica” VII, Paris, 1975, p. 124—134 (cu excepția celui de al treilea, studiile citate au fost adunate în volumul *Le monde ottoman des Balkans (1402—1556). Institutions, société, économie*, Londra, 1976). Din seminarul lui N. Beldiceanu au rezultat lucrări ca: M. Berindei, Annie Berthier, Marielle Martin, G. Veinstein, *Code de lois de Murad III concernant la province de Smederevo* în „Südost-Forschungen” XXXI, 1972, p. 148—153 și *Acte de Murad II sur la région de Vidin* în „Südost-Forschungen”, XXXIII, 1974, p. 50—60.

precizie și claritate problema raporturilor istorice dintre comunitățile vlahe și cuceritorii otomani, publicînd sau republicînd unele dintre cele mai caracteristice dovezi documentare ale acestor raporturi, qanunnamelele și beratele sultanilor prin care se stabilesc drepturile și obligațiile vlahilor dintr-o regiune sau alta a Peninsulei Balcanice. Actele publicate sînt însoțite de prețioase comentarii care au contribuit la progresul cunoștințelor precise în acest domeniu. Dintre cercetătorii români ai problemei amintim și pe Ioan Matei¹¹ care a acordat o atenție specială locului conceptului de autonomie în gîndirea juridică otomană, subliniînd capacitatea Imperiului otoman de a se adapta realităților specifice regiunilor cucerite. În cadrul analizei sale, autonomia vlahilor apare ca o formă specială de autonomie acordată unor comunități etnice neteritoriale.

În paginile de față, ne propunem să înfățișăm, pe baza documentară existentă astăzi în formă publicată și utilizînd critic rezultatele cercetărilor amintite, conținutul așa numitei autonomii vlahe din cadrul Imperiului otoman în secolele XV—XVII. Vom încerca de asemenea să stabilim locul formelor de autonomie ale vlahilor din Imperiul otoman în evoluția regimului autonom al romanității balcanice de-a lungul vremurilor, ținînd seama de faptul că etapa otomană constituie pentru anumite regiuni balcanice veriga ultimă a acestei evoluții. Vom acorda, în sfîrșit, atenția cuvenită conținutului etnic al termenului *vlah*, care înseamnă *român*, în cadrul reglementărilor otomane și căruia, în chip greșit, unii cercetători străini îi atribuie un conținut socio-profesional sau juridic.

Cunoaștem un număr de 21 de acte otomane, emise între 1455 și sfîrșitul secolului al XVI-lea, privitoare la statutul vlahilor din cuprinsul Imperiului otoman. Cele mai multe dintre ele se referă la vlahii din grupul nordic și apusean al romanității balcanice și numai unul singur, transmis pe cale indirectă, greacă, îi privește pe aromânii din Pind. Am folosit aceste documente în traduceri franceză și sîrbă datorate unele orientalistului Nicoară Beldiceanu și elevilor săi, celelalte Dušankăi Bojanić¹². Pe baza întregii noastre documentații putem face unele observații cu caracter general.

Documentele otomane luate în considerare consemnează existența unor comunități de supuși ai Imperiului desemnați cu numele de vlahi (*eflak*, *eflakiar*), termen folosit pentru a le indica etnia romanică și nu categoria socio-profesională, juridică sau religioasă căreia îi aparțineau așa cum afirmă unii cercetători¹³. Această denumire care marchează,

¹¹ Ioan Matei, *Autonomiile în Imperiul otoman în secolele XVI—XVIII*, lucrare în manu scris. Mulțumim autorului pentru bunăvoința cu care ne-a pus la dispoziție textul încă nepublicat.

¹² În articolele și studiile citate, N. Beldiceanu folosește acte otomane inedite referitoare la vlahi, publică asemenea acte în original și traducere franceză și traduce sau rezumă acte publicate de alți cercetători. În cartea sa *Turski zakoni*, Dušanka Bojanić adună laolaltă, între altele, toate actele otomane referitoare la vlahii din regiunea Smederevo, Kruševac și Vidin din secolele XV—XVI cunoscute, redîndu-le în traducere sîrbo-croată. Cei doi autori citați ne oferă astfel întreg dosarul documentar al problemei de care dispunem azi. Firmanul dat comunei Mețovo a fost publicat, în greacă, de P. Aravantinos, *Chronographia tes Epeirou*, II, Atena, 1856, p. 107—109.

¹³ Pentru sensul etnic al termenului *vlah* în documentele otomane, vezi N. Beldiceanu *Les Valaques de Bosnie*, p. 123, n. 4; O. L. Barkan, *Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles* în „Journal of Economic and Social History of the Orient”, 1, 1957, p. 23—25. Pentru părerea contrară vezi, de pildă, Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 174: „vlahii care etnic sînt sîrbi, dar pe care documentele îi numesc

individualitatea etnică a celor cărora li se aplică a fost preluată de otomani de la stăpînitorii anteriori bizantini și slavi ai Peninsulei Balcanice care o utilizau în aceeași accepțiune¹⁴. Continuitatea etnonimică reflectă continuitatea etnică a romanicilor balcanici, consemnați ca atare, ca *vlahi*, de documentele otomane acolo unde fuseseră identificați în chip similar de cele slave sau bizantine.

Comunitățile vlahe consemnate de documentele otomane sînt comunități libere, nesupuse vreunui feudal, organizate în unități sociale și așezări numite cătune, de tipul obștei în descompunere. Aceste comunități își duceau existența în raport cu autoritatea potrivit unor reglementări specifice denumite generic *adet-i eflakije*, *adet-i eflakije üzere*, „legea vlahă”, „cutuma vlahă”. Ca și numele etnic al vlahilor și această denumire nu reprezintă altceva decît adaptarea otomană a denumirii slave anterioare date regimului juridic al comunităților vlahe în cadrul politic slav pre-otoman pe care-l cunoaștem din atestările documentare sirbești și croate¹⁵. Este vorba de așa numitul *vlaški običaj* sau *vlaški zakon*, variantă slavă balcanică a lui *ius Valachicum*. Continuitatea terminologiei juridice referitoare la statutul comunităților vlahe din Balcanii slavi și apoi otomani reflectă continuitatea formelor de viață socială și conservarea unei anumite individualități a romanității balcanice ce s-a bucurat constant de o relativă autonomie în cadre politice și statale diferite¹⁶.

Această continuitate de statut este însă indicată chiar expres de unele documente otomane. Astfel, abia în anul 1516, Selim I simte nevoia să anuleze formal „falsele” cutume ale vlahilor din sângeacul Smederevo, cunoscute sub numele de „legea despotului”, adică cutumele „dreptului vlah”, *vlaški zakon*, recunoscut de statul feudal sirbesc ca lege a comunității vlahe din această regiune și tolerat de cuceritorul otoman pînă la această dată. Interdicțiile formulate de legislatorul otoman atestă indirect persistența în viața provincială otomană a unor instituții vlahe recunoscute de regii și despoții sirbi: se interzice vlahilor dreptul de a avea *izbor* (srb. *zbor*), „adunare a purtătorilor de arme” și *ikmet* (srb. *kmet*), „jude” propriu¹⁷.

Conținutul legii „vlahe” otomane ne este însă cunoscut mai cu seamă prin prevederile și reglementările de caracter pozitiv ale documentelor. Selectînd și adaptînd elemente din legislația preotomană, *adet-i eflakije* confirmată de otomani recunoaște vlahilor pe de o parte un statut fiscal special, pe de alta dreptul de a se autoadministra în limitele unei relative autonomii. Atît statutul fiscal privilegiat, cît și această relativă autonomie în marginile îngăduite de dreptul musulman unor creștini supuși direct Imperiului sînt justificate și legate de îndatoririle militare și de unele

vlahi din cauza statutului lor social” sau G. Elezović, *Turski spomenici*, I, 1, Belgrad, 1940, p. 1005, după care vlahii documentelor otomane ar fi sirbi ortodocși. În general, cercetătorii iugoslavi consideră că termenul *vlah* întîlnit în documentele otomane și chiar preotomane are o valoare socio-profesională, chiar dacă originar el a fost un termen etnic. În acest sens se pronunță și participanții la citatul „Simpozijum”.

¹⁴ Vezi Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1959, p. 139—148 cu o critică a teoriei despre valoarea exclusiv socio-profesională a termenului *vlah*.

¹⁵ Cf. N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 122.

¹⁶ Cf. V. Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 179—182; S. Dragomir, *op. cit.*, *passim*.

¹⁷ Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 31—32.

obligații economice ale vlahilor, decurgind din condiția lor principală de păstori. Aceeași funcție militară și același rol în viața economică a Peninsulei Balcanice asigurase vlahilor și în epoca preotomană un statut fiscal privilegiat și forme de relativă autonomie. Individualizind din punctul de vedere al obligațiilor fiscale pe vlahi ca atare între ceilalți supuși creștini, în virtutea funcției lor militare, otomanii nu fac așadar altceva decât să preia și să adapteze propriului lor sistem fiscal tradiții balcanice mai vechi. Se confirmă astfel încă o dată continuitatea de viață și de funcție istorică a romanității balcanice care a impus succesivelor stăpîniri politice care au înglobat-o reglementări asemănătoare ale statutului ei.

Regiunile în care otomanii recunosc comunităților vlahе un statut aparte de al celorlalți supuși ai lor sînt aceleași în care îi întîlnim pe vlahi și în epoca preotomană ca beneficiari de privilegii și anume : Ipek, Priștina, Prizren, Nikšić, Smederevo, Braničevo, Vidin, Kruševac, Zvornik, Rudnik, Morava, Sjenica, Bosnia, Muntenegru, Herțegovina, Epir, Tesalia, munții Pindului. Dacă astăzi, în cele mai multe din aceste regiuni, numai toponimia romanică mai amintește de existența unei populații vlahе, asimilate etnilor majoritare încă din secolul al XVII-lea, grupuri românești relativ compacte s-au menținut în altele. Este vorba în primul rînd de regiunile locuite de aromâni : Tesalia, Epir, munții Pindului. Continuitatea de viață romanică în anumite teritorii balcanice, atestată de documentele preotomane, de cele otomane și confirmată de realități etnice și toponimice contemporane constituie încă un argument în sprijinul caracterului etnic al numelui sub care apar vlahii în izvoare și infirmă părerile acelor care vād în ei o categorie socio-profesională de privilegiați.

Urmărind cronologia qanunnamelelor date vlahilor aflați sub stăpînire otomană, constatăm că se poate stabili o corespondență între data cuceririi definitive de către otomani a regiunilor în care ei se găsesc și data primei codificări a drepturilor lor. Ultima capitală a despotatului sîrbesc, Smederevo, este cucerită în 1459, iar cîțiva ani mai tîrziu, în 1467 este dat primul regulament privitor la vlahii din Braničevo. Urmează o serie de întăriri ale acestui regulament cu lărgirea treptată a ariei geografice în care este aplicat pînă la cuprinderea tuturor așezărilor vlahе din viitorul sângeac de Smederevo. Bosnia cade în 1463, iar primul act referitor la vlahii de aici datează din 1489. Herțegovina capătă o organizare otomană între 1470 și 1482, iar vlahii din această regiune sînt supuși unor reglementări otomane în 1477 și 1489, la data din urmă fiind emis beratul pentru numirea celui ce avea să facă un riguros recensămînt al vlahilor din întreaga Herțegovină. Se poate afirma, credem, că otomanii urmăreau să-și asigure prin asemenea reglementări condițiile strategice necesare expansiunii lor, încercînd să capteze de partea lor, într-un anumit sens, populația vlahă din teritoriile progresiv dobîndite, populație aptă de a juca un rol militar. Cînd aceste teritorii își pierd însemnătatea strategică, încetînd de a mai fi zone de graniță, ca urmare a înaintării otomane spre nord și nord-vest, grija autorității pentru protejarea categoriilor de supuși cu un statut privilegiat din ele se micșorează. În privința vlahilor nu se mai dau alte reglementări, iar cele vechi sînt încălcate.

Actele ce recunosc comunităților vlahе un statut de relativă autonomie și obligații fiscale specifice au în vedere acele comunități ce erau

așezate de-a lungul drumurilor strategice sau în zone periferice de importanță strategică. Statutul privilegiat ce le-a fost recunoscut era cerut fie de condițiile geografice speciale, fie de politica otomană de cointeresare a locuitorilor creștini din aceste zone în apărarea graniței. Este cazul unor regiuni din Bosnia (Stari Vlah, unde se păstrează pînă în pragul secolului al XVIII-lea o autonomie locală, condusă de cnezi aparținînd familiei Rašković), Herțegovina și Muntenegru (teritoriile triburilor Nikšić, Banjani, Piperi, Drobnjaći, toate avînd la origine nuclee vlahe), Tesalia, munții Pindului și Epir¹⁸. În toate aceste zone periferice, de margine sau greu accesibile, stăpînirea otomană a lăsat în seama populației locale și conducătorilor ei o parte din îndatoririle apărării graniței sau trecătorilor, ale stringerii impozitelor datorate de comunități. De asemenea, conducătorii comunităților sînt cei care au dreptul, recunoscut de otomani, de a judeca anumite pricini. Situația aceasta de relativă autonomie (se implineau atît funcția de autoadministrare cît și cea de autoapărare) este recunoscută de Poartă prin acte reinnoite sau nu, în funcție de interesul puterii centrale față de regiunea respectivă.

În unele cazuri, forme de autonomie preexistente cuceririi s-au menținut și în noile structuri otomane fie datorită modalității în care s-a făcut cucerirea (prin supunere fără rezistență armată)¹⁹, fie prin trecerea globală a teritoriilor cucerite în regimul posesiunii *vakîf*. Sistemul *vakîf*-urilor acorda și locuitorilor aflați pe pămînturile supuse acestui regim un statut aparte. Ei puteau interzice pătrunderea turcilor pe teritoriul lor și puteau plăti tributul la oraș unui trimis al sultanului. Pouqueville arăta că în acest mod și-au păstrat condiția privilegiată cele 40 de sate de vlahi din jurul orașelor Calarites, Siraco, Clisura, aflate toate sub protecția sultanei valide căreia i-au dat la început suma de 14.000 piaștri, sporită continuu pînă în secolul al XIX-lea²⁰.

Încercarea autorităților otomane de a încălca privilegiile acordate unor categorii de supuși, printre care vlalii, provoacă reacția acestora. Așa s-a întîmplat cu unele triburi din Herțegovina și Muntenegru, cu vlalii regiunii Grbalj din golful Boka Kotorska (43% din populația acestei regiuni) care plăteau darea *djema'at-i filuriciyan* și care au luptat pentru a interzice pătrunderea pe teritoriul lor a funcționarilor otomani²¹, cu populația regiunii Vidinului care, în 1542, cerea sultanului să revină la vechiul sistem fiscal de impunere ce îi fusese acordat — „legea veche” a regiunii după care se plătea darea *filuri* în locul *giziei*²².

Poarta este obligată în unele cazuri să admită anumită extindere și consolidare a formelor de viață locală autonomă. Așa s-a întîmplat în cazul orașelor Moscopole și Mețovo (Aminciu) în perioada lor de avînt din secolul al XVIII-lea. Această înflorire se datorează în primul rînd rolului jucat de aromânii din regiune în comerțul dintre Orient și Occident,

¹⁸ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 31—46, 47—52, 53—68.

¹⁹ cf. I. Arginteanu, *Istoria românilor macedoneni*, București, 1904, p. 212—215.

²⁰ F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, II, Paris, 1826, p. 159.

²¹ Br. Djurdjev, Lamija Hadžiosmanović, *Dva deštera Crne Gore iz vremena Skender-bega Crnojevića*, Sarajevo, 1973, p. 174.

²² B. Cvetkova, *op. cit.*, p. 11—24.

comerț în dezvoltarea căruia erau interesați desigur și otomanii. Asistăm aici la apariția unor autonomii vlahe de tip diferit, autonomii urbane²³.

Documentele îngăduie afirmația că în Imperiul otoman, în secolele XV—XVI, s-au păstrat toate nucleele importante de autonomie vlahă pe care le-au atestat anterior documentele bizantine, sirbești, croate, cele provenind din cancelariile orașelor de coastă dalmatine (Kotor, Dubrovnik, Zadar, Trogir) ca și cele maghiare sau italiene referitoare la zona balcanică. Precizând că prin termenul poate mult prea modern de *autonomie* înțelegem statutul particular de care s-au bucurat vlahii și în Imperiul otoman în perioada studiată, așa cum se bucuraseră și în epoca preotomană, ne propunem în continuare să înfățișăm acest statut de relativă autonomie, oprindu-ne asupra următoarelor sale aspecte: statutul militar al vlahilor, statutul lor fiscal, regimul pământului, autoconducerea vlahilor.

Statutul militar. Principala instituție specifică vieții militare a creștinilor supuși Imperiului otoman este aceea a voinucilor²⁴. Voinucii sirbi, bulgari și vlahi formau un corp armat căruia i se încredința paza unui ținut, acordându-li-se în schimb anumite scutiri fiscale. Cum satele de voinuci erau așezate în zonele de margine sau de-a lungul drumurilor strategice, rolul lor a fost important atâta vreme cît regiunea unde se aflau a avut o valoare strategică.

Participarea vlahilor balcanici la viața militară otomană prin corpuri de voinuci este larg atestată în documente. Toate comunitățile vlahe erau obligate să dea în vreme de pace pentru paza locurilor primejdioase din vecinătatea teritoriilor lor un *vojnuc* de fiecare cinci case²⁵. În vreme de război, fiecare casă trebuia să dea un *vojnuc*, numai în Bosnia și Hertegovina obligația era de un *vojnuc* la zece case²⁶. În 1467 erau în regiunea Braničevo 217 voinuci, iar în regiunea Vidin 231²⁷. Din Tesalia se pare că a fost recrutat un corp de voinuci vlahi care a luat parte la asediul Constantinopolului²⁸. Documentele din a doua jumătate a secolului al XV-lea înregistrează alături de timarioți musulmani și timarioți creștini și voinuci ca Dimitrie, fiul lui Mihai, Petros, fiul lui Migira²⁹.

Instituția voinucilor nu este o creațiune otomană, după cum nici rolul militar al vlahilor balcanici în viața Peninsulei nu se manifestă numai în epoca otomană. Documentele sirbești îi deosebesc pe vlahii *vojnici* de vlahii *kjelatori*, lăsând să se înțeleagă că primii aparțineau unei categorii sociale superioare, dar rosturile militare ale acestor *vojnici* nu par să fi depășit un cadru strict local³⁰. Este bine cunoscut rolul militar jucat de vlahi în Imperiul bizantin și în statele slave din Balcani; în Croația, funcția lor militară a generat un statut privilegiat cu totul remarcabil

²³ V. Papahagi, *Aromânii mscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1935; V. Papacostea, Teodor Anastasie Cavalioti în „Revista istorică română”, IX, 1931 și I, 1932, p. 9—11 (publicat separat).

²⁴ Br. Djurdjev, *O vojnica*; N. Beldiceanu, *Quatre actes*, p. 106—107 și *La région de Timok—Morava*, p. 114—115.

²⁵ N. Beldiceanu, *Quatre actes*, p. 116; Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 12.

²⁶ N. Beldiceanu, *Quatre actes*, p. 118; *Les Valaques de Bosnie*, p. 133.

²⁷ N. Beldiceanu, *Les Roumains à la bataille d'Ankara*, p. 448.

²⁸ *Ibidem*, p. 446.

²⁹ *Ibidem*, p. 447.

³⁰ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 111, 135—136.

pentru vlahii din valea Cetinei — „legea vlahă” din 1436 ³¹. Se poate spune deci că otomanii, folosindu-i pe vlahi ca militari, în cadrul corpurilor de voinuci, nu fac decît să continue o tradiție balcanică, dovedită de însăși etimologia termenului *vojnuq*.

O altă instituție specifică vieții militare a vlahilor din Imperiul otoman este *gönder-ul*. Termenul, căruia N. Beldiceanu îi atribuie o origine bizantină (gr. *kontarion*), denumește un grup de 3, 4 sau 5 persoane obligate să îndeplinească serviciul militar pe rînd ³². Despre *gönder* vorbește qanunnamelele privitoare la vlahii din regiunile Braničevo și Vidin din anii 1477 și 1516 ³³. N. Beldiceanu afirmă că și organizarea militară a vlahilor trebuie să aibă probabil aceeași origine bizantină ca și termenul în discuție. Lucrul este adevărat însă numai în parte, pentru regiunile cucerite de otomani direct de la bizantini. În celelalte regiuni, otomanii au găsit eventuala organizare de origine bizantină a vlahilor într-un stadiu nou, de adaptare și transformare în spiritul și la necesitățile statelor slave.

O categorie specială de militari o constituiau în Imperiul otoman martolozii. Amintiți din 1438, martolozii sînt foarte răspîndiți în Peninsula Balcanică în secolul al XVI-lea. Recrutați din rîndurile diferitelor neamuri creștine (sîrbi, bulgari, greci) și chiar dintre musulmani, martolozii beneficiau, împreună cu frații și fiii lor, de un regim fiscal special, variat de la o regiune la alta, în schimbul unor servicii militare, economice și administrative și ele foarte diferite: pază, exploatare minieră, echipare și pilotaj de nave pe Dunăre și alte riuri, ajutor dat funcționarilor otomani ³⁴. Credem că putem să-i adăugăm și pe vlahi între furnizorii de martolozii, invocînd în sprijinul afirmației noastre acel grup de martolozii din zona Rudnik, însărcinați cu paza și exploatarea minei Bah și supuși din punct de vedere fiscal regimului din Stari Vlah, asemănător altor ținuturi în care predomina populația vlahă: ei erau îndatorați la plata unei sume globale de 150 aspri de casă, ca un echivalent al *ğiziei*, dijmelor și dării oilor (*adet-i agnam*) ³⁵.

Înființate la mijlocul secolului al XV-lea, alte forme de organizare militară, *armatolatele*, capătă o mare importanță în al XVI-lea. Ele erau regiuni militare create în Macedonia de sud, Tesalia și Epir pentru a asigura securitatea acestor zone muntoase, protejarea locuitorilor împotriva bandelor de *klephtes*, *tilhari*, dar adesea adevărați haiduci angajați în lupta anti-otomană. Armatolatele au existat în regiunile amintite pînă la revoluția greacă din 1821 căreia i-au furnizat importante forțe de sprijin și chiar nuclee de inițiativă.

Potrivit unei tradiții consemnate de P. Aravantinos ³⁶, în anul 1537; Suleiman I a împărțit Epirul și Etolia cu Acarnania în 5 arma-

³¹ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 69—76.

³² N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 93—94; *Quatre actes*, p. 107—108. Unii turcologi bulgari atribuie termenul o origine persană, etimologie criticată de N. Beldiceanu, *Les Valaques de Bosnie*, p. 127, n. 29.

³³ N. Beldiceanu, *Quatre actes*, p. 115; Dušana Bojanić, *Turski zakoni*, p. 15; N. Beldiceanu, *Les Valaques de Bosnie*, p. 127—128.

³⁴ Milan Vasić, *Martolosi u Jugoslovenskim pod turskom vladavinom*, Sarajevo, 1967.

³⁵ M. Berindei, Annie Berthier, Marielle Martin, G. Veinstein, *Code de lois de Mehmed III*, p. 153—154.

³⁶ P. Aravantinos, *op. cit.*, I, p. 194.

tolate (Malakasi, Giumerka, Xeromero, Lidoriki, Venetikó), Tesalia în alte cinci (Olimpul, Agrapha, Hasia, Mavrovouni, Patrağiki), iar Macedonia tot în cinci (Veria, Servia, Elassona, Grevena, Milia). Armatolatele constituiau tot atâtea ținuturi privilegiate, înzestrate cu autonomie și imunități, în schimbul serviciului militar pe care-l împlineau în paza trecătorilor și ca garanți ai ordinii în zonă. Armatolii, de recrutare locală, creștini, se bucurau de scutiri fiscale care mergeau în 1710 pînă la exonerarea de impozitele datorate patriarhiei din Constantinopol. Ei dispuneau de concesiile de proprietăți agrare, iar frații și fiii lor nu sînt trecuți în rîndul raialelor, ci al *muaf*-ilor, scutiți de biruri. Ei puteau fi scoși de sub jurisdicția regională musulmană și chiar de sub jurisdicția bisericească locală. Conducătorul unui armatolat poartă numele grec de *kapitanós* sau *kapetánios*, oamenii lui se numesc *palikari*, după portul specific, iar aghiotantul șefului se numește *protopalikar*. Numărul armatolatelor a variat de-a lungul vremii, ajungînd în ajunul revoluției din 1821 la 17, dar ele rămîn fixate în aceleași regiuni.

Mărturii exprese ale unor izvoare, tradiția orală ca și situația etnică contemporană din regiunile amintite dovedesc că marea majoritate a armatolilor din Epir, Tesalia și Macedonia au fost aromâni, români balcanici din grupul sudic. Comunele de armatoli amintite mai sus au fost și au rămas și azi, în cea mai mare parte, comune aromânești ³⁷.

Defecțiuni probabile ale armatolilor l-au făcut pe sultanul Murad al IV-lea să încerce, în 1637, înlocuirea armatolatelor cu trupe musulmane puse sub conducerea șefilor musulmani locali. Încercarea a eșuat, starea de nesiguranță din regiunile muntoase sporind, ceea ce a impus refacerea sistemului. Armatolatele au reprezentat forme tipice de autonomie foarte largă acordată vlahilor balcanici din motive și necesități militare. Ponderele armatolilor în sistemul defensiv otoman din Balcani reiese clar dintr-o statistică interpretată de istoricul turc O. L. Barkan. Din cele 832.707 familii creștine care ar fi fost în Peninsula Balcanică la începutul secolului al XVI-lea, 7.581 erau familii de voinuci, iar 82.692 de armatoli și vlahi ³⁸.

Statutul fiscal. Vlahii documentelor otomane apar ca agricultori, crescători de animale (oi, cai), soldați (voinuci). Ei locuiesc în „sate vlahе” (*eflak köyleri*) sau pe „pămînt vlah” (*eflak ili*). Ei sînt obligați să plătească o dare specifică, „darea vlahă” (*rüsum-i eflakije*) ³⁹ sau filuria „după legea vlahă” (*adet-i eflakije*). Această dare, numită mai general *fuluri*, impozitul plătit de categoria privilegiată a filurigiilor (*fulurici-yen*) din care fac parte, după legea din 1516, vlahii, minierii, voinucii, derbendgii și alte categorii de supuși ca locuitorii din Grbaly sau Muntenegru, se ridică la 1 florin de aur, de unde și numele ei ⁴⁰. Ducatul de aur se întil-

³⁷ Pentru problema armatolatelor în general, vezi Ap. E. Vakalopoulou, *Istoria tou neou Hellenismou*, II, Salonic, 1964, p. 314—336. În privința rolului aromânilor ca armatoli, vezi I. Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, București, 1929.

³⁸ Citat după Ap. E. Vakalopoulou, *op. cit.*, p. 315, n. 3.

³⁹ N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 111—112, 118; *Les Valaques de Bosnie*, p. 133.

⁴⁰ Dușanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 30; N. Beldiceanu, *Quatre actes*, p. 116 și p. 108—109, unde se arată că, în unele texte otomane, cuvîntul *fuluri* apare și cu sensul românescului *Florii*, indicînd data perceperii dării, anume Duminica Floriilor.

nește și sub numele de „ducat vlah” sau „ducat al vilaietului Herțegovinei”. Într-un firman din 1497, păstrat în traducere contemporană raguzană, eminal Kasim Celebi, trimis în Herțegovina pentru a întocmi registrul de recensămint, este mandatat să strângă „vlaške dukate”⁴¹. Acești „ducați vlahi” erau o rămășiță a obligațiilor anterioare pe care locuitorii din Herțegovina și Donjvlasi le aveau în vremea herțegului Stjepan Kosača. Potrivit raguzanului Pietro Luccari, herțegul Stjepan, obligat fiind să plătească un tribut sultanului Mehmed al II-lea „per cavare i danari pose tagliagioni sopra i Vlasi i sopra i Polimzi imando ad imborsarsi della gabella Uprauda Katunar di Dabar”⁴².

Din ce era compusă această taxă, al cărei cuantum varia foarte puțin de la o regiune la alta (între 80—83 aspri și 93 aspri)?

a) Fiecare casă (foc, familie) de filurii era obligată să plătească, cum reiese din regulamentele din 1467—1560, în prima zi de Crăciun sau de Sf. Gheorghe darea numită *filuri*, *fuluri*, „florinul de aur” în asprii 45 și să dea fie două oi, fie o oaie cu un miel și un berbec sau contravaloarea lor (12 + 15 aspri). În regatul sîrb, o dare asemănătoare, *soče*, privea ceea ce în istoriografia sîrbă se denumește prin termenul *baština horticola*, „bucata de pămînt din jurul casei pe care se aflau și construcțiile adiacente”. Pămîntul cultivabil, *baština agricola*, era de aproximativ nouă ori mai mare⁴³. *Soče* era un venit regal sau imperial. Pentru pămîntul cultivabil, vlalii nu dădeau nici un fel de impozit, nici în natură, nici în bani. Erau în schimb obligați la serviciu militar.

b) Pentru dreptul de a folosi pășunile și munții, supușii vlahi ai sultanului dădeau anual impozite pe casă și pe grupuri de case (familii). Aceste dări aveau valoarea unei arende pe care ei o plăteau în calitate de oameni liberi în schimbul dreptului de folosință asupra pășunilor și munților. Această parte a dării vlahice este o dare colectivă ce se percepe de la grupul de familii sau case numit în unele documente, cu termenul împrumutat de la vechea administrație sîrbească, *katun*⁴⁴. Numărul familiilor (focurilor) dintr-un cătun variază de la o regiune la alta. În 1467, în Braničevo, numărul caselor unui cătun era de 20, în 1476, în Smederevo, un cătun era format din 15 case, iar în actele din secolul al XVI-lea (1501—1536) numărul caselor din cătun este de 50 atît pentru regiunea Timok-Morava, cît și pentru Bosnia și Herțegovina. În general, obligațiile fiscale sînt aceleași pentru fiecare cătun, fie că e vorba de unul de 15, de unul de 20 sau de unul de 50 de case. Ele constau din: un cort sau contravaloarea lui de 100 aspri, una sau două roate de brînză, două-trei frînghii, trei-șase căpestre și uneori doi berbeci sau contravaloarea lor în aspri 30. Această dare colectivă era cerută comunității vlahice în schimbul dreptului de folosință amintit asupra pășunilor și munților, împărțăsit în comun de toți membrii comunității și contribuabili care participau în consecință cu părți egale pentru a o achita.

⁴¹ G. Elezović, *Turski spomenici*, p. 1005. Autorul a consacrat un vast comentariu, adevărat studiu, monedelor de aur turcești în *op. cit.*, p. 983—1071.

⁴² Citat după G. Elezović, *op. cit.*, p. 1005.

⁴³ Dušana Bojanić, *Vlasi u Smederevskom, Kruševačkom i Vidinskom Sandžaku*, Sarajevo, 1973.

⁴⁴ Dušana Bojanić, *Turski zakoni*, p. 150. Pentru cele mai noi discuții asupra termenului *katun* și a istoriei sale, vezi actele simpozionului de la Sarajevo consacrat acestui subiect, „Simpozijum” (*supra* n. 3).

În Herțegovina, fiecare foc, adică familie, plătea fiseului 75 aspri în 1477 (45 + 30)⁴⁵, 80 în 1488/1489 și 83 (63 + 20) în 1489⁴⁶. În Bosnia, situația este identică. În regiunea Timok-Morava, Rudnik Zvornik, fiecare casă dădea 1 florin (45 aspri) la care se adăugau un berbec (15 aspri), o oaie cu un miel (20 aspri) și 3 aspri reprezentând partea ce rezulta din totalul obligațiilor colective împărțite la 50 de case, adică în total 45 + 15 + 20 + 3 = 83 aspri⁴⁷. Plata se făcea la Crăciun și la Sf. Gheorghe.

Așadar darea vlahă, după *adet-i eflakije*, era reprezentată în general de suma de 83 aspri. Qanunnamelele amintite prevăd scutirea vlahilor de orice alt impozit (*iurum*) în afara celui stabilit la această sumă. Acest statut fiscal al vlahilor din Imperiul otoman este și el rezultatul unei preluări și adaptări de către otomani a tradițiilor fiscale locale sub regimul cărora trăiseră românii balcanici în cadrul stăpînirilor preotomane, lucru ce reiese limpede din compararea sa cu statutul fiscal al vlahilor de pe Cetina de pildă⁴⁸.

În Muntenegru, după 1513, cînd a fost numit ca sanğaqbey Sken-der-beg Crnojević, impozitele stabilite după cucerirea țării au fost înlocuite cu plata unei *filurii* în valoare de 55 aspri pentru fiecare casă-baștină „după obiceiul vlah”. Din seria de acte din 1521, 1523, 1570, reiese că în Muntenegru *adet-i eflakije* era o dare colectivă în care intrau *kharaj*, *ispenge* și *oșr* și 2 aspri pentru collectorul dărilor⁴⁹.

Stringerea dării vlahre era încredințată unui *emin* și unui secretar numiți prin *berat* de sultan⁵⁰. Cele două berate din anii 1489–1491 prin care sînt numiți emini în Herțegovina Qasim Ćelebi, fost *qadi* de Valona, iar în Smederevo-Zvornik Ćemal ed Din Zade Piri Ćelebi, fost *qadi* de Galata, conțin o serie de instrucțiuni ce fixează modalitatea încasării dărilor din aceste regiuni⁵¹.

În Herțegovina și în toate regiunile administrate după legea vlahă (*adet-i eflakije*) se proceda cu grijă la efectuarea recensămîntului contribuabililor. Înscirierea vlahilor în registrele de impunere urma vechile registre, ținînd seama de lege (*qanun*) și de obiceiul (*qaide*) regiunii. Trimișii sultanului urma să fie ajutați de autoritățile otomane locale, de cnezii și de primikiurii din regiune. Trebuia să se evite orice greșeală și orice abuz, procedîndu-se la scoaterea din registru a persoanelor decedate și rămase fără moștenitor, dar fără a fi scoase cu acest prilej și persoane rămase în viață. Bunurile celor morți fără succesori erau încredințate unor *ratay* (agricultori de condiție servilă). Reglementarea situației nou veniților, a nomazilor (*khaymana*), chiar dacă printre aceștia se găseau și vlahi se făcea în sensul înscirierii lor printre cei îndatorați la darea vlahă numai cu permisiunea sultanului. Persoanele supuse legii vlahre nu aveau dreptul să se așeze pe pămînturile sanğaqbeylor și timarioților sau subași-

⁴⁵ N. Beldiceanu, *Quatre actes*, p. 111, 118.

⁴⁶ N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 97–98, 115.

⁴⁷ N. Beldiceanu, *Quatre actes*, p. 110–111, 116; Dușanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 13, 16.

⁴⁸ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 73–75.

⁴⁹ Br. Djurdjev, *Filuridzije u Crnoj Gori u vremenu Skender-bega Crnojevića* în „Zapisi”, XIII, 1940, p. 323–327 și *Dva deftera Crne Gore*, p. 85.

⁵⁰ N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 111 și Br. Djurdjev, *Dva deftera Crne Gore*, p. 85.

⁵¹ N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 111–116 și 116–121.

lor. Impozitul se încasa în *nahiya* unde s-a făcut înscirierea în registru. Nu se admiteau reduceri de impozite sub suma de 83 aspri, cât reprezenta darea vlahă.

Conflictetele dintre spahii și vlahi în legătură cu plata dijmei (*oşr*) trebuiau rezolvate în așa fel încît să nu se producă o risipire a vlahilor. Ele trebuiau rezolvate stabilindu-se diferența dintre suma fixă dată de vlahi și cuantumul dijmei ce li se încasase.

Scutirea de orice impozite, chiar și de darea vlahă, era posibilă numai dacă cel scutit participa alături de timariotul musulman la campanii militare. În acest caz el se numea *goldas*⁵². Condiția acestei scutiri totale era deci asumarea unei sarcini militare suplimentare.

Încasarea dării vlahă se făcea pentru toți cei înscrși în registru, chiar dacă unii pleaseră într-o altă *nahiye* sau fugiseră. Este o formă de responsabilitate colectivă fiscală care a consolidat comunitățile creștine (vlahă, sîrbă, bulgară, greacă), dar care a avut uneori efecte negative asupra dezvoltării spiritului de rezistență anti-otomană. Knezul și primikiurul erau obligați să-i readucă pe cei fugiți sau să le plătească darea. Documentele cuprind instrucțiuni precise menite să oprească orice încercare de transferare a vreunei băștine vlahă în seama raialei. Aceleași documente prevăd obligațiile knezului și primikiurului față de fiscul imperial în privința urmăririi modului cum se încasează dările, pedepsele ce li se vor aplica în caz de neglijență sau de abuz.

Amenzile pentru delictе sau crime nu privesc fiscul. Ele sînt date de knezi și de primikiuri sanğaqbeyului, după ce au reținut cota de 1/10 din cuantumul amenzilor încasate. Pentru delictе minore se prevede o amendă de 5 aspri (în 1477, în Smederevo)⁵³. Vlahii nu aveau față de fisc nici o altă obligație în afara dării vlahă. Ei erau scutiți de o serie de corvezi între care cele mai des pomenite sînt: să nu li se pretindă a da scînduri, catran, torțe, darea căsătoriei și darea pe oi, să nu li se ceară de sanğaqbey să construiască vreo casă, să nu fie obligați să cosească fin, să nu li se ceară lemne. Sanğaqbeyul, voievodul și subași nu au îngăduința să le ia produse (miere, păsări, vite, grăsimi) fără plată corespunzătoare. Nu li se poate pretinde nici muncă suplimentară pentru sanğaqbey și nici corvezi suplimentare pentru îndeplinirea lucrărilor cerute de sultan⁵⁴. Era admisă numai corvoada pe care timp de șase luni o îplinea pentru 50 de case un om. Acesta era folosit la exploatarea cărbunelui⁵⁵.

Regimul pămîntului. Regiunile în care sînt atestate comunități vlahă în Imperiul otoman cuprind atît pămînt cultivabil, cît și pășuni, munți, teritorii în care se practică creșterea vitelor. Caracterul obligațiilor pe care vlahii le au față de fiscul imperial dovedește că pămîntul dat în folosința unei familii de filurigi era o posesiune liberă, concedată de sultan vlahului *vojnuq*, deci numai țăranului oștean, pe care legea o garanta și ocrotea. Vlahul deținător de *băștina* aparținea unei comunități care, la rîndul ei, garanta îndeplinirea obligațiilor militare și fiscale de către toți membrii ei.

⁵² N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 115, 121.

⁵³ Dušana Bojanić, *Turski zakoni*, p. 13.

⁵⁴ Dušana Bojanić, *Turski zakoni*, p. 30; N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 95 și tabelul nr. 1, p. 96.

⁵⁵ Dušana Bojanić, *Turski zakoni*, p. 31. Precizăm că în toate actele referitoare la vlahi se prevăd scutiri de diverse corvezi. În cele de mai sus am citat numai unele exemple.

Termenul de *baština* sub care apar și posesiunile vlahice în documentele otomane ⁵⁶ este preluat din perioada anterioară. *Zakonik*ul lui Stefan Dušan ca și alte acte sirbești ⁵⁷ îl folosesc pentru a desemna o proprietate deplină și necondiționată, transmisibilă ereditar. Ea putea fi înstrăinată și nu se confisca decât în caz de trădare ⁵⁸. *Zakonik*ul folosește pentru deținătorul unei *baština* denumirea de *baštini*k ⁵⁹.

În documentele otomane, *baština* capătă un dublu sens: 1) acela de posesiune neprivilegiată, dacă aparține raialei ⁶⁰ și 2) acela de posesiune privilegiată, dacă ea aparține unei categorii privilegiate, unei persoane cu obligații militare (*vojnuq, vlah, martolos, armatol*) sau conducătorilor acestor persoane care capătă statut de timarioți ⁶¹.

Baština neprivilegiată era grevată de obligațiile raiale: plata de *kharag, ispenge, oșr*, prestații de corvezi și contribuții extraordinare. Posesiunea liberă, *baština* privilegiată, era grevată numai de obligația prestării de serviciu militar, era însă transmisibilă ereditar numai fiilor și fraților celui care o deținuse și întotdeauna sub condiția preluării de către aceștia a obligațiilor militare pe care posesiunea ei le implica ⁶². Era interzisă trecerea *baštinei* privilegiate în posesiunea raialei sau a altor rude în afara celor amintite, fii și frați ⁶³. O asemenea *baština* rămășă nelucrată timp de trei ani de zile nu putea fi transferată altui membru al comunității decât prin intermediul și cu acordul timariotului. Această modalitate de transmitere ⁶⁴ vădește caracterul limitativ al posesiunii *baštinei* în Imperiul otoman. Mai mult, înstrăinarea nu putea fi făcută decât unei persoane care avea același statut ca și fostul posesor (*vojnuq, martolos, knez* sau *primikiur*). Conflictelor între raiale și deținătorii de posesiuni privilegiate erau rezolvate de eminul însărcinat cu întocmirea registrelor fiscale de impunere ajutat de celelalte autorități locale otomane în așa fel încât să se respecte legea locală (*qanunname* dată regiunii respective) și prevederile legii musulmane în genere (*șari'a*).

Categoriile sociale ale populației vlahice din regiunile nordice ale Peninsulei Balcanice (Bosniă, Herțegovina, Timok-Morava, Rudnik, Zvornik) sînt stabilite în raport cu statutul pămîntului pe care îl exploatează și cu funcția pe care unele persoane o exercită în conducerea și organizarea activității comunității respective.

Comunitatea vlahă pare astfel a fi împărțită în două. Pe de o parte sînt conducătorii aleși de către vlahi (*knezi, primikiuri, kmet, lagator*)

⁵⁶ Pentru termenul de *baština* în legislația otomană în genere, vezi N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, I, Paris, 1960, p. 149, n. 2 și Dușanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 133—134. Pentru *baština* vlahă în documentele otomane, vezi N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 102—104.

⁵⁷ St. Novaković, *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349 i 1354*, Belgrad, 1898, și *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, Belgrad, 1912, p. 32, 88, 107, 108 etc.

⁵⁸ St. Novaković, *Selo* în „Glas srpske kr. Akademije” XXIV, Belgrad, 1891,

⁵⁹ St. Novaković, *op. cit.*, p. 313.

⁶⁰ N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 105.

⁶¹ N. Beldiceanu, *Ibidem*, p. 103—104; Br. Djurdjev și Lamiđa Hadžiosmanović, *Dva deftera Crne Gore*, p. 172.

⁶² N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 112, 117.

⁶³ N. Beldiceanu, *Ibidem*, p. 116, 121.

⁶⁴ Dușanka Bojanić, *Vlasi u Smederevskom, Kruševačkom i Vidinskom Sandžaku*, Sarajevo, 1973; N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 103.

și confirmați de statul otoman prin sanğaqbey, oameni scutiți de plata oricăror impozite ⁶⁵, iar de cealaltă parte sînt vlahii care plătesc statului dări după legea vlahă ⁶⁶. Dar toți vlahii unei comunități sînt egali între ei prin drepturi similare și prin obligația tuturor de a participa la paza ținutului și la campanii militare. Legăturilor de rudenie din sinul comunității li se adaugă aceea a responsabilității colective față de autoritatea otomană, așa cum am arătat ceva mai sus.

O altă categorie de populație ce apare în actele otomane referitoare la vlahi este aceea de *ratay*. Termenul este cunoscut și documentelor sîrbești din secolul al XV-lea, în care pare să însemne „agricultor, țăran aservit (servus)” ⁶⁷. Documentele otomane nu ne indică apartenența lor etnică și nu ne spun decît lucruri puține și destul de imprecise despre ei ⁶⁸. Autoritatea otomană locală repartizează knezilor și primikiurilor un număr de *ratay*, normele acestei repartiții fiind definite în beratele din 1489—1491 ⁶⁹. Unui knez sau primikiur nu i se puteau atribui mai mult de zece *ratay*. Repartizarea se făcea cu asentimentul sanğaqbeyului și depindea de rolul jucat de knez sau primikiur. Orice abuz comis în repartizarea de *ratay* era pedepsit prin transferarea celor încredințați unor asemenea șefi abuzivi altora. Încercările de evaziune fiscală erau pedepsite, de pildă, prin confiscarea a jumătate din numărul *ratay*-lor încredințați unui knez sau primikiur. *Ratay* proveniți din nomazi (credem că trebuie înțeleși prin aceștia oameni ce se deplasau dintr-o nahiye în alta și nu erau înscrși în registrele fiscale) ca și cei rămași pe pămîntul unui mort lipsit de urmași erau împărțiți între membrii comunității, probabil atribuiți altor primikiuri din regiune ⁷⁰. Nu se cunosc obligațiile acestor *ratay* nici față de fisc, nici față de knez sau primikiur. Compararea situației lor cu aceea a țăranilor din Codul lui Dušan, diferită oarecum de a raialei creștine din actele otomane, poate fi luată în considerare, cu titlu ipotetic. Oricum, obligațiile lor erau mai grele decît ale raialei musulmane ⁷¹.

Autoconducerea vlahilor. Ca și în cadrul stăpînirilor balcanice preotomane, vlahii din Imperiul otoman erau conduși de șefi proprii, aleși de ei

⁶⁵ Exemple de acte care prevăd asemenea scutiri: M. Berindei etc., *Code de lois de Murad III*, p. 154; Br. Djurdjev, *O knezovima pod turskom upravom*, p. 159; Dušanka Bojanić, *Vlasi u Smedereuskom, Kruševačkom i Vidinskom Sandžaku*, Sarajevo, 1973.

⁶⁶ Putem cita aici, practic, toate documentele otomane privitoare la vlahi. Ca exemple tipice trimitem la N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 111 (pentru Herțegovina); N. Beldiceanu, *Les Valaques de Bosnie*, p. 133 (pentru Bosnia); Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 13 (pentru Smederevo).

⁶⁷ Fr. Mijlkosich, *Lexicon Palaeoslavico—Graeco—Latinum*, Viena, 1862—1865, p. 796; M. Blagojević, *Obligations féodales comme déterminant fondamental de la paysannerie en Serbie du XIIIe—XVe siècle*, coraport prezentat în cadrul ședințelor Comisiei istorice româno-iugoslave, Belgrad, 1976.

⁶⁸ N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 105. Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 163 explică sumar termenul ca indicînd „un țăran lipsit de pămînt, muncitor agricol pe posesunile knezilor și primikiurilor”.

⁶⁹ N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 113, p. 118—120.

⁷⁰ N. Beldiceanu, *loc. cit.*

⁷¹ M. Blagojević, *op. cit.*; N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 106.

înșiși și confirmați de autoritatea otomană ⁷². Aceștia sînt *knezii*, *primikiurii* și ajutoarele lor numite *lagator* și *teklige*.

Knez este denumirea dată conducătorului unei comunități așezate într-un teritoriu bine definit. Titlul de knez, intrat în legislația otomană, privește atît pe șefii comunităților slave privilegiate sau nu, cît și pe aceia ai comunităților vlahе care mai păstrează o vreme caracterul lor etnic diferențiat. El putea fi moștenit în cadrul aceleiași familii, tot așa cum se petrecuse la vlahii din cătunele Mirilović, Vlahović, Riđani etc. ⁷³. *Primikiurul* era conducătorul unei grupări mai mici de vlahi, probabil al acelei unități fiscale de 15, 20 sau 50 de case care apare în actele otomane sub denumirea de *katun*. Numirea knezilor și a primikiurilor se făcea prin *berat*, ei devenind odată cu numirea lor, timarioți, spahii creștini deținători ai unui timar. Același lucru se poate afirma și despre *lagator*, ajutor al knezului, socotit și el timariot, dar mai puțin bine cunoscut ⁷⁴.

Potrivit recensămîntului din 1476, în regiunea Smederevo, se aflau 30 de comune din care 22 erau conduse de 21 knezi și un knez suprem, împreună cu 294 primikiuri. Restul comunelor erau conduse numai de primikiuri ⁷⁵. Față de autoritatea otomană, knezul și primikiurul aveau următoarele îndatoriri ⁷⁶: a) să ajute pe funcționarul otoman însărcinat cu stringerea dărilor și să-l sprijine pe sangaqbey, pe subași și qadi în raport cu membrii comunității vlahе; b) să garanteze îndeplinirea obligațiilor militare de către membrii întregii comune, primikiurul răspunzînd pentru katun și obligațiile sale fiscale și militare specifice; c) să asigure ordinea; d) să judece procesele mărunte. Pentru îndeplinirea acestor îndatoriri cu credință și vrednicie, apărînd interesele sultanului și respectînd prevederile legilor otomane, knezii și primikiurii erau scutiți de orice dare, li se atribuiau posesiuni a căror valoare putea atinge cifre foarte ridicate. Ei rețineau 10% din amenzile încasate ca efect al deciziilor luate în judecățile ce le reveneau și primeau o serie de daruri, de Crăciun și de Paște, din partea membrilor comunităților vlahе conduse de ei.

Care erau obligațiile tuturor acestor conducători în raport cu cei pe care-i conduceau știm mai puțin din documentele analizate. Desigur, trebuie să fi fost vorba de obișnuitele îndatoriri și atribuții ale unor conducători locali. Erau atribuții judiciare, administrative, economice, gospodărești, exercitate în limitele îngăduite de obiceiul locului. Knezul suprem avea în subordine pe toți conducătorii laici și religioși ai regiunii vlahе. Paza ordinii în sat, apărarea și reprezentarea intereselor întregii comunități și, în genere, orice fel de inițiative economice și politice în care era angajată comunitatea, toate se făceau prin intermediul knezului. Treptat, knezii

⁷² Br. Djurdjev, *Nešto o vlaškim starješinama*, p. 49—67, *O knezovima*, p. 132—166 și *Teritorijalizacija katunske organizacije*, p. 165—166; N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 107—108; R. Veselinovic, *O knezovima pod turskom upravom u Banatu u 1660 i 1667 godine* în „Zbornik Matice Srpske” 10, 1955, p. 4.

⁷³ Despre knezii vlahi din Serbia medievală, vezi S. Dragomir, *op. cit.*, p. 116—118; Th. Trăpcea, *Contribuții la istoria românilor din Peninsula Balcanică. Românii dintre Timoc și Morava* în „Balcenia”, V, 1, București, 1942, p. 243—245.

⁷⁴ N. Beldiceanu, *Les Valaques de Bosnie*, p. 126, 130—131.

⁷⁵ Dušanka Bojanić, *Vlasi u Smederevskom, Kruševačkom i Vidinskom Sandžaku*, Sarajevo, 1973.

⁷⁶ N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 111, 113, 115; M. Berindei etc., *Acte de Murad II*, p. 56 și *Code de lois de Murad III*, p. 154.

devin un factor politic în viața comunităților vlahă și chiar a Imperiului. Să amintim doar numele knezului Grdan al tribului Nikšić din Herțegovina care, la finele secolului al XVI-lea (1597) joacă un rol de seamă în frământările ce neliniștesc Imperiul otoman ⁷⁷ sau pe acela al knezilor Rašković din Stari Vlah care intră în legătură cu comandantul armatelor lui Leopold I în 1690, răspunzând îndemnurilor la revoltă adresate de acesta creștinilor de sub stăpânirea Porții ⁷⁸.

Și în cazul comunităților vlahă din Epir, Pind și Tesalia sînt respectate formele locale de autoconducere, adunarea bătrînilor și celnicatul ereditar, cunoscute mai puțin din documente scrise și mai mult din relațiunile de călătorie ale unor străini ca și din situațiile existente pînă tîrziu, în secolul al XIX-lea, în aceste părți ale Peninsulei Balcanice. Aici, *čelnicul*, atestat încă din perioada bizantină, este numit, cu un termen turcesc și *kibaia* ⁷⁹.

Trebuie să remarcăm că și în domeniul autoconducerii vlahilor balcanici Imperiul otoman a conservat instituții și tradiții pe care le-a găsit în regiunile cucerite de la diverși stăpînitoresi (bizantini, sirbi) și pe care a știut să le încadreze în propriile sale structuri administrative, adaptîndu-le propriilor sale necesități. Dovezile cele mai elocvente ale acestui fapt sînt păstrarea, în forme desigur prelucrate otoman, a knezilor și primikiurilor bogat atestați în documentele regatului sirb ⁸⁰.

În secolele XV—XVII, autonomiile vlahă sînt, putem spune, un fenomen de largă răspîndire în Balcanii otomani. Formele de autonomie vlahă sînt atestate de documentele otomane în mai toate regiunile geografice, de populație predominant românească, în care le înregistrează, în perioada preotomană, izvoare de alte proveniențe. Mai mult încă, atît terminologia, cit și realitățile social-economice și instituționale vlahă din perioada otomană prezintă puternice trăsături de continuitate în raport cu cele din epoca anterioară. Aceste fapte vădesc pe de o parte vigoarea romanității balcanice, pe de alta suplețea cu care Imperiul otoman a izbutit să se adapteze particularităților specifice noilor ținuturi cucerite în Peninsula Balcanică. Din punctul de vedere al Imperiului otoman, autonomiile vlahă au reprezentat un factor de întărire a acestor cuceriri, a siguranței granițelor, de încurajare a inițiativei economice. Și alți creștini din Imperiu au încercat să profite de condițiile mai bune oferite de formele

⁷⁷ Gl. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko turskim ratovima XVI—XVIII vjeka*, Belgrad, 1970, p. 119.

⁷⁸ R. Veselinović. „Istorijski glasnik”, 2, 1956, Belgrad, 1956, p. 113—115. Precizăm că în epoca la care ne referim aici procesul de slavizare a vlahilor balcanici era foarte înaintat, astfel încît knezii amintiți nu pot fi considerați cu deplină siguranță ca reprezentanți ai unei comunități cu conștiință etnică vlahă. Este vorba însă, în chip cert, de o regiune originar vlahă care și-a păstrat specificitatea instituțională vreme îndelungată.

⁷⁹ Despre celnicat, Th. Capidan, *Românii nomazi*, extras din „Dacoromania” IV, Cluj, 1926, p. 38—41.

⁸⁰ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 116—118; Br. Djurdjev, *Teritorijalizacija katunske organizacije*, p. 164—167.

autonome de organizare ale vlahilor, pătrunzînd, cu îngăduința autorităților, în categoria privilegiată a celor ce plăteau „darea vlahă”. Din punctul de vedere al românilor balcanici, autonomiile vlahе au reprezentat, în genere, un factor de întîrziere a procesului slavizării și grecizării lor, oferindu-le un cadru propriu de dezvoltare istorică diferențiată.

Desființarea statutului privilegiat al vlahilor balcanici este un proces de durată în Imperiul otoman, proces despre care nu putem spune că a fost dus peste tot pînă la capăt. În general disoluția regimului de autonomie acordat vlahilor însoțește dispariția importanței strategice a regiunilor locuite de ei, ceea ce face să descrească și importanța lor ca element militar și determină din partea otomanilor tentative de a-i asimila cu toți ceilalți supuși ai statului. În acest proces se manifestă de asemenea criza generală prin care trece Imperiul otoman începînd din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în permanență căutare de noi surse de venit, chiar cu sacrificarea propriei securități. Excesele fiscale exercitate asupra vlahilor autonomi pun în primejdie stabilitatea regiunilor de ei apărute în schimbul regimului privilegiat acordat.

În asemenea situații, reacția foștilor privilegiați a fost violentă, ei devenind un mediu sensibil la orice inițiativă externă de propagandă anti-otomană, la orice apel în favoarea noii cruciade. Înăbușirea revoltelor a avut, ca efect, printre altele, considerabile mișcări de populație. S-a produs chiar o modificare a echilibrului etnic din zonele de autonomie vlahă sau de colonizare vlahă, ceea ce a favorizat în general deznaționalizarea vlahilor.

O serie de comunități vlahе și-au păstrat totuși neîntrerupt foarte multă vreme privilegiile, uneori chiar întărindu-și-le. Este cazul, deja amintit mai sus, al comunităților urbane aromânești din Epir, care cunosc o mare dezvoltare în secolele XVII—XVIII, în virtutea funcției lor economice, comerciale, în raporturile dintre Orient și Occident. Aceste centre au dezvoltat și o viață culturală remarcabilă. Totuși, încadrați spiritual, cultural și religios, în viața slavilor sau a grecilor, după regiunile în care trăiau, lipsiți de forme proprii de expresie culturală în limba națională, vlahii au fost, în pofida autonomiei de care s-au bucurat, deznaționalizați treptat și pe această cale. În chip paradoxal, privilegiul acordat de stăpînitorul otoman regiunii vlahе a devenit astfel, nu o dată, scutul sub care s-a dezvoltat o insulă de „libertate” greacă sau slavă, un centru de afirmare a burgheziei creștine din Balcani, un nucleu de inițiativă insurecțională anti-otomană în beneficiul popoarelor slave sau al celui grec. Cazul cel mai tipic rămîne acela al armatolatelor vlahе din Epir, Tesalia și Macedonia, celebrate de istoriografia greacă de azi ca adevărate centre de luptă națională pentru independența poporului grec.

Supraviețuind celor care le-au creat și le-au păstrat cu tenacitate în viață sub diferitele stăpîniri încercate, autonomiile vlahilor balcanici reprezintă astfel o formă de viață istorică dăruită întregii Peninsule de romanitatea orientală, una din cele mai însemnate expresii ale funcției acestei romanități în Sud-Estul Europei.

L'AUTONOMIE DES VLAQUES DANS L'EMPIRE OTTOMAN AUX XVe—XVIIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Dans l'Empire ottoman, aux XVe—XVIIe siècles, les Roumains balkaniques, les Vlaques, ont joui d'un régime privilégié, en échange d'obligations militaires bien définies et en raison de leur fonction économique dans la vie de l'Empire. Ils étaient exemptés de la plupart des impôts dûs par les sujets chrétiens du sultan, ayant comme seule obligation envers le fisc ottoman la „taxe vlaque”. Ils jouissaient en outre du droit d'avoir leurs propres chefs, dont les pouvoirs étaient assez larges, certains d'entre eux étant assimilés aux timariotes. Ce régime spécial qu'on peut qualifier d'autonomie n'est pas une innovation de l'Empire ottoman, mais tout simplement la variante ottomane du *ius Valachicum*, du régime particulier dont les Roumains, descendants des anciens citoyens de l'Empire romain, ont joui dans tous les Etats qui ont remplacé celui-ci dans la Péninsule Balkanique. La terminologie d'origine byzantine et slave employée par les Ottomans pour définir le statut des Vlaques, la présence des communautés vlaques privilégiées de l'Empire otoman dans les mêmes régions où elles sont attestées par les sources de l'époque préottomane, le nom même donné par les Ottomans aux Vlaques qui est une adaptation turque de celui utilisé par les Byzantins et par les Slaves témoignent d'une part de la continuité de vie romane dans la Péninsule Balkanique, de l'autre de la capacité des Ottomans à adapter leur système juridique et administratif aux réalités tellement diverses des nouvelles régions conquises.

La principale raison pour laquelle les Ottomans ont conservé, en l'adaptant à leur système juridique et administratif, l'autonomie vlaque fut d'ordre militaire. Habitants de régions d'importance stratégique, dans les zones montagneuses d'accès difficile, les Vlaques balkaniques assuraient l'ordre et la sécurité de ces régions de l'Empire ottoman, ainsi qu'ils l'avaient fait d'ailleurs, en échange de privilèges semblables, dans l'Empire byzantin. La dissolution du régime privilégié des Vlaques de l'Empire ottoman va de pair avec la dissolution des privilèges d'autres catégories de sujets chrétiens du sultan. Ce processus commence au milieu du XVIe siècle et l'une de ses conséquences est l'assimilation des Vlaques — du point de vue ethnique aussi — aux autres populations chrétiennes de l'Empire.

Des publications de documents et des études spéciales dûes à des chercheurs comme N. Beldiceanu, Br. Djurdjev, Dușanka Bojanić et à bien d'autres ont considérablement élargi de nos jours les connaissances sur les Vlaques de l'Empire ottoman. En se fondant sur les documents publiés et en utilisant les résultats de ces recherches, l'auteur de cette étude décrit le régime privilégié des Vlaques balkaniques aux XVe—XVIIe siècles, tâchant aussi de déterminer la place du statut des Vlaques de l'Empire ottoman dans l'évolution historique de ce régime particulier dont les Roumains des Balkans ont joui sous les différentes dominations politiques qu'ils ont subies.

RISORGIMENTO ȘI PROBLEMA MERIDIONALĂ A ITALIEI ÎN OPERA LUI ANTONIO GRAMSCI

DE

ANDREI SILARD

Istoriografia procesului zbuciumat al unificării politice italiene este indisolubil legată de destinul sinuos pe care istoria i-a rezervat-o lui Antonio Gramsci (22 ianuarie 1891 — 27 aprilie 1937). Gînditor remarcabil al secolului XX, om politic, teoretician și militant al revoluției socialiste, Gramsci a aparținut unei mișcări revoluționare, care nu a reușit să fie victorioasă pe plan politic. Exilul implacabil l-a urmărit în diferite ipostaze: în Sardinia natală, unde foametea și sărăcia se adăugau izolării insulare, iar apoi în austerul și cenușiul Torino de la începutul secolului; în timpul teribilului calvar al peregrinării timp de 11 ani prin închisorile lui Mussolini și pînă într-o anumită perioadă postumă cînd a fost un ostracizat al istoriei. Gramsci nu este însă un simplu nume suplimentar în pleiada marilor gînditori persecutați care, de la Bruno la Matteotti, punctează tumultoasa istorie a Italiei. Întreaga sa operă teoretico-practică acreditează șansa postumă a unei voințe, puse în slujba afirmării necondiționate și fără compromisuri a adevărului care, după cum scria Gramsci însuși, „este întotdeauna revoluționar”.

Glasul acestui ilustru spirit, care a adus contribuții originale pe planul analizei științifice a evoluției societății și a organizării Partidului revoluționar, nu a putut fi strangulat de vicisitudinile istoriei. Viabilitatea și actualitatea crescîndă a analizelor gramsciene rezidă în modul său creator de descifrare a proceselor concret-istorice, a situațiilor inedite. Însăși fundamentarea strategiei și tacticii Partidului Comunist Italian (P.C.I.), a alianțelor acestuia, strălucit prezentate în „Tezele” pregătite împreună cu P. Togliatti pentru cel de-al III-lea Congres al P.C.I. de la Lyon (1926), se bazează pe o analiză temeinică a dinamicii structurilor social-economice italiene, caracterizate prin existența unui Nord industrializat și a unui Sud agricol, subdezvoltat.

Importanța acordată de Gramsci problemelor Italiei meridionale este dovedită de eseul de 30 de pagini („Alcuni temi della questione meridionale”), a cărui redactare, întreprinsă în 1926, a rămas neterminată. Paginile acestei lucrări constituie un document istoric, care analizează detaliat realitatea națională italiană și structurile specifice pe care le-a

consfințit Risorgimento¹ (perpetuarea existenței unui Nord despotice care-și exercită dominația asupra unui Sud aservit), propunând o strategie revoluționară bazată pe alianța dintre sat și oraș, dintre muncitori-țărani-intelectuali, în vederea „reformării morale și intelectuale a societății” în toate compartimentele ei. Lucrarea „Problema meridională” fixează deja direcțiile principale ale gândirii politice gramsciene, care vor fi dezvoltate unitar în „Caiete”: Risorgimento, știința politicii și statul modern, cultura și intelectuali în lupta pentru înnoiri sociale în societăți cu suprastructuri hipertrofiate. Alături de „Tezele de la Lyon”, eseu despre problema meridională constituie singura lucrare de amploare elaborată de Gramsci în apogeul experienței sale de conducător al P.C.I. și deci, ea reflectă universul său conceptual în acțiunea politică directă din aceea perioadă. Gramsci a fost arestat pe 8 noiembrie 1926; simbolic, activitatea sa în libertate a luat sfârșit în timpul elaborării eseului despre problema meridională, aceeași problemă care i-a îndrumat pașii în viața și lupta politică².

SPECIFICUL ETAPEI FINALE A RISORGIMENTULUI

Geneza „problemei meridionale” a Italiei este o consecință a particularităților istoriei țării, a întârzierii — față de celelalte țări vest-europene (exceptând Germania) — cu care s-a încheiat statul național unitar. Consfințită prin prevederile Congresului de la Viena (1815), împărțirea teritoriului italian în state, stăruiește și sfere de influență³ a avut drept scop menținerea peninsulei într-o stare de anestezie politică. Facilitată de perpetuarea dominației puterilor străine, existența particularismelor regionale nu a împiedicat însă germinarea și maturizarea ideii de unitate la scară națională, a cărei materializare era strins legată de eliberarea de sub ocupația străină. În același an în care locuitorii Principatelor se pronunțau pentru Unire prin alegerea unui singur domnitor în persoana lui Alexandru Ioan Cuza, procesul unificării politice a Italiei intra în faza sa decisivă. Catalizat și facilitat de războiul coaliției franco-piemonteze împotriva Austriei⁴ (29 aprilie — 11 iulie 1859), Risorgimento a fost

¹ „Il Risorgimento” (risorgere = a renaște) desemnează generic procesul complex de unificare politică a Italiei, desfășurat între Congresul de la Viena (1815) și ocuparea Romei la 20 septembrie 1870. Extrem de utilă pentru cunoașterea acestui pasaj important al istoriei italiene este bogata bibliografie publicată cu ocazia centenarului etapei finale a Risorgimentului, sistematizată și analizată în excelentul studiu documentar al lui D. Berindei, *Istoriografia italiană din ultimii ani și problemele etapei finale a Risorgimentului*. În: „Revista de Istorie”, XVI, nr. 4, 1963, p. 943—949.

² cf. D. Grisoni, R. Maggiori, *Lire Gramsci*, 1973, Edit. Universitaires, Paris, p. 27—38; M. A. Macciocchi, *Pour Gramsci*, Paris, Edit. du Seuil, 1974, p. 109—111.

³ Congresul de la Viena (septembrie 1814 — iunie 1815) a consfințit împărțirea Italiei în: Regatul Sardiniei (Piemontul) condus de Casa de Savoia; Regatul celor 2 Sicilii (Sicilia și partea sudică a peninsulei) aflat sub dominația Bourbonilor; Regatul Lombardo-Venețian (pe teritoriul fostei Republici Cisalpine, proclamată sub Napoleon I), intrat în componența Austriei; Statul Papal (Latium, Umbria, Romagna, Marche); Marele Ducat al Toscanei; Ducaatele Modena, Parma, Lucca, San-Marino, Monaco.

⁴ „În Italia, — nota Gramsci, lupta se prezenta ca o luptă împotriva vechilor tratate și a unei ordini internaționale în vigoare și împotriva unei puteri străine”. (A. Gramsci, *Opere alese*, Edit. politică, București, 1969, p. 219).

aureolat de expediția detașamentului „celor o mie” de voluntari, conduși de Garibaldi⁵, în Sudul Italiei dominat de Bourboni. Bătăliile marșului triumfal rapid (mai—septembrie 1860) al voluntarilor garibaldieni prin Sicilia și apoi prin toată partea meridională a peninsulei au marcat apogeul fazei populare de unificare a țării. Succesul fulgerător al expediției nu poate fi explicat, așa cum remarcă Gramsci, decât prin explozia unui uriaș patrimoniu revoluționar al maselor meridionale, care a însoțit avansarea rapidă a „cămășilor roșii” de la Marsala, din capătul vestic al Siciliei, și pînă în apropiere de Neapole. În momentul cînd voluntarii lui Garibaldi se apropiiau de granițele statului papal, cînd valul popular împingea expediția „celor o mie” spre Roma, iar masele meridionale întrezăreau deja posibilitatea realizării aspirațiilor lor sociale prin lupta pentru eliberarea și unificarea națională, a intervenit fățiș ca protagonist al luptei armate beneficiarul real al unificării Italiei : Piemontul. Penetrarea trupelor piemonteze din Nord pînă în apropiere de Neapole (septembrie—noiembrie 1860), însoțită de alipirea la Regatul Sardiniei a unor întinse teritorii⁶, acordurile și tratatele încheiate în 1858 și 1860 de Casa de Savoia cu împăratul Franței, Napoleon al III-lea⁷, și-au pus amprenta asupra întregului proces de unificare a țării. Din acel moment devenea din ce în ce mai clar că Risorgimento se înfăptuia sub presiunea burgheziei industriale și comerciale din Nord, strălucit reprezentată de primul ministru piemontez Cavour⁸. Această burghezie, a cărei afirmare și prosperitate se datorau și legăturilor ei cu capitalul francez și austriac, se acomoda deja cu dificultate atît cu concurența străină, cît și cu diviziunea țării, cu numeroasele frontiere și puncte vamale situate în partea meridională a peninsulei. Fără a dori să-și pună interesele și aspirațiile în acord cu cele ale altor grupuri sociale, această burghezie, erijată în grup conducător, a încercat să „domine” fără a putea însă „conduce”⁹. Sau cum scrie Gramsci însuși referindu-se la rolul exponenților burgheziei din Nord : „... ei au încercat să domine, nu să conducă, și mai ales precis : ei au încercat să impună nu persoanele, ci interesele lor. Ei doreau, deci, ca o forță nouă, străină oricărui compromis și oricărei presiuni, să devină arbitrul națiunii ; această forță a fost Piemontul, de unde rolul jucat de monarhie”¹⁰. În această perspectivă istorică, Piemontul apare în Italia ca un precursor al unui rol similar jucat de Prusia în procesul unificării Germaniei. Exponentă ideală a burgheziei din Nord, monarhia piemonteză

⁵ Ca și Marx și Engels, Gramsci avea convingerea că expediția lui Giuseppe Garibaldi (1807—1882) a contribuit într-un mod decisiv la eliberarea Sudului de sub dominația străină și la unificarea politică a peninsulei.

⁶ Înaintarea trupelor piemonteze spre Sud a oprit avansarea spre Nord a voluntarilor garibaldieni. În decursul acestei acțiuni militare, Piemontul și-a alipit o parte însemnată a statului papal (septembrie 1860), Regatul de Neapole (octombrie), Umbria și ducatul Marche (noiembrie).

⁷ Este vorba de acordul de alianță de la Plombières, încheiat de Napoleon al III-lea la 20 iulie 1858 cu primul ministru Cavour (contra Austriei), tratatul de alianță franco-piemontez din 10 decembrie 1858 și tratatul franco-piemontez de la Torino (24 martie 1860), prin care Nisa și Savoia sînt cedate Franței, în schimbul sprijinului primit de Piemont în lupta armată contra Austriei.

⁸ Camillo Benzo Cavour (1810—61), remarcabil om de stat și diplomat italian, primul ministru al Piemontului (1852—59 ; 1860—61).

⁹ Gramsci face o distincție netă între „dominație” (momentul constrîngerii, al forței) și „conducere” (organizarea consimțămîntului).

¹⁰ A. Gramsci — *Il Risorgimento*, Einaudi, Torino, 1950, p. 196.

teză a devenit în cele din urmă „arbitrul națiunii”, prin proclamarea de către parlamentul italian, la 17 martie 1861, a suveranului Piemontului ca rege al întregii țări ¹¹.

RAPORTURI DE FORȚE

Astfel, etapa finală a procesului risorgimental a consacrat, odată cu victoria Piemontului, triumful căii de unificare a țării, preconizate de aripa moderată a burgheziei condusă de Cavour. Risorgimento a fost din acest punct de vedere o variantă de „revoluție pasivă” ¹², deoarece nu a angajat *politic* decît „elitele”: mișcarea a fost dirijată „de sus” de către gruparea moderaților, între anumite limite dinainte stabilite și compatibile cu concepția politică a claselor conducătoare, a Casei de Savoia. Burghezia moderată a reușit să utilizeze entuziasmul popular pentru înfăptuirea propriilor obiective politico-economice, temperînd însă elanul revoluționar de teama de a nu putea controla acțiunile maselor și de a le menține într-o stare de supunere politică.

În această etapă a procesului de unificare, moderații au demonstrat că ei constituie un grup social relativ omogen, avînd o conștiință clară a scopului urmărit. Ceea ce este mai important, mulți dintre ei „realizau identitatea dintre reprezentați și reprezentant, cu alte cuvinte, moderații erau o avangardă reală, organică a claselor de sus: erau intelectuali și organizatori politici și în același timp conducători de întreprinderi, mari agricultori sau administratori de moșii, antreprenori comerciali și industriali... Dată fiind această condensare sau concentrare organică, moderații au exercitat în mod „spontan” o puternică atracție asupra întregii mase de intelectuali de toate gradele, existenți în peninsula în stare „difuză”, „moleculară”, fie și numai din nevoia elementară satisfăcută a instruirii și a administrării” ¹³.

Spre deosebire de omogenitatea și coeziunea aripii moderate a burgheziei, Partidul Acțiunii ¹⁴, din care făceau parte personalități ca Garibaldi, Mazzini, Orsini, Pisacane ¹⁵, nu s-a sprijinit pe nici o clasă determinată

¹¹ Rege al Italiei (1861–78), Victor Emmanuel al II-lea a fost suveranul Piemontului din 1849 (după abdicarea tatălui său, Carol Albert).

¹² A. Gramsci — *Opere alese*, ed. cit., p. 203. În sensul utilizat de Gramsci, expresia desemnează o acțiune politică care antrenează doar într-o măsură redusă masele populare.

¹³ A. Gramsci — *Ibidem*.

¹⁴ Partid întemeiat în 1855 de Giuseppe Mazzini. Avea o componentă eterogenă, exprimînd interesele unei părți a micii burghezii (intelectuali, meșteșugari, mici proprietari) și a unei fracțiuni a nobilimii italiene. Spre deosebire de moderați, care considerau monarhia piemonteză ca factor decisiv în Risorgimento, Partidul Acțiunii susținea soluția republicană în unificarea țării.

¹⁵ Giuseppe Mazzini (1805–72), unul dintre conducătorii luptei pentru independența națională și unitatea Italiei, întemeietor al organizației „Ținăra Italie” și a Partidului Acțiunii, participant activ la organizarea expediției lui Garibaldi din 1860. Felice Orsini (1819–58), militant de seamă pentru independența și unitatea Italiei, republican și democrat. Executat după atentatul nereușit la viața lui Napoleon al III-lea, pe care-l considera ca dușman al unificării Italiei și al democrației pe continentul european.

Carlo Pisacane (1818–57), patriot și revoluționar italian. „Nobil din Neapole”, el „reușise să-și însușească o serie de concepte politice-militare puse în circulație prin experiența războaielor revoluției franceze și ale lui Napoleon... „Influencat de ideile socialismului utopic, „Pisacane a înțeles că fără o politică democratică nu se pot obține armate naționale bazate pe înrolare obligatorie...” (A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 206–207). A fost șeful statului-major al Republicii Romane din 1849.

și nu a reușit să formuleze coerent un program social, catalizator al energiilor revoluționare la scara întregii țări. „Îmbibat de retorica tradițională a literaturii italiene”¹⁶. Partidul Acțiunii a fost influențat în permanență de moderați, dovedindu-și incapacitatea de a exprima independent, sub forma unui program precis, propriile idealuri democratice și revendicări sociale pentru care au luptat conducătorii acestui partid și masele de voluntari. Confundând „unitatea culturală existentă în peninsula — unitate limitată la un strat foarte subțire al populației și coruptă de cosmopolitismul Vaticanului — cu unitatea politică și teritorială a marilor mase populare, care erau străine de această tradiție și cărora nu le păsa de ea, căci ele îi ignorau pînă și existența”¹⁷, Partidul Acțiunii s-a dovedit incapabil de a intra în contact direct cu acel popor, în numele căruia proclama că a inițiat acțiunea de unificare a Italiei. Fără un sprijin social determinat și fără apelul direct la mase, pozițiile și acțiunile politice ale conducătorilor Partidului Acțiunii au fost deseori oscilante, fiind determinate în ultimă instanță de interesele moderaților, de intențiile regelui și ale lui Cavour¹⁸.

Pozițiile inconsecvente ale Partidului Acțiunii au fost sugestiv ilustrate de oscilațiile lui Garibaldi însuși, chiar în timpul expediției din 1860. Partizan al unui program social avansat, adept al idealului (abstract) privind forma și conținutul „unității patriei”, Garibaldi a frînat participarea maselor meridionale la Risorgimento și nu a pregetat să intervină brutal împotriva țăranilor sicilienți, care revendicau pămînt. Republican în cuvinte, el a devenit în fapte un adept al regimului de ordine întruchipat de rege: în numele intereselor superioare ale națiunii, el a oferit în final teritoriile meridionale eliberate de voluntarii săi, regelui și lui Cavour, ca pămînturi anexate regatului.

Vidul politic creat prin inexistența unui autentic partid al acțiunii, al unui Principe modern, invocat încă de „cel mai clasic maestru al artei politice”¹⁹, disensiunile dintre conducători (Mazzini, pe de o parte, Garibaldi și Orsini, pe de altă parte), subordonarea acestora față de conducătorii aripii moderate a burgheziei, a fost amplificat de temerile față de perspectiva reeditării în Italia a anului 1793 al Revoluției Franceze sau a evenimentelor din Franța anilor 1848—49. Fără un autentic Principe modern, finalul expediției glorioase a lui Garibaldi a conferit în cele din urmă procesului de unificare a Italiei un caracter de „cucerire regală”²⁰, de acaparare a Sudului de către Nord, populația agricolă meridională fiind privată de realizarea aspirațiilor sale: o împărțire echitabilă a pămînturilor.

¹⁶ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 205.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ cf. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 202.

¹⁹ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 206. Este vorba de N. Machiavelli (1469—1527), gînditor, om politic și scriitor din Florența, strălucit reprezentant al burgheziei în ascensiune. În cele 100 de pagini consacrate lui Machiavelli în „Caiele”, Gramsci îl analizează pe Principe ca pe un „manifest”, a cărui menire era fermentarea, catalizarea și canalizarea entuziasmului revoluționar al poporului în vederea realizării aspirațiilor sale prin lupta pentru unitatea națională (cf. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 131 — 178, 206).

²⁰ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 220.

SPECIFICUL RAPORTULUI ORAȘ-SAT ÎN SUD: EPISODUL PISACANE

Structurarea raportului de dominare a Sudului de către Nord, a satului de către oraș, a fost facilitată de specificul orașelor meridionale italiene. Gramsci arată că în Italia urbanizarea nu a fost un fenomen legat liniar de dezvoltarea capitalistă și de marea industrie : orașele meridionale, ca Neapole și Palermo, s-au dezvoltat mai puțin pe baza industriilor productive, cât mai ales grație unor activități legate de specificul economico-social al Sudului. Aceste orașe erau „cetăți ale tăcerii”²¹, unde proprietarii funciari își cheltuiau veniturile (renta) obținute prin exploatarea nemiloasă a mediului rural. Cheltuielile neproductive ale proprietarilor funciari au stat la baza organizării sistematice a unor activități specifice, de care depindea bunăstarea orașenilor : servicii, activități artizanale, comerț, etc. Față de orașele industriale, care sînt întotdeauna mai progresiste decît satele organic legate de ele, în aceste tipuri de „orașe ale tăcerii” s-a creat în decursul timpului o anumită unitate ideologică urbană, egoistă și retrogradă, în fața oricăror revendicări ale satelor, un front comun de opoziție față de cererile țăranilor, care sînt disprețuiți : dacă ar fi satisfăcute, aceste revendicări ar submina existența însăși a „orașelor liniștii”. Pe de altă parte, în mediul rural există o ostilitate difuză, „dar prin nimic mai puțin tenace și pătimașă”²² față de acest tip de oraș, față de *întregul oraș*, indiferent de grupurile sociale care îl compun, întrucît tocmai aceste „cetăți ale tăcerii” drenau banii proprietarilor funciari, obținuți prin exploatarea nemiloasă a țăranilor. Acest bipolarism concretizat în atitudinea egoistă, strict economico-pecuniară a orașelor și — ca o reacție — printr-o ostilitate latentă a mediului sătesc împotriva așezărilor urbane constituie o schematizare a raporturilor generale extrem de complexe „și care se manifestă în forme în aparență contradictorii”. Această situație „a avut o importanță primordială în desfășurarea luptelor pentru Risorgimento”, atunci cînd acest antagonism „era încă mai absolut și mai efectiv decît e azi”²³.

Tabloul complex al raporturilor oraș-sat apare și mai contradictoriu dacă se ține seama de faptul că, înainte de Risorgimento precum și în faza sa inițială, orașele meridionale au fost acelea care au deschis „seria crizelor politice” și a luptelor pentru împlinirea aspirațiilor naționale și sociale : revoluția de la Neapole din 1799²⁴, revoltele din 1820—21 de la Palermo și cele din 1847 din întreaga Sicilie, cele de la Neapole și din Sicilia în 1847—48. Aceste acțiuni au acreditat treptat ideea unui Sud într-o permanentă revoltă latentă, gata oricînd să explodeze printr-o inițiativă catalizatoare. Mizînd pe mitul unui Sud revoluționar și absolutizînd teza potrivit căreia „în perioadele de criză partea cea mai slabă și mai periferică

²¹ *Ibid.*, p. 229.

²² *Ibidem*.

²³ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 229.

²⁴ Soldată cu alungarea regelui Ferdinand I de Bourbon și proclamarea de către elemente burghize liberale a Republicii Partenopeene (23 ianuarie 1799). După plecarea trupelor franceze din Neapole (13 iunie 1799), „orașul a fost strivit de satele organizate din ordinul cardinalului Ruffo, pentru că republica . . . a neglijat complet satele . . . (și) i-a lăsat indiferenți pe oamenii din popor, dacă nu i-a făcut chiar să-i fie ostili”. (A. Gramsci, *Ibidem*).

reacționează mai întâi”²⁵, Partidul Acțiunii (și în primul rînd Mazzini) a pregătit încă în 1857 o expediție în Sud, care avea menirea de a cataliza insurecția maselor țărănești contra dominației Bourbonilor. Îmbarcat în iunie 1857 la Genova, grupul de patrioți condus de Pisacane, a debarcat — după o escală în insula Ponza, unde a eliberat 300 de deținuți și și-a procurat arme — la Sapri, pe coasta meridională a Italiei. Convingerea că vor fi primiți de masele țărănești din Sud ca inițiatorii mult așteptatei lupte de eliberare le-a fost rapid spulberată : instigată de Bourboni și de orașenii care îi exploatau prin intermediul proprietarilor funciari, populația locală s-a unit cu trupele regale în lupta contra membrilor expediției, denumiți „briganzi” și „jefuitori”. Toți membrii grupului de patrioți, inclusiv Pisacane, au plătit cu viața participarea la această expediție, soldată printr-un eșec total datorită ignorării realităților meridionale și mai ales a posibilității de manevrare a maselor țărănești analfabete și ignorante de către Bourboni, cler și orașeni.

Această acțiune nereușită a condus la slăbirea pozițiilor Partidului Acțiunii (și în sinul acestuia a lui Mazzini) în cadrul forțelor risorgimentale, ceea ce a permis întărirea influenței curentului moderat și monarhist al burgheziei, a cărui activitate și concepții vor fi încununate prin inițiativele lui Cavour, culminînd cu determinarea republicanului Garibaldi de a oferi regelui teritoriile meridionale eliberate de sub Bourboni.

FERMENTUL IACOBIN

Insistînd asupra concepțiilor utopiste care l-au condus la eșec pe „iacobinul” Pisacane și relevînd sărăcia ideologică și slăbiciunea organizatorică a Partidului Acțiunii, Gramsci revine în permanență asupra consecințelor absenței oricărui partid sau grup social în măsură de a formula un program social realist — catalizator al energiilor revoluționare la scara întregii țări, precum și asupra modului în care Risorgimento a devenit în cele din urmă o penetrare a celor din Nord, în calitate de cuceritori, în Sudul dominat de statul papal și de Bourboni, regiune rămasă în urmă din punct de vedere economic, social și cultural. Recurgînd la analogia sa favorită : Revoluția Franceză, Gramsci remarcă că ceea ce a lipsit în procesul unificării Italiei a fost legătura dintre sat și oraș, precum și participarea — pe o platformă de revendicări comune — a maselor meridionale și a celor din Nord (atît rurale, cît și urbane) la procesul risorgimental. „Aspectul cel mai grav era slaba poziție a forțelor urbane meridionale în raport cu forțele rurale, raport defavorabil, ce se manifesta uneori printr-o adevărată supunere a orașului față de sat. Legătura strînsă dintre forțele urbane din Nord și cele din Sud, dînd celor din urmă forța reprezentativă a prestigiului primelor, trebuia să le ajute să devină autonome, să dobîndească conștiința rolului lor istoric conducător în mod „concret”,... sugerîndu-le soluții pentru marile lor probleme regionale. Era firesc ca în Sud să se afle o puternică opoziție față de unitate ; sarcina cea mai gravă în rezolvarea acestei situații revenea în orice caz forțelor urbane din Nord, care nu numai că trebuiau să-și convingă „frații” din Sud, dar trebuiau

²⁵ A. Gramsci, *Ibid.*, p. 230.

să înceapă prin a se convinge pe ei înșiși de complexitatea sistemului politic; deci, practic, problema se punea în cadrul existenței unui puternic centru de conducere politică, la care ar fi trebuit să colaboreze în mod necesar unele personalități puternice și populare din Sud și din insule. Problema creării unității Nord-Sud era strâns legată și în parte absorbită de problema creării unei coeziuni și solidarități între toate forțele urbane naționale”²⁶. Risorgimento a fost lipsit de elementul-cheie al Revoluției Franceze: „fermentul iacobin” în sensul clasic al acestei noțiuni²⁷, adică de un partid politic investit cu un program de guvernare care să înglobeze revendicările esențiale ale maselor (în primul rând ale țăranilor meridionali), opunând „atrăției spontane” exercitate de moderați o rezistență și o contraofensivă „organizate după un plan”²⁸.

Franța primilor ani de după 1789 oferă exemplul unui asemenea partid (mai ales ca „stare de spirit”) care a acționat „în direcția dezvoltării istorice reale”²⁹; el a fost un autentic ferment politic în realizarea unității populare la scara întregului teritoriu, asigurind (și bazindu-și însăși propria-i existență pe) reforma agrară în mediul rural și libertățile cetățenești la orașe. Lupta neobosită a iacobinilor pentru corelarea revendicărilor țăranesti cu cele ale orașenilor în vederea atragerii mediului rural de partea Revoluției au stat la baza succesului lor politic, chiar dacă în cele din urmă iacobinii au oferit pe tavă burgheziei franceze statul modern rezultat din ruinele feudalismului. Și adâncind comparația sa dintre carențele proprii procesului risorgimental și aportul fundamental al iacobinilor la desfășurarea Revoluției Franceze, Gramsci sublinia că politica de atragere a satelor de partea forțelor înnoitoare ale societății a conferit Parisului un rol de standard, de avangardă pentru întreaga Franță, rol care, în Italia de după 1848, nu putea fi jucat de nici un oraș, indiferent de programul său de acțiune³⁰.

Dezvoltarea istorică distinctă în decursul secolelor a Nordului și Sudului Italiei, ruptura dintre sat și oraș, precum și inconsecvențele și slăbiciunile Partidului Acțiunii, care au contribuit la triumful aripii moderate, monarhiste a burgheziei, au conturat caracterul definitiv al procesului risorgimental. „Cucerirea regală” a conturat deja sub o formă embrionară „raportul istoric dintre Nord și Sud, asemănător cu raportul dintre un oraș mare și o zonă agrară mare; raportul acesta nu era raportul organic normal dintre o provincie și capitala ei industrială, ci rezulta din

²⁶ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 235–236.

²⁷ „Iacobinii au fost... singurul partid al revoluției în act... în măsura în care ei au reprezentat mișcarea revoluționară în totalitatea ei, ca desfășurare istorică, integrală, pentru că ei au reprezentat și nevoile viitoare... ale tuturor grupurilor naționale ce trebuiau înglobate în grup fundamental existent... Ei erau convinși de adevărul absolut al formulelor: egalitate, fraternitate, libertate și, ceea ce contează mai mult, de aceste adevăruri erau convinse și marile mase populare, pe care iacobinii le trezeau și le duceau la luptă”. (A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 217). Termenul de „iacobin” semnifică „un anume partid”, care concepe dezvoltarea istoriei naționale „într-un anumit mod, avind un program anumit, bazat pe forțe sociale anumite” și care-și desfășoară „acțiunea sa de partid și de guvernământ” cu „energie, hotărîre și fermitate extremă, decurgind dintr-o credință fanatică în justetea acelui program și a acelei metode”. (*Ibid.*, p. 207).

²⁸ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 204.

²⁹ *Ibid.*, p. 218.

³⁰ cf. A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 218–219.

două vaste teritorii cu o tradiție civică și culturală foarte deosebită”, toate elementele care ar fi putut să-i confere caracterul unui conflict de naționalități regăsindu-se reîntărite prin Risorgimento ³¹.

ASPECTE ALE HEGEMONIEI ÎN PROCESUL RISORGIMENTAL

În vederea asigurării condițiilor pentru un proces risorgimental cu un alt deznodământ, adică pentru alungarea prin forțe proprii a austriecilor și a colaboratorilor lor italieni din Lombardia și Veneția simultan cu materializarea revendicărilor maselor meridionale și asigurarea unui final diferit de cel al Revoluției Franceze, Gramsci considera necesară formarea unui puternic partid politic italian, omogen și coerent, care să creeze o stare de spirit revoluționară la scara întregii țări și să transforme mișcarea de opinii într-o forță capabilă de a schimba elementele inacceptabile ale realității concret-istorice ³². Elaborînd un program de acțiuni concrete, susceptibil de a rallya marile mase populare (în primul rînd cele țărănești), acest partid ar fi avut menirea de a pregăti și conduce o răscoală generală în toată țara, Risorgimento devenind astfel o cale unitară de realizare în fapt a aspirațiilor populare, *prin și pentru* mase ³³.

Gramsci era conștient de caracterul iluzoriu și efemer al oricăror speculații retrospective în ceea ce privește idealizarea condițiilor concret-istorice italiene și a posibilităților nerealizate ale procesului risorgimental. Analiza sa corozivă a constelației forțelor politice din Risorgimento, efectuate în termenii luptei pentru hegemonie ³⁴ și a formării „blocurilor istorice” ³⁵, are tocmai meritul de a scoate în evidență — dincolo de tentațiile unui entuziasm facil — dificultățile și vicisitudinile unificării politice italiene. Conform analizei sale, „tradițiile, mentalitățile, problemele și soluțiile erau multiple, contradictorii, adesea de o natură arbitrară și individuală și astfel nu au fost întrevăzute în acea vreme într-un mod unitar. Forțele tinzînd spre unitate erau foarte reduse, dispersate, incoerente și incapabile de a stabili legături reciproce și aceasta a fost situația nu numai în secolul al 18-lea, ci pînă în 1848. Forțele opuse celor pentru uni-

³¹ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 229.

³² cf. A. Gramsci, *Il Risorgimento*, Edit. Einaudi, Torino, 1950, p. 151.

³³ *Ibid.* Întreaga problemă este privită sub aspect politico-militar: organizarea și conducerea unei „forțe insurecționale”, „capabilă nu numai să izgonească din peninsula armata austriacă, dar să o și împiedice să revină printr-o contraofensivă”. (A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 223). Conducerea militară nu înseamnă strict cea a unei armate, ci privește *întregul plan strategic*, inclusiv „mobilizarea politică-insurecțională a forțelor populare” chiar în spatele liniilor inamice și crearea, pe un fundament tracic, a atmosferei „de entuziasm și de ardoare”, necesară victoriei. (A. Gramsci, *Ibid.*, p. 224)

³⁴ Concept fundamental utilizat de Gramsci, presupunînd unitatea dialectică dintre funcțiile de „conducere intelectuală și morală” (organizarea consimțămîntului activ al cetățenilor) și de „dominație” (constrîngere) ale unui grup social. Nici un grup social nu devine hegemonic, chiar dacă e dominant (la putere) decît dacă, dincolo de raporturile de forță, de constrîngere specifice oricărui stat, reușește să cucerească conștiințele cetățenilor, prin elaborarea — de către intelectuali organici ai acestui grup — a unei viziuni superioare asupra lumii. (cf. A. Gramsci — *Opere alese*, ed. cit., p. 31, 202—203, 247).

³⁵ „Structura și suprastructurile formează un „bloc istoric”, adică ansamblul complex contradictoriu și discordant al suprastructurilor e reflexul ansamblului raporturilor sociale de producție”. (*Ibid.*, p. 58)

tate (mai bine spus, celor tendențial-unitare) erau în schimb foarte puternice, unite în coaliții”³⁶. În consecință, modificarea treptată a raportului de forțe s-a petrecut mai ales ca urmare a slăbirii hegemoniei catolice în peninsula³⁷ și în special al erodării puterii părții dominante pe alte fronturi: „Factorii internaționali, și în special Revoluția Franceză, prin angajarea și epuizarea acestor forțe reacționare, au condus la întărirea forțelor naționale... Aceasta este cea mai importantă contribuție a Revoluției Franceze” la declanșarea treptată „a procesului risorgimental”³⁸. Însuși neohegelianismul ca element constitutiv al orizontului intelectual gramscian este o moștenire rezultată din încercările intelectualilor meridionali progresiști de a răspîndi în Italia ideile Revoluției Franceze în vederea declanșării unor evenimente similare³⁹.

Chiar atunci cînd reproșa Partidului Acțiunii incapacitatea sa de a elabora în cursul luptei pentru hegemonie o strategie iacobină bazată pe o politică agrară coerentă și consecventă care să fi angajat majoritatea covârșitoare a populației (care era rurală) în proiectul unificării naționale⁴⁰, Gramsci recunoștea dificultățile unei asemenea sarcini datorită faptului că masele țărănești, în special cele meridionale, se aflau sub hegemonia bisericii catolice⁴¹. Astfel, masele țărănești nu numai că s-au opus vehement pînă și chemărilor lui Mazzini pentru o reformă religioasă moderată⁴², dar în cursul întregului proces risorgimental (și chiar în perioada următoare) majoritatea populației rurale a rămas pe poziții conservatoare⁴³. „Dacă în Italia nu s-a format un partid iacobin, cauzele trebuie căutate în domeniul economic, adică în relativa slăbiciune a burgheziei italiene și în climatul diferit al Europei după 1815”⁴⁴: ținînd seama de configurația raporturilor de forțe pe arena internațională, orice tentativă de a „iacobiniza” Italia — mai ales după 1848* — ar fi coalizat împotriva ei o nouă „Sfîntă Alianță”, în locul unei Austrii relativ izolate și confruntate cu o suită de probleme interne complexe⁴⁵.

În lipsa unor premise economice, culturale și politice pentru constituirea unui „bloc iacobin” în Italia primei jumătăți a secolului al XIX-lea, problema esențială” „nu era atît cea a eliberării unor forțe economice deja dezvoltate din cătușe juridice și politice învechite, cît cea a creării condițiilor generale astfel încît aceste forțe să se poată ivi și dezvolta

³⁶ A. Gramsci, *Quaderni del Carcere* (ed. V. Gerratana), Edit. Einaudi, Torino, 1975, III, p. 1971.

³⁷ cf. Gramsci, *Op. cit.*, p. 1963—64.

³⁸ A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 1972.

³⁹ cf. P. Piccone, *From Spaventa to Gramsci*, în „Telos”, 31, Spring 1977, p. 35—37, 63; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 59, 81; A. Silard, *Concepția despre istorie în opera lui Antonio Gramsci*, în „Revista de istorie”, nr. 2, 31, 1978, p. 300, 304.

⁴⁰ cf. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 236—237.

⁴¹ cf. A. Gramsci, *Ibid.*, p. 220; G. Galasso, *Gramsci e i Problemi della Storia Italiana* în „Gramsci e la Cultura Contemporanea” (ed. P. Rossi), Edit. Riuniti, Roma, 1969, p. 351.

⁴² Această reformă „nu numai că nu interesa marile mase țărănești, ci, dimpotrivă, putea să le facă să se revolte împotriva nollor eretici”, așa cum s-a mai întîmplat în timpul Revoluției Franceze. (A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 238).

⁴³ cf. A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 237—238; *Quaderni del Carcere*, ed. cit., p. 1712.

⁴⁴ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 220.

* Referință la stafia amenințătoare a comunismului (A. Gramsci, *Ibidem*).

⁴⁵ cf. A. Gramsci, *Ibid.*, p. 223—224; P. Piccone, *Op. cit.*, p. 64.

după modelul altor țări”⁴⁶. Tatonările, manevrele și inițiativele politice ale forțelor naționale italiene în conjunctura istorică specifică primei jumătăți a secolului al XIX-lea au deci trăsăturile caracteristice unui adevărat „război de poziții”⁴⁷ dus cu scopul cîștigării hegemoniei ideologice și culturale în peninsula. Anul 1848 este crucial în acest „război de poziții” : atunci și-a dovedit inconsistența materială — în condițiile inexistenței unei armate naționale — proaspăt lansata lozincă „L'Italia farà da sè”⁴⁸. Absența unei forțe hegemonice risorgimentale în Italia anului 1848 s-a dovedit a avea consecințe dezastruoase : „Țăranii lombarzi și venețieni înrolați de Austria au fost unul dintre cele mai eficace instrumente în înăbușirea revoluției de la Viena *, și prin aceasta și a celei din Italia ; pentru țărani, mișcarea din Provincia lombardo-venețiană era o treabă a domnilor și studenților, ca și mișcarea din Viena”⁴⁹.

Din acest moment, evenimentele s-au desfășurat în lanț : inexistența unei armate naționale create de fermentul iacobin a condus la afirmarea rolului preponderent, politic și militar, al Piemontului în Risorgimento, iar evenimentele revoluționare din Europa anilor 1848—49 și apariția „Manifestului Partidului Comunist” au fost utilizate ulterior de forțele moderate pentru „a descuraja tendințele democratice”⁵⁰ în procesul unificării. Pe de altă parte, înfringerea Piemontului în conflictul militar cu Austria (22 martie — 1 august 1848) a scos la iveală necesitatea găsirii unui aliat extern în lupta contra monarhiei habsburgice, silind Piemontul să încheie o alianță politico-militară cu celălalt vecin puternic, Franța exact „în momentul cînd, tot ca efect al întăririi Austriei, guvernul Franței trecuse în mina reacționarilor, dușmani ai unui stat italian unit și puternic și chiar adversari ai unei expansiuni a Piemontului...”⁵¹.

Prin prisma evaluărilor gramsciene privind potențialul existent în peninsula pentru imprimarea unui final revoluționar (iacobin) unificării naționale, anul 1848 apare ca un generator de evenimente care au determinat ca Risorgimento să devină și mai mult tributار conjuncturii politicii internaționale. „Războiul de poziții” dus de forțele risorgimentale italiene în perioada 1848—59, departe de a constitui preludiul pentru o simplă „revoluție pasivă”, a fost aureolat de acțiuni prudente și inspirate, într-o situație politică cînd, neexistînd alternative viabile pe termen scurt, orice acțiune hazardată ar fi fost deosebit de costisitoare pe planul istoriei viitoare a Italiei.

⁴⁶ A. Gramsci, *Quaderni del Carcere*, II, ed. cit., p. 747—748.

⁴⁷ Spre deosebire de „războiul de mișcare”, care semnifică înfruntarea militară directă, termenul de „război de poziții” desemnează complexul de variante tactice utilizate atunci cînd fie lupta deschisă nu este posibilă, fie atunci cînd condițiile unei înfruntări directe trebuie minuit pregătite. (cf. A. Gramsci — *Opere alese*, ed. cit., p. 178—184).

⁴⁸ „Italia va face singură” (mai exact : „Italia se va înfăptui prin sine”) a fost lozincă lansată la 24 martie 1848 prin proclamația regelui piemontez, Carol Albert, după izbucnirea conflictului armat cu Austria. (v. A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 223).

* Izbucnită la 13 martie 1848.

⁴⁹ A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 223. Astfel, inexistența unui partid de anvergură națională a transformat „regimentele italiene” în „cei mai buni stilpi de sprijin ai reacțiunii austriece”.

(A. Gramsci, *Ibid.*)

⁵⁰ A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 224. (v. și p. 169).

⁵¹ *Ibid.*, p. 224.

STRUCTURAREA INEGALITĂȚII: BLOCUL INDUSTRIAL-AGRAR

Modul în care s-a înfăptuit Risorgimento * nu era de natură să faciliteze soluționarea problemelor celor „două întinse teritorii” cu tradiții istorice, culturale și politice diferite. În lipsa unui program de reformă agrară, aristocrația funciară și-a păstrat latifundiile din Mezzogiorno, exercitându-și în continuare dominația asupra maselor țărănești meridionale. Încă din 1860 ea s-a adaptat noii situații, formînd — printr-o alianță cu burghezia liberală — un bastion al ordinii și autorității: blocul istoric „industrial-agrar”⁵².

Blocul format din industriașii din Nord și latifundiarilor din Sud funcționa conform unor criterii economice precise. În schimbul sprijinului politic primit din partea proprietarilor funciari meridionali, burghezia liberală din Nord a recunoscut caracterul intangibil al latifundiilor din Sud, precum și privilegiile proprietarilor de pămînturi. În consecință, pămînturile continuau să furnizeze rentă aristocrației funciare; această rentă nu era investită decît în mică parte în Mezzogiorno sau cheltuită la oraș: marea ei majoritate era depusă în băncile din Nord, constituind un sprijin substanțial în capitaluri acordat burgheziei în demarajul industrial spectaculos al Nordului.

Permanentizarea acestei situații s-a dovedit a fi o condiție a dezvoltării Nordului; tocmai pe acest fundament s-a cimentat blocul „industrial-agrar”. Burghezia liberală aflată la conducerea statului italian a dus — chiar din primii ani post-risorgimentali — o politică care, urmărind crearea „condițiilor generale” pentru o dezvoltare industrială „după modelul altor țări”, a favorizat accentuarea decalajului economic dintre Nord și Sud. „Guvernul de dreapta”⁵³ dintre 1861 și 1876 crease numai în mod timid condițiile generale exterioare pentru dezvoltarea economică (organizarea aparatului de guvernămînt, drumuri, căi ferate, linii de telegraf) acordînd o atenție deosebită Nordului. „Stînga... ”⁵⁴ a continuat politica dreptei cu oameni și fraze de stînga”⁵⁵. Din interese egoiste, burghe-

* Se include perioada desăvîrșirii procesului risorgimental (1861—1871).

⁵² A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 232; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 121—124. („Blocul” s-a înfiripat încă în timpul expediției lui Garibaldi din 1860, cînd guvernul provizoriu condus de moderatul F. Crispi, instalat în Sicilia, a renunțat treptat la alianța sa „tactică”, cu țărani meridionali pentru a se rally aristocrației latifundiare).

⁵³ După Risorgimento, în sinul burgheziei italiene s-au conturat două curențe: Dreapta care regrupa moderatii, adepții ai lui Cavour, și Stînga, formată din partizani mazziniști și garibaldieni. Guvernele Dreptei (1861—76) au organizat politico-administrativ Italia, au unificat piața internă, au expropriat și vîndut pămînturile bisericii. Politică economică liberală a acestor guverne, axată pe industrializarea țării, a mărit însă dezechilibrul existent deja între Nord și Sud.

⁵⁴ În urma alegerilor din 1876, puterea trece în mîinile Stîngii, guvernul fiind format de A. Depretis. În 1881, Depretis reușește să-și mărească majoritatea parlamentară, grație sprijinului primit din partea unor grupuri ale Dreptei („transformismo”). Guvernele Stîngii, conduse pînă în 1887 de Depretis, au dezvoltat potențialul industrial al țării, adoptînd un sistem de protecționism vamal și de subvenții directe acordate de stat unor grupuri de industriași din Nord. Stînga a ignorat mișcarea „meridionalistă”, al cărei reprezentanți (inclusiv Giustino Fortunato) propuseseră un ansamblu de măsuri vizînd ușurarea presiunii fiscale asupra țăranilor meridionali și o relansare a acumulării capitaliste în Sud, pe baza investițiilor particulare. Astfel, programul de guvernare a Stîngii a contribuit la deriva economică a celor două Italii în direcții opuse. (v. A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 202, 230).

⁵⁵ A. Gramsci, *Quaderni del Carcere*, III, ed. cit., p. 2018 (*Opere alese*, p. 209)

zia liberală a ignorat deliberat imperativele economice din Mezzogiorno, redus la rolul de piață de desfacere, ceea ce a favorizat implicit dezvoltarea sectorului industrial din Nord.

Politica statului de extindere a dominației politice, economice și administrative a Nordului asupra Sudului agricol, favorabilă intereselor „blocului industrial-agrar”, a perpetuat vechile contradicții social-economice în condiții și forme noi. Această politică, defavorabilă Sudului, a fost accentuată nu numai prin limitarea la minimum a investițiilor infrastructurale în Mezzogiorno, dar și prin impunerea maselor țărănești la taxe împovărătoare. Abuzurile și nedreptățile săvârșite în acest climat politic de către perceptorii și jandarmii din Mezzogiorno, constituie o cauză principală a recrudescenței violenței în anii 1861–70, a luptelor sociale din regiunile meridionale și a începutului emigrației. Tot atunci a apărut „brigandajul”⁵⁶ care, sub o formă indirectă și neorganizată, constituie o mărturie violentă a nemulțumirii maselor țărănești dezmoștenite și a opoziției lor față de măsurile venite din Nord.

ROLUL INTELECTUALULUI MERIDIONAL „TRADIȚIONAL”

Blocul industrial-agrar nu și-ar fi putut prelungi dominația în Mezzogiorno dacă „stratul social care ar fi putut organiza nemulțumirea endemică din Sud”⁵⁷, adică intelectualii⁵⁸, nu ar fi devenit instrumente de menținere a țăranilor în dependență față de proprietarii funciari. Prin menținerea și chiar amplificarea privilegiilor acordate unor grupuri de intelectuali (avocați, funcționari, învățători, etc.), noul bloc istoric și-a asigurat sprijinul ideologic al acestora în vederea dominării și exploatării maselor țărănești, în majoritate analfabete și ignorante. Această abilitate acțiune politică de atragere a intelectualilor de „tip rural”⁵⁹ dovedea o cunoaștere perfectă a condițiilor socio-economice concrete din mediul rural italian, inclusiv a psihologiei țăranului. Căci „atitudinea țăranului față de intelectual are două aspecte și pare contradictorie: țăranul admiră poziția socială a intelectualului și în genere a oricărui funcționar de stat, dar uneori pare că o disprețuiește, adică admirația sa e instinctiv plină de elemente de invidie și de ură pătimașă. Nu înțelegem nimic din viața colectivă a țăranilor, nici din germenii și fermentii de dezvoltare care există în ea dacă

⁵⁶ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit. p. 238. Brigandajul a constituit o revoltă în masă a populației meridionale în perioada 1861–65 contra exploatării feudale și ignorării revendicărilor lor fundamentale. Guvernul a fost nevoit să instaureze starea excepțională și să deplaseze în Sud o armată redutabilă (peste 100.000 de oameni) pentru a combate bandele înarmate. Din august 1863 procesele pentru brigandaj au fost judecate de tribunale militare. Această revoltă a fost utilizată de Bourbonul, refugiați la Roma în căutarea unui sprijin din partea Vaticanului pentru a discredita în străinătate noul stat unitar proclamat în 1861.

⁵⁷ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 231.

⁵⁸ În concepția gramsciană nu există „reintelectuali”, ci numai oameni care ocupă (sau nu) funcții de intelectuali. (cf. A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 247). În Sud, intelectualii sînt cei care pun „în contact masa țărănească cu aceea a proprietarilor și cu aparatul de stat”. (A. Gramsci, *Ibid.* p. 231; v. și p. 249).

⁵⁹ Acești intelectuali sînt „în mare parte „tradiționali”, adică legați de masa socială rurală și mic burgheză a orașelor (mai ales de cea a centrelor mărune), masă care n-a fost încă ... pusă în mișcare de sistemul capitalist”. (A. Gramsci, *Ibid.*, p. 231).

nu luăm în considerație, dacă nu studiem în mod concret și dacă nu aprofundăm această subordonare efectivă față de intelectuali; pină la un anumit punct, orice dezvoltare organică a maselor țărănești e legată de mișcările intelectualilor și depinde de ele”⁶⁰.

Or, în Sud, acești intelectuali moștenesc o aversiune pronunțată față de munca agricolă și o teamă atavică față de țărani și violența lor distructivă, de unde s-a format rafinamentul și ipocrizia lor în arta de a înșela masele rurale. Intelectualii meridionali nu provin din masa țărănească (pe care o și disprețuiesc), însă prin funcțiile administrative pe care le dețin ei devin veriga intermediară principală dintre țăranul meridional și marele proprietar de pământuri, între masa amorfă, analfabetă a truditorilor pământului și stat. Singura lor preocupare este aceea de a-și mări bunăstarea materială, de a-și înmulți privilegiile, de unde rezultă și rolul lor retrograd în menținerea statu-quo-ului, opacitatea la oricare program de reforme și de ameliorare a vieții sociale⁶¹. Pe de altă parte, remarca Gramsci, „masa țăranilor, cu toate că exercită o funcție esențială în lumea producției, nu-și elaborează intelectuali proprii „organici” „care să-i reprezinte nemijlocit interesele” și nu „asimilează” nici o pătură de intelectuali „tradiționali”, deși alte grupe sociale extrag mulți dintre intelectualii lor din masa țărănească și o mare parte dintre intelectualii tradiționali sînt de origine țărănească”⁶².

Astfel, geneza și întărirea blocului industrial-agrar este strîns legată de existența și perpetuarea unui anumit tip de intelectual „tradițional”⁶³, fenomen ce constituie un element constitutiv al dominației acolo unde agricultura joacă un rol important (sau chiar determinant). În Mezzogiorno a existat chiar un cerc vicios : acești intelectuali au devenit indispensabili pentru menținerea statu-quo-ului care, la rîndu-i, a continuat să producă tipuri determinate de intelectuali „tradiționali”⁶⁴.

În primele decenii post-risorgimentale, funcția retrogradă asumată de intelectuali * a constituit un element-cheie în atenuarea contradicțiilor din Mezzogiorno și asigurarea consimțămîntului activ al maselor țărănești față de ordinea socială existentă. Sudul a fost „ținut la respect prin două serii de măsuri : măsuri politiste, de reprimare feroce a oricărei mișcări de masă”, precum și prin „favoruri personale pentru pătura „intelectualilor” sau a „clăntărilor”, sub forma slujbelor în administrația publică, autorizații pentru a jefui nepedepsiți în administrația locală . . . adică încorporarea . . . elementelor meridionale celor mai active în personalul conducerii de stat,

⁶⁰ A. Gramsci. *Ibid.*, p. 249; v. și p. 214.

⁶¹ „Intelectualul meridional este în general provenit . . . din burghezia rurală, adică din proprietarul de terenuri . . . care nu este țăran, care nu lucrează pămîntul, căruia i-ar fi rușine să fie agricultor, dar care, din puținul pămînt pe care-l posedă . . . dorește să obțină mijloacele pentru a trăi indestulător, pentru a-și trimite fii la Universitate . . . pentru a constitui zestrea fiiceilor sale care se vor mărita cu un ofițer sau un funcționar”. (A. Gramsci, *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*, Edit. Einaudi, Torino, 1948, p. 7).

⁶² A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 242.

⁶³ În sensul legăturii sale organice cu clasa retrogradă.

⁶⁴ În Italia, nota Gramsci, „s-au format păturile sociale care prin tradiție „produc” intelectuali” pentru burocrația de stat. Astfel, „burghezia rurală” din Mezzogiorno este cea care „produce în deosebi funcționarii de stat și liber-profioniști”. (A. Gramsci, *Ibid.*, p. 247).

* Inclusiv „marii intelectuali” care, datorită prestigiului lor, exercită o influență asupra concepțiilor întregii păturii intelectuale. (cf. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 203; 243).

cu privilegiile speciale „judiciare”, birocratice etc.”⁶⁵. Prin funcțiile administrative și educative deținute, ca și prin solidaritatea „de ordin psihologic”⁶⁶ manifestată, „funcționarii suprastructurii”⁶⁷, astfel corupți de forțele sociale aflate la putere, s-au dovedit elemente indispensabile în asigurarea hegemoniei ideologice și exercitarea dominației de către blocul industrial-agrar asupra întregului corp social, dominație care în Sud ar fi fost istoricește condamnată fără sprijinul acestor intelectuali⁶⁸.

LA ORIGINILE FASCISMULUI

Adeptii cei mai fervenți ai alianței dintre industriașii din Nord și aristocrația funciară din Sud au fost aceleași persoane care se pot regăsi la originea războaielor coloniale purtate de Italia. Cel mai reprezentativ pentru această pleiadă de politicieni a fost Crispi⁶⁹ care, nevoind (sau neputînd) să soluționeze radical problema agrară „a utilizat mirajul pămînturilor coloniale de exploatat” pentru a astîmpăra setea de pămînt a țaranului meridional. „Imperialismul lui Crispi a fost un imperialism pasional, oratoric, fără nici o bază economică” căci „Italia, încă neajunsă la maturitate nu numai că n-avea capitaluri de exportat⁷⁰, dar trebuia să recurgă la capitalul străin pentru nevoile sale cele mai imediate. Imperialismului italian îi lipsea deci un impuls adevărat și acesta a fost înlocuit cu pasiunea populară a rurarilor îndreptați orbește spre proprietatea pămîntului : era vorba de a soluționa o necesitate politică internă aminînd soluția la infinit. De aceea, politica lui Crispi a fost combătută de înșiși capitaliștii (din Nord), care ar fi vrut bucuroși să-și utilizeze în Italia sumele enorme cheltuite în Africa ; dar în Sud, Crispi a fost popular, pentru că a creat „mitul” pămîntului ușor de obținut”⁷¹.

Aparenta lipsă de pămînt în Italia, în condițiile menținerii marilor latifundii în Sud, a pregătit constituirea, în agitația creată în jurul expedițiilor coloniale, a nucleului naționalist al fascismului, bazat în primul

⁶⁵ *Ibid.*, p. 231.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 203; v. și p. 243.

⁶⁷ „Raportul dintre intelectuali și lumea producției... e „mijlocit”, în diferite grade, de întreaga țesătură socială, de complexul suprastructurilor, ai căror „funcționari” sînt tocmai intelectuali”. (*Ibid.*, p. 247).

⁶⁸ Cf. M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 204—208; D. Grisoni, R. Maggiori — *Op. cit.* p. 27—38; A. Silard, *Op. cit.*, p. 319—321.

⁶⁹ Francesco Crispi (1818—1901), avocat, președinte al Consiliului de Miniștri a Italiei între 1887—91 și 1893—96, cînd demisionează datorită eșecului suferit de Italia în războiul etiopian din 1895—96. A participat la revoluția de la 1848 din Sicilia și la expediția „celor o mie” de garibalđieni, devenind șeful guvernului provizoriu instalat în Sicilia în 1860. Guvernele „Stingii” pe care le-a condus, s-au orientat spre o apropiere de Germania și Austro-Ungaria (Tripla Alianță din 1883), ceea ce a condus la ascuțirea contradicțiilor și la războiul vama cu Franța în perioada 1888—98. (cf. A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 208).

⁷⁰ Spre deosebire de alte țări vest-europene care și-au format imperiile coloniale ca urmare a atingerii stadiului „în care rata profitului comercial începea să manifeste o tendință de scădere” și deci a necesității de a-și mări domeniul de expansiune al investițiilor lor rentabile. (A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 209).

⁷¹ *Ibid.*

rind pe unele pături mic-burghize ⁷². În perioada de după 1870 ⁷³ și pînă la războiul din Libia (1911—12) s-a fermentat teoria „națiunii proletare” (sărace) în lupta contra „lumii capitaliste și plutocratice” (contra națiunilor bogate), teorie calificată de Gramsci ca „socialism național” ⁷⁴ și care preconiza transpunerea luptei de clasă pe planul luptei dintre națiuni. Această teză a luptei dintre „națiunile proletare” și „națiunile capitaliste”, dintre țările care au drept la „un loc sub soare” și cele care le refuză acest drept, va fi mult amplificată de fascism (nazismul va utiliza terminologia de „spațiu vital”) pentru justificarea expansiunii teritoriale. În Italia, această teză a fost susținută, dezvoltată și răspîndită de Enrico Corradini și Gabriele d’Annunzio.

Astfel, nesoluționarea problemei agrare în Mezzogiorno a condus la canalizarea setei de pămînt a țăranilor meridionali spre o joncțiune cu pasiunile naționaliste stîrnite de pături mici-burghize într-o agitație gălăgioasă menită să împiedice declinul lor pe scena politică națională ⁷⁵. La 6 decenii de la glorioasa expediție a lui Garibaldi, forțele sociale născute din involburările istoriei italiene se pregăteau deja pentru „marșul” lor, care s-a transformat într-o încercare funestă de a impune poporului italian ceea ce el respinsese în cursul secolelor de formare a conștiinței naționale: ura, agresivitatea și disprețul față de alte popoare, rasismul și antisemitismul ⁷⁶, tentația totalitară și abdicarea de la valorile umaniste.

PROBLEMA MERIDIONALĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Originile fascismului sînt astfel situate în consecințele politice și social-economice ale rupturii existente la începutul secolului XX între cele 2 Italii: Nordul industrializat, posedînd o economie relativ înfloritoare, un sistem educațional modern și o cultură rafinată, o burghezie întreprinzătoare și eficientă, precum și o clasă muncitoare conștientă și angajată pe calea maturizării sale politice, iar pe de altă parte, Sudul agricol, înapoiat din punct de vedere economic, cu structuri sociale feudale și semi-feu-

⁷² cf. M. Gallo, *Italia lui Mussolini*. Edit. politică București, 1969, p. 28—114; G. Salvemini, *The Origins of Fascism in Italy*, New York, 1973, cap. 1; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 71—75; 125—126; D. Grisoni, R. Maggiori, *Op. cit.*, p. 114—123; A. Silard, *Actualitatea gândirii politice a lui Antonio Gramsci: analiza fenomenului fascist*, în „Viitorul Social”, VI, nr. 3, 1977, p. 526, 529, 531.

⁷³ În martie 1870, cu zece luni înainte de proclamarea Romei capitală a țării, Italia cumpăra o flșie de pămînt în dreptul golfului Assab, pe coasta Eritreel. Au urmat succesiv: ocuparea portului Massaua, pe coasta Eritreei (1885); instituirea controlului asupra unei părți vaste din Somalia (1889) și crearea coloniei Eritreea (1890); încercarea de a cuceri Etiopia (1895—96), soldată cu un grav eșec în bătălia de la Adua (martie 1896); obținerea unor drepturi în Tripolitania (1900); războiul din Libia (1911—12).

⁷⁴ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 209.

⁷⁵ De la sfîrșitul secolului al XIX-lea, declinul micii burghezii ca clasă s-a datorat „revoluției industriale”, care a conferit treptat funcția hegemonică în stat marilor burghezii. (cf. A. Gramsci, *Scritti Politici*, Edit. Riuniti, Roma, 1967, p. 375, 377, 389; *Socialismo e Fascismo*. Edit. Einaudi, Torino, 1965; D. Grisoni, R. Maggiori *Op. cit.*, p. 114—123; A. Silard, *Op. cit.*, în „Viitorul Social”, ed. cit., p. 526; 531).

⁷⁶ Gramsci explică absența antisemitismului în Italia în termenii luptei pentru unitatea țării; depășind „cosmopolitismul” lor „religios”, evreii s-au identificat de timpuriu cu procesul complex al trezirii conștiinței naționale italiene. (*Quaderni del Carcere*, III, ed. cit., p. 1801)

dale, cu o populație analfabetă în proporție de masă, cu o cultură primitivă, încremenită în imuabilitate, cu o nobilime parazită și o burghezie coruptă, precum și o masă țărănească incultă, superstițioasă, suspicioasă și retrogradă. Italia de Nord, remarca Gramsci, era și a rămas deschis ostilă față de orice ar fi fost meridional și țărănesc, tot ceea ce prevedea „din Sud” fiind calificat ca „murdar”. „Complexul de sentimente ce s-au creat în Nord la adresa Sudului” proveneau din faptul că „pentru masele din Nord” situația și „mizeria” Sudului era „inexplicabilă” din punct de vedere istoric; masele „nu înțelegeau că unitatea nu s-a produs pe bază de egalitate, ci ca hegemonie a Nordului asupra Sudului în cadrul raportului teritorial oraș-sat, adică, concret, Nordul era o „caracatiță” care se îmbogățește pe seama Sudului, iar creșterea sa economică și agricolă era în raport direct cu sărăcirea economiei și agriculturii meridionale. Omul din popor din Italia de nord credea, dimpotrivă, că dacă Sudul nu progresează după ce fusese eliberat de piedicile pe care regimul Bourbonilor le opunea dezvoltării vieții moderne, aceasta înseamnă că motivele mizeriei nu veneau din afară, nu erau cauze ce puteau fi căutate în condițiile economico-politice obiective, ci interne, innăscute în populațiile meridionale, și aceasta cu atât mai mult cu cât era înrădăcinată convingerea că pământul din Sud era de o mare bogăție naturală; nu mai rămânea decât o explicație: incapacitatea organică a oamenilor, barbaria, inferioritatea lor biologică”. Astfel s-a încetățenit convingerea că „Sudul e un „bolovan” pentru Italia” și „că civilizația industrială modernă din Italia de nord ar fi progresat și mai mult fără acest „bolovan”⁷⁷.

Populația din Mezzogiorno a reacționat la rindu-i prin ură, dușmănind nu numai statul, dar orice provenea din „cealaltă Italie”. Gramsci remarca pe bună dreptate: „Italia este împărțită în „nordici” și „sudici”⁷⁸ și această expresie traduce într-un mod foarte caracteristic ura violentă care se amplifică printre oamenii din Sud față de „tot ce provenea din Nord”⁷⁹.

Modul în care s-a pus pe plan politic problema meridională, adică „raportul complex oraș-sat” în cadrul statului italian de la începutul secolului XX, „poate fi studiat în programele politice generale care căutau să se afirme înainte de venirea la putere a fasciștilor; programul lui Giolitti⁸⁰ și al liberalilor democrați tindea să creeze în Nord un bloc „urban” * (de industriași și muncitori) care să fie baza unui sistem protecționist și să întărească economia și hegemonia Nordului. Sudul era redus (în continuare — n.n.) la rolul de piață de desfacere semicolonială, sursă de econo-

⁷⁷ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 212.

⁷⁸ Joc de cuvinte, întrucât „sudicio” înseamnă și „murdar”.

⁷⁹ A. Gramsci, *La Questione meridionale*, Edit. Riuniti, Roma, 1966, p. 148.

⁸⁰ Giovanni Giolitti (1842—1928) — om politic liberal, prim-ministru al Italiei (1892—93; 1903—05; 1906—09; 1911—14; 1920—iunie 1921). A venit la conducerea Italiei după „deceniul singeros” (1890—1900), marcat prin simultaneitatea revoltei țăranilor din Sud și a luptelor sociale duse de muncitorii din Nord. Prin liberalizarea activității sindicatelor și a socialiștilor, prin concesiile pe care le-a făcut în fața revendicărilor muncitorești, a urmărit crearea unei armonii între industriași și muncitori (blocul „urban”), adică să atenuze lupta de clasă. Prin legea electorală din 1912 a acordat votul universal (numai pentru bărbați).

* Cu ocazia alegerilor din 1913, Giolitti „a substituit blocului urban... un bloc între industria din Nord și ruralii de la sate” prin acordul electoral încheiat pe o platformă antisocialistă cu Uniunea electorală catolică. (A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 232).

mii și impozite", stăpînit atît prin metode administrativ-represive, cît și prin privilegiile și favorurile acordate anumitor categorii de intelectuali ⁸¹. În lipsa unei conduceri politice unitare, nemulțumirile țăranilor meridionali nu și-au găsit expresia politică eficientă, iar formele de manifestare ale acestei nemulțumiri, avînd întotdeauna un caracter „haotic și tumultuos", erau considerate „delicte de drept comun" și încredințate „poliției judiciare" ⁸².

O vină în perpetuarea acestei situații îi revine și Partidului Socialist Italian (P.S.I.), în sinul căruia și-au făcut loc, încă la începutul secolului, o serie de prejudecăți anti-meridionale, bazate pe teza retrogradă a „inferiorității" celor din Sud. În perioada 1900—1914, preocupați de relațiile și colaborarea de clasă cu guvernele Giolitti, conducătorii socialiști au neglijat deliberat problema meridională, întrezărind în eventualitatea unei politici de investiții în Sud o amenințare directă pentru avantajele și concesiile social-economice obținute. Gramsci a condamnat egoismul liderilor P.S.I., concepțiile antropologico-meridionaliste care se înrădăcinaseră în sinul clasei muncitoare, relevînd totodată meritul lui Croce, care încerca „să impună problema meridională ca o problemă națională" ⁸³, ca și eforturile depuse de Salvemini și Gobetti ⁸⁴ în denunțarea stării dramatice din Mezzogiorno pentru a crea astfel o stare de spirit favorabilă unor schimbări în situația existentă ⁸⁵.

ISTORIA — DIMENSIUNE A VIITORULUI

În timpul scurs de la redactarea eseului despre problema meridională și a „Caietelor", istoria a modificat unele trăsături ale realității care i-au servit lui Gramsci ca suport și a integrat în propria-i țesătură o serie de fenomene analizate în scrierile gramsciene. În ciuda faptului că, după aproximativ 50 de ani, unele date fundamentale ale lucrării *Problema meridională* s-au modificat, acest eseu atinge esența imperfecțiunilor organice și contradicțiile principale ale capitalismului occidental : aservirea și subordonarea satului de către oraș, înfeudarea agriculturii de către industria modernă, exploziile spontane ale nemulțumirilor țărănești, perpetuarea egoismului corporatist al clasei muncitoare. Totodată, analiza gramsciană relevă rolul jucat de intelectuali în calitatea de „agenți ai grupului dominant", care asigură coeziunea ideologică a forțelor sociale aflate la putere și consimțămîntul activ al maselor față de ordinea socială

⁸¹ A. Gramsci, *Ibid.*, p. 231 (v. și p. 210).

⁸² A. Gramsci, *Ibid.*, p. 232.

⁸³ *Ibid.*, p. 213.

⁸⁴ *Ibid.*; *La Question Meridionale*, ed. cit.

Gaetano Salvemini (1873—1957) a introdus în dezbaterile PSI adevărata dimensiune a problemei meridionale. A recunoscut necesitatea de a atrage în dezbateri masele țărănești din Sud, însă limita soluționarea chestiunii agrare la instaurarea unei democrații rurale, bazată pe mica proprietate. El a negat rolul clasei muncitoare în soluționarea problemelor din Mezzogiorno, convins fiind că soluțiile economice, politice și juridice vor rezulta pe baza dezvoltării autonome și spontane a mișcării maselor țărănești.

Piero Gobetti (1900—26) — publicist italian, cronicar teatral la săptămînalul „Ordine Nuovo", apărut la 1 mai 1919 la Torino din inițiativa grupului socialist format din A. Gramsci, P. Togliatti, A. Tasca și U. Terracini. Asasinat din ordinul lui Mussolini.

⁸⁵ A. Gramsci — *Ibid.* (v. M. — A. Macciocchi — *Op. cit.*, p. 125—132).

existentă. Deși *Problema meridională* analizează — în perspectivă risorgimentală — o problemă specifică Sudului Italiei, metoda și reflecțiile gramsciene sînt tangente în numeroase puncte planului de dezvoltare generală a multor țări din Europa occidentală. Originalitatea și profunzimea analizelor rezidă tocmai în faptul că Gramsci abordează situația din Mezzogiorno, pe de o parte, ca o problemă națională, iar pe de altă parte *, în strînsă legătură cu dezvoltarea capitalismului în Europa și S.U.A., caracterizată prin coexistența zonelor supra-industrializate cu întinse regiuni subdezvoltate chiar în cadrul aceleiași țări. În perspectiva intenției lui Gramsci de a reinterpretă ulterior întreaga istorie a Italiei sub aspectele raportului sat-orăș (tendință care se conturează deja în *Caiete*), apare în adevărata și amplexantă contribuția sa la înțelegerea teoretico-politică a mișcării istorice reale, a particularismelor în cadrul unui proces general de dezvoltare a societății ⁸⁶.

Redactînd *Problema meridională* la 7 ani după experiența de la „Ordine Nuovo” și mișcarea Consiliilor muncitorești ⁸⁷, Gramsci nu s-a rezumat la o simplă alcătuire a bilanțului critic a unei perioade importante a istoriei italiene, ci a încercat să degajeze premisele reale ale istoriei viitoare. În studiul său Gramsci regîdește implicit întreaga strategie revoluționară a P.C.I. care să conducă, în noua conjunctură istorică (eșecul revoluțiilor socialiste în unele țări ale Europei centrale și occidentale, refluxul mișcării muncitorești revoluționare, ofensiva fascismului) la stabilirea alianțelor viabile, necesare răsturnării dictaturii fasciste din Italia și edificării unei noi civilizații cu toate forțele motrice ale mișcării pentru „reformarea intelectuală și morală a societății”. Originalitatea și importanța eseului *Problema meridională* nu constă în recunoașterea necesității alianței dintre muncitorii din Nord și țăranii din Sud, și nici în relevarea adevăratei valențe a unei țărănime sustrase de sub influența blocului

* În *Caiete*, analiza procesului risorgimental și a istoriei italiene în general este însoțită de permanente paralele și referințe la istoria Franței (în primul rînd), a S.U.A., a Germaniei, etc. (v. de ex. *Opere alese*, ed. cit. p. 219—223, 238, 252—257; *Œuvres choisies*, Edit. Sociales, Paris, 1959, p. 386—429).

⁸⁶ Gramsci arată convingător că problema meridională nu constituie decît unul din aspectele concrete ale contradicțiilor rezultate din procesul general de dezvoltare a capitalismului. (V. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 220—222; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, 109—111).

⁸⁷ „Ordine Nuovo” (v. nota ⁸⁴) a realizat pentru prima oară în Italia o legătură organică dintre mișcarea politico-culturală marxistă și mișcarea muncitorească. (cf. A. Gramsci *Œcrits Politiques*, I, Edit. Gallimard, Paris, 1974, p. 368—377; *Opere alese*, ed. cit., p. 245; P. Togliatti, *Antonio Gramsci*, Edit. Riuniti, Roma, 1967; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 60—66, 221—224; A. Silard, *Antonio Gramsci: 40 de ani de la moarte*, în „România Literară”, X, nr. 19, 12 mai 1977, p. 20—21; P. Spriano, *Gramsci e l'Ordine Nuovo*, Roma, Edit. Riuniti, 1965).

Primele *Consigli di fabbrica* au luat ființă la Torino la începutul lunii septembrie 1919. Consiliile muncitorești au efectuat un control efectiv asupra producției și a modului de funcționare a fiecărei întreprinderi, (controlînd elaborarea și îndeplinirea planului, prevenind înstrăinarea capitalului din întreprindere, etc) și au acționat în direcția îmbunătățirii condițiilor de muncă și de trai a muncitorilor. Grupînd toți muncitorii dintr-o uzină, indiferent de afilierea lor politică, *Consigli* au constituit o școală de gestiune economică și politică, un teren concret de afirmare a autoconducerii muncitorești. În pofida succesului limitat în timp și ca arie de întindere geografică grupul „Ordine Novo” și în special Gramsci au sprijinit entuziast și fără rezerve mișcarea Consiliilor. Gramsci a întrevăzut în modul lor de funcționare o cale concretă ce prefigurează exercitarea puterii politice la nivel statal. (cf. A. Gramsci, *Œcrits Politiques*, ed. cit., p. 278, 317, 327, 332, 346, 368; P. Togliatti, *Op. cit.*; P. Spriano, *Op. cit.*, p. 148; J. M. Pionte, *La pensée politique de Gramsci*, Edit. Anthropos, Paris, 1970, p. 259; D. Grisoni, R. Maggiori, *Op. cit.*, p. 73—82; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 60, 77).

„industrial-agrar”, ci în formularea coerentă a premiselor de ordin politic și intelectual (care au fost ulterior aprofundate în *Caiete*) necesare pentru cimentarea unei autentice alianțe. În concepția gramsciană, această relație dialectică dintre condițiile obiective și subiective ale procesului revoluționar avea în Italia următoarele premise: unificarea politică a maselor de țărani meridionali, stabilirea unei alianțe — pe baza unui program concret de acțiuni economice și politice — dintre muncitorii din Nord și țărani din Sud, atragerea intelectualilor din Sud de partea forțelor înnoitoare ale societății ⁸⁸.

Eseul din 1926 încununează preocuparea lui Gramsci de a degaja acele elemente din realitatea politică italiană care să faciliteze apropierea autentică a clasei muncitoare de doleanțele și aspirațiile țărănimii meridionale. De fapt, temele legate de problema meridională deveniseră treptat obiectul unei sistematizări precise încă de la începuturile activității sale la „Ordine Nuovo”, iar faptul că articolul „Muncitori și țărani” ⁸⁹ apare în 1920 nu este întâmplător: încă de atunci Gramsci a resimțit implicațiile politice ale inexistenței unei analize științifice a „blocului istoric” al industriașilor și proprietarilor funciari, care domina realitatea istorică a epocii. Relativa izolare a mișcării Consiliilor muncitorești, impactul politic redus al acțiunilor muncitorimii torineze i se înfățișau încă atunci ca o consecință a absenței unui suport teoretic, care să evalueze greutatea specifică a țărănimii meridionale și modalitatea creării, la inițiativa clasei muncitoare, a unui „nou bloc istoric”, format din muncitori, țărani și intelectuali, care să se opună eficient dominației blocului reacționar industrial-agrar ⁹⁰.

Activitatea pentru încheierea noului bloc istoric a fost începută de mișcarea Consiliilor muncitorești, care aveau ca țel să confere clasei muncitoare conștiința menirii sale revoluționare prin participarea la crearea și funcționarea instanțelor și instituțiilor muncitorești pe terenul uzinei moderne. Gramsci era însă conștient de dificultățile găsirii unor soluții realiste cadrului organizatoric al țărănimii meridionale, fără participarea efectivă a acesteia la conturarea și implementarea propriilor aspirații și deziderate (transpunerea în mediul rural a modelului Consiliilor comporta riscul unei schematizări abstracte). Aceste dificultăți erau dublate de problemele orientării politice generale a proletariatului italian, inclusiv balas-

⁸⁸ Cf. „Tezele de la Lyon”, reproduse integral în anexa lucrării lui M. A. Macciocchi, p. 349, 351, 359; v. p. 141.

⁸⁹ Apărut la 3 ianuarie 1920 în „Ordine Nuovo”. (v. A. Gramsci, *Ordine Nuovo* Edit. Einaudi, Torino, 1955; *Écrits Politiques*, I, ed. cit.; *Œuvres choisies*, ed. cit., p. 333). În acest articol Gramsci își expune părerea cu privire la modul în care desăvârșirea operei începute de Risorgimento înseamnă unificarea „economică și spirituală” a poporului italian, prin acțiunile politice inițiate de clasa muncitoare.

⁹⁰ În perioada 1919–20, grupul „Ordine Nuovo” nu a acordat atenție problemelor țărănimii, limitându-și acțiunile în special la Torino. În timpul luptelor sociale din 1919–20, țărănimea a rămas pasivă din punct de vedere politic, ceea ce a permis „castelului guvernamental” să-și concentreze atenția asupra mișcării Consiliilor și să atenueze consecințele politice ale acțiunilor întreprinse de proletariatul torinez. (cf. D. Grisoni, R. Maggiori, *Op. cit.*, p. 73–82; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 60–66; 133–134).

tul rezultat din prejudecățile acestuia față de Mezzogiorno⁹¹. De aici a rezultat concluzia sa, argumentată și dezvoltată în *Caiete*: proletariatul nu va putea deveni în fapt forța hegemonică (conducătoare) a luptei pentru transformări sociale decât dacă reușește — prin depășirea stadiului revendicărilor economice înguste, egoiste — să se transforme în exponentul autentic al aspirațiilor claselor și păturilor care-i sînt aliante, ceea ce presupune totodată dovedirea capacității sale de a conduce efectiv statul. Prin această prismă apare cu claritate importanța acordată de Gramsci experienței Consiliilor muncitorești (ca un teren de afirmare a autoconducerei muncitorești, care prefigurează conducerea politică și economică a statului) și activității grupului „Ordine Nuovo”, care a întreprins o popularizare pe scară largă a problemelor generale ale istoriei italiene, a artei, literaturii, etc., tocmai în vederea ridicării nivelului cultural și intelectual al clasei muncitoare și înzestrării proletariatului cu toate instrumentele necesare combaterii concepției rafinate a burgheziei despre lume.

Cele două experiențe torineze se vor regăsi înglobate osmotice în strategia Partidului, fiind sistematizate pentru prima oară în *Tezele de la Lyon*. Cele 2 lucrări, elaborate aproape simultan*, conturează deja ceea ce în *Caiete* va apare ca o direcție principală de luptă a Partidului: componenta ideologică pentru înnoiri sociale, pentru socialism, adică efortul colectiv de adaptare permanentă la mișcarea realului. Acest efort de creație este concentrat pe elaborarea unei viziuni asupra lumii, a cărei superioritate față de ideologia dominantă nu poate fi dovedită decât prin elaborarea de soluții viabile pentru revitalizarea societății în toate compartimentele ei. În acest punct analizele gramsciene depășesc din nou cadrul realității italiene, fiind aplicabile în toate țările capitaliste cu suprastructuri evoluat, unde dominația blocului istoric al burgheziei este susținut de o elaborare intelectuală avansată și sofisticată: lupta ideologică de dezagregare a suprastructurii blocului dominant, de subminare a bazei sale intelectuale și de erodare a consensului maselor față de ordinea socială existentă în stat este strîns legată de capacitatea clasei muncitoare de a repurta victoria în bătălia pe tărîmul culturii, ceea ce implică atragerea intelectualilor de partea forțelor înnoitoare ale societății și formarea intelectualilor „organici” ai clasei revoluționare. Alianța cu intelectualitatea, care asigură sudura dintre infrastructură și suprastructură, devine astfel un element indispensabil și primordial al noului bloc istoric, care-și propune crearea unui nou consens, pe baza unei mentalități calitativ superioare a cetățenilor⁹².

⁹¹ Gramsci era conștient de faptul că după formarea P.C.I. (ianuarie 1921), atitudinea anti-meridionalistă a muncitorilor nu a dispărut automat: era necesară o muncă migăloasă și perseverentă pentru a schimba concepțiile și mentalitatea maselor față de Mezzogiorno, adică să se transforme ideologic clasa muncitoare care și-a însușit subconștient atitudinea burgheziei, propagată în școală, prin ziare și reviste. (trebuie remarcat faptul că în primul an după formarea P.C.I., majoritatea clasei muncitoare continua să se ghideze conform liniei ideologice a P.S.I.).

* *Tezele de la Lyon și Problema meridională*.

⁹² cf. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 241—248; *Écrits Politiques*, I, ed. cit., p. 77; N. Badaloni, *Democrazia e rivoluzione* în „Rinascita”, 23 dec. 1977, p. 14—17; V. Gerratana, *Un pensatore rivoluzionario*. Ibid., p. 22—25; E. Hobsbawm, *La scienza politica*, Ibid., p. 19; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 138—143; A. Silard — *Corelația structură—suprastructură în timpul cunoașterii și al praxisului uman: obiectiv și subiectiv în epoca contemporană în Corelația dintre infrastructura, structura (baza economică) și suprastructura societății socialiste din România în condițiile revoluției științifice și tehnice*, Edit. politică, București, 1978.

FIDELITATE

Primul teoretician care a abordat științific relația dintre procesul risorgimental și problema meridională în planul filozofiei istoriei, Gramsci are merite care fac ca scăderile și carențele lucrărilor sale — ca și a tuturor dezvoltărilor din *Caiete* — să fie minore în raport cu originalitatea și profunzimea analizelor efectuate. Prin însăși orientarea sa politico-teoretică, Gramsci a respins orice separare dintre evenimentele trecutului și prezentul istoric: identitatea dintre istorie, filozofie și politică⁹³, esențială în gândirea sa, conduce inevitabil la politizarea întregii reconstrucții istorice, toate faptele analizate având drept scop conturarea direcțiilor de acțiune în lupta contemporană. Astfel, până și analiza procesului unificării Italiei — ca o extensie și amplificare a temelor enumerate în *Problema meridională* — este efectuată în termenii sarcinilor politice ale proletariatului italian în anii '20, cu referințe la formele politice, adecvate situației date (dictatura fascistă), de transformare revoluționară a Italiei. Însăși analiza amănunțită a politicii Partidului Acțiunii în perspectivă iacobină constituie un rezultat al preocupărilor sale imediate privind problemele organizării politice și strategiei revoluționare (trecerea la „războiul de poziții”) în anii ce au urmat înfringerii revoluțiilor din unele țări europene⁹⁴. Astfel, poziția lui Croce, care considera istoria întotdeauna ca istorie contemporană⁹⁵, este radicalizată de Gramsci în reconstituirea istoriei prin prisma politicii prezentului istoric⁹⁶. Din această „radicalizare” a luat însă ființă concepția sa originală cu privire la necesitatea cuceririi hegemoniei ideologice în societate încă înainte de preluarea pîrghiilor puterii în stat prin cucerirea treptată, de către clasa revoluționară, a unor poziții în suprastructurile clasei dominante⁹⁷. Această teză a rezultat din studiul istoriei, fiind confirmată de Revoluția Franceză de la 1789⁹⁸.

Situația aparent contradictorie, rezultată din coabitarea a două concepții diferite despre modul de reconstituire a istoriei; marxistă și neohegeliană (în special în ceea ce privește rolul acordat ideilor, suprastructurilor în dezvoltarea societății), nu conduce la incompatibilitate: pentru Gramsci, marxismul este „o reformă și o dezvoltare a filozofiei lui Hegel”⁹⁹, această reformă și dezvoltare găsindu-și materializarea în acțiunea politică inițiată în 1917 de Lenin. De fapt, caracterizarea sa dată Marii Revoluții Socialiste din Octombrie ca o materializare „a gîndi-

⁹³ v. A. Gramsci — *Opere alese*, ed. cit., p. 41; D. Grisoni, R. Maggiori, *Op. cit.*, p. 154, 237—238; A. Silard, *Op. cit.*, „Revista de Istorie”, ed. cit., p. 305.

⁹⁴ v. A. Caracciolo *La storia del suo tempo*, „Rinascita”, 23 dec. 1977, p. 20. G. Galasso, *Op. cit.*, p. 351—354; P. Piccone, *Op. cit.*, p. 64—65.

⁹⁵ A. Gramsci, *Scriseri alese*, Edit. Univers, București, 1973, p. 184; *Quaderni del Carcere*, III, ed. cit., p. 1984.

⁹⁶ v. A. Tortorella, *Radical antiodogmatismo* în: „Rinascita”, ed. cit., p. 34—35; P. Piccone, *Op. cit.*, p. 64; A. Silard, *Op. cit.*, „Revista de Istorie”, p. 305, 307—308.

⁹⁷ v. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 228; p. 37; E. Hobsbawm, *Op. cit.* în „Rinascita”, ed. cit., p. 19; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 166.

⁹⁸ Înainte de a deschide ostilitățile pe teren politic și militar, burghezia a dus o luptă ideologică și culturală împotriva aristocrației, bătălie prefigurată încă de Reformă și care s-a generalizat în perioada lumînismului.

⁹⁹ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 86 (v. și p. 42—43, p. 84).

rii idealiste italiene și germane”¹⁰⁰ nu a fost mai târziu modificată, ci doar explicată și dezvoltată. În acest punct se regăsește concentrată întreaga concepție istorică¹⁰¹ a lui Gramsci, tot ceea ce l-a determinat să considere filozofia praxisului * ca „un umanism absolut al istoriei”¹⁰². Chiar dacă unele pasaje ale analizei procesului risorgimental și a temelor meridionale sînt legate de practica politică imediată, care adesea manifestă tendință de a sufoca nucleul dialectic hegelian, larga deschidere spre lumea faptelor reale constituie și în aceste pagini acea parte a moștenirii politice gramsciene, care refuză formulele stereotipe, formele dinainte impuse și transplantările artificiale¹⁰³.

LE RISSORGIMENTO ET LA QUESTION MÉRIDIONALE DE L'ITALIE DANS L'ŒUVRE D'ANTONIO GRAMSCI

RÉSUMÉ

L'étude présente dans une vision unitaire les principaux éléments de l'analyse du processus d'unification de l'Italie, effectuée par Gramsci dans les termes de la lutte pour „l'hégémonie” et de la création des „blocs historiques”. On relève les contradictions existant dans la péninsule avant l'unification du pays, contradictions saisies par Gramsci ainsi que la constellation dialectique de forces politiques intérieures et extérieures qui ont déterminé le spécifique du processus du Risorgimento. On souligne les facteurs qui ont contribué à structurer l'inégalité entre le Nord et le Sud dans le cadre de l'Etat italien unitaire, ainsi que les conséquences de celle-ci : la domination du Sud agricole par le Nord industrialisé, les guerres menées en vue de l'expansion coloniale, l'émigration des paysans dépourvus de terre de Mezzogiorno, la création du noyau nationaliste du fascisme et des conditions pour la prolifération des adeptes de celui-ci.

L'étude relève le caractère actuel de nombreux éléments de l'analyse gramscienne concernant les structures sociales post-risorgimento ainsi que les limites des investigations entreprises par Gramsci dans les conditions de la dictature fasciste en Italie. L'essai sur la question méridionale de l'Italie que Gramsci achevait en 1926 peu avant son arrestation, de même que „Les cahiers de prison” où il analyse le processus du Risorgimento (à permanents parallèles à l'histoire d'autres pays et références aux événements courants de son époque) constituent des contributions à la compréhension du phénomène de domination du village par la ville au cours de l'histoire, du rapport paysans-intellectuels, des évolutions particulières dans le cadre de processus historiques généraux.

¹⁰⁰ Articolul „Revoluția contra Capitalului” publicat la 24. XI. 1917 în ziarul „Avanti”. (*Œcrits Politiques*, I, p. 135—139). Vezi: A. Gramsci, *Opere alese*, p. 68; P. Piccone, *Op. cit.*, p. 35—37.

¹⁰¹ v. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 65, 96, 97, 98, 103, 104, 123—128.

* Marxistă.

¹⁰² *Ibid.*, p. 126. (v. în detaliu: A. Silard, *Antonio Gramsci: inepuizabilitatea filozofiei praxisului* în „Revista de filozofie”, nr. 4, 1978.

¹⁰³ v. P. Apostol, Prefață la *Opere alese*; C. Luporini, *Marx e Gramsci: le categorie strategiche* în „Rinascita”, 23 dec. 1977, p. 29—30; P. Piccone, *Op. cit.*, p. 65; A. Silard, *La philosophie de l'histoire dans l'œuvre d'Antonio Gramsci* în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 3, 1978, p. 479—511.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

DESPRE CONVENȚIA DINTRE VLADIMIRESCU ȘI ETERIE ȘI ALTE PROBLEME ALE REVOLUȚIEI DIN 1821

O carte polemică din 1978, al cărei ascuțis a fost îndreptat împotriva operei profesorului Andrei Oțetea, însemnat istoric, cu mari și indestructibile merite atât față de istoriografia noastră în general, cât și în special față de problematica complexă a anului 1821, a fost urmată de o reluare și o „adîncire” în paginile „Luceafărului” a aceluiași teze de către autorul ei, Mircea T. Radu*. În amintitul articol serial se cere „raportarea afirmațiilor din texte la logica lucrurilor”, se declară că documentele revoluției din 1821 „cuprind afirmații contradictorii” și se înfățișează într-o prolixă expunere opiniile autorului privind nu numai „legămîntul” slugerului Tudor, ci și problematica anului 1821.

Că documente referitoare la un același moment istoric cuprind „afirmații contradictorii” este pe deplin firesc, căci și sursele de proveniență sînt *diferite*; aș mai adăuga că uneori documentele nu cuprind decît *parte din adevăr*, că alteori îl pot *răslămăci* ori pot avea numai *un scop tactic* (Crede oare M.T.R. că Tudor Vladimirescu scria deplin sincer țarului, împăratului Austriei sau pașalelor dunărene?). Unui istoric îi trebuie echilibru, obiectivitate, cunoașterea ansamblului problemelor și a cadrului general, onestitate, logică — invocată! — și mai ales... simț istoric pentru a „înțelege” documentele, a le raporta unele altora și „...la logica lucrurilor”, a *reconstitui* în măsura documentării *existente* și a nu ajunge la „interpretări inadecvate, lipsite de rigoare”

Revoluția din 1821, deschizătoare a procesului de făurire a Românicii moderne, a avut atît obiective de eliberare socială cît și obiective de eliberare națională. În ceea ce privește ultimele, a mărgini țelurile ei la acțiunea antifanariotă înseamnă *a nu vedea* fenomenele istorice *în toată amplitudinea și complexitatea lor*. Fanarioții nu erau *deci* reprezentanții și mandatarii Imperiului otoman, iar acesta în acel moment, departe de a-și exercita o suzeranitate limitată, supunea Principatele unui sistem de spoliere direct și indirect (prin reprezentanții *săi* domnii fanarioți și acoliții lor) deosebit de apăsător, nu le apăra sau nu putea să le apere totdeauna de incursiunile prădălnice ale unora din garnizoanele sale dunărene, paraliza dezvoltarea lor economică, deținea în mod direct o parte din teritoriul românesc, chiar și pe malul stîng al Dunării și nu oferea Principatelor perspectiva înnoirilor mult și firesc așteptate. Deși existența Principatelor ca state autonome determina o relativă atenuare a dominației otomane *în comparație cu ceea ce avea loc la sudul Dunării* existau *toate* motivele ca *întreaga* societate românească, inclusiv sau în primul rînd țărani, să dorească să pună capăt acestei situații. Dacă în 1877 societatea românească s-a ridicat ca un singur om în lupta antiotomană pentru cucerirea independenței, cînd într-adevăr suzeranitatea otomană ajunsese să îmbrace formele cele mai atenuate, cum putea fi împăcată societatea românească în 1821 cu dominația otomană exercitată în formele ascuțite pe care le cunoaștem? M.T.R. invocă un articol din „Wiener Zeitung” din 2/14 iunie 1821 în care se acorda revoluției muntene doar un sens antifanariot, susținîndu-se că Principatele se bucurau „de privilegiul foarte larg și de o independență aproape deplină față de turci”. Era aceasta *realitatea*? Apăsătoare dominație a Porții, exercitată direct și prin fanarioți, instrumentele ei, putea fi egală cu „o independență aproape deplină”? Izvoarele în imensa lor majoritate demonstrează o cu totul altă situație, cea evocată ceva mai sus.

Reprezentînd aproape toate clasele și categoriile sociale ale țării (avînd mandat și de la unli mari boieri), Tudor Vladimirescu era el însuși *purător al ideii de eliberare* de sub dominația străină înțelesă în toată complexitatea ei. Participant activ la războiul ruso-turc din 1806—1812, gata de a pleca din țară după încheierea păcii de teama unei represii otomane împotriva sa,

* Vezi nr. 5, 7 și 10 din 1981.

convins de unitatea neamului său și ardent iubitor al patriei, el nu putea să fie insensibil față de eventuala eliberare a țării. Dar, totodată, slugerul Tudor nu s-a avântat orbește într-o aventură. A știut să manevreze și nici nu și-a „ars corăbiile”, ceea ce i-a îngăduit să transforme, mai apoi, când împrejurările i-au impus-o, tactica în realitate și să încerce să obțină prin negocieri *cu arma în mână* cel puțin o satisfacere parțială a programului revoluției.

Înainte de a ne opri asupra legăturilor dintre Vladimirescu și Eterie, este cazul să respingem o teză cu totul eronată a lui M.T.R. privind relația *Eterie-fanarioți*. Lectura serialului său ne dezvăluie în această privință un șir de aprecieri neconcordante: „mişcarea grecească (eterică), susținută de elementele fanariote”, fanarioți „înregimentați în Eterie”, luptă „nu a poporului grec, ci a oligarhiei fanariote din Principate”, „majoritatea fanarioților au aderat... la Eterie”, „cauza fanarioților eteriști”, „Eteria voia ca regimul fanariot să-și aducă contribuția la ruina împărăției turcești”, „fanarioții-eteriști”, „Eteria ajungând să se confunde cu stăpânirea fanariotă”. Una este o revoluție „*susfinută*” de fanarioți, alta este ca aceștia să fie „*înregimentați în Eterie*”, alta ca acțiunea Eteriei să fie „*cauza fanarioților eteriști*”, ca Eteria „*să se confunde cu stăpânirea fanariotă*” și ca purtătorii ei de cuvânt să se cheme „fanarioții-eteriști”! Oare așa se exprimă un istoric? Și aceasta este logică? M.T.R. ar trebui să se decidă pentru o clarificare a poziției sale atât de elastice în această privință.

Dar mai trebuie remarcat că relația pe care o stabilește este falsă! În teza sa de doctorat din vara anului 1980, Konstantin Hatzopoulos a demonstrat că numărul fanarioților implicați în acțiunea Eteriei a fost restrâns; de altfel, în ceea ce privește pe cei doi domni din 1821, unul a fost inițiat, dar a fost departe de a avea rolul politic pe care-l visase, iar celălalt, după toate probabilitățile, a fost suprimat de Eterie pentru refuz de colaborare și poziție ostilă. Ipsilanti însuși, deși fiu și nepot de domni fanarioți, s-a arătat de la începutul revoluției detașat de fanarotism, el nefiind nici partizanul restaurării utopice a Bizanțului și nici al prelungirii *dincolo de revoluție* a stăpânirii fanariote în Principate. Lucrul acesta l-a exprimat explicit în proclamația adresată în martie 1821 („Puterea supremă a țării trebuie totdeauna să fie încredințată în mâinile unui om al țării și niciodată unui străin”) și totodată această poziție reiese limpede exprimată de el lui Mihai Suțu, care visa la domnia celor două țări (deși M.T.R. susține contrariul citind grăbit scrisoarea pe care o invocă!). Ipsilanti se arăta de acord cu ocuparea domniei Țării Românești de către Suțu dar numai în timpul revoluției, tocmai pentru a sprijini acțiunea Eteriei, căci — scria el limpede — „cine din patrioții noștri iubitori de patrie va suporta, după ce patria sa va fi eliberată, să domnească în provincii străine și să nu se bucure de roadele dulci ale eliberării patriei sale” și „pentru ce înălțimea ta să vadă viitorul mărginit și să nu aibă înaintea ochilor un teren nemărginit al gloriei?”. Oare M.T.R. n-a văzut această parte a scrisorii pe care o utilizează pentru a si știne tocmai contrariul? sau teza dinainte stabilită nu i-a permis să se refere și la aceste date?

„Precizăm că nu ne gândim a nega existența vreunei înțelegeri între Tudor Vladimirescu și Iordache, la începutul anului 1821. Din desfășurarea evenimentelor se deduce că o *invoială trebuie să fi existat* căci Vladimirescu a avut dintru început în subordonarea sa un grup de arnăuți domnești...”. Sint rinduri scrise de M.T.R. în lucrarea sa din 1978 (p. 501). Sintem de acord cu ele. Dacă d-sa punea atunci sub semn de întrebare existența convenției, a „legământului” dintre cele trei căpetenii militare, în schimb considera „probabilă” o „înțelegere militară” (p. 150).

— Care este poziția sa astăzi? O atitudine de negare nu numai a documentului — convenției respectiv „legământului” —, ci și a înțelegerii în sine despre care nu mai amintește, deși sint atâtea elemente care indică existența ei:

- convorbirile lui Tudor Vladimirescu cu bimbașa Sava amintite de Xodilos;
- menționarea lui Vladimirescu între șefii militari prevăzuți a acționa în Principatele Române în planul Eteriei adoptat la Ismail în octombrie 1820;
- evitarea ciocnirilor armate între „adunarea nordului” și forțele stăpânirii comandate de șefi eteriști;
- mesajul transmis de Vladimirescu lui Ipsilanti când acesta se găsea încă la Chisinau;
- întrevăderea dintre slugerul Tudor și Ipsilanti, în cursul căreia cel dintâi a cerut celui de-al doilea *socoteală* pentru promisiunea *neimplinită* a venirii armatelor ruse;
- declarațiile făcute de Tudor Vladimirescu pandurilor în drum spre București (la Slatina după Ilie Fotino) și la plecarea din București, unde el le-a anunțat „întruparea” cu „ceilalți frați creștini”.

„Inamicul nr. 1” al lui M.T.R. rămâne însă „legământul”! În primul rând, contrar celor cele afirmă, cel puțin doi dintre cei citați a fi acceptat „în esență” opinia profesorului Oțetea privind „legământul” nu se găsesc în această situație, deoarece atât Notis Botzaris cât și subsemnatul am considerat amândoi încă din 1962, fără a ști unul de altul, că nu era vorba de un legământ unilateral ci de o convenție de alianță și că documentul nu constituie dovada afilierii lui Tudor Vladimirescu la Eterie, ci *dimpotrivă*. În al doilea rând, seria de „argumente care probează lipsa de autenticitate” a „legământului” — de fapt, a convenției — merită o zăbavă pentru a se vedea în ce măsură ele constituie argumente „la obiect” și iată de ce:

— invocata de Mircea T. Radu dușmănie a slugerului Tudor față de ciocoi și față de guvernarea fanariotă nu înseamnă că el nu putea încheia convenția cu reprezentanții Eteriei, *aceasta neconfundându-se cu fanarioții* (Lassanis scria revelator lui Ipsilanti despre Mihai Suțu: „este sincer și vrednic de iubirea dv., nu este deloc fanariot” — *Doc. 1821*, IV, p. 94) —

— chiar dacă Vladimirescu ar fi început pregătirile revoluției înainte de organizarea acțiunii Eteriei în Țara Românească, nimic nu-l împiedica să încheie o alianță cu Eterial

— *dușmănia dintre Tudor Vladimirescu și Iordache Olimpiotul*, invocată doar în temeiul mărturiei lui Liprandi, nu are nimic de-a face cu desemnarea celor doi pentru a acționa împreună — și cu bimbașa Sava — în planul de la Ismail al conducerii Eteriei din octombrie 1820, — ori cu legăturile ce *netindoielnic* au ființat între ei în timpul revoluției, chiar dacă *dușmănia* era reală; de câte ori *dușmani* sînt siliți la colaborare prin forța împrejurărilor?

— faptul că Tudor Vladimirescu *vorbea deschis contra guvernanților*, îl apropia nu-l depărta de Eterie, aceasta fiind ostilă fanarioților slujbași ai Porții.

— dacă slugerul Tudor avea „mare influență între panduri” nu vedem de ce trebuia să nu încheie o convenție cu Eteria?

— dacă acțiunea revoluționară declanșată de Vladimirescu ar fi izbucnit și în cazul cînd *Alexandru Suțu n-ar fi murit*, cu atît mai mult s-ar fi justificat *atunci* înțelegerea sa cu Eteria.

Există vreo legătură logică între așa-zisele argumente mai sus prezentate și problema autenticității documentului în cauză? Noi nu o credem. Și totuși M.T.R., după ce le înșiră, conchide foarte sigur: „acesta este un prim argument”!

Tot acolo se mai pun unele întrebări, la care răspund lui M.T.R.:

— *Evident*, țărani erau gata să formeze „o armată antiotomană” și ei nu puteau fi ostili înțelegerii cu ceilalți „frați creștini” *antiotomani* (cum nici n-au fost), căci nu era vorba de „unirea cu fanarioții. (Înregimentăți în Eterie)”, ci de conlucrarea în lupta de eliberare națională cu grecii sîrbi, bulgarii și albanezii; în ceea ce privește Eteria, ea nu se confunda cu oligarhia fanariotă, din Principate, oricît ar dori acest lucru M.T.R.

— Tudor Vladimirescu a condus o revoluție română *de sine stătătoare*, care a încercat o alianță cu Eteria, cu mișcarea de eliberare greacă. De altfel, vreau să subliniez că în lucrările pe care le-am consacrat evenimentelor revoluționare din 1821 am concretizat înaintea sa teza, de data aceasta justă, a lui M.T.R.: „Caracterul independent al revoluției lui Tudor a fost determinat de condițiile țării noastre, de forma specifică pe care trebuia să îmbrace lupta de emancipare socială și națională a poporului român”.

Un alt argument al lui M.T.R. pentru a dovedi lipsa de autenticitate a documentului în cauză este neconcordanța acestuia cu textele „originale ale lui Tudor... lipsite de ositilitate față de Turcia”. Dar cum putea slugerul Tudor să-și manifeste *ostilitatea* în documente *publice, diplomatice*, cum erau acestea, față de puterea suzerană, cînd încă nu se produsese intrarea în acțiune a oștirii eteriste și mai ales a armatelor ruse fără care, în condițiile date, războiul de eliberare nu putea izbîndi?

Dacă în lucrarea sa din 1978 Mircea R. Radu recunoștea faptul că Tudor Vladimirescu a luat în cea sa cîteva zeci de arnăuți plecînd să ridice la luptă revoluționară Oltenia, de data aceasta notează *cu mirare* că potrivit „legămîntului” ar reieși că Vladimirescu „ar fi jurat să se asocieze cu gărzile domnitorului fanariot Alexandru Suțu împotriva turcilor”, cînd în realitate asocierea sau alianța aceasta a ființat, dar nu cu gărzile *fanariotului Al. Suțu*, ci cu membrii acestor gărzi care acționau însă *sub impulsul Eteriei împotriva intereselor lui Suțu și ale familiei sale*! Oare plecarea din București cu arnăuții a slugerului, ca și ceea ce s-a petrecut în Oltenia în primele două luni ale revoluției n-au demonstrat acest lucru?

Argumentul invocat privind faptul că „legămîntul” în cauză n-ar fi un act original, ci o copie în traducere nu poate fi considerat ca o dovadă a lipsei de autenticitate. Am răsturna întreaga istorie dacă am refuza să acceptăm valabilitatea unor copii sau unor traduceri aparținînd momentului și *racordate organic proceselor sale evenimențiale*.

Înscrîsul în cauză nu demonstrează că „șefii eteriști” ar fi „promovat” „acțiunea revoluționară a românilor”, cum susține M.T.R., căci dacă e vorba de o promovare aceasta *era reciprocă* potrivit documentului în discuție! Mai departe. Într-adevăr, „oligarhia fanariotă” avea de ce să se teamă de o revoluție, dar ea nu poate fi confundată cu Eteria, cum încearcă a face M.T.R. Nici acesta deci nu este un argument valabil în a contesta autenticitatea mult discutatului document. De altfel, legătura „logică” pe care Mircea R. Radu o face între o apreciere a lui Formont din 1816 privind evident pe fanarioți și atitudinea căpeteniilor eteriste față de revoluția românească este cel puțin forțată și decurge din optica eronată a punerii unui fals semn de egalitate între fanarioți și Eterie. În ceea ce privește pregătirile militare ale lui Mihai Suțu, acestea aveau ca explicație nu extinderea revoluției antifanariote din Țara Românească, ci necesitățile militare ale Eteriei (și corespondența dintre Lassanis și Ipsilanti este edificatoare în această privință).

Eterea n-a ocolit Principatele în proiectele ei de acțiune dar evident era preocupată înainte de toate de Grecia. Inițial, în planul de la Ismail Eteria avea în vedere, în primul rând, revoluția din Grecia, dar nu uita nici poziția defensivă din Principate, iar în cel de-al doilea, al lui Ipsilanti — din 24 octombrie — se prevedea inițierea operațiilor în *Principate*, deși obiectivul final rămânea și de data aceasta neîndoielnic și firesc tot Grecia, trecerea urmînd însă să se facă pe uscat *prin* Principate și Serbia.

Și cum mai poate susține cu seninătate M.T.R. că nu s-a urmărit nici acum în Principate „o revoluție împotriva sistemului de guvernămînt”, cînd Ipsilanti a ordonat lui Sava și lui Iordache să răstoarne la 14 noiembrie „cîrmuirea existentă”, să aresteze pe domn și „să constituie un guvern provizoriu din boieri pămînteni” (*Doc. 1821, IV, p. 75*)?

Nu putem considera convenția în discuție „un produs al propagandei eteriste”, încadrat printre zvonurile difuzate de Eterie. De altfel, contrar opiniei lui M.T.R., nu se poate nega că societatea revoluționară greacă s-a arătat preocupată de „organizarea” revoluției în Țara Românească, de găsirea unor aliați locali și de stabilirea în consecință a unui consens cu slugerul Tudor. Acesta nu s-a considerat însă în nici un moment „un subordonat” și lucrul l-a demonstrat prin atitudinea concretă adoptată față de Ipsilanti; nu era necesar în această privință a se insera de către M.T.R. mărturia lui Laurençon în susținerea unui lucru evident. Între Tudor Vladimirescu și Eterie a existat un raport de alianță (compromis ulterior prin lipsa sprijinului așteptat al armatei regulate ruse), dar nu de subordonare și această subordonare nu este dezvăluită nici de documentul în discuție intitulat, în traducere corectă, „Alianță și reciproc consimțămînt” ori denumit de Schustekh „convenție”.

M.T.R. este surprins că nu regăsește limbajul lui Tudor în „legămînt”, uîtlînd că era vorba de un document *subscris* iar nu *scris* de Vladimirescu și care, totodată, intra într-un ansamblu de acte pregătite de Eterie și, în acest caz, acceptat de comandirul pandurilor. Că documentul stipula (dar de ce „în mod vag” ?!) că părțile „să se prefacă a provoca dezordini” este exact, dar nu vedem în ce măsură evenimentele din ianuarie—februarie 1821 din Oltenia nu pot să se încadreze *aparent* acestei prevederi? Neîndoielnic și în această problemă a limitei dintre *prefacere* și *realitate*, ca și în considerarea unora dintre documentele epocii — invocata scrisoare către Pini sau cea către Samurcaș — ca și în aprecierea pozițiilor majorității personajilor implicate în evenimentele din 1821 contradicțiile aparente sînt evidente și — am spune — uneori *dorite*; tot așa cum în atitudinea și actele slugerului Tudor însuși apar aparente contradicții și inconsecvențe, fiind însă vorba de fapt de *necesare adaptări* la situație și de „*camuflări*” în delicatele împrejurări ce se creaseră.

Că legămîntul „nu reflecta” programul mișcării pandurilor sau mai bine zis *întreg* acest program — căci lupta de eliberare antiotomană figura! — era firesc și nu constituie un argument al neautenticității sale. Un astfel de document, de „relație externă”, nici n-ar fi avut *de ce* să cuprindă prevederi privind împrejurările interne.

M.T.R. mai susține că între „conținutul manifest” și cel „latent” al „legămîntului” ar exista nepotriviri, dar, înainte de toate, avem de-a face din partea sa cu o șocantă interpretare forțată a faptelor, *neîntemeiată pe documente*. Pe ce temei *documentar* afirma M.T.R. că „Eteria a difuzat actul (în copie germană), la sfîrșitul lui mai 1821, făcînd ca el sa parvină generalului austriac Schustekh”? Cum se pot afirma categoric atitea lucruri *fără vreun temei documentar*? Și mai ales cum poate continua, ca și cum demonstrase *prin i-voare* aserțiunile acestea: „Așadar, imediat după asasinarea lui Vladimirescu (27 mai 1821) șefii eteriști au ținut sa lanseze acest text, menit să probeze vinovăția conducătorului român”? Și unde, în documentul incriminant, de data aceasta, Vladimirescu își recunoscuse „calitatea de subordonat” : l Eteriei? Cu astfel de metode se pot scrie *istorii*, dar *istorie* se scrie cu *izvoare*, cu critică istorică și cu bună credință.

M.T.R. mai invocă caracterul „ciudat” al angajamentului pe care și-l luaseră cei trei semnatari „de a se întruni săptămînal”. Din nou, mai întîi, o lectură superficială; de fapt, convenția prevedea *cîte două* întîlniri săptămînale și nu una (*Hurmuzaki*, serie nouă, III, p. 324); în al doilea rînd, era evident că această prevedere avea sens în perioada premergătoare revoluției, căci odată cu începerea acesteia, semnatarii ei nu mai puteau să se sfătuiască decît cînd efectiv mai puteau fi împreună; în afară de aceasta, în cursul evenimentelor, premisele inițiale ale alianței modificîndu-se, este evident că și această prevedere a fost afectată.

Nu rezultă din lectura documentului în cauză că prevederile referitoare la „avantaj, cișlig sau pagubă” se refereau la bani ori „plească”, cum crede M.T.R., ci mai degrabă, ținînd seama de fraza următoare din document — „De aceea, nimeni să nu îndrăznească prin vorbe sau fapte echivoce semănaînd zădărnici, a insinua că, de exemplu, românul de baștină nu trebuie să se supună armăntului, nici armăntul grecului, grecul sîrbului, sîrbul macedoneanului, ci toți să lucreze de comun acord și unitar, după cum o cere datoria pe care ne-o impune acordul de față” — era vorba de modalitatea de conlucrare în desfășurarea procesului revoluționar. De asemenea, stipulația privind moștenirea averii — și Vladimirescu avea rude moștenitoare! — , ca și cea privind con-

fiscarea nu apar ca *nefirești* în contextul unui astfel de act și nici ștergera „din lista membrilor națiunii”, căci nu se arată despre *care* națiune era vorba, ori enumerarea din articolul 5 al convenției indică că semnatarii țineau seama de existența mai multor națiuni (vezi ceva mai sus citatul).

În sfârșit, referindu-ne la ultimul „P. S.” al articolelor lui M.T.R., ne întrebăm cum ar putea fi steagul cel mare al lui Tudor Vladimirescu „argument împotriva autenticității așa-zisului „legământ” al lui Tudor Vladimirescu față de Eterie”? El era steagul care afirma trăsăturile românești ale revoluției și ce avea acest lucru cu *alianțele* ce le putea încheia o revoluție românească independentă?

Semnînd convenția de alianță și nu de subordonare, Tudor Vladimirescu nu s-a depărtat de interesele națiunii sale și nici n-a încetat a fi, cum l-a apreciat Marx, „patriot român”. Dimpotrivă, el rămîne „martirul ideii naționale”, conducător lucid al poporului, care a ținut și a trebuit să țină seama de țesătura complexă a evenimentelor și să i se încadreze pentru a putea afirma cu sabia în mînă drepturile istorice ale neamului său.

M.T.R. n-a reușit să infirme valoarea unui izvor. Cu relatări de fapte neîntemeiate pe izvoare, cu ignorarea izvoarelor ce nu convin, nu va reuși M.T.R. să convingă că este vorba de „un act neautentic”, iar noul tratat de istorie trebuie să fie o operă de seriozitate științifică și nu un teren pe care să înflorească polemica nejustificată și o istorie a ignorării corelărilor istorice între națiuni.

Dan Berindei

SIMPOZION CONSACRAT ÎMPLINIRII A „45 DE ANI DE LA PROCESUL MILITANŢILOR COMUNIŞTI ŞI ANTIFASCIŞTI DE LA BRAŞOV”

Sub egida Academiei de ştiinţe sociale şi politice a Republicii Socialiste România, Academiei „Stefan Gheorghiu”, Institutului de studii istorice şi social-politice de pellingă C.C. al P.C.R. şi Uniunii Tineretului Comunist, la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România a avut loc un simpozion consacrat împlinirii a 45 de ani de la procesul militanţilor comunişti şi antifascişti de la Braşov, în frunte cu tovarăşul Nicolae Ceauşescu, prilej de evocare a unuia din cele mai semnificative momente ale luptei forţelor revoluţionare şi democratice din ţara noastră împotriva pericolului fascismului, pentru apărarea libertăţii şi demnităţii naţionale.

La lucrări au participat oameni ai muncii din Capitală, vechi militanţi ai mişcării muncitoreşti, activişti de partid şi de stat, cadre didactice, cercetători, utecişti, studenţi şi elevi. A luat parte tovarăşul Ilie Rădulescu, secretar al C.C. al P.C.R.

După Cuvîntul de deschidere, rostit de Mihnea Gheorghiu, preşedintele Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, au urmat comunicările: Lupta împotriva fascismului şi războiului, expresie a atitudinii democratice, umaniste şi patriotice a poporului român, de Ion Popescu-Puţuri, directorul Institutului de studii istorice şi social-politice; Clasa muncitoare — forţa principală a luptei poporului român împotriva fascismului şi războiului, de Badea Dumitră, preşedintele Consiliului Oamenilor Muncii de la Uzinele 23 August; Comuniştii în fruntea luptei poporului român împotriva primejdiei fasciste, pentru apărarea independenţei, suveranităţii şi integrităţii patriei, de Nicolae Cioroiu, directorul Muzeului de istorie a partidului comunist a mişcării revoluţionare şi democratice din România; Activitatea revoluţionară a tovarăşului Nicolae Ceauşescu — pildă de dirigenţie şi devotament pentru slujirea înaltelor idealuri ale P.C.R., de Neagu Andrei, preşedintele Comitetului foştilor luptători din războiul antifascist; Presa democratică tribună de luptă împotriva pericolului fascist, pentru apărarea drepturilor şi libertăţilor democratice, de Ion Spălăţelu, activist la Secţia Presă şi Radioteleviziune a C.C. al P.C.R.; Tinăra generaţie — prezenţa activă în lupta Partidului Comunist împotriva primejdiei fasciste, revizioniste, pentru apărarea patriei, de Pantelimon Găvănescu, prim secretar al C.C. al U.T.C.; Combaterea curenţilor şi mişcărilor neofasciste — sarcină majoră a tuturor forţelor democratice din lumea contemporană, de Dumitru Ghişă, prorector al Academiei „Stefan Gheorghiu”; Preşedintele României socialiste — tovarăşul Nicolae Ceauşescu — personalitate proeminentă a lumii contemporane, de Gheorghe Dolgu, adjunct al ministrului afacerilor externe.

În încheierea lucrărilor, participanţii la simpozion au adoptat o telegramă adresată tovarăşului Nicolae Ceauşescu.

A XV-A SESIUNE DE RAPORTE PRIVIND CERCETĂRILE ARHEOLOGICE ÎN ROMÂNIA

Sub egida Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice şi a Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste, în zilele de 26—27 martie 1981 s-a desfăşurat la Braşov cea de-a XV-a sesiune anuală de raporte, privind cercetările arheologice din anul 1981.

Lucrările sesiunii au fost precedate de inaugurarea expoziţiei « Arta neolitică în România », organizată cu colaborarea citorva muzee din ţară (26 martie).

În după amiaza aceleiaşi zile, a început desfăşurarea lucrărilor sesiunii de raporte, în cadrul a cinci secţii: I. *Arheologia comunei primitive. Evoluţia culturii tracice timpurii*; II. *Civilizaţia traco-gelo-dacică*; III. *Arheologia greco-romană. Procesul romanizării*; IV. *Formarea poporului*

român și a statelor românești; V. *Civilizația medievală românească*. Au fost prezentate în total un număr de 187 de rapoarte, care ilustrează contribuția arheologiei românești la aprofundarea cunoașterii istoriei vechi a României.

În prima secție, *Arheologia comunei primitive*, au fost prezentate nu mai puțin de 49 de rapoarte, fiecare contribuind prin rezultatele obținute la cunoașterea celei mai vechi orânduiri sociale și perioade istorice de pe teritoriul țării noastre.

Astfel, epoca paleolitică a fost marcată în special de descoperirea din peștera Cioarei de la Boroșteni (jud. Gorj) (cercetări efectuate de Maria Bitiri și Marin Cîrciumaru, continuînd săpăturile mai vechi ale lui C. S. Nicolăescu-Plopșor): aici, prin analiză de polen, s-a identificat, pe patul peșterii, un depozit cu floră interglaciara, intrat în literatura de specialitate sub denumirea de „interglaciara Boroșteni”; de asemenea, în depozitul interglaciara s-a descoperit un strat de cultură, considerat drept cel mai vechi din peșterile carpatice din România. Rezultate importante au dat și cercetările din zona hidrocentralei „Porțile de Fier II” (întreprinse de V. Boroșneanț și colectivul muzeului din Drobeta—Turnu Severin). De asemenea, cercetările din zona Moldovei au adus contribuții remarcabile la cunoașterea celei mai vechi perioade din istoria societății omenești; amintim în acest sens cercetările de la Cotul Miculinți (jud. Botoșani) (M. Brudiu) și în zona Bicaz (Fl. Mogoșanu, M. Matei).

Pentru eneolitic, au reținut atenția cercetările întreprinse în turbăria de la Lozna (jud. Botoșani) (P. Șadurschi).

Multe rapoarte s-au referit la epoca neolitică. Dintre acestea, pentru Oltenia amintim cercetările întreprinse la Grădinile (jud. Olt) (M. Nica și A. Mincă) și la Cîrcea (M. Nica), precum și la Ostrovul Corbului (P. Roman, Al. Păunescu, Ann Dodd-Oprișescu). Pentru Transilvania, un interes deosebit au prezentat rapoartele referitoare la așezarea neolitică de la Ariușd (jud. Covasna) (Eugenia Zaharia, Doina Galbeniu și Z. Szekeley), Suplacu de Vârzari (jud. Bihor) (Doina Ignat), Cheile Aiudului (N. Vlăsa), Ocna Sibiului — Trigruri (Iuliu Paul, D. Popa) și Radovanu (jud. Giurgiu) (E. Comșa). Cercetările arheologice de pe cuprinsul Moldovei au reținut atenția în special prin rezultatele obținute în tellul cucutenian de pe Dealul Ghindaru (jud. Bacău) (D. Monah) — unde s-au găsit dovezi că trecerea de la o fază la alta a culturii Cucuteni s-a făcut tot pe teritoriul țării noastre; de asemenea, trebuie menționate cercetările din stațiunea cucuteniană de la Drăgușeni (jud. Botoșani) (Silvia Marinescu; studiul osteologic al resturilor faunistice a fost efectuat de Alexandra Bolomey). În sfârșit, neoliticul târziu a fost marcat de raportul despre cercetările de la Ostrovul Mare (V. Boroșneanț, I. Stîngă).

Pentru epoca bronzului, se pot menționa rapoartele privind cercetările arheologice de la Odaia Turcului (jud. Dimbovița) (Ersilia Tudor), pentru epoca bronzului timpuriu; așezarea de tip Wietenberg de la Oarța de Jos (jud. Maramureș), necropola aparținînd culturii Monteoru de la Cîndești (jud. Vrancea) (unde s-au descoperit peste 750 morminte de înhumăție și insinerație; cercetări efectuate de Marilena Florescu și Adrian C. Florescu), precum și săpăturile dintr-o nouă stațiune arheologică — Călugăreni (jud. Gorj) (I. Chicideanu, P. Gherghe).

La secția a II-a, cu tema *Civilizația traco-geto-dacică*, s-a prezentat 37 de rapoarte arheologice, referitoare la evoluția tracilor și dacilor pe teritoriul României de azi, aducîndu-se date noi privind evoluția istorică în timpul epocii fierului pe teritoriul țării noastre.

Dintre acestea, pentru prima epocă a fierului (Hallstatt), au reținut atenția săpăturile de la Babadag (S. Morintz), Portărești—Giurgița (jud. Dolj) (C. Tăulea) și din zona Arghiud—Teaca (jud. Bistrița—Năsăud) (G. Marinescu).

Epoca geto-dacă a fost marcată de un număr mare de rapoarte, dintre care amintim pe cele prezentate despre așezarea geto-dacică de la Popești, pe Argeș (Al. Vulpe, Marieta Gheorghiu), cetatea geto-dacică de la Ocnița (D. Berciu, Mariana Iosifaru), în *dava* de la Cîrlomănești (jud. Buzău) (M. Babeș, I. Chicideanu, M. Constantinescu) și în cetatea dacică de la Cugir (I. H. Crișan).

În mod deosebit remarcăm contribuțiile aduse prin săpăturile efectuate în fortificația dacică din secolele IV—III î. e. n. de la Bunești—Averești („Dealul Bobului”, jud. Vaslui) (Violeta Bazarciuc), cercetările și lucrările de restaurare din cadrul ansamblului de la Sarmizegetusa Regia (colectivul condus de H. Daicoviciu), precum și săpăturile efectuate în așezarea dacică, daco-romană și prefeudală de la Sura Mică (jud. Sibiu) (I. Glodariu și colaboratorii).

În cadrul secției de *arheologie greco-romană*, s-au prezentat un număr de 42 de comunicări. Rapoartele au cuprins două arii importante ale civilizației clasice de pe teritoriul țării noastre: Dobrogea (care în antichitate a aparținut provinciei Moesia Inferior, apoi a format provincia Scythia) și Dacia (provincia romană); dacă în cazul celei dintîi perioadă cuprinsă în preocupările cercetătorilor îmbracă aproape un mileniu, în cazul celei de-a doua este vorba în același timp de perioada cînd teritoriul de la nordul Dunării s-a aflat efectiv sub administrație romană (anii 106 — 274), cît și de perioadele de revenire a stăpînirii romane la nordul Dunării (secolele IV—VI).

Ne vom opri mai întâi, pe scurt, asupra rapoartelor privind cetățile grecești. De o mare importanță pentru problemele urbanismului antic, a raporturilor dintre coloniștii greci și autohtoni, precum și pentru urmărirea evoluției civilizației clasice în zonele periferice ale lumii grecești, sînt cercetările de la Histria efectuate de colectivul condus de prof. D. M. Pippidi (colectiv format din cercetătorii P. Alexandrescu, Maria Coja, Catrinel Domăneanțu, Anișoara Sion și Monica Mărgineanu); aici, cercetările se referă deopotrivă la perioada autonomiei cetăților grecești, ca și la epoca romană — de la începuturile principatului, pînă la sfîrșitul antichității tîrzii. Pentru istoria raporturilor dintre greci și indigeni, deosebit de importante sînt cercetările de la Nuntași (jud. Constanța), care arată prezența unui nucleu grecesc în mediul autohton în secolul VI î.e.n. (Catrinel Domăneanțu); de asemenea, tot pentru epoca elenistică, se cuvin amintite cercetările de la Albești (jud. Constanța), efectuate de colectivul Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța. Totodată, la Vișina (jud. Tulcea), s-a cercetat o așezare greco-indigenă din secolele VI—V î. e. n. (Mihaela Mănușu-Adameșteanu).

Arheologia Dobrogei romane este ilustrată de cercetările din centrele urbane cele mai importante — Histria, deja amintită, și Tropaeum Traiani (descoperiri ce se întind din perioada întemeierii, sub Traian, pînă în antichitatea tîrzie) (cercetări efectuate de Ioana Bogdan-Cătăniciu, Al. Barnea și A. Panaiteșcu). Pentru studiul vieții romane în mediul rural, o mențiune specială merită cercetările de la Fintinele (jud. Constanța) (Al. Suceveanu), precum și din ferma tirie de la Telița (jud. Tulcea) (V. Baumann). Date noi pentru istoria Dobrogei în epoca romano-bizantină au adus cercetările de la Garvăn — *Dinogetia* (Al. Barnea), Capul Dolojman (anticul *Argamum*) (Maria Coja, Mihaela Mănușu-Adameșteanu) și de la Aegyssus (A. Opaiț, I. Vasiliu, Anișoara Sion); s-au cules date noi privitoare la fortificația romano-bizantină de la Ovidiu (Constanța) (M. Bucovală, G. Papuc) și s-au prezentat rezultatele finale din *burgus*-ul de la Topraichioi — Babadag (A. Opaiț, M. Zahariade).

Un număr mai mare de rapoarte privesc istoria Daciei romane.

Dintre acestea, un loc aparte ocupă cercetările de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, capitala provinciei — zona sacră și incintă de est a orașului (H. Daicoviciu și colectivul). Pentru topografia Ulpiei Traiana, deosebit de importantă este identificarea castrului de pămînt ce a precedat întemeierea orașului. De asemenea, dintre descoperirile efectuate, un loc aparte reprezintă descoperirea unui vas de lut cu *chrismon* — fiind primul obiect de caracter paleocreștin descoperit aici, în așa o dovadă a continuității populației daco-romane pe teritoriul capitalei fostei provincii.

Dintre cercetările în orașele romane, mai trebuie amintite cele de pe „Terasa sanctuarelor” de la Porolissum (Al. Matei), precum și lucrările de conservare și restaurare la complexul arheologic Porolissum efectuate de Muzeul de istorie și artă din Zalău (V. Lucăcel). Mai amintim cercetările de la Tibiscum (efectuate de Doina Benea), precum și de la Romula (Gh. Popilian și colectivul) — care, prin edificiile scoase la lumină și materialul arheologic descoperit, atestă nivelul înalt de viață economică și civilizație materială atins de populația daco-romană. Ele sînt noi dovezi la constatarea mai veche că civilizația romană a fost și la noi, ca pretutindeni, o civilizație de caracter urban.

O preocupare deosebită a cercetărilor din domeniul arheologiei romane a Daciei a fost explorarea castrelor romane; amintim pe cele de la *Porolissum* — Pomet și linia înaintată de turnuri din sectorul Moigrad — Tihău (N. Gudea) (jud. Sălaj), precum și castrele de la Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud) (D. Protase, G. Marinescu), Căsei (jud. Cluj) (I. Piso, D. Isac, Al. Diaconescu, C. Oprean), Gherla (D. Protase, R. Ardevan), Gilău (jud. Cluj) (D. Isac, Al. Diaconescu, C. Oprean), *Micia* (Vețel, jud. Hunedoara) (L. Petculescu), Cincșor (jud. Brașov) (I. Pop), Stolniceni (jud. Vâlcea) (Gh. Bichir, P. Bărdășu), *Praetorium* (Racovița, jud. Vâlcea) (Cr. M. Vladescu), Bumbesti (jud. Gorj) (Exsp. Bujor), Cîmpulung (Jidava) și Voinești (jud. Argeș) (acesta din urmă recent identificat, datînd din timpul domniei lui Traian; cercetări efectuate de C. C. Petolescu, T. Cioflan și M. Bădescu); *castellum* de pămînt (M. Brudiu) și castrul (S. Sanie, I. T. Dragomir) de la Galați — Barboși; *castellum* de la Drumul Carului (com. Moeciu, jud. Brașov) (Fl. Costea, Șt. Coșuleț) și castrul de la Pietroasele (V. Drîmboceanu).

Un loc important ocupă cercetările din castrul de la Potaissa (Turda) (efectuate de M. Barbulescu), sediul legiunii V Macedonica în perioada de la 168—169 pînă la retragerea administrației romane din Dacia; de asemenea, un colectiv al Muzeului Unirii din Alba Iulia (Gh. Anghel, V. Moga) a reușit a identifica, sub orașul actual, castrul legiunii XIII Gemina — unitate ce și-a avut aici sediul pe toată durata stăpînirii romane în Dacia.

Au fost totodată explorate *canabae*-le de lîngă castrul de la Brîncoveni (D. Protase, A. Zrinyi), precum și așezările civile de pe lîngă castrele de la Slăveni (G. Popilian) și Galați (—Barboși) (S. Sanie) — dovedind un înalt grad de civilizație materială și viață de caracter cvasi-urban.

Nici așezările rurale ale provinciei nu au fost trecute cu vederea. Amintim pe cele de la Micăsasa (jud. Sibiu) (I. Mitrofan); de asemenea, în jud. Caraș-Severin s-a cercetat o construcție

de tip *villa* la Gura Văii (com. Brebu), precum și o necropolă romană în punctul „Săliște” de la Moldova Veche (O. Bozu); de asemenea, amintim cercetările de la Săcelu (C. C. Petolescu, P. Gherghie, G. Calotoiu), unde a fost identificată o importantă construcție cu *hypocaustum* — probabil băile (*thermae*) așezării.

Pentru epoca antică tirzie în Dacia, mai amintim aici rapoartele privind săpăturile din cetatea de la Sucidava (D. Tudor, O. Toropu, C. Tăulea, Fl. Biciu), precum și din așezarea daco-romană din secolul al IV-lea de la Locusteni (jud. Dolj) (Gh. Popilian, M. Nica).

Cercetările au scos deseori în evidență conviețuirea coloniștilor și veteranilor romani cu populația autohtonă, precum și continuitatea de viață materială și creație spirituală — între epoca Daciei independente și cea a provinciei romane, precum și între aceasta din urmă și antichitatea tirzie. Cercetările reprezintă noi dovezi privind fenomenul de romanizare, permițând cunoașterea acestuia în zone unde până de curând era mai puțin studiat (de exemplu în mediul rural) și prezentarea lui mai nuanțată de la regiune la regiune și de la epocă la epocă.

În secția *Formarea poporului român și constituirea statelor feudale* au fost prezentate 28 de rapoarte cuprinzând rezultatele cercetărilor arheologice pe anul 1980 asupra perioadei istorice cuprinse între secolele IV—XIII.

Trăsătura caracteristică a rezultatelor comunicate a constituit-o preocuparea cunoașterii cât mai depline a două verigi ale lanțului evoluției societății omenești pe teritoriul țării noastre insuficient cercetată până acum: este vorba, mai întâi, de perioada secolelor IV—VII, pentru care au fost comunicate 18 rapoarte (aproape două treimi din total); de asemenea, au fost aduse noi precizări pentru perioada secolelor XI—XIII prin descoperirea și exploatarea unor așezări din această vreme (vezi de exemplu așezările de la Dridu—Fierbinți, cercetări V. Mihai; Bratei cercetări E. Zaharia etc.), completându-se astfel prin argumente ferme imaginea continuității de viață pe întreg teritoriul țării în decursul primului mileniu al erei noastre și în primele trei secole ale mileniului următor. Descoperirea satului fortificat de la Dridu—Fierbinți infirmă teza retragerii la munte sau în locuri ascunse a populației românești în secolele XII—XIII; dimpotrivă, asemenea descoperiri arată statornicia acestei populații, capacitatea ei de a-și organiza propria apărare contra nomazilor.

Din rapoartele prezentate a reieșit cu destulă claritate permanența populației autohtone pe teritoriul vechii Dacie în secolele de după retragerea aureliană. Cercetările din vara anului trecut au demonstrat o evidentă continuitate a formelor de cultură materială a populației autohtone din perioada anterioară, noile aspecte ale culturii și civilizației societății noastre din secolele IV—VIII — ca urmare a evoluției ascendente a comunităților de viață respective, precum și a receptării unor elemente materiale în urma contactului cu popoarele migratoare și a conviețuirii cu unele dintre acestea (Sura Mică, cercetări T. Năgler; Sighișoara, cercet. Gh. Baltag; Crivăț, jud. Dimbovița, cercet. M. Tzonyi; V. Seacă—Birlad, cercetări V. Palade; Davideni, jud. Neamț, cercetări L. Mitrea). S-a făcut dova că unele forme ceramice atribuite în exclusivitate populației slave — precum așa-numita tîpsie (tigăiță) de lut lucrată cu mîna și pe baza căreia complexele erau datate în secolele VI—VII, — apar în mediul localnicilor încă din secolele II—III și IV—V, (la Sirna, jud. Prahova — cercetări St. Olteanu și Nina Neagu, și la Drăgești, jud. Vaslui — cercetări D. Teodor); ea nu are deci un caracter etnic absolut, întâlnindu-se în medii diferite ca epocă și populație.

În multe din așezările cercetate datînd din secolele IV—VIII, au fost scoase la iveală importante cantități de vestigii ale procesului de valorificare a principalelor bogății miniere (de exemplu, fierul) — precum cuptoare de redus minereul de fier (4 exemplare la Sirna, ca și la Valea Caselor, jud. Hunedoara, cercetări I. Lazăr, V. Wollman), ateliere de prelucrare a metalului obținut (Lozna, jud. Botoșani, cercetări D. Teodor); această activitate, prin complexitatea incompatibilă cu nomadismul, conferă populației care o practica un caracter de statornicie și permanență.

Conjugîndu-se cu celelalte dovezi ale continuității, elementele paleocreștine (semne cruciforme pe ceramică; cruce, rozetă cruciformă etc.) descoperite la Timișoara — Cioreni (cercetări A. Bejan, Doina Bene), Bpleni—Români, jud. Dimbovița (cercetări Luciana Muscă), Brașov (Valea Răcădului — cercetări M. Marcu) și în alte așezări din secolele IV—VIII, ca și ritul de înmormîntare creștin, demonstrează prezența unei populații creștine pe teritoriul vechii Dacie în perioada amintită, religia creștină începînd a se impune în mediul populației autohtone (cum dovedește descoperirea marelui cimitir creștin de la Alba Iulia din secolul al IX-lea — cercetări M. Blăjan).

Prezența populațiilor migratoare alături de autohtoni în decursul secolelor VII—XIII a fost evidențiată de rezultatele cercetărilor de la Archiud—Teaca, jud. Bistrița-Năsăud (cercetări C. Gaiu), Timișoara—Ciorei (cercetări Al. Rădulescu), Biharea (cercetări S. Dumitrașcu) etc., care au reliefat prezența, alături de populația daco-romană și apoi românească, a unor elemente alogene.

Mai mult și mai deplin decât la sesiunile precedente, din rapoartele prezentate a reieșit capacitatea arheologiei de a da răspuns unor probleme de caracter social și politic. Așa, de exemplu, alături de procesul de diferențiere socială oglindit în inventarul necropolelor, înmormintările pe cuiburi familiale și lineare ale populației autohtone (Alba Iulia, Archiud—Teaca etc.) au scos în evidență existența familiei pereche, individuale, ca formă fundamentală a structurii sociale a comunităților respective.

Pe de altă parte, prezența fortificațiilor — ca acelea de la Tudor Vladimirescu — Arad (cercetări M. Barbu și M. Zdrobea), Slon—Prahova unde s-au descoperit fortificații succesive cu palisadă, cărămidă piatră (cercetări M. Comșa), Nufărul jud. Tulcea (cercetări Silvia Baraschi și N. Moghior), cu așezările dependente de acestea, reprezintă dovada capacității de organizare politică a comunităților românești începând cu secolul al VIII-lea; este vorba de organisme de caracter statal de tipul cnezatelor, voievodatelor și țărilor pe întreg teritoriul României. Descoperirea la Bratei a unor morminte aparținând unor elemente din aparatul militar datînd din secolele XI—XII, integrate în cimitirul civil, arată prezența unui grup militar organizat, care nu putea exista decât în cadrul unui organism politic statal.

În cadrul secției a V-a, *Civilizația medievală românească* au fost susținute 31 rapoarte preliminare, referitoare la cercetările arheologice din 9 așezări rurale, 5 centre urbane, 2 reședințe feudale, 3 minăstiri, 2 fortificații de pămînt și 8 cetăți de piatră, precum și 9 necropole. În urma prezentării acestora, s-au impus o serie de constatări.

Astfel, viața comunităților omenești de pe teritoriul țării noastre s-a desfășurat, în epoca medievală, cu precădere în cadrul unor sate închegate, bine individualizate. Locuințele erau fie îngropate în pămînt, fie clădite la suprafață. Inventarul lor se compunea dintr-o mare varietate de unelte (în special agricole), obiecte de uz casnic, ceramică, podoabe, monede.

Unele așezări rurale erau fortificate cu valuri de pămînt și șanțuri. Date concludente în privința civilizației rurale — dacă poate fi utilizat acest termen — în epoca medievală au oferit rapoartele de săpături privind cercetările arheologice de la Mănăstur Calvaria (Șt. Matei și P. Iambor), Mihăileni (jud. Harghita) (J. Szöcs și G. Ferenczi), Budești (jud. Vrancea) (Gh. Constantinescu și A. Paragină), Rădășelu—Rotopânești (jud. Suceava) (Elena Busuioc), Polata Urșai (jud. Gorj) (Venera Rădulescu, Gh. Calotoiu), Vornicenii Mari (jud. Suceava) (M. D. Matei, Em. I. Emandi).

Informațiile rezultate din cercetările arheologice de la Alba Iulia (R. Heitel), Curtea de Argeș (Lia și Adrian Bătrina), Vaslui (Al. Andronic), Cetatea de Floci (Lucică Chițescu și colaboratorii), Țirgoviște (Gh. I. Cantacuzino și colaboratorii), Țirgu-Troțuș (Al. Artimon) și București (P. I. Panait și colaboratorii) vestite centre urbane în vremurile date — sînt de natură să contureze și mai limpede imaginea orașului medieval românesc. S-au cercetat ruinele unor palate (aici avem în vedere Curtea Nouă de la București), au fost reperate resturile unor locuințe de țirgoveți sau meșteșugari.

În unele cazuri, s-au scos în evidență intensitatea circulației monetare, natura schimburilor de mărfuri, raportul dintre oraș și sat.

Foarte interesante — nu numai sub aspectul vieții militare, ci și al vieții social-economice și politice — au fost rapoartele conținînd rezultatele investigațiilor arheologice efectuate în fortificațiile de piatră de la Enisala (Silvia Baraschi), Cetatea Chioarului (S. Iosipescu, T. Ursu, Viorica Ursu), cetatea Comana (jud. Brașov) (V. Eskenasy), cetatea Giurgiului (D. Căpățînă), Timișoara (cetatea Huniade) (Al. Rădulescu), Păciul lui Soare (P. Diaconu și colaboratorii).

Menționăm, totodată, săpăturile executate în centrele minăstirești de la Partoș (jud. Timiș) (Luminița Munteanu). Putna (Victoria Batariuc, R. Ciuceanu, M. Matei, Al. Rădulescu) Măximeni (jud. Brăila) (L. Căndea), cum și în unele reședințe feudale de genul aceleia de la Netez-Grumăzești (Adrian și Lia Bătrina).

Toate aceste puncte arheologice au oferit elemente de datare a documentelor cu încadrare cronologică sigură pînă acum. Aici au fost definite niveluri și straturi arheologice, bogate în inventar.

Cercetările arheologice, întreprinse în 1980, au scos în evidență varietatea ocupațiilor și meșteșugarilor de pe întreg cuprinsul țării noastre în secolele X—XVIII și chiar XIX. Cum era și firesc, majoritatea populației se îndeletnicea cu agricultura și creșterea vitelor. Unii se ocupau cu meșteșugurile (prelucrarea fierului, precum și a osului); mineritul și reducerea minereului de fier, aurăritul, ca și alte meșteșuguri, au fost documentate cu prisosință în așezările arheologice deja citate.

Ritul și ritualul de înmormîntare au fost studiate prin explorarea necropolelor de la Ilidia, Sfogea și Gornea (jud. Caraș-Severin), Zalău-Ortelec și Mănești (București), unde au apărut elemente de cultură materială dintre cele mai interesante, de la brățări pînă la cercei. Unele dintre elementele de cultură atestă strînse legături între populația românească și elementele alogene.

Ziua de 28 martie 1981 a fost consacrată unei excursii la cetatea medievală de la Făgăraș, precum și la cetățuia feudală de la Breaza. În după amiaza aceleiași zile, a avut loc ședința comisiilor arheologice în vederea definitivării planului de săpături arheologice pentru anul 1981.

Cum s-a subliniat și în ședința de închidere consacrată concluziilor, comunicărilor au fost prezentate de pe poziția unei cunoașteri temeinice a materialului arheologic și a bibliografiei de rigoare, depășindu-se net stadiul de simple rapoarte preliminare. Rigurozitatea metodei de cercetare s-a îmbinat cu formularea unor concluzii de ordin istoric, renunțându-se la simpla prezentare tehnicistă.

Rapoartele au îmbrăcat o mare varietate de aspecte, perioade, zone geografice — confirmându-se o dată în plus că nu numai pentru istoria veche, dar și pentru cea a epocii medievale, arheologia rămâne o știință auxiliară indispensabilă cercetării istorice.

S-a evidențiat încă o dată importanța cercetării interdisciplinare. Acolo unde a fost cazul, alături de arheologi au lucrat antropologi, paleontologi, arhitecți.

O atenție deosebită s-a acordat conservării monumentelor cercetate, paralel cu activitatea propriu-zisă de explorare arheologică.

În acest efort concentrat de cercetare științifică, contribuția esențială o aduc institutele de specialitate din principalele centre universitare ale țării — care polarizează totodată activitatea muzeelor județene, unde lucrează un număr important de specialiști de valoare. Prin asemenea colaborare fructuoasă, știința istorică românească a realizat în ultimele decenii rezultate cu totul remarcabile. Dar cum fiecare descoperire ridică noi probleme, se impune în continuare amplificarea și aprofundarea activității de cercetare arheologică.

Petre Gheorghe, Constantin C. Petolescu, Ștefan Olteanu, Petre Diaconu

ȘEDINȚA PUBLICĂ DE COMUNICĂRI CONSACRATĂ ÎMPLINIRII A 115 ANI DE LA ÎNFIINȚAREA ACADEMIEI R. S. ROMÂNIA

Secția de științe istorice a Academiei R. S. România a organizat în ziua de 10 aprilie 1981, în aula Academiei, o ședință publică de comunicări consacrată împlinirii a 115 ani de la înființarea Academiei. Au participat membri ai Academiei R. S. România, aparținând celor 12 secții științifice, cercetători științifici, cadre didactice din învățământul universitar, lucrători din domeniul editorial, alți invitați.

Ședința a fost prezidată de acad. Gheorghe Mihoc, președintele Academiei. Au susținut comunicări: acad. Ștefan Pascu, președintele Secției de științe istorice, *Permanențe și continuitate în activitatea Academiei Române*; Petre Florea, *Activitatea Societății Academice Române oglindită în presa vremii* și Alexandru Dobre, *Rolul și locul Societății Academice Române în promovarea științei și culturii românești peste hotare*.

Acad. Ștefan Pascu dezvoltând subiectul comunicării a arătat că mult înainte de înființarea Academiei numeroase societăți — creații ale unor oameni de cultură călăuziți de idei progresiste, au încercat în decurs de mai bine de jumătate de secol în Transilvania, Țara Românească și Moldova să întemeieze o cultură națională. S-a amintit în acest sens *Societatea filozoficească din mare-principatul Ardealului*, înființată la Sibiu în 1795; *Societatea literară* de la 1827 creată din îndemnul lui Dinicu Golescu și Ion Eliade Rădulescu. Scopul Societății literare era, ... ca să tâlmăcească cărți trebuincioase în limba națională". Eliade Rădulescu în prefața la *Gramatica românească* (1828) cerea înființarea unei Academii, care, ... să pună în regulă limba și s-o desăvârșească prin facerea unui dicționar". S-a vorbit, apoi, de *Asociația literară a României* (București, 1845), care prin structura sa — membrii ei reprezentau Țara Românească, Moldova și Transilvania — și prin programul propus, avea caracter de instituție academică națională.

Unirea Principatelor Române (1859) a fost socotită pe bună dreptate determinantă prin înființarea Academiei; Unirea a fost însoțită de strădanile pentru ridicarea cultural-științifică a României moderne. Aceste eforturi constante au fost încurajate și sprijinite de societatea vremii, care pășea cu hotărâre pe calea modernizării, iar noile așezăminte cultural-științifice ce s-au născut, la rîndul lor au sprijinit și au impulsionat ritmul dezvoltării României. Acordînd un spațiu larg condițiilor în care aceste așezăminte cultural-științifice au luat ființă, începînd din anul 1860, autorul comunicării a evocat împrejurările în care s-a înființat prin Decret al Locotenenței dom-

nești la 1 aprilie 1866 *Societatea literară română* (denumirea de atunci a Academiei de astăzi); fixându-i-se normele de constituire și scopul ce va avea de îndeplinit, acela de a realiza, mai întâi de toate, Gramatica și Dicționarul limbii române.

Înființarea la București a Societății literare române a însemnat încununarea eforturilor și căutărilor, inițiativelor și strădaniilor generoase de peste o jumătate de secol. Potrivit Regulamentului pentru formarea Societății literare române, aceasta înmănușează pe cei mai de seamă reprezentanți ai literelor din acea vreme. din toate ținuturile românești. În continuare s-a arătat numele celor 21 de membri fondatori ai societății. Cu prilejul primei sale sesiuni, ce s-a ținut în august 1867, Societatea literară română ia numele de *Societatea Academică Română*, nume ce va oglindi mai bine, prin conținutul său, caracterul și scopurile sale. Profesorul Ștefan Pascu s-a referit pe larg la organizarea Societății Academice Române, la activitatea acesteia, precum și la schimbarea denumirii ei la 29 martie 1879 în *Academia Română* — denumire ce a purtat-o până în 1948 când a fost reorganizată în noul climat al societății românești socialiste.

Subliniind faptul că în existența sa, de peste un secol, Academia a reprezentat și reprezintă tot ce a avut mai de seamă cultura și știința românească în totalitatea ei, profesorul Ștefan Pascu s-a referit în partea finală a comunicării sale la aportul pe care astăzi Academia R.S. România, prin membrii săi, îl aduce în procesul edificării societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea României spre comunism.

În cea de a doua comunicare autorul, Petre Florea, s-a referit la felul în care activitatea Societății Academice Române s-a reflectat în presa vremii (1866—1879). S-a menționat felul în care presa a reprodus actele oficiale referitoare la făurirea Academiei, lista primilor membri, statutul inițial, informații largi de la prima sa sesiune generală (august 1867), sesiune ce a constituit inaugurarea vieții academice în țara noastră; de asemenea s-a evidențiat ecoul pe care l-a avut în coloanele ziarelor epocii activitatea de interes național desfășurată de Societatea Academică Română, dezbaterile academice — uneori furtunoase — pentru elaborarea ortografiei și Dicționarului limbii române, care înscirau un act important în afirmarea caracterului unitar al limbii și culturii române. În încheierea expunerii, autorul a subliniat rolul pe care l-a jucat presa în lupta ce avea drept țintă impunerea Societății Academice Române în viața spirituală a țării, în dezvoltarea pe un plan superior a științei și culturii noastre în consens cu dezideratele modernizării societății, cu aspirațiile poporului de libertate, unitate națională și progres.

Cea de a treia comunicare a prezentat în amănunt locul și rolul Societății Academice Române în promovarea științei și culturii românești peste hotare. Autorul, Alexandru Dobre, a înfățișat însemnătatea țelului propus de Academie, și anume, elaborarea și adoptarea de toți românii a unui sistem ortografic unitar, a gramaticii și dicționarului unic al limbii române — cerințe generale și obiective ale vremii, ce urmau să asigure unitatea limbii literare românești, contribuind la afirmarea culturii noastre peste hotare. Dezvoltarea culturii unitare românești, care a beneficiat de aportul esențial al Academiei Române — s-a făcut în condițiile pregătirii cuceririi independenței de stat, ceea ce necesita susținerea pe plan extern a drepturilor noastre, crearea unei opinii publice favorabile cauzei românilor. Ori istoria românilor și a aspirațiile legitime ale noastre erau prea puțin cunoscute peste hotare. Înțelegând acest lucru, membri fondatori ai Academiei V. A. Urechia, Eliade Rădulescu, Vasile Alecsandri, August Treboniu Laurian, C. A. Rosetti, C. Negruzzi, George Barițiu, A. Hurmuzaki, la care s-au alăturat și alte personalități ale epocii ca B. P. Hasdeu, Alex. Odobescu, Dimitrie Sturdza, P. S. Aurelian — au realizat un front comun prezentând numeroase comunicări privind istoria românilor în sesiunile publice ale Academiei, publicând operele lui Dimitrie Cantemir și Nicolae Bălcescu, traducând izvoarele antice (latinești și grecești) și alte izvoare interne și externe despre țările române (de Grigore Tocilescu, N. Densușianu), elaborând lucrări legate de aspecte fundamentale ale istoriei mult încercate a poporului nostru. Au început schimburile între Academia Română și celelalte academii sau societăți culturale din străinătate, astfel, multe din aceste lucrări s-au făcut cunoscute prin bibliotecile sau prin conferințele prezentate în diferite centre europene (Copenhaga, Berlin, Paris, Petersburg, Roma, Madrid, Viena, Montpellier etc.), prin contactele directe stabilite între membrii Academiei Române și savanții străini. Toate acestea au avut menirea să prezinte cu argumente științifice drepturile noastre la independență și unitate statală, să atragă atenția în favoarea acestor idei opiniei publice din țară și de peste hotare.

Sesiunea omagială prilejuită de împlinirea a 115 de ani de existență a Academiei R. S. România s-a încheiat cu semnarea de către cei prezenți în cartea de onoare a Academiei.

Constantin Damian

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ „RĂZBOI ȘI SOCIETATE ÎN EUROPA CENTRAL-RĂSĂRITEANĂ ÎN ERA REVOLUȚIILOR: 1775—1856”

În zilele de 8—11 martie 1981 s-au desfășurat la New York (Brooklyn College și City University of New York) lucrările Conferinței Internaționale „Război și societate în Europa central-răsăriteană în era revoluțiilor: 1775—1856”, ultima din cadrul unui program trienal de reuniuni anuale consacrat temei „Război și societate în Europa central-răsăriteană în secolele XVIII—XIX”. La lucrările conferinței a participat o delegație română, alcătuită din general-maior dr. Ilie Ceaușescu și dr. Fl. Constantin, cercetător principal la Institutul de Istorie „N. Iorga”. Au fost prezenți istorici din S.U.A., Canada, Elveția, Iugoslavia, Polonia și Ungaria. Comunicările prezentate au fost repartizate între următoarele „mese rotunde” (panels): *Revoluțiile americană și franceză și Europa central-răsăriteană; Atiludini și idei despre apărarea națională în România și Ungaria; Ruși, români și bulgari în revoluție și în război; Italieni și unguri în forțele armate ale Habsburgilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea; Căzăcimea în secolul al XIX-lea; Societatea poloneză și armata de la Revoluția franceză la Insurecția din 1830—1831; Societatea poloneză și războiul în prima jumătate a secolului al XIX-lea; Războiul Crimeii și Europa central-răsăriteană; Europa central-răsăriteană în război și revoluție; Polonia, Rusia și Franța și revoluția din Ungaria din anii 1848—1849.*

Delegația română a prezentat comunicările *Impactul Războiului Crimeii asupra structurilor politice și militare din Europa de sud-est* (general Ilie Ceaușescu) și *Armata lui Tudor Vladimirescu în cadrul structurilor militare sud-est europene* (Fl. Constantin) și a participat la discuțiile pe marginea altor comunicări. În cuprinsul acestor intervenții au fost relevate aspecte ale luptei de emancipare națională a poporului român la sfârșitul secolului al XVIII-lea: momente din răscăla lui Horea din 1784 și reacția nobilimii maghiare; atitudinea forțelor social-politice românești față de crearea armatei naționale în prima jumătate a secolului al XIX-lea; tradițiile războiului întregului popor în fărîmarea armatei române moderne; situația din Europa de sud-est în ajunul și în timpul Războiului Crimeii.

Lucrările conferinței au oferit un cadru adecvat schimbului de opinii, obiectiv și argumentat, discuțiile purtate contribuind la sporirea și adîncirea cunoștințelor despre relația dintre fenomenul militar (structuri și conflicte militare) și ansamblul societății din Europa central-răsăriteană.

La 13 martie, delegația română însoțită de Adrian Petrescu, directorul Bibliotecii române din New York, răspunzînd invitației prof. Radu Florescu de la Boston College, directorul Centrului de studii sud-est europene, a făcut o vizită la Boston. În fața a circa 100 de studenți, a fost prezentată expunerea *Rolul armatei române în lupta pentru independență* (Fl. Constantin). Generalul Ilie Ceaușescu a răspuns apoi la întrebările studenților privind aspecte și probleme ale istoriei contemporane a României. Adrian Petrescu a prezentat activitatea Bibliotecii române din New York.

În cadrul unei întâlniri cu un grup de doctoranzi, generalul Ilie Ceaușescu a răspuns la numeroase întrebări privind istoria contemporană a țării noastre. Ambele întâlniri au reflectat viul interes al tineretului universitar pentru România, îndeosebi pentru trecutul și prezentul ei.

În seara aceleiași zile, Centrul de studii sud-est europene a organizat o întâlnire cu cadre universitare și specialiști din Boston, cu care delegația română a avut un schimb de păreri privind aspecte ale activității și cooperării științifice româno-americane.

În cursul vizitei sale în S.U.A., delegația română a beneficiat de concursul prompt și eficient al directorului Bibliotecii române din New York, Adrian Petrescu. Eforturile sale pentru a face cunoscut publicului american istoria poporului român se cuvin subliniate și elogiate. De la informația de presă (articolul din „New York Times” despre expoziția dedicată celei de a 2050-a aniversări a statului independent și centralizat al lui Burebista) pînă la conferințe, el se străduiește să folosească toate mijloacele de comunicare în masă pentru a asigura cunoașterea amplă și corectă a poporului român și a istoriei sale.

Deplasarea în Statele Unite ale Americii a constituit, așadar, un excelent prilej pentru afirmarea pozițiilor istoriografiei românești și a contribuit la stringerea relațiilor științifice româno-americane.

Fl. Constantin

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN R. S. CECOSLOVACĂ

În ultima lună a anului 1980 am efectuat un stagiul de documentare în Cehoslovacia. Din tematica inclusă în planul de colaborare a Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S.R. cu Academia de Științe a R.S. Slovac (m-am oprit la latura economică și culturală a cooperării româno-cehoslovace în cadrul Micii Înțelegeri). Este vorba în fapt de unele aspecte ale Micii Înțelegeri economice și ale Micii Înțelegeri culturale.

Tematica nu este lipsită de semnificație. Istoriografia Micii Înțelegeri, chiar cea marxistă, abordează în mod predominant latura politică a colaborării celor trei state aliate. Prin aceasta nu se face decât să se reconstituie domeniul central al alianței. Doar arareori sînt prezentate nivelele complementare ale cooperării tripartite, în chestiuni economice și culturale. Acestea au fost concepute ca un mijloc de consolidare a alianței politice, ca o soluție pentru completarea colaborării tripartite. Această optică, cu caracter de unicat, în epocă, a generat o multitudine de asociații și organisme tripartite: Mica Înțelegere a femeilor (1923), Mica Înțelegere a presei (1925), Mica Înțelegere aeronautică (1927), Mica Înțelegere a veteranilor (1929); Mica Înțelegere a studenților (1930); Mica Înțelegere parlamentară (1936); Mica Înțelegere culturală (1930); Mica Înțelegere economică (1933); Mica Înțelegere cinematografică (1933); Mica Înțelegere medicală (1937) și s-au pus bazele colaborării copiilor din cele trei țări.

Realizările din toate aceste domenii, ce e drept, totdeauna complementare politicului, reliefează caracterul complex și multilateral al Micii Înțelegeri. Considerînd că laturile menționate sînt pe nedrept ignorate am abordat două direcții: economicul și, din sfera largă a culturii, cooperarea în domeniul presei.

În ce privește *Mica Înțelegere economică* am efectuat cercetări în fondurile unor biblioteci din Praga și Bratislava. Un prim cîștig al acestor eforturi a fost completarea istoriografiei problemei cu lucrări cehoslovace. În țara noastră lucrările editate au permis a cunoaște doar două din laturile triunghiului: anume legăturile comerciale ale României cu Cehoslovacia și Iugoslavia. Bibliotecile din Cehoslovacia au permis completarea celei de-a treia laturi, anume schimbul de mărfuri cehoslovaco-iugoslav. Să subliniem faptul că problemele comerciale au constituit piatra fundamentală a Micii Înțelegeri economice. Numărul studiilor privind legăturile economice, comerciale în esență, ale Cehoslovaciei cu Iugoslavia dar și cu România, sînt relativ numeroase.

Lucrărilor speciale li se adaugă categoria mai cuprinzătoare a unor studii de ansamblu. În acest sens se remarcă mai ales cele publicate de K. Miederle, consilier în Ministerul de externe cehoslovac. Lucrările semnate de acesta sînt valoroase mai ales pentru că autorul a lucrat efectiv la edificarea Micii Înțelegeri economice, prin atribuțiile profesionale oficiale. Date statistice importante pentru fenomenul cercetat rezultă din lucrarea anuală *Zabranicni obchod Republiky Ceskoslovenske* (Comerțul exterior al Republicii Cehoslovace). Încadrarea fenomenului economic și cultural este bine realizată în volumele din seria: *Zaharnicni Politika* (Politica externă). Este o culegere de studii pe teme economice, politice și sociale internaționale, apărută în două volume anuale pentru etapa 1922—1929 și în cîte un volum pentru anii care au urmat pînă la dezmembrarea Cehoslovaciei. Comentarii și documente privind cooperarea economică și culturală a statelor Micii Înțelegeri sînt numeroase în paginile seriei.

La Bratislava am efectuat investigații în Arhivele centrale de stat ale R. S. Slovac. De un interes special sînt documentele înglobate în fondul Biroul regional Bratislava, al Ministerului de interne, I. Președinția (1920—1939). În strînsă legătură cu tematica stagiului nostru erau numeroasele documente privind regimul presei în Slovacia în special. Deisugr, nu au lipsit nici referirile la statutul presei în întreaga Cehoslovacie.

Am ajuns la cîteva concluzii importante. În primul rînd, este cu totul surprinzător faptul că în Cehoslovacia interbelică regimul presei nu a fost unitar din toate punctele de vedere. Pe lîngă reglementările obligatorii pentru toate provinciile istorice (Cehia, Slovacia, au existat domenii reglementate diferit de la o regiune la alta. De pildă, intrarea periodicelor străine în țară se află în această categorie. Spre exemplu, ziarele și revistele iredentiste sau comuniste erau mai sever cenzurate la intrarea în Slovacia decît în celelalte regiuni.

Așadar, o reglementare neuniformă în unele privințe a regimului presei. La acesta se adaugă o altă concluzie de maximă importanță. În mai toate lucrările mai vechi sau mai noi privind regimul presei cehoslovace era cel mai liberal din Centrul și Sud-estul Europei. În fapt, numeroase dosare de arhivă atestă că, în Slovacia cel puțin, diferența față de statutul publicațiilor periodice din celelalte state ale zonei geografice nu este deloc mare. E drept că se constată o anumită variabilitate a intensității controlului statului asupra apariției, editării și difuzării ziarelor și revistelor slovac. Dar, pe măsură ce ne apropiem de cel de-al doilea război mondial se

poate constata că libertatea presei este doar formală. Autoritățile de stat slovace utilizau întreaga gamă de control a presei: aplicarea prealabilă a cenzurii, confiscări de ediții, suspendarea unor periodice, acționarea în judecată a unor redactori etc. (Arhivele Centrale de stat ale R.S. Slovace, fond Biroul regional Bratislava, I, Prezidium, cutiile nr. 6, 30, 58, 138, 202, 225, 459, 460, 471, 478, 482—486, ș. a.).

Pe lângă asemenea informații, în același fond de arhivă sînt înglobate sinteze statistice ale presei slovace. Organele de stat elaborau anual o listă a *periodicelor slovace* (Saznam casopisov na slovensky), ce cuprindea analiza detaliată, în funcție de profil, apartenență politică, repartizare geografică etc., a ziarelor și revistelor slovace. Pentru situația din întreaga Cehoslovacie date statistice de aceeași natură ne oferă Catalogul bibliografic al periodicelor din Republica Cehoslovacă, editat în volume anuale pentru etapa 1920—1939.

Deși scurt în timp, stagiul de documentare în R. S. Cehoslovacă ne-a fost util pentru finalizarea investigării unor teme legate de cooperarea economică și culturală a partenerilor din Mica Înțelegere. Rezultatele cercetării din bibliotecile și arhiva slovacă, completate cu documente, și lucrări editate investigate în țară vor fi finalizate prin publicare.

Bibliotecile și arhivele cehoslovace, în ciuda unor dificultăți de limbă pentru majoritatea istoricilor români, pot oferi informații utile pentru studierea legăturilor directe româno-cehoslovace dar și a unor teme de un interes mai larg privind istoria universală contemporană.

Nicolae Dascălu

* * * *Călători străini despre țările române*, vol. VII, volum îngrijit de Maria Holban, redactor responsabil, M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Edit. științifică și enciclopedică. București, 1980, 623 p. cu ilustr.

După ce volumul VI al seriei *Călători străini*, apărută în 1976, publică notele de călătorie a lui Paul de Alep și a lui Evlia Celebi, recentul tom cronologic continuă de fapt volumul V, apărut în anul 1973. Volumul recenzat cuprinde în mare perioada 1640—1690 și conține cu precădere relatările misiunilor catolice din Moldova și Țara Românească, care erau prezenți și în volumele anterioare, precum și descrierile unor soli și ambasadori, alți poloni, cît și diplomați englezi, italieni și francezi din Constantinopol. La sfîrșitul volumului apar și unele relatări ale cadrelor conducătoare a oștilor Habsburgice, care la sfîrșitul anilor 1680 cuceresc Transilvania și acum interesul lor se îndreaptă spre Țările românești situate la est și la sud de Carpați.

Din relatarea lui Giovanale Falco paroh catolic la Cîmpulung (cca 1639 — 1643) reiese atitudinea voievozilor Vasile Lupu și Matei Basarab față de Roma precum și suspiciunea otomanilor față de catolici. Din relatarea lui Falco către secretarul Congregației aflăm date despre activitatea tipografică din Cîmpulung a lui Rafael Levaković, croat italianizat, priceput în arta tiparului cu litere chirilice. Bartolomeo Bassetti sosește la Iași la începutul anului 1640, iar în ianuarie — martie 1643 face o vizită pastorală a bisericilor catolice din Moldova. Din scrierile lui Bassetti, apoi din cele a misiunilor catolice care l-au urmat se desprind contradicțiile dintre misionari (iezuți, conventuali, franciscani observanți și reformați) pe de-o parte, luptele dintre clericii catolici străini (italieni, sudslavi, polonezi) și intelectualitatea catolică autohtonă. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea din populația urbană medievală săsescă catolică din Moldova (Suceava, Baia, Cotnari, Siret) numai la Cotnari și Baia rămîn comunități catolice, care însă au adoptat ca limbă cea română. Patricienii sași și unii intelectuali catolici din Cotnari (din familiile Bărcuță Wolff Alczner, Gross) joacă un rol important în istoria comunităților catolice, uneori chiar a Moldovei, astfel că acești „parohi naționali”

uneori reușesc să se opună tendințelor misiunilor veniți din Roma. Numărul catolicilor maghiari din unele centre urbane (Bacău, Huși, Vaslui, Tîrgu Trotuș, Bîrlad) este în scădere, însă rămîn destul de puternice comunitățile catolice maghiare din jurul Săbăoanilor și din zona Bacău (cu centrul la Faraoni). În fruntea parohiilor maghiare din cînd în cînd apar preoți secui pregătiți în școala catolică din Șumuleu—Ciuc. Misionarul Vito Piluzzi care la început a fost paroh de Baia (cca 1653—1663), apoi devine arhiepiscop de Marcianopol și vicar apostolic (1679) a avut de înfruntat în 1668 opoziția triumviratului „național” format din Parčević, Bărcuță și Gross. Campania otomană din 1672, căderea Cameniței și fiscalitatea excesivă a lui Gheorghe Duca au declanșat un adevărat dezastru economic, demografic și politic. Din scrisorile misiunilor catolice se desprinde realitatea sumbră a acestor ani: sate și orașe „sparte”, populația bejenită în păduri sau fugită în alte țări, teroare, sărăcie, ce caracteriza întregul interval dintre 1673—1677. A urmat apoi năvălirea tătarilor în 1684.

Misionarii catolici din Moldova de după anii 1673 găsesc o situație cu totul precară. Orașele au fost pustiite, multe sate se golesc definitiv sau pentru o perioadă. Dintre alți misionari, autori a unor relatări despre Moldova menționăm pe Gabriel Tomaso (Mančić) care la început a fost misionar în Banat (1647 — 1653), apoi „vicar general pentru Valahia” și vicar apostolic în Moldova. Vlad Koičević la început a fost vicarul episcopului Marian Kurski din Bacău, apoi în 1675 devine custode al Bulgariei și Valahiei. Dintre episcopii catolici rezidenți în Moldova au mai scris rapoarte despre situația țării Athanasie Rudzinski și Petru Parčević, cel din urmă arhiepiscop de Marcianopol și vicar apostolic pentru Moldova.

O altă categorie de relatări cuprinse în volumul VII o constituie dările de seamă sau descrierile unor diplomați, care au participat

la campaniile de pe teritoriul românesc sau erau în trecere prin Moldova, Țara Românească sau Dobrogea. Perioada tratată se caracterizează prin războaiele polono-otomane și interesele politice ale Franței precum și a Austriei în această regiune. În anii 1671—72 turcii fac incursiuni în sudul Poloniei, ocupă Ucraina de Vest și Camenița. În anul 1674 urcă la tronul Poloniei Ioan Sobieski, se alătură Ligii Sfinte și participă cu succes la depresurarea Vienei (1683).

Lista solilor poloni din această perioadă este deschisă de Jeronim Radziejowski (1667), urmată de Francisc Casimir Wysocki (1667—1670), care în drum spre Adrianopol traversează Moldova, furnizând câteva date din zona itinerarului străbătut (Hotin, Iași, Măcin). Seria solilor polonezi este continuată de Ján Gniski, care după ratificarea păcii de la Zurawa (1676) traversează Moldova (1677—78). Deosebit de prețioase sînt pasajele despre Dobrogea a lui Michal Floryan Rzewuski, starostele de Helm, care a fost secretarul soliei amintite. Această serie a relatărilor poloneze despre Moldova se încheie cu scrierea lui Iacob Sobieski, fiul prim născut al lui Ioan Sobieski, de la care s-a păstrat jurnalul campaniei din Moldova (1686). Jurnalul este redactat succint, dar prin mențiunea „bucovinelor” și a unor serii întregi de sate dispărute de atunci constituie un important izvor de geografie istorică.

În condițiile alianței franco-poloneze, spațiul Carpato-dunărean intră în interesele diplomației de la Paris. În volumul de față au fost incluse relatările secretarului de la Croix, Philippe la Masson du Pont și Francois Gaston de Béthune. Tema principală a descrierilor franceze era campania moldoveană a lui Sobieski din 1686. Din materialele de proveniență austriacă în volum găsim Relația anonimă latină despre Țara Românească (înainte de august 1688) și relatarea generalului Federico Veterani („Copte a relației tradusă din limba latină, trimisă maiestății sale cezariene de mareșalul locotenent Conte Veterani, de la tabăra din Cerneți lângă Podul lui Traian la 25 august 1688”). Dintre cele două materiale austriece prima reflectă viziunea mai intransigentă, dură a iezuitului Dunod, care după ofensiva împotriva protestanților din Transilvania, dorea să declanșeze un atac împotriva ortodocșilor din Țara Românească și a doua ilustrează metoda mai rațională și mai blîndă, reprezentată de generalul Veterani. Interesul sporit pentru Țara Românească și sondarea posibilităților de convertire catolică se desprinde și din materialele misionarilor apostolici din București, Tirgoviște sau Cîmpulung (Giovanni Battista del Monte, Anton Stepančić etc.)

În anexele volumului au fost incluse texte originale (La Croix), mărturii indirecte (Urbano Cervi, Beaujeu, Donado), documentare

contemporană (autorii englezi Rycaut, Edward Brown, Anonim englez) și descrieri geografice (Levasseur de Beauplan, Relație anonimă olandeză și Itinerar Tavernier). Cu o erudiție remarcabilă și analiza atentă a textelor autorii volumului reușesc să dovedească caracterul imaginar a descrierilor lui Cornelio Magni și a lui Giovanni Battista de Burgo și în consecință le includ la anexa V.

În mai toate cazurile elementul personal colorează relatările, descrierile au un caracter subiectiv, uneori tendențios, deseori asistăm la ciocniri de voințe, mai ales în cazul materialelor semnate de misionarii catolici. În acest caz istoria reală se desfășoară mută, ca un simplu element al decorului în dosul relatărilor șablon sau la răspunsurile date de unele chestionare elaborate la Roma.

Editorii volumului VII din *Călători străini* au lucrat excelent, au redactat prefațe și introduseri biografice documentate, iar în caz de nevoie sub note critice au analizat toate fațetele relatărilor analizate, astfel că cititorul sau cercetătorul istoric au la îndemînă o colecție de documente de prim rang, editat la nivelul celor mai pretențioase exigențe. Pe lângă autorii amintiți în foaia de titlu, la finele volumului se menționează contribuția și altor colaboratori, cum ar fi regretații istorici Ion Totoiu și P. P. Panaitescu, precum și V. Mihrdea și M. Vlasiu, care au lucrat mai ales la prima fază a întocmirii volumului. În prefața volumului Maria Holban sintetizează și ce aduce nou acest material: „O lunghe a cîmpului de cercetare prin includerea unor materiale inedite la noi (ca extrasele de la Propagandă publicate de D. Găzdaru), sau ca fragmentul din textul lui de la Croix... sau ca mărturiile secretarului Talenti pentru campaniile lui Sobieski din 1684—1686 din Moldova, sau cea a cavalerului de Beaujeu cu privire la campania de moldoveni din oastea lui, o adîncire a criticii care a scos la iveală unele erori, atribuirii greșite, neconcordanțe, neadevăruri, sau chiar falsuri și invenții, sau a permis depistarea unor împrumuturi din cărți folosite în relații drept constatări proprii, și demascarea unor monumentale înposturi. Acestea vor impune reconsiderarea concluziilor obținute pînă acuma pe baza unor asemenea mărturii”.

★

Aparatul științific, minuțiozitatea identificărilor geografice este mult mai bună și mai precisă ca în primele volume ale colecției. Astfel că puținele noastre corectări și precizări se vor referi mai mult la unele persoane și localități din Transilvania. — La relatarea observantului bulgar Gabriel Thomasij (Mančić), care un timp a slujit ca misionar în Banat, facem următoarele observații.

Situația catolicilor din Transilvania se putea confrunta cu relatările misionarilor Francisco Leone (1638) și cu cea semnată de Daniel Dongo (1649) publicate de Andrei Veress¹. Astfel „cele cinci sau șase parohii din Ciuc” (p. 130), sînt înscrise în relatarea lui Francisco Leone (Sancto Spirito azi Jigodin, Sancto Georgio — Ciucsingeorgiu, Omnium Sanctorum — Misentea, Sancto Rege — Sîncrai, Sancto Simone — Sînsimion, Sancto Martino — Sînmartin și Kozmás — Cozmeni). Mănăstirea „Mikos” (p. 130) nu se poate identifica cu Micfalău — ce în secolul al XVII-lea nici nu exista — ci cu satul Călugăreni din Valea Nirajului. Relatarea franciscanului Daniel Dongo către papa Urban al VIII-lea de asemenea amintește de această mănăstire². — „În Transilvania, la Cluj — afară din oraș — se află o biserică de a noastră...” (p. 130). În acest caz se putea preciza că este vorba de Cluj — Mănăstur (1649: „In pago Monostor, in ecclesia Assumptionis B. M. Virginis), unde biserica fostei abatii benedictine există pînă în zilele noastre. — Deoarece conserierile catolice din Transilvania nu pomenesc de o parohie la Sebeșul Săseș, localitatea Sebeș (p. 131) din descrierea lui Thomasij trebuie identificată cu Caransebeș, unde de altfel franciscanul bulgar a și slujit în perioada 1641 — 1653. — Deși după 1542 s-au secularizat averile episcopiei catolice din Alba Iulia, Transilvania nici în secolul al XVII-lea, deci sub domnia principelor calvini, nu a fost lipsit cu totul de episcopi catolici. Unii dintre episcopii transilvăneni aleși au rezidat în regiunile catolice ale Secuimii³.

— Marea Albă (la turci Akdeniz, iar la bulgari Beloe More) nu se referă numai la Marea Marmara (p. 183), ci la toată Marea Mediterană (inclusiv Marea Egee și Marea Marmara); la turci Dengez beglerbeg era amiralul flotei otomane din Mediterană. (1606: „Dengez beglerbeg — alias capitan

basa, sub se habet zanchagos sequentes in finibus Maris Albi”)⁴.

— În relatarea lui Giovanni Battista Volponi din Fiorentino se pomenește de „domnul conte Corniş” (p. 389) trebuie identificat cu nobilul catolic Sigismund Kornis (1641—1683), căpitanul scaunului Mureș, sau a fiul lui cu același nume (1677—1731), care din 1713 a fost ales guvernatorul Transilvaniei⁵. — Izgonirea contelui Thököly amintită de Francois Caston de Béthune în 1686 (p. 407) se referă la arestarea de către turci, apoi la eliberarea lui în anul 1686. Principele Mihai Apafi, care s-a aliat cu împăratul Leopold a confiscat toate averile transilvănene ale lui Thököly, în primul rînd castelul și domeniul Hunedoara. — Satul Uzkie (p. 435) pomenit de Iacob Sobieski poate fi identic cu localitatea Ustia de pe malul stîng al Prutului, din fostul județ Bălți. — Francesco Biale „genovez, cel mai prețuit ostaș care se află în Transilvania” (p. 440) se identifică cu Francisc Bialis alias Olasz din Genova (+1693), care pe la anul 1650 a venit în Transilvania și a devenit căpitanul cetății Șimleul Silvaniei și comitele comitatului Solnocul Interior. La sfîrșitul vieții se mută la Brașov, iar fiul lui Alexandru se va căsători cu fiica medicului voievodului Constantin Brîncoveanu⁶.

— În sfîrșit cîteva observații la textul lui Ioan Ovári (p. 367—369). Șercaia apare de două ori în descriere, deoarece în textele transilvănene atît latine, cît și maghiare prin Șercaia se înțelegea nu numai țîrgul, dar și pădurea, azi cunoscut sub numele de Munții Perșani, — Judele (și nu burgmastru!) al Brașovului în anul 1678 a fost Simon Deidrich, iar gazdele autorului, George Gyekali și Mihai Gogoș, se identifică cu Georgius Jeckel III pîrgar sau senator brașovean (1673—1688) și cu Michael Gockesch (+1692) pîrgar (1675—1692) deputat la dietă (1675)⁷.

¹ Andrei Veress, *Documente privilegiate la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești (1637—1660)*, vol. X. București, 1938, p. 28—32. (*Relatio totius Transylvaniae et Siculiae data a Reverendo P. Magistro Leone de Modica ordinis minorum conventualium missionario*), 215—217. (Fr. Daniel Dongo vicarius generalis ordinis).

² „Pago Mikeháza, in ecclesia S. Stephani regis Ungariae Fratrum Minorum „strictioris observantiae Sancti Francisci. cf. Veress, *Doc. X. op. cit.*, p. 215.

³ Jakab Antal, *Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII században*. (Discuții privind ocuparea scaunului episcopal romano-catolic din Transilvania în sec. al XVII-lea), „În Erdélyi Múzeum” 1944, p. 5—20.

⁴ Paul Binder, *Eine siebenbürgische Quelle über die Gliederung und die Ausbreitung des Osmanischen Reiches (1606)*, în „Revue des études sud-est Européennes”, XVIII, 1980/1, p. 31.

⁵ Rolf Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei 1691—1774*, Sibiu, 1943, p. 25—26.

⁶ Casele „căpitanului Francisco” din Șcheii Brașovului au fost cumpărate de Brîncoveanu, cf. Nicolae Iorga, *Documente Hurmuzaki XV/2*, p. 1414, 1475—79 precum și Nicolae Iorga, *Brașorul și românii*, București, 1905, p. 234—235, 250—251, 275—280.

⁷ Friedrich Stenney, *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*. Brassó, 1917, p. 50, 73.

— Provincia „Gyrgyio” românește se traduce prin (depresiunea sau Țara) Giurgeu, deoarece Gheorgheni se referă numai la orașul din această depresiune carpatică. — „Giurgiu cel Negru” (Fekete Gyurgyo din text) se identifică cu Cervenvoda, situat la sud de Giurgiu, azi în Bulgaria.

Cele câteva observații nu scad valoarea documentară și istorică a acestui masiv volum, care completează fericit pe cele apărute până acum și se constituie într-un tezaur documentar indispensabil privind istoria românească a veacurilor XVI și XVII.

Paul Binder

NICOLAE BRANGA, *Urbanismul Daciei romane*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 212 p.

Lucrarea istoricului sibian Nicolae Branga reprezintă o valoroasă sinteză a rezultatelor arheologice din ultimii treizeci de ani referitoare la complexul proces de urbanizare a provinciei întemeiate la nordul Dunării de Jos în anul 106 e. n. Prin volumul mare de date și informații aduse în discuție, dar mai ales prin sintetizarea acestora în filele unei cărți ce depășește cu puțin 200 de pagini, se dovedește a fi o realizare științifică de prestigiu, deosebit de utilă atât ca instrument informațional cit și ca lectură de documentare istorică.

Structurată în trei părți mari, Urbanizarea și urbanistica; Industria tegulară; Figline și officine civile, fiecare fiind subdivizată în funcție de tematică și de tipologia materialelor, lucrarea este explicită și la obiect.

Autorul a realizat o bună și utilă introducere în subiectul propriu-zis, prin expunerea premiselor dacice ale procesului de urbanizare atestând faptul că acest fenomen social-economic își are rădăcini locale, fapt ce a facilitat în considerabilă măsură rapiditatea cu care s-a înfăptuit constituirea centrelor urbane ale Daciei traiane. Cercetări arheologice întreprinse relativ recent, ale căror rezultate n-au fost publicate până în momentul apariției lucrării lui Nicolae Branga, cum sînt spre exemplu cele de la *Buridava*, confirmă pe deplin tezele susținute de cercetătorul sibian. Interesantă și importantă este concluzia că prin încetarea existenței așezărilor de tipul *dava* în cursul secolului al II-lea î. e. n. nu trebuie să vedem decît faptul obiectiv al „anacronismului” funcțiilor și tectonicilor, nicidecum exterminarea populației autohtone geto-dace. „Criteriile înguste, regional-tribale” nu mai corespundeau în condițiile existenței provinciei Dacia, fiind astfel „înlocuite de romani cu o concepție de ansamblu, menită să garanteze dezvoltarea cultural economică a Daciei, unitatea sa internă și raporturile cu celelalte provincii ale imperiului” (p. 15). Se trage concluzia că „topografia noilor așezări a respectat cu strictețe sistemul rutier și rețeaua fluvială navigabilă” (p. 15) astfel încît factorul economic a fost determinant

față de cel de ordin militar-administrativ. Centrele urbane ale Daciei traiane erau atît de puternic ancorate în viața comercial-meșteșugărească a zonelor în care ființau încît rolul lor economic n-a încetat concomitent cu părăsirea provinciei nord-dunărene de către autorități și armata imperială pe la anii 271—275 e. n. Mai mult decît atît, se precizează „că toate cele zece orașe întemeiate de romani în Dacia ființează și actualmente, fie în forma comunelor rurale (Tibiscum—Jupa, Romula Reșca, Ulpia Traiana — Sarmizegetusa (fostă Grădiște, n. n.), Porolissum — Moigrad), fie în forme urbane (Dierna — Orșova, Drobeta — Turnu Severin, Apulum — Alba Iulia, Ampelum — Zlatna, Potaissa — Turda și Napoca — Cluj” (p. 18).

Expunînd cadrul social și juridic al urbanizării în Dacia se subliniază amploarea în timp a procesului respectiv ce a debutat sub M. Ulpus Traianus, „imediat după cucerire”, încheindu-se „în perioada împăraților Severi”. Punctul culminant al acestei activități se apreciază a fi în timpul domniei lui Septimius Severus, cînd în Dacia au fost titularizate pe lîngă cele anterioare „un municipiu (Apulum II) și trei colonii (Drobeta, Apulum și Romula—Malva) s-au alăturat... alte șase investiții, cinci municipii (Potaissa și Porolissum, Ampelum, Tibiscum și Dierna) și o colonie (Potaissa)” (p. 23). Se conchide, în continuare, că „această *risipă* de titluri nu poate fi considerată un simplu capriciu imperial, ci legiferarea unor stări de fapt”.

Nu mai puțin importantă apare precizarea următoare: „multe orașe romane (din Dacia, n. n. se suprapun pe tot atîtea vetre de așezări dacice” (p. 27). Evident că o atare situație implică și participarea autohtonilor geto-daci la viața localității respective.

Cititorie a împăratului Traian, orașul menit a fi capitală a noii provincii transdunărene — Ulpia Traiana Sarmizegetusa —, se relevă prin urbanismul său „prin excelență civil” (p. 34). Cît privește celelalte orașe din Dacia, traiană, acestea poartă denumiri de origine geto-dacică și unele dintre ele, așa cum este spre exemplu *Napoca*, au în exclusivitate un caracter civil (p. 36). Totodată

se consemnează pe temeiul cercetărilor de dată relativ recentă, că în toate orașele de epocă romană din Dacia, inclusiv în cazul capitalei provinciei, se constată o foarte amplă dezvoltare urbanistică în exteriorul zidurilor de incintă ce formaseră nucleul inițial. Mai mult decât atât, „la Sarmizegetusa, pătrunderea cîmpiei în limitele coloniei și expansiunea orașului în cîmpia hațegăna — și chiar mai departe — se constată arheologic cu deplină claritate; este cazul acelor *villae suburbanae*, de la periferia cetății și *villae rusticae*, din vastul său teritoriu administrativ” (p. 35). Prin aceste mărturii și exemplificări lucrarea face o limpede explicare a fenomenului romanizării mediului rustic al Daciei, combătînd vechi părerii ce susțineau în mod eronat referitor la imposibilitatea romanizării mediului sătesc al Daciei traiane. Rețeaua de *villae rusticae* identificate actualmente pe întregul cuprins al provinciei dacice, conchide Nicolae Branga „garantase urbanizarea mediului rural și, în perspectivă istorică, perenitatea romanității” (p. 35).

De o importanță aparte ni se pare tratarea de pe poziții interpretative noi, a așezărilor ce n-au primit titulatura municipală cu toate că din punct de vedere al structurii lor urbanistice ar fi fost îndreptățite la acordarea statutului de oraș. Referitor la *Micia* (Vețel, jud. Hunedoara) se specifică amănuntul că „așezarea prezintă toate componentele orașului roman clasic: sector civil constînd din edificii publice și private, zidite în *opus incertum*, cu elemente superioare de arhitectură (coloane, capetele etc.) și edilitie (instalații de încălzire, canale, conducte), dispuse sistematic între artere pavate, terme și amfiteatru, sector sacru cu sanctuare de tip capitolin (cu *cella* tripartită), sector meșteșugăresc-comercial compus dintr-o *officina* cu cinci cuptoare pentru ars ceramică (olărie, material tegular) și instalații portuare la malul Mureșului, două necropole amplasate la estul și vestul acestui complex civil care s-a dezvoltat continuu” (p. 36). E de menționat că la *Micia* ființase și un punct vamal, amănunt ce contribuie și el la sublinierea mai pregnantă a „înalțului urbanism” al acestei așezări. Considerăm că era utilă inserarea în rîndul centrelor de acest tip cvaziurban din Dacia, și așezarea identificată la Szeged, anticul *Partiscum*, important punct vamal și comercial pe artera navigabilă Mureș—Tisa inferioară — Dunăre.

Același intens proces de urbanizare e înfățișat și pe cuprinsul Daciei extracarpatice, respectiv în Oltenia, al cărui înfloritor centru fusese Romula. „Ediliția Romulei, — se subliniază în lucrare, s-a propagat în Cîmpia Romanășului cu intensitatea pe care am surprins-o în cazul celorlalte teritorii rurale dependente de centrele urbane ale provinciei.

Mărturie stau numeroasele și variatele materiale tegulare descoperite în așezările civile din această regiune” (p. 69).

Un alt exemplu de neîntreruptă evoluție în cadrul așezărilor Daciei romane îl constituie *Tibiscum*, punct locuit de daci în perioada anterioară constituirii provinciei romane nord-dunărene. O vreme localitate, asemenea *Micii*, avusese titulatura de *pagus* din teritoriul administrativ-financiar al *Ulpiei Traiana Sarmizegetusa*, devenit apoi *municipium*. Referitor la dezvoltarea localității pînă la înaltul rang municipal se consemnează: „Urbanismul înalt atestat la *Tibiscum* a fost asigurat, generație de generație, de efortul material și constructiv al cetățenilor, peregrinilor și soldaților” (p. 75). Atare concluzie e deplin justificată și în cazul celorlalte centre urbane și cvaziurbane din Dacia, ele fiind rezultatul unui îndelung efort constructiv la care, așa cum o dovedesc o serie de rezultate ale săpăturilor arheologice de dată recentă (nu puține întreprinse în intervalul de timp ulterior înaintării lucrării lui Nicolae Branga la editura, n. n.), au participat și autohtonii daco-geți (a căror prezență e semnalată prin existența în cvartalele civile a ceramicii locale).

Întrînd un deosebit de consistent volum de date arheologice, tipologic extrem de diversificate, concluzia apare cit se poate de fondată și logică. „Lucrările de urbanistică din Dacia romană sînt impresionante. Impresionante prin cantitatea, diversitatea și calitatea lor, dar și prin timpul scurt în care au fost realizate. Se poate spune că cei 165 de ani de prezență efectivă a Romei în Dacia alcătuiesc o perioadă istorică dominată de febra construcțiilor. Din acest punct de vedere, oficialitatea romană continuase, la scară largă și la nivel superior, politica de construcții inaugurată de regii daci. Datorită acestei continuități, dar mai ales datorită imensului efort constructiv, caracterul spoliator al dominației romane în Dacia este esențialmente atenuat. În același sens pledează și destinația prin excelență publică, edilitară, culturală și politică, de interes strict intern a majorității construcțiilor din orașele daco-romane” (p. 79).

Puternica emulație a construcțiilor a „condiționat dezvoltarea unor meșteșuguri, anexe”, fapt ce a contribuit și mai mult la atragerea mîinii de lucru locale în diversele meserii, dintre care, cele de bază ca pietrăria și dulgheria, erau practicate cu multă îndemnare de geto-daci. Exploatarea pietrei în cariere a atins un grad înalt al meșteșugului, așa cum o atestă prezența unor atari obiective meșteșugărești ce funcționau în covîrșitoarea majoritate a „colonilor și municipiilor” din Dacia romană.

Pe lîngă materialul litic de o mare diversitate ca: piatră de stîncă, felurite tipuri de calcare, gresie, andezit marmură, se între-

buintăse pe scară foarte largă cărămida arsă pe care o întâlnim într-o gamă foarte largă de tipuri. Astfel, în Dacia romană vechiul meșteșug al olăriei daco-getice a primit noi valențe prin trecerea la confecționarea din lut ce urma să fie ars în cuptoare, a cărămizilor și țiglelor cit și a altor elemente mărunte utilizabile în construcții ca: mozaicuri din lut ars, părți componente ale instalațiilor de *hypocaust*, plăci de pavaj, etc.).

Alt meșteșug ce s-a împămîntenit în Dacia traiană a fost prelucrarea sticlei, mai ales aceea pentru geamuri, „atestată peste tot, frecvent însă la Sucidava” (p. 89). Tot datorită intensității ritmului de construire din mediul urban și cel rural, fierăria cunoscută o diversificare deosebită în sensul specializării unor meșteri în producția de obiecte necesare șantierelor de construcție. Erau de o stringentă necesitate „cuiile de mărmi variate, scoabe, balamalele, chiusurile și piesele de feroniere, cum sint țintele, placajele și barele cu care trimplarii fereau ușile clădirilor și porțile cetăților”. Referitor la această impresionantă grupare de piese din fier ce apar pe cuprinsul tuturor așezărilor de epocă romană, localități antice „urbane și rurale”, se precizează că ele provin „din atelierele făurarilor locali”, cum bunăoară era acela ce își desfășura activitatea „în unul din micile interioare ale edificiului adiacent termelor de la Mercurea — Albele” (p. 89).

De o atenție aparte se bucură în lucrare analiza materialelor tegulare din Dacia romană, produse care „constituie cel mai abundent și variat material de construcție manufacturat de romani”. Importanța acestei părți este cu atât mai mare cu cât, pînă în prezent, „cercetarea exhaustivă a patrimoniului tegular daco-roman nu s-a realizat” (p. 92). Evident că un atare studiu — avînd în vedere de-a dreptul impresionant de materiale arheologice tegulare — ar depăși net numărul de pagini a înțregii lucrări despre urbanismul provinciei carpato-nord-danubiene. Dar în forma de față, cu o mare concentrare de date științifice ordonat expuse, poate să înfățișeze detaliat dezvoltarea acestui meșteșug. Tabelele și harta fac ca „imensele inventare tegulare depozitate în muzeele din Transilvania, Banat și Oltenia” să poată fi mai lesne înțelese și utilizate în cadrul altor lucrări de specialitate. Fără exagerare în afirmații, chiar dacă celelalte părți ale acestei cărți ar fi considerate drept o expunere sistematică a unor date și elemente ce au mai fost, măcar parțial, discutate și în alte lucrări, capitolul INDUSTRIA TEGULARĂ rămîne în literatura de specialitate ca material de referință și chiar ca punct de plecare în proiectata lucrare mai amplă pe această temă la care face trimiterea nota nr. 500 de la p. 92. Fără îndoială că în cea de 284 de calități ce au dat în iveală

materiale tegulare, precum și specificarea fiecărui tip înregistrat în cadrul respectivelor fonduri de urme antice, reprezintă o muncă minuțioasă și deosebit de dificilă, sarcină de care autorul s-a achitat cum se cuvine, dovedind și de această dată marea sa pasiune pentru lucrul temeinic. Desigur că lista localităților mai poate fi completată cu încă câteva puncte, dar acest fapt nu diminuează cu nimic utilitatea repertoriului.

Cît privește subcapitolul *b. Tehnologia*, îl considerăm mult prea succint, mai ales că în această privință există cîteva lucrări de referință în literatura arheologică românească. Sau poate tocmai din acest motiv cercetătorul sibiian s-a rezumat la prezentarea unui singur exemplu, și anume cuptorul de ars materiale tegulare de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, făcînd trimiteri la celelalte lucrări. Avînd însă în vedere faptul că respectivele studii nu sint chiar atît de ușor accesibile, îndeosebi cititorilor străini (lucrarea prin rezumatul în limba germană fiindu-le accesibilă), considerăm că era utilă o tratare ceva mai amplă a subcapitolului în discuție.

Cel ce răsfoiește *corpus*-urile de inscripții va găsi la categoria ștampilelor aplicate pe țigle o mare varietate de asemenea sigle de factură militară, astfel încît își creează impresia că în Dacia materialul tegular era fabricat exclusiv de unitățile armatei imperiale romane. Dar acest lucru nu exprimă realitatea arheologică din teren, după cum o demonstrează în lucrarea sa Nicolae Branga. Provincia de la miazănoapte de Dunăre își avea un însemnat număr de cărămidari civili a căror producție era destinată necesităților locale. Ținînd cont că numai în Ulpia Traiana Sarmizegetusa sint identificați 24 de asemenea cărămidari civili, avem posibilitatea de a admite ideea că în cadrul meșteșugurilor provinciei cărămidăria deține un loc de primă importanță. De reținut amănunțit că aproape fiecare centru economic al Daciei romane a furnizat cel puțin un nume de cărămidar civil, astfel încît repertoriul acestora însumează peste cincizeci de asemenea descoperiri (p. 159, 160).

Aprecierea că existau o serie de *figlinae* aparținătoare unor centre urbane e demnă de remarcat, fiind foarte verosimilă ideea că și la Drobeta ființase o *figlina* civilă deoarece în atelierele de cărămidărie ale castror se produceau în primul rînd pentru necesități de natură militară. Un centru civil atît de important cum era municipiul drobetens reprezenta o reală piață de desfacere a materialelor tegulare necesare diverșilor particulari ce n-aveau motive să fie dependenți în privința edificiilor pe care le ridicau, de disponibilitățile de materiale de construcție produse de militari.

Nu mai puțin interesante sint aprecierile făcute în legătură cu etnicitatea onomasticelor

din ștampilele Daciei romane, date ce reprezintă o contribuție la demonstrarea complexității fenomenului romanizării. Se constată că „predominante sînt numele romane” (p. 163). Dar prin faptul că „gentilele *Aelius* și *Aurelius* dețin primatul în onomastica ștampilelor tegulare” n-ar fi exclus, considerăm noi, ca unii dintre aceștia să fie localnici romanizați (intrați în posesia cetății romane, ei sau predecesorii lor, în timpul lui Hadrian sau Marcus Aurelius). Evident că în cadrul atelierelor de cărămidărie existau foarte multe operațiuni pregătitoare confecționării propriu-zise a materialelor de construcție, lucrări ce „absorbau” îndeosebi mina de lucru furnizată de autohtonii daco-geți, fapt ce a contribuit la atragerea acestora în circuitul activității economice a provinciei. Funcționarea unora dintre atelierelor de confecționare a cărămizilor și țiglelor în secolul al III-lea e. n., așa cum o atestă cărămizile ștampilate de la *Ulpia Traiana* (p. 127, fig. 46), *Romula* (p. 150, fig. 92), *Tibiscum* (153, fig. 97) denotă că și în deceniile ce au premers retragerea aureliană din Dacia în această provincie se desfășura (de către populația civilă) o activitate în domeniul construcțiilor de tot felul, altfel nu s-ar

explica rațiunea ființării acestora. Mai mult decît atît, prin prezența atelierelor în importante centre ca *Ulpia*, *Romula*, *Tibiscum*, în care evenimentele politico-militare erau bine-cunoscute, era logic ca mult înainte de părăsirea provinciei — în alternativa că acest act militar se bănuia că va avea cu iminență loc — să fi încetat ridicarea construcțiilor, dar acest lucru nu s-a întîmplat. În felul acesta, lucrarea lui *Nicolae Branga* furnizează certă argumentație în favorul tezei desfășurării procesului de romanizare, fără întrerupere, în cei peste 165 de ani de existență a Daciei romane.

Lucrarea posedă o listă de abrevieri bibliografice, note (ce sînt inserate de la 1 la 920, fără a fi divizate pe capitole), indice de termeni și rezumat în limba germană, avînd deci elementele necesare unui instrument de lucru. Prin bogăția de date și informații, completate printr-o ilustrație judicioasă selectată, reprezintă în ansamblul său o contribuție notabilă la cunoașterea urbanismului Daciei romane, la ilustrarea unor aspecte noi ale procesului de romanizare petrecut la nordul Dunării de Jos.

Vasile Dupoi

GERALD J. BOBANGO, *The Emergence of the Romanian National State*, Columbia University Press, New York, 1979, XIII + 307 p. + il.

Interesul tot mai mare pe care istoria României îl trezește în rîndurile istoricilor de peste ocean este relevat și de lucrarea pe care istoricul american de origină română Gerald J. Bobango, de la Universitatea din Pennsylvania, a dedicat-o recent formării și consolidării statului național român.

Apărută în prestigioasa colecție de monografii dedicate istoriei țărilor din Estul Europei („East European Monographs”), inițiată de Universitatea din Colorado (Boulder) cu un deceniu în urmă, cartea lui G. Bobango se aseamănă prin conținutul ei lucrării pe care un alt istoric american, T. W. Riker a consacrat-o acum o jumătate de secol aceleiași probleme (*The Making of Romania. A study of an international problem 1856 — 1866*, London, 1931), lucrare rămasă pînă astăzi fundamentală. Deși de proporții mai reduse decît monografia lui Riker, cartea lui Bobango beneficiază totuși de o documentație bogată și variată — surse de arhivă, rapoarte diplomatice, presă etc. — dar mai ales de concluziile obținute de istoriografia română în ultimii patruzeci de ani, concluzii pe care istoricul american își propune să le facă cunoscute cititorilor din Occident. Căci așa cum observă

pe drept cuvînt autorul în introducerea lucrării sale, scrierile românești despre epoca lui Cuza sînt practic necunoscute și fără circulație în lumea apuseană, de unde și aprecierile false asupra acestei perioade în unele lucrări occidentale.

Pornind de la convingerea că experiența românească este ilustrativă pentru mișcarea de eliberare națională din Estul Europei în secolul al XIX-lea, istoricul american și-a propus — și trebuie s-o spunem din capul locului că a reușit — să redea în toată amplitudinea lui efortul întreprins de generația revoluționară de la 1848 în vederea înfăptuirii Unirii Principatelor și consolidării statului național român. În cadrul acestei preocupări, o atenție deosebită este acordată personalității domnitorului Al. I. Cuza, cartea lui G. Bobango fiind mai mult o biografie a domnitorului Unirii decît o istorie a epocii¹.

¹ Autorul și-a făcut cunoscute rezultatele cercetărilor sale despre Cuza încă înainte de apariția lucrării: *Colonel Alexandru Ioan Cuza. The Making of a Hospodar*, în „South-eastern Europe”, II, 1975, fasc. 1, apărut pre-

Lucrarea este structurată în șase capitole, precedate de o introducere, în care autorul explică motivele care au determinat alegerea subiectului tratat, motive legate de poziția particulară a României, atît în trecut, în cadrul procesului de formare a statului național, cît și în prezent în contextul politic din sud-estul Europei. Considerăm totuși că unele din aprecierile istoricului american cum ar fi de exemplu acelea privind regimul monarhiei constituționale în România, conflictul dintre domnitor și fracțiunea liberal-radicală sau consecințele înlăturării lui Cuza, sînt nu numai discutabile, dar locul lor ar fi fost mai indicat la concluzii decît în introducerea lucrării.

Primul capitol (p. 1—40) conține o expunere a situației țărilor române începînd cu tratatul de la Adrianopol pînă la 1859 și are rolul de a familiariza pe cititorul apusean cu problematica epocii, accentul fiind pus pe consolidarea conștiinței naționale, mai ales în rîndurile tinerei generații formată prin contactul cu ideile avansate din Apusul Europei. Principalele evenimente care au jalonat sau influențat istoria României în această perioadă — tratatul de la Adrianopol revoluția de la 1848, războiul Crimeii, Convenția de la Paris din 1858 — sînt corect analizate, autorul reușind să păstreze proporția cuvenită între rolul factorilor interni și externi în procesul de creare a statului național român. Descrierea evenimentelor culminează cu dubla alegere a lui Al. I. Cuza pe tronul ambelor principate, redată în detaliu și pe un ton adesea dramatic. De altfel, paginile respective se inscriu printre cele mai reușite din cuprinsul lucrării.

Al doilea capitol, *Colonelul Cuza. Formarea unui domnitor* (p. 41—74), este consacrat personalității noului conducător al Principatelor în persoana cărui se înfăptuiește unirea celor două țări române într-un singur stat național. Cariera lui Cuza înainte de domnie este descrisă pe larg, uneori cu lux de amănunte, autorul făcînd dovada unei bune cunoașteri a izvoarelor documentare, inclusiv a celor de arhivă, pe care le-a cercetat în timpul stagiului de documentare în România ca beneficiar al unei burse de studii. Concluzia la care ajunge autorul american prezentînd ascensiunea lui Cuza, anume aceea că el a devenit domnitor nu printr-un accident, ci ca urmare a reputației, experienței și meritelor sale, este pe deplin îndreptățită. Capitolul se încheie cu o frumoasă caracterizare a omului Cuza.

scurtat și în „Magazin istoric”, XIII, 1979, nr. 1; *The Path to Unity and Autonomy under Alexandru Ioan Cuza, 1859—1861*, în „Southeastern Europe”, V, 1978, fasc. 1, și în „Revue des études sud-est européennes”, XVI, 1978, nr. 3.

Următorul capitol, al treilea (p. 75—118), intitulat sugestiv *Calea spinoasă spre Unire*, tratează lupta dusă de domnitor și principalii săi colaboratori pe plan intern și extern în vederea desăvîrșirii Unirii. Autorul surprinde mai întîi ecoul pe care actul înfăptuit în ianuarie 1859 l-a avut în Transilvania, nu numai în mijlocul românilor, a căror aspirație spre unitatea națională era generală, ci și în presa maghiară sau germană sau în rîndurile autorităților locale. Sînt descrise în continuare activitatea diplomatică pentru recunoașterea dublei alegeri, primele măsuri interne vîzînd contopirea deplină a celor două țări, dar mai ales demersurile domnitorului Cuza și ale miniștrilor săi de a obține consimțămîntul puterilor garante în vederea desăvîrșirii unirii pe plan politic și administrativ, demersuri caracterizate sugestiv de autor drept un „adevărat război al nervilor”. O atenție deosebită este acordată guvernării lui M. Kogălniceanu în Moldova, precum și legăturile acestuia cu emigrația maghiară, legături bazate pe principiul exprimat de primul ministru moldovean prin cuvintele „neutralitate și ospitalitate”.

Capitolul al patrulea *Opoziții față de noua conducere națională* (p. 119—158), analizează problematica primilor ani de după integrarea administrativă, perioadă dominată pe plan intern de divergențele dintre principalii factori politici în jurul problemei agrare, iar pe plan extern de tranzitul armelor sîrbești, sprijinul revoluționarilor poloni și, în special, de spinoasa chestiune a mănăstirilor închinate.

În ce privește prima chestiune, considerăm că modul în care autorul prezintă poziția grupării liberal-radicală față de reforma agrară nu corespunde într-un totuși realității. În realitate, nu se poate vorbi, în ceea ce privește pe radicali, de o „atitudine hotărîtă împotriva țăranimii” (p. 126), ci de o amînare a rezolvării problemei agrare pînă după înfăptuirea unei largi reforme electorale care ar fi dat posibilitate grupărilor liberale să domine Adunarea și să rezolve această chestiune în conformitate cu vederile lor. De altfel, reprezentînd cu precădere interesele burgheziei și ale păturilor sociale orășenești, liberalii radicali acordau o mai mică importanță reformei agrare, fără a se situa însă în această privință pe pozițiile moșierimii conservatoare cu care era aliată în cadrul „monstruoasei coaliții”. De asemenea, autorul acordă mișcări separatiste din Moldova după 1862, generată de consecințele integrării administrative asupra acestei provincii, o importanță mai mare decît aceasta a avut-o în realitate. S-ar fi cuvenit subliniat, credem, caracterul nepopular al acestei mișcări redusă la un mic număr de nemulțumiți, proveniți îndeosebi din rîndurile moșierimii.

În ce privește chestiunea secularizării averilor mănăstirești, autorul observă pe drept

cuvînt că aceasta a fost prima și singura ocazie care a întrunit adeviziunea tuturor factorilor politici asupra unei măsuri luate de un guvern al lui Cuza.

Trecerea de la parlamentarism la regimul autoritar, instituit prin lovitură de stat de la 2 mai 1864, formează obiectul celui de-al cincilea capitol al lucrării. Geneza loviturii de stat este sesizată, în mod just, de istoricul american în opoziția „monstruoasei coaliții” — alianță a liberalilor-radicali sau „roșii” cu extrema dreaptă a moșierimii — față de linia politică preconizată de domnitor. Totuși, autorul exagerează cînd susține că „boierii doreau o reîntoarcere la vechile vremuri ale privilegiului lor exclusivist” (p. 159). În realitate, moșierimea conservatoare accepta o modernizare instituțională a statului național — dovadă o serie de reforme adoptate cu concursul Adunării dominată de această forță politică în sesiunea 1863—1864 —, cu condiția însă a păstrării pozițiilor ei privilegiate pe plan politic și economic.

Nu corespund realității nici ezităriile pe care le-ar fi avut domnitorul și mai ales primul ministru Kogălniceanu în fața actului de energie pe care l-a reprezentat lovitură de stat. O astfel de opinie este lipsită de temei dacă avem în vedere concepțiile politice și fermitatea caracterului celor doi protagoniști ai acestui act. În schimb, trăsăturile regimului politic instituit prin Statut, plebiscitul prin care masele populare au aprobat lovitură dată moșierimii, precum și acțiunile diplomatice în vederea recunoașterii internaționale a noului regim sînt corect analizate, părerile autorului concordînd în această privință cu acelea ale istoricilor români.

Nu același lucru putem spune însă și despre modul în care G. Bobang prezintă reforma agrară din 1864. Lăsîndu-se influențat de unele lucrări străine consacrate acestei probleme — a lui David Mitrany, *The Land and the Peasant in Romania* (Oxford, 1930), fiind cu precădere citată — autorul insistă aproape exclusiv asupra neîmplîmirilor, defectelor legii rurale, fără a arăta însă și rolul pozitiv jucat de această reformă în evoluția ulterioară pe multiple planuri a României moderne. Este regretabil că istoricul american, deși citează în notă lucrarea lui N. Adăniloale și Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864* (București, 1967) nu împărtășește și concluziile la care au ajuns autorii respectivi în privința însemnătății reformei amintite, cea mai de seamă reformă social-economică din România pe toată durata secolului al XIX-lea. De asemenea, dacă reforma agrară din 1864 — cu tot accentul pus pe laturile ei negative — este pe larg prezentată, celelalte reforme înfăptuite în perioada imediat următoare loviturii de stat nu sînt nici măcar amintite. Excepția fac numai legea instrucțiunii publice, atribuită

lui D. Bolintineanu, a cărei promulgare este în mod greșit pusă în legătură cu înființarea Universității din București la 4 iulie 1864.

Capitolul se încheie cu analiza împrejurărilor care au determinat retragerea guvernului condus de M. Kogălniceanu și reconstituirea opoziției „monstruoasei coaliții” împotriva lui Cuza. Se evidențiază faptul că un rol însemnat în deteriorarea situației domnitorului l-a jucat mișcarea izbucnită în București la 3 august 1865, în legătură cu care autorul lasă să se înțeleagă că ea ar fi fost pregătită de opoziție, îndeosebi de partea ei radicală, opinie pe care ultimii cercetători români ai problemei nu o împărtășesc întru totul².

Ultimul capitol al lucrării, *Sfîrșitul erei Cuza* (p. 193—212), tratează succint împrejurările care au dus la abdicarea silită a domnitorului la 11 februarie 1866, precum și ultimii ani ai vieții acestuia. Se relevă faptul că soluția adoptată în 1866 pentru reglementarea problemei vacanței tronului s-a datorat atît talentului diplomatic al românilor, care au folosit și de această dată cu succes politica faptului împlinit, cît și conjuncturii internaționale favorabile. În ce privește alegerea lui Carol de Hohenzollern, autorul afirmă că ea rămîne încă o problemă neclarificată de istoriografia română³, dar recunoaște că prezența acestuia pe tronul României, într-o perioadă în care balanța puterii în Europa înclina în favoarea Germaniei, era de natură să favorizeze dobîndirea unei poziții mai independente față de Imperiul otoman.

Cartea mai cuprinde concluzii, note, un eseu bibliografic, indice de nume și un grup de ilustrații pe care l-am fi dorit mai bogat reprezentat (lipsește, de exemplu, portretul lui Kogălniceanu).

În *Concluzii* autorul încearcă să degajeze semnificațiile majore ale domniei lui Al. I. Cuza în procesul de constituire a statului național român. Tabloul societății românești la mijlocul secolului al XIX-lea schițat de istoricul american cuprinde însă și aspecte care nu corespund realității istorice. Astfel afirmația privind lipsa unei conștiințe naționale în rîndurile „țărănimii analfabete” sau aceea referitoare la revendicarea de către burghezia liberală a ideii reface rii vechii Dacii pe baza unui

² Vezi în această privință Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență*, București, 1979, p. 173—174 și Dan Berindei, *Les antécédents de l'abdication du prince Cuza*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVII, 1979, nr. 4, p. 798—799.

³ Vezi totuși studiul lui Gr. Chiriță, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale*, în „Revista de istorie”, tom. 31, 1978, nr. 12, p. 2197—2220.

„trecut real sau imaginar” sînt lipsite de o bază științifică.

Semnălam, de asemenea, o serie de erori de amănunt strecurate în cuprinsul lucrării — din păcate destul de numeroase — care cu mai multă grijă din partea autorului puteau fi evitate. Astfel, Tudor Vladimirescu a fost ucis în mai 1821 și nu în 1822, cum se afirmă la p. 1; atentatul împotriva lui Gh. Bibescu a avut loc la 10 iunie, nu la 3 mai 1848 (p. 5); Adunările electivă erau alese pe șapte nu pe cinci ani (p. 17); domnitorii Gh. Bibescu și B. Știrbei erau frați, nu tată și ginere (p. 20—21); moșile familiei Cuza se aflau în nord-estul Moldovei pe valea riului Molda, nu Mosela, care, după cum se știe, curge prin Germania și Franța (p. 41); marele spătar Dumitrașcu Cuza n-a fost ucis probabil în duel (p. 41), ci din ordinul domnitorului din acea vreme, Mihail Racoviță, sub învinuirea că ar fi contribuit, alături de alți boieri, la aducerea în Moldova a unui corp de oaste austriac (cf. Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, București, 1959, p. 287). Tot astfel, numele corect al directorului pensionului din Iași în care a învățat probabil Cuza este Cuénin, nu Cunin (p. 43); proclamarea de la Islaz cuprindea 22 de puncte nu 14 (p. 57); primul președinte al Consiliului de Miniștri în Muntenia, după dubla alegere a fost I. Al. Filipescu, fost membru al căimăcămiei de trei, și nu I. I. Filipescu, aflat în acel timp în misiune la Constantinopol (p. 84); cel mai lung

guvern al Moldovei din primii trei ani ai domniei lui Cuza a durat nouă luni (guvernul condus de M. Kogălniceanu între mai 1860 — ianuarie 1861) și nu trei (p. 89); Adunările electivă au fost dizolvate nu în septembrie 1859 (p. 99) ci la 6 decembrie același an; în iunie 1860 la cîrma Moldovei se afla guvernul condus de Kogălniceanu nu de An. Panu (p. 110); Văcăreștii nu erau un cimitir (p. 128), ci o mănăstire, transformată la acea dată în închisoare; între 1829—1834, Principatele s-au aflat sub ocupația nu protectoratului țarist (p. 144), iar ziarul lui C. Bolliac „Trompeta Carpaților” a apărut la București, nu la Brașov (p. 287).

Numeroase erori găsim și în transcrierea unor nume românești ca, de exemplu: „boiarimie” în loc de „boierime”; „metoae” în loc de „metoașe”; „mijloace” în loc de „mijlocași” (categorii de țărani clăcași); „Foil Sătești” în loc de „Foaia Sătească” etc.

Cu toate deficiențele de conținut sau de formă semnalate, lucrarea lui G. Bobango păstrează totuși, în ansamblu, caracterul unei realizări științifice de certă valoare, impresie întărită și de impresionanta listă bibliografică a izvoarelor documentare consultate. Ea este utilă mai ales cititorilor străini, care găsesc în lucrarea istoricului american o prețioasă sursă de informare pentru cunoașterea unui moment deosebit din istoria României.

Valeriu Stan

* * * *Kriegswirtschaft und Rüstung* (1939—1945) (Economia de război și înarmarea, 1939—1945), Coordonații: Friedrich Forstmeier și Hans-Erich Volkmann, Droste Verlag, Düsseldorf, 1977, 418 p.

Lucrarea constituie o culegere de studii — rezultat al unor cercetări științifice întreprinse de istorici ai economiei din diverse țări — și prezentate la o sesiune organizată de Institutul de istorie militară din Freiburg im Breisgau din Republica Federală a Germaniei. Pornind de la însemnătatea factorului economic pentru cunoașterea și înțelegerea unor evenimente de amploare a celei de a doua conflagrații mondiale, autorii analizează o serie de aspecte legate de politica germană de finanțare a războiului comparativ cu celelalte state beligerante, situația forței de muncă și productivitatea în economia de război germană, comerțul exterior al Germaniei naziste, căile ferate în economia de război a celui de-al treilea Reich, relațiile economice germano-italiene (1934—1941), raporturile economice germano-suedeze în timpul războiului, efectele politicii de înarmare asupra economiei de război germane (1938—1945), economia de război a Japoniei (1941—1945), mobilizarea econo-

miei balcanice în timpul celui de-al doilea război mondial, structura și organizarea producției de război americane (1939—1945), exploatarea economică a Franței ocupate, sistemele de exploatare economică în regiunile ocupate din Polonia și Uniunea Sovietică.

În elaborarea și prezentarea studiilor se pornește de la teza privind războiul total potrivit căreia declanșarea unor conflicte militare între state puternic industrializate depinde nu numai de problemele de strategie și tactică, de cantitatea și calitatea materialului de război, ci în mare măsură de potențialul economic general. Istoriografia are așadar misiunea de a analiza semnificația acestui factor în timpul celui de-al doilea război mondial. În urma înlesnirii accesului la multe din arhivele unor state foste aliate sau ostile Germaniei naziste este acum posibil a analiza situația economiei de război a Reichului german între 1939—1945 în contextul internațional al vremii.

Pînă nu demult literatura de specialitate menționa absența unui program economic al N.S.D.A.P., lucru ce s-a dovedit a fi inexact. Dimpotrivă, el s-a concretizat în așa-numita „teorie a marelui spațiu economic” (Grosswirtschaftsraum), concepută ca o alternativă a principiului „comerțului liber internațional”.

Planurile germane de organizare a unui „mare spațiu economic” central-european — motivat economic — coincideau cu aspirațiile de expansiune teritorială ale lui Hitler, vizînd să cuprindă Scandinavia, statele neutre vest-europene, Peninsula Iberică și Italia etc. Se cerc reținută ideea esențială: nici pretenții de hegemonie, nici „marele spațiu economic” autarh nu puteau fi obținute cu mijloace pașnice. Odată ajunși la putere național-socialiștii au pornit vertiginos în urmărirea țelurilor lor. Întregul proces economic a fost pus în mod conștient în slujba pregătirilor de război. Potrivit definiției naziste, așa-numita „economie a apărării” urma să pregătească întreaga economie încă din timp de pace în vederea ducerii unui război total. Toate aceste aspirații duse la extrem urmau a fi realizate prin lărgirea bazei economice pe principiul teritorial, prin exploatarea regiunilor ocupate și prin producția „coordonată” în cadrul spațiului stăpînit.

Acestea sînt principalele idei pe care le dezvoltă studiile concentrate în volum.

Primul dintre acestea, intitulat *Finanțarea războiului*, aparține lui Willi A. Boelcke, profesor la Universitatea din Stuttgart, istoric al economiei, cunoscut prin lucrările sale monografice publicate pe teme de istorie economică: *Înarmarea Germaniei în cel de-al doilea război mondial* și *Krupp și Hohenzollernii*.

Studiul se prezintă ca o analiză comparativă a diferitelor aspecte teoretice ale finanțării războiului în general. Economia de război impune o restructurare a necesarului în favoarea reorientării economice și acoperirea efortului militar. Ea cere așadar modificări esențiale în structura producției și în modul de repartizare a mijloacelor de investiții, în angajarea forței de muncă, reorientarea comerțului exterior și o îngrijire importantă a folosirii veniturilor. Ținînd seama de capacitatea economică reală a unui stat, proporția efortului său de război determină gradul de transformare și deformare a economiei sale impusă de trecerea la starea de război.

În mod necesar se încearcă acoperirea cheltuielilor de război prin cele patru metode clasice: impozite, împrumuturi, creșterea prețurilor și contribuții sau reparații de război.

În analiza problematicei autorul insistă cu precădere asupra politicii financiare germane în perioada amintită, subliniind cele patru categorii de probleme pe care le-a avut de rezolvat statul german, anume acoperirea chel-

tuielilor mereu mai mari pentru compensarea golurilor ce apar, în buget, repartizarea mijloacelor materiale necesare pentru operațiile militare, creșterea neconținută a prețurilor, inflația mereu mai puternică, și, în sfîrșit, folosirea economicoasă a mijloacelor și limitarea cheltuielilor la minimum necesar.

La încheierea celui de-al doilea război mondial aproape toate statele s-au aflat în fața aceluiași probleme: prea mult în bani, prea puțin în produse, un volum exagerat de datorii, visterii goale, secătuirea rezervelor statului. Țările implicate au abordat rezolvarea situației în diverse maniere, potrivit condițiilor și obiectivelor lor politice, economice și sociale. Procesul a fost mult mai îndelungat decît se crezuse la început și a avut implicații împovărătoare mai ales pentru țările care suferiseră mai mult de pe urma războiului.

Politica față de problemele muncii în economia germană de război, cel de-al doilea studiu publicat în lucrare, aparține profesorului Milward de la Universitatea din Manchester, specialist în istoria economică a perioadei, cunoscut prin lucrările sale în acest domeniu (*Economia germană de război 1939–1945*, *Noua ordine și economia franceză*, *Economia fascistă în Norvegia*).

Sintetizînd multiplele aspecte ale problemelor economice semnalate în țările beligerante se cere să reținem ideea fundamentală a autorului potrivit căreia cel de-al doilea război mondial a fost în cele din urmă o confruntare a capacității de producție a statelor implicate. Începînd cu anul 1942 și pînă în toamna lui 1944 se face simțită o fază interesantă, aparent stranie, de creștere a producției, etapă de care au beneficiat toate părțile beligerante cu excepția Italiei. Raportul dintre creșterea însumată a producției industriale în acești ani și sporirea venitului național a oscilat (variat), în funcție de pagubele de război, de la o țară la alta; războiul a canalizat rezervele în proporție covîrșitoare în două direcții principale: industria și forțele armate. Elementele principale luate în discuție în acest cadru sînt forțele de muncă, problema recrutării lor, eficacitatea muncii.

Pînă la un anumit nivel, nevoia suplimentară de forțe de muncă în toate economiile naționale participante la război a fost acoperită din aceeași sursă. În continuare însă fiecare stat s-a orientat potrivit convingerilor sale de politică-economică. În cazul guvernului național-socialist hotărîrea de a angaja forță de muncă străină în condițiile unui regim de muncă obligatorie a dus la o soluție apriori sortită eșecului — în încercarea de a suplini o politică rațională în problema muncii. În asemenea împrejurări productivitatea obținută era mult redusă. Salariile reduse au limitat și mai mult motivația muncii; „germanul mai lucra numai din patriotism” — afirmă autorul

studiului. Pornind de la premisa unei profunde discriminări rasiale, la care se adaugă neconcordanța spirituală cu țelurile de război ale Germaniei și concepția lucrătorului străin — ceea ce-l duce de la indiferență la acțiuni potrivnice — nemulțumit de condițiile în care trăiește, toate acestea în plină acutizare au declanșat o adevărată criză.

Această stare de lucruri nu a fost proprie doar Germaniei. Spre sfârșitul războiului în Japonia lucrau 1,5 milioane de coreeni, plus numeroși prizonieri. În minele de cărbuni din această țară lucrau, de asemenea, mulți prizonieri. În Anglia se semnalau în aceeași perioadă circa 224 000 prizonieri angajați în munci agricole, îndeosebi italieni. Oricum, însă, proporția folosirii muncii forțate ca și a forței de muncă străine este relativ nesemnificativă în celelalte țări, comparativ cu Germania.

Această problemă a continuat să constituie pînă la sfârșit o ieșire pe cît de comodă, pe atît de primejdioasă pentru conducerea Reichului care s-a confruntat pe toată durata războiului cu dificultățile provocate de ea.

Hans-Erich Volkmann, cunoscut specialist în problemele economice ale celui de-al treilea Reich, semnează studiul *Comerțul exterior al Germaniei naziste într-un spațiu economic „închis” în vreme de război*. Atenția principală a autorului se concentrează de astă dată asupra esenței teoretice a ideologiei economice germane în perioada amintită, încercînd s-o analizeze pe baza unor lucrări elaborate de teoreticianul epocii. El încearcă o explicație a conceptului de „economie a marelui spațiu” — înțelegîndu-l ca fiind un sistem deosebit al comerțului exterior, pe baza căruia se stabilesc alte relații între economiile naționale ale statelor implicate. Gruparea respectivă, ca entitate de conviețuire, are anumite necesități vitale comune. Din interferarea lor rezultă posibilitatea și necesitatea unei ordini a relațiilor economice externe sub aspectul unui țel unic supraordonat grupării. Puterea politică predominantă și conducătoare ar fi — după această teorie — purtătoarea voinței de ordine supraordonate.

Potrivit concepției național-socialiste, acest „drept vital conducător” se poate exercita în cele din urmă „într-un spațiu economic” creat prin mijloace diplomatice și agresiune militară care în ultima sa dimensiune urma să înmănușeze „toate popoarele continentului, de la Gibraltar în Ural și de la nord pînă în Cipru, cu iradierile lui colonialiste în Siberia și peste Mediterana spre Africa”.

Ca un prim pas în acest scop se concepea deplasarea centrului de greutate al comerțului exterior german în Europa continentală și aici concret asupra țărilor bogate deținătoare de materii prime, carburanți, și a statelor agrare subdezvoltate economic, motiv pentru care după 1933 atenția Germaniei s-a îndrept-

tat mereu mai mult asupra nordului și estului european.

După toamna anului 1939 problemele economice ale Germaniei s-au agravat și în privința raportului dintre import și export. Reducerea volumului exportului german pînă la 84% semnală incapacitatea economică a Reichului de a-și compensa importul prin export sau a-l plăti în devize.

Regimul național-socialist a înțeles să rezolve această situație prin extinderea teritorială a spațiului de hegemonie; ocupă Danemarca, Norvegia, Benelux, părți din Franța. În fond, ocupația — arată autorul lucrării — prezintă o serie de avantaje imediate: fostele state neutre devin treptat componente ale „marelui spațiu economic german”, fiind obligate să furnizeze Reichului bunurile lor; ele își orientează economia după necesitățile de aprovizionare și înarmare ale Germaniei.

Autorul analizează apoi maniera de adaptare a acestor orientări (linii) de politică economică externă în țările baltice, Finlanda, Suedia și Elveția, Slovacia, insistînd în cele din urmă pe țările din Peninsula Balcanică. Importul mai mult sau mai puțin impus constituie una din principalele căi de penetrație, proporția valorii bunurilor importate constituie, așadar, un indicu clar al penetrației. Exemplul României este edificator în acest sens. Valoarea exportului german în România crește între 1939 și 1941 de la 209 509 000 mărci, la 346 552 000 mărci. Datele numeroase prezentate în studiul analizat constituie indicii interesante în cercetarea etapelor expansiunii economice și implicit politice a Reichului german la Dunăre.

Mijloacele de pătrundere economică au alternat cu cele politice, în cadrul cărora aderarea statului respectiv la Pactul tripartit constituia o cale deloc de neglijat. Toate acestea vizau integrarea țării respective în „noua economie a marelui spațiu continental european” și implicarea ei în sistemul nefast de relații politico-economice țesut de Germania nazistă, cu tot lanțul de consecințe funeste pînă la încheierea războiului.

Un alt domeniu important în contextul economic al celui de-al doilea război mondial îl constituie problemele *Căilor ferate în economia germană de război (1939—1945)*, studiu aparținînd lui Horst Rohde.

Problematika analizată se abordează din trei puncte de vedere.

În condițiile moderne survine o distanțare mai mare în spațiu între locul de exploatare a materiilor prime, locul de producție și beneficiar. Mobilitatea necesară pentru a asigura legătura dintre ele depinde de eficacitatea rețelei de comunicații, de unde rezultă interesul mare pentru reorganizarea sistemului și mărirea capacității lui pentru a putea răspunde necesităților de război.

O economie echilibrată prosperă, cu forțe de muncă suficiente, materii prime, producție înaltă garantează îndeosebi o rețea funcțională de căi de comunicație, posibilitățile de investiții fiind și ele corespunzător mai mari.

Factorul transport are o importanță covârșitoare pentru purtarea unui război modern pentru marșuri, mobilizare, deplasări de trupe pentru noi operații, aducerea de rezerve, aprovizionare, capturi etc. Armata de mase cu mecanizarea ei sporită, extinderea în spațiu a operațiilor militare și escaladarea războiului ce devine total, au făcut ca rețelele de căi ferate să fie o componentă esențială — lucru demonstrat pe tot parcursul războiului.

Dacă la începutul operațiilor militare starea lor nu corespundea nivelului economic și militar dorit, deficiențele fundamentale s-au agravat pe parcursul îndeosebi din cauza întinderii exacerbate în spațiu, a distanțării exagerate a operațiilor, a frontului față de țară. Avalanșa de măsuri, instrucțiuni, reglementări și dispoziții atestă faptul că pînă în ultima zi a războiului problema căilor ferate a rămas o povară grea pe umerii conducerii militar-politice a Germaniei naziste.

Aspecte ale economiei de război în relațiile economice germano-italiene (1934 — 1941), studiu semnat de Francesca Schinzinger, abordează o problemă mai puțin cercetată de istoriografia contemporană și de economiști.

După 1934 soarta economiei italiene a fost determinată de încercările lui Mussolini de a juca un rol important în Europa și Africa, lucru concretizat în războiul din Abisinia. Conducerea fascistă italiană, convinsă că bunăstarea unei țări sporește prin cucerirea de noi teritorii, n-a mai ținut seama nici măcar de condițiile naturale ale regiunii respective.

Pe de altă parte apropierea de politica Germaniei a provocat agravarea unor probleme ale economiei italiene. Contradicțiile de interese dintre Italia și Germania încă din perioada de pregătire a războiului mondial au fost mai puternice decît avantajele pe care le încumba cooperarea celor două economii naționale. Neținînd seama de interesele economice ale Italiei, Mussolini s-a lăsat antrenat de Hitler în foamea de materii prime din țările balcanice.

După 1925—1926, cînd a cunoscut o fază de consolidare politică internă, promovînd paralel o politică externă activă, Italia a inaugurat o linie de expansiune economică, politică, teritorială, vizînd crearea unui „Imperiu italian mediteranean”, care urma să se bazeze pe un domeniu colonial pe teritoriul Africii. Hitler a profitat de aceste tendințe politice externe, atrăgînd Italia pe făgașul unei cooperări net dezavantajoase pentru economia italiană, marcînd-o definitiv pînă la sfîrșitul războiului.

Studiul lui Klaus Wittmann, intitulat *Relațiile economice germano-suedeze în timpul celui de-al doilea război mondial*, își propune să cerceteze în ce măsură, în ce domeniu și în ce scopuri putea fi pus potențialul economic al Suediei — în ciuda statutului său de neutralitate — în slujba eforturilor germane în condițiile economiei de război.

În timpul anilor de supremație germană în Europa, Suedia a adoptat — constrînsă de împrejurări — o atitudine favorabilă Reichului, încercînd să-și servească în felul acesta interesele proprii de aprovizionare și securitate.

Interesele germane față de Suedia au variat în funcție de disponibilitatea altor resurse și au fost foarte mari în prima fază a războiului. Ele au servit în general dorinței germane de a lega Suedia de sistemul său ca partener comercial și membru potențial al „economiei marelui spațiu economic” și de a exclude sau cel puțin a limita influența economică britanică în spațiul scandinav.

După seria de eșecuri suferite de Germania nazistă — culminînd cu „cotitura de la Moscova” — s-au intensificat presiunile Aliaților asupra guvernului suedez, încercînd să determine revizuirea liniei politice inițiale. Aceste presiuni nu vizau doar revenirea la statutul de neutralitate, ci chiar adoptarea unei atitudini de nonbeligeranță în favoarea lor.

În ansamblu, istoria acestor relații trebuie văzută sub prisma eforturilor celui de-al III-lea Reich de a-și asigura potențialul economic al unui stat neutru pentru sprijinirea propriei economii de război.

Norbert Schausberger, autorul studiului *Efectele economiei de război și ale înarmării asupra structurii sociale și economice a Austriei (1938—1945)*, este profesor la Universitatea din Klagenfurt. Specialist în problemele de istorie economică a celui de-al doilea război mondial, este cunoscut îndeosebi pentru lucrările sale *Continuitatea problematicei Anschlussului cu accent deosebit asupra implicațiilor economice, Austria și politica de Anschluss național-socialistă și Hitler, Germania și marile puteri*.

Alipirea forțată a Austriei la Reichul hitle-rist a însemnat integrarea țării în ansamblul pregătirilor de război germane. Pe acest cadru-fundamental autorul își propune să prezinte locul Austriei în concepția și planurile conducerii militar-politice germane referitoare la extinderea treptată a potențialului economic, consecințele Anschlussului Austriei asupra economiei Germaniei naziste și, invers, efectele lui asupra situației economice și sociale din Austria.

Anexarea acestei țări a implicat o reorientare a economiei potrivit scopurilor germane, avînd totodată o deosebită însemnătate pentru procesul de intensă înarmare ce se desfășura în Reich, prin aportul puternicelor centre

industriale austriece producătoare de tancuri, tunuri, muniții, vehicule militare.

Situația creată a avut o serie de repercusiuni de importanță istorică, determinând în mare măsură noua structură economică și socială a Austriei și după 1945.

Economia de război a Japoniei 1941–1945 de Berndt Martin își propune o analiză comparativă a Germaniei și Japoniei sub acest aspect. Eforturile militar-economice ale celor două țări au atins punctul maxim în anul 1944, economia germană în iulie iar cea japoneză în septembrie 1944, după care se constată în ambele state un recul puternic al producției până la capitulare.

Analiza paralelă a celor două economii de război, dispuse în structuri spațiale și sociale cu totul diferite, evidențiază de fapt în cazul Japoniei, „incapacitatea unui stat cu o economie semifeudală de a face față unui război modern”.

Pregătirile militare ale Japoniei, economia de război organizată pe plan statal, cu absorbirea tuturor resurselor, toate acestea au determinat o urgentare a procesului de industrializare a țării.

Încercînd o analiză a ceea ce a însemnat războiul pentru această țară, autorul se oprește la două din implicațiile pe care le consideră esențiale: restructurările sociale ale populației generate de economia de război și războiul ca factor modernizator al Japoniei, stadiu pregătitor al saltului economic ulterior. Din aceste două unghiuri de vedere se prezintă toate aspectele vieții economice, politice și sociale ale Japoniei în timpul celui de-al doilea război mondial și consecințele războiului asupra lor.

R. J. Overy întreprinde în studiul său *Mobilizarea economiei britanice în timpul celui de-al doilea război mondial* o analiză sintetică a felului în care a reușit economia britanică să se adapteze prompt cerințelor stării de război, asigurînd totuși controlul asupra principalelor ramuri ale vieții economice, chiar dacă în esență s-a concentrat în două direcții: o politică comercială și financiară cît mai echilibrată și crearea unui sector de înarmare prin asigurarea materiilor prime și a forței de muncă necesare. Cele două țări, Germania și Marea Britanie au pornit de la premise strategice diferite, chiar dacă în 1941 ambele au ajuns la convingerea că strategia este întotdeauna determinată de disponibilitatea tehnicii militare. Capacitatea economiei britanice de a se adapta cerințelor unei producții de masă în domeniul armamentului a fost decisivă pentru menținerea aproape constantă a nivelului efortului de război.

Practica guvernamentală britanică și constituționalismul tradițional au constituit o bază temeinică pentru structura economică din timp de război. Avantajul consta în faptul

că puterea se exercita pornind de la parlament, prin guvern și autoritatea de profil; sistemul financiar elastic a înfruntat cu bine problemele ivite.

În ceea ce privește mobilizarea industrială, aceasta a constituit una din principalele sarcini ale guvernului britanic. Încă din perioada anterioară confruntării armate au fost luate măsurile pregătitoare îndeosebi în domeniul aeronauticii, factor hotărîtor pentru poziția adoptată de Marea Britanie pînă la sfîrșitul conflagrației.

Studiul „*Exploatarea Franței ocupate*”, titlu sugestiv prin însuși conținutul său, aparține lui Harald Winkel, cunoscut istoric-economist, profesor la Universitatea din Aachen. Autorul structurează relațiile economice germano-franceze din perioada 1940–1944, date fiind etapele istorice concrete ale perioadei de ocupație și pornind de la ideea că maniera de spoliere a Franței de către Germania nazistă este greu de definit ca un tot unitar. Se consideră o primă fază, aceea a evacuării, în intervalul 22 iunie 1940–24 octombrie 1940. Este perioada în care eforturile agresorului s-au concentrat pe sprijinul și aprovizionarea trupelor germane angajate în teritoriul francez ocupat, transportarea materiilor prime și a unor produse industriale în Germania, potrivit necesităților acesteia, aducerea forței de muncă franceze în Reich.

Dacă inițial ocupantul a putut conta pe disponibilitatea unor firme ca Renault, de a colabora în ideea de a salva ceea ce se mai putea salva din economia franceză, după debarcarea Aliaților în nordul Africii și intrarea trupelor în sudul Franței pînă atunci neocupat, zona devine din nou „fierbinte” și Reichul german își sporește presiunile. Aceasta este etapa în care se putea întrezări — după opinia autorului — o unitate de interese între ocupant și unii reprezentanți ai celui ocupat. De aceea, intervalul dintre vara 1942 și vara 1943 constituie perioada de apogeu a acestor relații. Ea se materializează și în livrările pe care le furnizează Franța Germaniei. În trimestrele II și III ale anului 1943 se ajunge la cele mai mari cifre în livrările din industria metalurgică, construcții de mașini și bunuri de consum pentru ca, în ultimul trimestru al anului, acestea să scadă vertiginos. După capitularea Italiei, la 3 septembrie 1943 și eliberarea Corsicii — mișcarea de rezistență franceză se activează proeminent. Din relativ pasive cum fuseseră la început, acțiunile ei se amplifică producînd serioase daune inamicului și ducînd implicit și la crăul relațiilor economice dintre cele două țări.

Ultimul studiu din lucrare își propune să prezinte *Sistemele de exploatare ale Reichului în regiunile ocupate din Polonia și URSS* și este semnat de Wacław Długoborski și Czesław Madajczyk. Autorii vizează trei aspecte în

cercetarea lor: motivația economică în ansamblul Țelurilor generale de război ale Germaniei naziste, trăsăturile fundamentale ale politicii economice germane în „marele spațiu” general european față de fiecare țară ocupată în parte și Țelurile îndepărtate național-socialiste și încercarea de a le realiza.

Făcînd o retrospectivă a relațiilor comerciale germano-sovietice pînă în iunie 1941, studiul încearcă o paralelă între interesele economiei germane și obiectivele „planului Barbarossa”, indicînd prezentarea sistemului de „exploatare” național-socialistă în U.R.S.S., măsurile concrete de acaparare a tuturor domeniilor vieții economice din regiunile poloneze sau sovietice ocupate la umbra „teoriei spațiului vital”.

În cazul Poloniei decizia lui Hitler de a invadea a fost precumpănitor de natură politică și strategică — afirmă autorii. Țelurile economice ar fi jucat un rol secundar, putînd fi atinse și pe cale pașnică. Odată invadată, Polonia a devenit un adevărat laborator al sistemului de exploatare german. Acest lucru

s-a răsfrînt cu precădere în politica economică adoptată.

Problema procurării forței de muncă din aceste zone prin deportări și muncă forțată a devenit una din cele mai grele probleme. Acest sistem de muncă obligatorie a fost cu precădere utilizat în Polonia și regiunile ocupate din U.R.S.S. El a vizat — în concepția autorilor — pe de o parte înglobarea totală economică, iar pe de altă parte o cale de realizare a acțiunii planificate în prealabil, a eliminării totale (în cazul evreilor) sau parțiale a populației din răsăritul Europei.

Valoroasă prin datele noi și sintetice pe care le aduce, prin unghiurile interesante din care se abordează multiplele aspecte ale relației economice de război-înarmare, lucrarea colectivă prezentată se înscrie cu succes în seria din ce în ce mai numeroasă a lucrărilor ce-și propun să cerceteze problematica celui de-al doilea război mondial prin prisma motivației economice.

Monica Andone

* * * „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, vol. XXI, (1978) 548 p.

Ajuns la al douăzeci și unulea an de apariție, Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca și-a câștigat un binemeritat prestigiu în rândurile publicațiilor de specialitate, atît prin valoarea colaboratorilor săi și întinsa arie de cuprindere a tuturor perioadelor din istoria României, cît și prin bogăția informațiilor și profunzimea ideilor pe care le oferă cîtoritorilor săi. Nu putem să nu remarcăm și generozitatea cu care și oferă spațiul editorial tinerilor cercetători, contribuind astfel din plin la afirmarea și realizarea lor pe plan profesional. Cu aceeași bunăvoință, redacția își ofe a bunele oficii tuturor celor care, chiar dacă nu lucrează direct în cercetare, prin preocupările lor dovedesc cunoștințe profunde și interes pentru rezolvarea unor chestiuni mai puțin cercetate sau chiar necunoscute, în special de istorie locală. În sfîrșit, vrem să mai subliniem și grija deosebită pe care publicația din Cluj-Napoca o manifestă pentru publicarea unor do umente inedite aflate atît în arhivele românești, cît și în cele din străinătate.

Anuarul debutează cu două grupe de articole dedicate celor două mari aniversări din istoria patriei noastre, sărbătorite în anul 1978, împlinirea a 60 de ani de la glorioasa mare unire de la Alba Iulia și a 130 de ani de la revoluția din 1848, grupe care se vor un modest omagiu celor care prin cugetul lor, prin faptele lor, dar mai ales prin eroismul lor, dus de multe ori pînă la sacrificiu de sine, au împlinit visul milenar al acestui popor de martiri — un vis ce multora ar putea părea modest —, acela de a trăi liber pe pămîntul strămoșilor lui.

Deschizînd seria articolelor aniversare, academicianul Ștefan Pascu anunță parcă înalta ținută științifică a acestui volum prin *Însemnătatea și semnificația Marii adunări naționale de la Alba Iulia și a desăvîrșirii Unirii* (p. 7—30). Autorul, cu bine cunoscuta-i clarviziune și concizie, dublate de acel „har” de a descrie faptele de seamă ale neamului, precizează de la bun început caracterul plebiscitar al hotărîrii de la Alba Iulia, dat nu atît de forța și hotărîrea — nici ele de neglijat — a celor peste o sută de mii de glasuri care, la unison, au consfințit, în prima cetate de

scaun a tuturor românilor, dorința fierbinte a strămoșilor lor exprimată cu șaptezeci de ani în urmă pe Cîmpia Libertății din Blaj — „Noi vrem să ne unim cu țara!”, cît de manifestațiile similare din toate orașele și satele Transilvaniei. Prezîntînd ecourile din presa vremii din întreaga Românie Mare, academicianul Ștefan Pascu scoate în evidență faptul că toți românii, de pretutindeni, au fost conștienți, încă de pe atunci, de importanța actului de la 1 Decembrie 1918. În total, conchide autorul, peste 80% din populație a hotărît unirea fără condiții a Transilvaniei cu România, *în mod cu totul liber, fără vreo presiune sau ingerință de vreun fel oarecare din partea cuiva*. În continuare, distinsul istoric ne prezintă „odiseea” delegației române la Conferința de pace de la Paris, care, nu fără tergiversări, a trebuit în cele din urmă să recunoască și „de jure” un act — Unirea cea Mare — ce devenise de mult o realitate prin voința maselor largi de români, sași, șvabi, evrei, slovaci, ruteni și a unei numeroase părți a populației secuiești și maghiare. Analizînd cu cunoscuta-i meticulozitate și imparțialitate fenomenele care au dus în cele din urmă la fericita hotărîre de la Alba Iulia, academicianul Ștefan Pascu conchide că Marea Unire nu a fost un act de răz bunare, „ci de dreptate a istoriei care și-a împlinit misiunea de a îndrepta nedreptățile, de a și realiza legile obiective, învingînd piedicile ce se împotriveau procesului de dezvoltare logică”.

Celălalt articol dedicat Marii Uniri, cel intitulat *Urmările Unirii Transilvaniei cu România* (p. 31—50) și realizat de I. Cicală, ține să remarcă în mod deosebit că actul de la 1 Decembrie 1918 „a descătușat într-o mai mare măsură energiile și capacitatea creatoare a societății românești,” constituind un factor de progres atît în agricultură (a adus acea reformă agrară radicală care a dat o puternică lovitură marii proprietăți prin reducerea suprafețelor de pămînt deținute de la 40,23% la 10,44%) și industrie, cît și pe plan cultural (s-au acordat minorităților naționale cele mai largi libertăți).

În sfîrșit, Gh. Iancu încheie ciclul acestor articole aniversare prin *Considerații cu privire*

la rolul și locul Consiliului Dirigent în primii ani după unire (p. 51—65), în care prezintă activitatea acestui înalt for de la înființarea (2 decembrie 1918) și pînă la dizolvarea sa (10 aprilie 1920), for care a condus în acea perioadă cîteva resorturi ale activității din Transilvania, resorturi care nu erau încă sub autoritatea directă a guvernului român. Autorul, pe baza unei atente analize științifice, ajunge la concluzia că realizările Consiliului Dirigent în domeniile economic, social și politic, dar mai ales administrativ, au fost notabile, urmînd constant, și înfăptuind, o atenuare și o dispariție treptată a particularităților regionale.

Următoarele patru articole sînt dedicate celuilalt mare eveniment de importanță istorică pentru poporul nostru, aniversarea a 130 de ani de la revoluția din anul 1848. Folosind o serie de materiale inedite aflate în Biblioteca Documentară Batyaneum Alba Iulia, Filiala Arhivelor Statului Alba, Muzeul de istorie Alba Iulia, Filiala Arhivelor Statului Hunedoara — Deva și o amplă documentare (cărți de specialitate, studii și articole etc.), I. Pleșa se apleacă, în *Ioachim Băcilă în revoluția din 1848—1849* (p. 67—100), asupra unei figuri mai puțin cunoscute a revoluției din Transilvania. Autorul prezintă și interpretează conștiințios o serie de documente inedite privitoare la desfășurarea evenimentelor revoluționare din anii 1848—1849 petrecute la Alba Iulia, și împrejurimi, evenimente care au avut implicații profunde în desfășurarea întregului proces revoluționar din Transilvania și în cadrul cărora preotul Ioachim Băcilă (fost tribun, senator în consiliul municipal, comisar al Comitetului Național Român, vice prefect, comisar cu rechizițiile, comandant militar etc.) a avut un rol de prim rang.

Doru Radosav ne oferă în *Cărturarul sătămărean Moise Sora Novac și revoluția din 1848* (p. 101—106), pe baza unor materiale inedite — corespondența lui Moise Sora Novac, cel pe care „Gazeta Transilvaniei” îl numea „unul dintre cei mai naționali români ce avem în Ungaria” — noi date despre revoluția de la 1848 din județul Satu Mare și, mai ales, despre odioasele acțiuni represive organizate de nobilimea maghiară împotriva nemulțumirilor atît de îndreptățite ale sătenilor.

În *Un manifest necunoscut privitor la revoluția din 1848 în Moldova* (p. 107—112), Mircea Popa prezintă manifestul intitulat „Moldova către fiii săi” aflat în arhiva Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj-Napoca, document care aduce noi amănunte privitoare la sarcinile, țelurile de perspectivă și, mai ales, amplexarea revoluției moldovene, care, se pare, a fost mult mai mare decît s-a crezut pînă acum.

În sfîrșit, Hilde Mureșan, în *Un ziar revoluționar de limbă germană apărut în Țara Românească la 1848* (p. 113—119), prezintă pe larg cele 7 numere ce s-au păstrat din colecția ziarului „Roumania”, care a apărut la București începînd de la 18/30 iunie 1848. Se pare, consideră autoarea articolului, că acest ziar avea drept țel „nu atît atragerea coloniei germano-austriacă din București, la revoluție, cît propaganda în favoarea cauzei revoluției române în Austria și Germania”.

Următorul grupaj al Anuarului îl formează rubrica „Studii și articole” care debutează cu articolul lui Mircea Rusu, *Populații turce, slavii și autohtonii în bazinul carpato-dunărean în veacurile VII—IX* (p. 121—131). Autorul, bazat pe o vastă documentație, ajunge la concluzia, pe deplin argumentată, că „sinteza culturală realizată pe parcursul secolelor VI—IX în tot bazinul carpato-dunărean reflectă în mod fidel etapele evolutive ale simbiozei dintre diversele populații, eterogene din punct de vedere etnic și cultural, dar în final s-a ajuns la o cultură materială specifică acestui spațiu, fără ca diferențele etnice să mai poată fi distinse cu certitudine”. În schimb, subliniază pe bună dreptate autorul, din punct de vedere lingvistic lucrurile s-au desfășurat altfel. Așa, bunăoară, treptat dar constant, diversele populații, în special cele care locuiau în grupuri mari și compacte în diferite zone, au putut asimila pe avari, deși aceștia au fost forța dominantă din punct de vedere politic și militar. La fel de logice sînt și afirmațiile autorului referitoare la secolele X—XI, cînd ungurii au reușit să cucerească primele formațiuni statale (Salanus, Glad, Menumort și Gelu), impunînd o nouă dominație politico-militară populațiilor autohtone români, slavi, secuî etc. — dar acestea vor continua să-și păstreze trăsăturile specifice (etnice, culturale și lingvistice) pînă astăzi.

Tot o problemă de istorie medievală tratează și studiul lui Ion Bordea și Volker Wolman *Transportul și comercializarea sării din Transilvania și Maramureș în veacul al XVIII-lea* (p. 135—171), care se bazează pe o foarte solidă documentație, în bună parte inedită, și este însoțit de numeroase reproduceri de hărți și multe tabele statistice deosebit de interesante. După ce analizează cu atenție toate datele și informațiile obținute, autorii desprind concluzia că, atît prin creșterea numărului populației, cît și prin sporirea numărului de animale sau lărgirea permanentă a zonelor de desfacere, s-a asigurat cu regularitate o piață sigură cantităților tot mai mari de sare, exploatate prin metode noi, mult mai productive, toate acestea asigurînd un venit tot mai mare statului.

Articolul lui Nicolae Bocșan, intitulat *Începuturile mișcării naționale românești în Banat. Activitatea lui Paul Iorgovici* (p. 173—

188), analizează la început opera lui Paul Iorgovici *Observații de limbă românească*, în care se demonstrează originea romană a poporului român și latinitatea limbii sale, pentru ca în partea a doua să prezinte laborioasa activitate desfășurată de Paul Iorgovici în scopul nobil de a dobîndi pentru români posturile de directori școlari districtuali sau locali, de episcopi în diecezele locuite de o populație majoritară românească, problematică ce a dominat mișcarea națională din Banat de la începuturile ei și pînă în deceniul trei al secolului al XIX-lea. Concluzionînd, autorul subliniază că „începuturile mișcării naționale în Banat și părțile vestice se plasează în imediata apropiere a mișcării Supplex-ului ardelean, ilustrînd simultaneitatea procesului de afirmare națională la toți românii din Imperiul habsburgic, indiferent de confesiunea căreia aparțin”.

Următoarele articole se referă la perioada modernă a istoriei patriei. Este vorba de interesantul studiu aparținînd lui Simion Retegan, *Mutații economice în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1848—1867)* (p. 190—208), care se apleacă asupra fenomenelor declanșate de desființarea iobăgiei, în 1848, cu profunde urmări economice și sociale în Transilvania, cea mai importantă, după părerea autorului, fiind „modificarea organizării tradiționale a spațiului agricol prin creșterea ponderii pămîntului arător”. Aceasta, alături de trecerea de la cultura alternativă la agricultura continuă, comasarea hotarelor satelor și segregarea pădurilor și pășunilor au determinat o accelerare a schimburilor economice, o deschidere mai mare a gospodăriilor țărănești spre piață. Autorul, pe baza unor interesante și semnificative documente de arhivă inedite prezintă procesul pătrunderii capitalismului la sate, inițierea primelor societăți de comerț la sate, dezvoltarea artizanatului sătesc și apariția celui așa zis tip de „sat industrial”. În final, Simion Retegan face o amplă și judicioasă analiză a profundelor schimbări produse pe plan social (diferențierea tot mai accentuată a țărănimii), cultural (creșterea simțitoare a numărului școlilor) și național (în cele două decenii de regim liberal este semnificativ faptul că imensa majoritate a comunelor românești, chiar și comitatele, aveau notari români).

Liviu Botezan și Nicolae Cordoș publică prima parte a unui studiu mai amplu intitulat *Încercări de revitalizare a activității P.N.R. în anul 1899 (I)* (p. 209—231), bazat pe o vastă documentație (arhivă, presă, lucrări și articole de specialitate). Sînt prezentate eforturile depuse de românii din Transilvania și Banat pentru revitalizarea activității P.N.R., începînd cu pregătirile desfășurate pentru convocarea conferinței intime de la Sibiu, din 14 iunie 1899, și continuînd cu dezbaterile ce

au avut loc cu această ocazie. După ce fac o amplă trecere în revistă a pozițiilor celor patru fracțiuni importante din cadrul P.N.R., cunoscut sub denumirile de moderați, gazetisti, tribuniști vechi și tribuniști noi, autorii ajung la concluzia că numai tonul adesea pătimaș al discuțiilor în contradictoriu — pe tema reorganizării partidului și păstrarea sau înlocuirea tacticii pasiviste cu noul activism — a reprezentat un impediment în calea refacerii disciplinei în P.N.R. încă din 1899, dar, în schimb, această conferință intimă a oferit prilejul expunerii unor idei îndrăznețe referitoare la necesitatea trecerii la tactica politică a noului activism care va cîștiga teren în primii ani ai secolului al XX-lea.

Bazat pe o amplă documentație, în cea mai mare parte inedită, Ludovic Báthory ne oferă un interesant studiu privind *Rolul industriei carbonifere în economia națională a României (1919—1921)* (p. 233, 252). Pe baza unor minuțioase tabele statistice, autorul demonstrează că, în condițiile realizării statului național român unitar, industriei carbonifere i s-au oferit condiții mult mai prielnice de dezvoltare, în comparație cu situația antebelică, deoarece piața cărbunelui s-a lărgit considerabil.

Următoarele două articole de istorie contemporană, care încheie această rubrică, sînt, din nefericire, mult mai modeste, distonînd neplăcut cu nota sobră a acestei publicații. Ion Bratu și Ioan Popovici ne oferă *Aspecte ale climatului revoluționar din județul Bihor în anii crizei economice (1929—1933)*. Șomajul (p. 253—266), în care, după o sumară prezentare a fenomenelor caracteristice ale societății capitaliste care au generat climatul revoluționar din acei ani, se mulțumesc să înșire cîteva cifre privind șomajul din județul Bihor, an de an, fără a trage însă concluziile necesare. Nici articolul lui Petru Bunta, *Activitatea delegației române la conferința de pace din anul 1946, pentru consolidarea independenței și suveranității țării* (p. 267—278), nu se distinge prin capacitate de sinteză și cu atît mai puțin prin originalitate, mulțumindu-se cu o prezentare în fuga condeiului a activității desfășurate de delegația României la Conferința de pace de la Paris, subliniînd lucruri deja cunoscute: justițea cererilor României și nedreptățile ce i s-au făcut la Paris.

Rubrica „Miscellanea” este deschisă cu o comunicare a lui Ioan Piso, *Epigraphica (IX)*. *Inscripții votive recent descoperite la Sarmizegetusa* (p. 279—287), în care sînt prezentate 24 de inscripții inedite de la Sarmizegetusa, depozitate în Muzeul Arheologic al localității moderne cu același nume.

Francisc Pap prezintă *Tezaurul monetar din sec. XV—XVIII descoperite la Cluj-Napoca și unele probleme de circulație monetară* (p. 289—296). Publicînd lista tezaurului

monetare conținând piese emise între secolele XV—XVIII, autorul face câteva remarci interesante relative la circulația monetară în sec. al XVII-lea în Transilvania. Conform autorului, nu este numai dificil, dar chiar superflu, a se încerca precizarea categoriei sociale din care au făcut parte proprietarii acestor tezaure, ceea ce este important fiind măsura în care acestea pot constitui probe pentru susținerea citorva fenomene de istorie economică. Autorul demonstrează, de asemenea, că monetele austriace și germane n-au putut înlocui la o dată certă pe cele poloneze, fiind vorba de un proces de durată de-a lungul întregului secol al XVII-lea, proces care a fost determinat de încetarea fenomenului de amploare europeană al „revoluției prețurilor” pe la mijlocul secolului al XVII-lea.

Alexandru Filipescu demonstrează, pe baza unor argumente irefutabile, în *Problema existenței cerbului-lopătar în țara noastră* (sec. XV—XIX) (p. 297—305), că această specie nu a putut exista la noi „înaintea colonizărilor mai serios începute spre sfârșitul sec. XIX — începutul sec. XX”.

Marius Porumb *Inscripții medievale românești din Transilvania* (p. 307—318), prezintă câteva inscripții medievale românești inedite din Transilvania (sec. XV—XVIII), iar Eugen Chirilă și Viorica Guy Marica, în *Lateinische Inschriften aus Cluj* (16.—17. JH) (p. 319—328) publică câteva inscripții antice, medievale și biblice descoperite la Cluj-Napoca.

În *Viața agrară din Transilvania în izvoarele narative în limba maghiară din secolul al XVII-lea* (p. 329—337) Maria Ursușiu prezintă pe lângă jurnale și literatura memorialistică a sec. al XVII-lea și textele succinte, dar autorizate ale cronicilor istorice din calendarele maghiare din Transilvania. Informațiile culese din aproape 90 de lucrări, au fost grupate tematic și urmărite cronologic. La început sînt oferite știri despre producția și productivitatea agrară, prețul produselor și al muncii, regimul de folosire al sorșilor din hotarul orașelor și, în final, calamitățile naturale și epidemiile, factori importanți ce influențează situația economiei feudale. De menționat că în literatura istorică a sec. al XVII-lea, care face obiectul acestui articol, se întâlnesc și multe referințe de ordin social — viața iobagului, relațiile dintre stăpîn și iobag, judecarea, răscumpărarea, închinarea iobagului, chezașia etc. — care, corelate cu materialul documentar arhivist existent, pot facilita concluzii și argumentări solide.

Cristina Feneșan, *Relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în anii 1613—1624 în lumina unor documente turcești* (p. 339—379). Prin publicarea a 13 documente originale redactate în limba osmană autoarea introduce în circuitul științific mai larg câteva verigi mai puțin cunoscute ale relațiilor Transil-

vaniei cu Imperiul otoman. Două ~~în~~ cele treisprezece documente editate de Cristina Feneșan se găsesc la Direcția Generală a Arhivelor Statului București, în fondul de acte turcești, iar celelalte unsprezece în colecția Mike Sándor, constituită în fondul „Cista diplomatică” — Istorie (F. 126) al Arhivei Guberniului Transilvaniei, păstrată la Arhiva Națională Maghiară din Budapesta (aceste unsprezece documente turcești, împreună cu toate celelalte — în număr de 98 — se găsesc în microfilm la Direcția Generală a Arhivelor Statului București). Cîteva din documentele editate de autoare au mai fost publicate la sfîrșitul secolului trecut în traducere germană și maghiară în cadrul unor colecții de documentare, iar celelalte sub formă de rezumat sau regist. Cele treisprezece documente publicate acum sînt ordonate în trei grupe — nu numai în funcția de conținut, ci și de momentul emiterii lor — și se referă la cîteva momente distincte și variate: implicațiile raporturilor stabilite în 1613 și 1614 între principele ardelean și „națiunea săsească”, relațiile politice ale Transilvaniei cu Moldova în 1620 și poziția Porții față de intervenția principelui autonom în războiul de 30 de ani. În afara modului ireproșabil de publicare a documentelor (regist, critică externă, facsimil, traducere, locul și data unde au mai fost publicate), harnica cercetătoare ne mai oferă și un excelent comentariu (aproape 10 pagini), bazat pe o amplă și solidă documentație, care pune cum nu se poate mai bine în valoare aceste documente deosebit de importante prin bogăția și noutatea informațiilor ce le cuprind.

Și Costin Feneșan (*Mărturii despre cnezii bândăfeni la începutul stăpînirii austriace. Note pe marginea unui document* p. 379—385) ne oferă un document extrem de semnificativ pentru cunoașterea rosturilor și autorității cnezilor români din Banat la scurt timp după instaurarea dominației habsburgice. Este vorba de o sentință dată în 1719 de Ioan Tornya, administratorul districtului Caransebeș, împreună cu opt cnezi sătești din împrejurimi, constituiți în scaun de judecată, din care reies largile atribuții pe care aceștia și le mai păstrau încă la acea dată și care, se știe, aveau să le piardă curînd. Documentul este publicat în limba originală — latină — însoțit de facsimil, dar, din păcate, nu și de traducere, cum ar fi fost normal. În schimb, autorul ne oferă un scurt, dar pertinent comentariu.

Aurel Răduțiu *Decretul de toleranță al Mariei Tereza din 21 martie 1760 tipărit în limba română* (p. 387—391) publică pentru prima oară decretul susmenționat în limba română, după originalul tipărit la Blaj, la 20 mai 1760, de către Petru Sibianul Tipograful și aflat în Biblioteca Filialei Academiei R.S.R. din Cluj-Napoca.

În *Date noi privitoare la nedei* (p. 393—399) Alexandru Neamțu publică patru documente, aflate în Arhivele Statului Filiala Cluj-Napoca, referitoare la două obiceiuri ale românilor din Comitatul Hunedoara: Cerbul și nedeile. Documentele (unul în limba germană și trei în limba latină) nu sînt însă însoțite și de traducere, așa cum se obișnuiește, ci doar de un scurt comentariu.

Ioan Aurel Pop, în «*Codex Kretzulescu*» și *locul său în istoriografia din Șcheii Brașovului*» (p. 401—410), face o minuțioasă analiză comparativă a scrierii istorice „Codex Kretzulescu” (atribuită de primul ei editor în limba română, Em. E. Kretzulescu, diaconului Radu Duma) emițînd, în final, ipoteza — bine argumentată de altfel — că acest codex „se cuvine consemnat în întregime (fie global, fie compartimentat pe fragmente) alături de unul din cele două nume (Radu Duma, Simeon Hiară), ori mai de grabă alături de amîndouă, „ținînd seamă că această lucrare este anterioară față de „Cronica anonimă a Brașovului...”

Ladislav Gyémánt *Împrejurările alegerii de episcop la Blaj în anul 1832* (p. 411—415). Autorul prezintă împrejurările care au dus la alegerea în funcție de episcop de Blaj al bisericii greco-catolice a lui Ioan Lemeni. În anexă este publicată circulara tipărită în limba română, adresată clerului diecezan prin care i se aduce la cunoștință rezoluția imperială de convocare a sinodului electoral.

Articolul lui Iacob Mărza, *Elevi ai liceului din Blaj (1836—1837)* (p. 417—427), prezintă, pe baza unor materiale de arhivă (depozitate la Arhivele Statului. Filiala județului Alba. Depozitul Blaj), cîțiva elevi (Nicolae Pauleti, Nicolae Vlăduț, Iosif Sterca Șuluțiu de Cărpînș, Ioan Brad etc.) ai cursurilor de filozofie din anul școlar 1836—1837 de la liceul din Blaj elevi care, în deceniile următoare aveau să se remarcă „într-o manieră sau alta în viața politică, socială, culturală și religioasă a Transilvaniei secolului al XIX-lea”.

Ion Botezan și Ioan Gabor (*Un document din anul 1866 privind reorganizarea școlilor din Blaj* p. 429—440) publică pentru prima dată un document din arhiva personală a lui Alexandru Sterca-Șuluțiu, aflat la Arhivele Statului Filiala Cluj-Napoca.

Documentul prezintă importanța deoarece completează cunoștințele de pînă acum despre starea în care se găseau școlile din Blaj în preajma inaugurării regimului dualist, reflectînd străduințele de modernizare, de situare a școlii din Blaj la nivelul celor echivalente din imperiu, atît în ceea ce privește criteriile de angajare și de promovare a cadrelor didactice, cît și salarizarea lor. Însoțit de o scurtă prezentare, documentul dispune și de un foarte util glosar.

Beneficiînd de o solidă și variată documentație (materiale inedite din arhivele românești

și străine, presă, lucrări generale și speciale, studii și articole de specialitate, atît românești cît și străine), de o bună capacitate de sinteză și de un atrăgător mod de exprimare, tînărul cercetător Stelian Mindruț ne oferă un excelent studiu despre un subiect — legile lui Apponyi — care, dacă nu a fost complet neglijat de istoriografia noastră, în orice caz nu a fost tratat cu importanța pe care o merită, dat fiind mai ales tristeles repercusiuni pe care aceste legi le-au avut asupra românilor din Transilvania. Acest fapt ce ne obligă să-i acordăm un spațiu mai mare de prezentare, studiului său *Legile lui Apponyi și activitatea parlamentară a deputaților români (1907)* (p. 441—458).

După ce face o scurtă trecere în revistă a măsurilor abuzive de maghiarizare forțată întreprinse de guvernele de la Budapesta în perioada 1868—1907, cu referiri directe la învățămînt, autorul ne oferă o amplă și judicioasă analiză a rușinoaselor legi școlare din anul 1907, al căror țel final era transformarea tuturor școlilor popoarelor nemaghiare „în instituții de cultură aflate sub controlul permanent al statului pentru a facilita însușirea limbii statului, înstrăinarea de graiul matern și forțarea convertirii populației nemaghiare la ideea de stat național unitar”. În continuare autorul prezintă pe larg reacția românilor la aceste legi odioase, în special luările de cuvînt, atît de clarvăzătoare și pline de patriotizm fierbinte, ale deputaților români în Parlamentul de la Budapesta (Teodor Mihali, Aurel Novacu, Alexandru Vaida, Iuliu Maniu, Vasile Goldiș, Șt. Ciceo-Pop, Aurel Vlad, George Popovici etc.), care au denunțat și înfierat cu tărie caracterul șovin și antidemocratic al legilor lui Apponyi, atît în timpul discutării proiectului, cît și după votarea lui la 19 martie și 26 aprilie 1907, prin numeroase acțiuni de protest, întruniri populare, precum și o activă companie de presă însoțită de moțiuni și rezoluții împotriva proiectului de lege votat. Nu este omisă nici opoziția dirză manifestată în Camera magnaților de capii bisericii române, care și-au afirmat deschis dezaprobarea față de aceste legi „atît de dăunătoare dezvoltării culturale a existenței ca neam a românilor transilvăneni și a celorlalte naționalități”, din nefericire, tot fără succes, deoarece și Camera magnaților avea să aprobe legile la 10 mai 1907, legi care aveau să intre în vigoare la 1 iulie același an. În continuare, Stelian Mindruț schițează unele atitudini, diferite, vizînd receptarea, în medii mai apropiate sau mai depărtate, de focarul evenimentelor, a politici școlare maghiare, culminînd cu instaurarea stării de „apărare națională” anunțată de „Tribuna”. Subliniînd că „poziția socialiștilor față de legile școlare rămîne și pînă astăzi o enigmă dificil de dezlegat” — dat fiind faptul că organul secției române a

Partidului social-democrat ungar, „Adevărul”, dacă în anii premergători acestei legi „dezvăluie în paginile sale existența grea a învățătorilor din școlile nemaghiare, în lunile hotărâtoare pentru soarta culturală a naționalităților, marcate de discuții și dezbateri aprige care au înălțat întreaga țară, oficiosul socialiștilor români amuțește” — autorul consideră că această problemă merită o clarificare logică (pe care sperăm să ne-o ofere cât mai curând!). Dar dacă socialiștii români din Transilvania nu au adoptat o poziție fermă față de aceste legi revoltătoare nu același lucru s-a întâmplat cu opinia publică internațională, ecourile reacțiilor ei — unanime în a condamna cu vehemență legile lui Apponyi fiind înregistrate cu sirguință de autor (printre altele, două mari personalități literare, norvegianul Bjørsterne Bjørnsen și rusul Lev Tolstoi, au refuzat, în semn de protest față de hotărârea guvernului maghiar privind deznaționalizarea popoarelor subjugate, să mai participe la Conferința interparlamentară, ce urma să se țină la Budapesta, și la Congresul de pace de la Berlin). În final, Stelian Mîndruț face o scurtă dar semnificativă analiză a urmărilor pe care aceste legi draconice le-au avut asupra românilor din teritoriile cotoșite de unguri și încorporate la teritoriul Ungariei.

Un interesant articol ne oferă și Gheorghe Hristodol (*Din lupta moșilor pentru ocuparea pădurilor moșierești 1918—1927*, p. 459—472), care a folosit unele materiale inedite de arhivă, presa vremii și numeroase lucrări de specialitate. În prima parte a articolului sint descrise acțiunile revoluționare ale moșilor din cursul anului 1918 și represiunile pline de duritate ale autorităților de stat austro-ungare, care aveau să culmineze cu masacrul de la Beliș (au fost asasinați mișelește 45 de români — bărbați, femei, bătrini și tineri). Un spațiu mai larg este acordat luptei moșilor pentru înfăptuirea reformei agrare, care, uneori, a luat și forme violente (ocuparea pădurilor cu forța și incendierea lor pentru a-și putea astfel mări zonele de pășune). Ultima parte este dedicată acțiunilor revendicative ale moșilor — nemulțumiți de felul în care a fost înfăptuită reforma agrară — îndreptate mai ales împotriva societăților forestiere în spatele cărora acționau cei mai mulți din vechii proprietari, acțiuni ce caracterizau „lupta continuă pentru dreptate socială și o viață mai bună dusă

în condițiile ameliorate de noul context politic din România interbelică”.

Ultimul articol al acestui volum este cel oferit de Alexandru Matei și intitulat «Comunitatea Națională Română». *Contribuții la cunoașterea organizării rezistenței românilor din nordul Transilvaniei împotriva regimului horthyst* (p. 473—495). După ce face o scurtă trecere în revistă a activității desfășurate de „Comunitatea Națională Română” — în scurtă perioadă cât a ființat (2 14 septembrie 1940) — pentru apărarea drepturilor românilor din nordul Ardealului anexat, de horthyști, autorul publică în anexe o serie de documente emise de această comunitate și aflate în Arhivele Statului Filiala Cluj-Napoca, colecția de fotocopii și xerografii.

Anuarul mai conține o rubrică de „Recenzii. Note bibliografice” (p. 497—534), unde sunt prezentate — trebuie să remarcăm — la o înaltă ținută științifică cele mai importante reviste și cărți de specialitate, atât din țară cât și din străinătate, și alta intitulată „Cronică” (p. 533—548), în care este analizată, poate cu prea multă modestie, laborioasa activitate științifică a Institutului de istorie și arheologie și catedrei de istorie din Cluj-Napoca pe anul 1977.

În concluzie, volumul prezentat cu această ocazie constituie o deplină reușită atât prin valoarea în sine a studiilor și articolelor ce îl compun, cât și prin echilibrul de ansamblu, redacția reușind să acopere fiecare perioadă a istoriei patriei și să reflecte o vastă arie de preocupări (politice, economice, sociale și culturale), ceea ce, să recunoaștem, nu-i deloc ușor. Nu putem totuși să nu reproșăm predilecția pe care o manifestă colectivul de redacție pentru problemele ce privesc istoria Transilvaniei și, în mai mică măsură, Banatului, celelalte provincii românești fiind prezente foarte rar și atunci numai sub aspectul legăturilor lor cu Ardealul. Faptul că Anuarul apare la Cluj-Napoca nu este o justificare. Exemplul colegilor de la Iași este edificator în această privință... În speranța ca observația noastră va fi primită mai mult ca o sugestie pentru viitor (așa cum și este în realitate), încheiem recomandând cu căldură volumul tuturor specialiștilor.

Radu-Dan Vlad

ISTORIA ROMÂNIEI

**** Lupta pentru unitatea națională a țărilor române. Documente externe**, publicate de Radu Constantinescu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1981, 384 p.

Sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului și a Institutului de istorie „N. Iorga” a apărut nu de mult un volum de documente externe referitoare la perioada dintre anii 1590 și 1630, perioadă în care se înscrie și o etapă de mare semnificație din istoria poporului român și anume aceea a domniei lui Mihai Viteazul, care a realizat pentru prima dată unirea politică a Moldovei, Țării Românești și a Transilvaniei sub sceptrul său. Volumul a fost alcătuit de Radu Constantinescu, care în anii din urmă a publicat și alte lucrări importante. Serviciul publicații și valorificare din cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului a avut o inițiativă utilă atunci când a întreprins publicarea unor volume de documente și alte izvoare din bogatul tezaur de care dispune, căci orice nouă publicație de izvoare îmbogățește istoriografia noastră, ceea ce nu poate fi neglijat azi când posibilitățile de editare s-au redus simțitor.

Apoi volumul alcătuit de Radu Constantinescu suscită un interes deosebit și pentru că — așa cum am arătat — se referă la o perioadă de glorie din istoria națională română. Orice informație nouă, până acum necunoscută sau cunoscută doar parțial este bine venită.

Trebuie să subliniem că Radu Constantinescu procedind la pregătirea volumului și-a asumat o sarcină extrem de dificilă, cu cât preocuparea de a publica documente și alte surse interne și externe privitoare la domnia lui Mihai Viteazul a fost și este intensă în istoriografia română și străină, în special cea maghiară și germană. Aproape că nu cunoaștem un istoric român mai de seamă care să nu fi publicat izvoare despre această perioadă. Nu vom enumera aici volumele de documente apărute în cadrul unor serii prestigioase sau cele editate separat, căci ele sînt îndeobște cunoscute și în general ușor accesibile specialiștilor, ci vom sublinia faptul că multe documente sau alte izvoare au văzut lumina tiparului în diferite culegeri, publicații periodice,

adesea obscure. Este necesar un efort uriaș, de timp și condiții prielnice pentru a le depista ceea ce nu odată a dus la surpriza neplăcută de a republica documente deja publicate. Poate și acest fapt a constituit și constituie o piedică pe calea realizării unei monografii despre viteazul domn român, la nivelul exigențelor contemporane.

Remarcăm toate acestea pe marginea volumului alcătuit de colegul Radu Constantinescu nu pentru că în volum s-ar fi reprodus izvoare deja cunoscute din alte publicații, ci mai ales pentru faptul că, ținînd seama de numărul mare de documente și izvoare apărute în publicații diferite, ar fi util, — după părerea noastră — imperios necesar chiar să se întocmească un inventar pe cît posibil de cuprinzător asupra izvoarelor publicate despre personalitatea și faptele lui Mihai Viteazul. Un asemenea instrument de lucru ca un inventar de regeste a devenit azi nu numai necesar, dar și extrem de util pentru cei ce se ocupă cu această epocă. Completat cu o bibliografie exhaustivă, acest instrument ar ușura foarte mult munca cercetătorilor, ar constitui, totodată, un monument veritabil ridicat eroului de acum aproape patru veacuri, care este atît de adînc înrădăcinat în conștiința națională românească în special de la opera lui Nicolae Bălcescu încoaace. Ne dăm seama că el necesită un efort deosebit, o concentrare de forțe, o muncă colectivă bine organizată, căci întocmirea lui presupune pe lîngă o muncă migăloasă și vaste cunoștințe de limbi străine, de la slava veche și latină pînă la mai toate limbile europene din acea perioadă. Va fi, desigur, necesar să se facă investigații și în biblioteci străine nu numai în cele din țară, căci sînt încă suficiente fonduri puțin sau deloc cercetate și care pot încă produce surprize de mare interes. M-aș referi, ca exemplu doar la Biblioteca din Dresda, care dispune de un bogat fond de *Zeitungen* în limba germană și latină din acea perioadă și care a fost pînă acum încă ocolit de o parcurgere sistematică de către cercetătorii români. De altfel, un exemplu foarte concludent în privința a ceea ce poate oferi investigațiile noi din arhive și biblioteci străine ne este oferit chiar de volumul colegului Radu Constantinescu, care publică pen-

tru prima dată cronica lui Leonardus Basilius intitulată *Narratio de rebus Transsylvanicis*, descoperită de Ioan Chiper în Bayerische Landesarchiv din München și păstrată „într-o copie aproape contemporană”. Interesul față de acest izvor narativ este cu atât mai mare cu cât autorul cronicii este — după precizarea lui R. Constantinescu „un martor, surprinzător de lucid și realist, al evenimentelor, ceea ce, trebuie spus, este o raritate în cadrul epocii”. Cronica se referă la anii 1599—1603, prin urmare și la perioada de cea mai mare glorie a lui Mihai Viteazul, când el acționa ca domn al Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei. În ciuda faptului că autorul cronicii s-a situat pe poziții imperiale, justificând acțiunile lui Giorgio Basta și fiind în general ostil domnului român, el consemna cu luciditate o serie de evenimente petrecute atunci în Transilvania. Dar principalul merit al acestei relatări constă în faptul că din ea se degajează cu deosebită claritate mobilurile și țelurile politice ale curții habsburgice în Transilvania. În lumina relatării publicate în volumul lui R. Constantinescu, politica imperială față de Mihai Viteazul și față de domnia lui în Transilvania apare în mai toate dimensiunile sale.

Alături de această cronică de major interes, în volumul realizat de Radu Constantinescu se acordă o atenție specială unui izvor specific timpului. Este vorba de așa-zisele *Zeitungen* cu care s-au mai ocupat și alți istorici din țara noastră. Cercetarea lor este importantă nu numai pentru că ele reprezintă o sursă de informare, ci și pentru faptul că din ele se pot reconstitui ecorurile europene ale acțiunilor lui Mihai Viteazul.

În sfârșit, partea cea mai mare a volumului cuprinde publicarea integrală sau parțială a unor documente externe, care au fost microfilmate în arhive străine (iar microfilmele respective să păstrează la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București). Și aici marea majoritate dintre cele incluse în volum este formată din documentele externe privitoare la perioada de domnie a lui Mihai Viteazul. Un număr de aproape o sută de izvoare externe (din cele 318 incluse în volum) se referă la epoca de după Mihai Viteazul, într-un număr impunător, la acțiunile lui Radu Serban, domn al Țării Românești.

Menționăm faptul că izvoarele sînt reproduse în volum în limba lor originală și în traducere românească — așa cum se preconizează acest lucru de către Direcția Generală a Arhivelor Statului, spre deosebire de edițiile academice de izvoare în care la textele redactate în limbi de circulație mondială, traduceri nu se dau. Volumul este însoțit de o amplă introducere istorică și explicații de rigoare cu privire la publicația propriu-zisă, precum și de note caracterizate de o erudiție cunoscută. Tot în anexele volumului se

Radu Constantinescu semnalează însemnările și rezumatele întocmite de Paul Cernovodeanu asupra documentelor din arhivele engleze privind pe pretendentul Ștefan Bogdan (1604—1622).

Ar fi fost atât de util ca volumul să fi fost însoțit de un indice general, care pe lângă faptul că ar fi ușurat folosirea lui, ar fi permis eliminarea unor inadvertențe. Vom aminti aici doar un singur caz. În textele traduse Radu Constantinescu a făcut în general identificarea persoanelor ale căror nume au fost scrise în original greșit. Există însă și excepții regretabile. Se știe că cei doi emisari imperiali în Transilvania în perioada domniei lui Mihai Viteazul au fost David Ungnad și Székely Mihály de Kevend, căpitanul cetății din Satu Mare. Numele lui de familie, în documentele vremii se întâlnește sub forme diferite ca Zachel, Zaggel, Zagel, Zekel, Zöggel etc. Toate aceste forme ar fi trebuit să apară consecvent în traducerea documentelor sub forma de Székely, cum s-a procedat în mai toate cazurile. La fel stau lucrurile și cu cetatea Brincovenesti din apropierea cetății Gurghiuului. Forma latină din document este de fapt cea germană (Wetsch, în ungurește Vécș). Localitatea poartă numele românesc de Brincovenesti și nicicum pe cel de Vecea (chiar și forma românească veche era nu Vecea ci — Ieccea). Apoi în documentul nr. 197 din 11/21 septembrie 1600 identificarea cetății și domeniului *Georgen* din documentul latin cu cel de Gheorgheni în traducerea românească este greșită. În fapt, este vorba de cetatea și domeniul principelui Gurghiu. De altfel, la Gheorgheni niciodată nu a existat niciun fel de cetate sau domeniu princiar. În general, pe tot teritoriul scaunelor Cluc, Gheorgheni și Cașin, în toată perioada feudalismului cetăți sau domenii de ale principilor Transilvaniei nu existau. Pe cînd cetățile de la Gurghiu și Brincovenesti au fost și domenii regale, care în perioada principatului autonom al Transilvaniei au trecut în posesia principilor. Ele, desigur, puteau fi zălogice sau chiar donate de principii unor nobili așa cum au ajuns cetățile și domeniile Gurghiu și Brincovenesti în stăpînirea lui Bocskai.

Desigur, asemenea inadvertențe sînt regretabile, dar ele sînt puține la număr și nu afectează valoarea de ansamblu a publicației, căci, evident, specialistul avisat oricum va recurge întîi și întîi la textul original și nu la traducere. Ori în privința publicării originalelor, volumul întocmit de Radu Constantinescu corespunde exigențelor de rigoare. Sîntem convinși că editarea în continuare a unor volume asemănătoare — așa cum ne promite Radu Constantinescu în introducere — vor aduce servicii utile istoriografiei noastre.

GERNOT NUSSBÄCHER, *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*, Kriterion Verlag, Bukarest, 1981, 213 p.

Prin publicarea acestei lucrări, editura Kriterion și-a câștigat un nou titlu de recunoștință din partea istoricilor și a cititorilor ne-specialiști din țara noastră. Oferindu-le și unora și celorlalți această culegere care cuprinde patruzeci de contribuții speciale, risipite în diverse publicații — în deosebi în presa cotidiană și în reviste de largă circulație — sau încă inedite, inițiativa editurii le-a pus la îndemână un tezaur de cunoștințe, precizări de detaliu, reconstituiri și interpretări, rezultat al unui contact îndelungat și perseverent cu izvoarele al unuiu din cei mai competenți medievisti ai istoriografiei noastre. Contribuțiile publicate în acest volum privesc esențial istoria socială, politică și culturală a Transilvaniei și, în subsidiar, relațiile ei cu Țara Românească și Moldova. Desigur, toate contribuțiile cuprinse în volum sînt, potrivit autorului însuși, „pietre pentru o imagine a trecutului realizată din mozaicuri” (p. 8); nu mai puțin însă ele sînt și porți deschise spre înțelegerea cuprinzătoare a citorva secole din istoria sașilor și românilor, trepte preliminare ale unei fresce de ansamblu, care rămîne de realizat, a trecutului nostru medieval.

Culegerea se deschide cu un studiu rămas pînă acum inedit, în care, cu remarcabilă putere de selecție a esențialului și de sintetizare, autorul reconstituie evoluția formelor de organizare politică a sașilor, de la începutul așezării lor în Transilvania pînă la încheierea definitivă a acestor structuri organizatorice, în secolul XVI. (*Verwaltungseinrichtungen der Siebenbürger Sachsen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, p. 11—18). Sînt înfățișate în paginile dense, de expunere concentrată a unei evoluții istorice de primă însemnătate, ale acestui articol, formele de organizare originare, în unități de zece și de o sută de familii, ale sașilor imigrați în Transilvania, originile acestei grupări zecimale și rolul ei în viața comunităților săsești, nu numai în raport cu statul și cu obligațiile lor față de acesta, dar și cu activitatea lor agricolă (împărțirea terenurilor de cultură). Mergînd încă mai departe, autorul încearcă să stabilească, pe baza privilegiului acordat sașilor în 1224 de regele Andrei II (așa numitul *Andreanum*), numărul originar aproximativ al sașilor stabiliți în regiunea acoperită de acest act, anume 500 de familii, adică 2000—2500 persoane. Apoi autorul își deplasează investigația de la formele inițiale de organizare la gruparea acestora în „provincii” dotate cu organizație proprie („Gebietskörperschaften”), dintre care patru s-au evidențiat ca realități

istorice de durată (anume provinciile Sibiu, Mediaș, Bistrița și Țara Birsei).

Dezvoltarea instituțiilor autonomiei administrative și judecătorești a sașilor e urmărită, în cazul provinciei Sibiu, pe temelul actului amintit din 1224 și a evoluției pe care acesta a deschis-o: organizarea celor „șapte scaune” — care de fapt, cum arată autorul, erau opt —, care se substituie vechilor unități de zece și o sută de familii (scaunele se aflau sub conducerea unui jude regal, cu atribuții deopotrivă judecătorești și fiscale; dezvoltarea autonomiei sașilor a făcut ca, din a doua jumătate a secolului XV, judele să fie ales de comunitate și doar confirmat de rege). În cadrul acestui sistem de autoadministrare rolul conducător îl avea judele regal din Sibiu, devenit mai târziu comite al sașilor. Odată cu dezvoltarea orașelor — Sighișoara, Sebeș etc. —, rolul adunărilor scaunale scade, atribuțiile lor fiind preluate de autoritățile orășenești. După ce schițează liniile generale de dezvoltare a celorlalte trei zone de autonomie săsească, autorul reconstituie legăturile stabilite între acestea și evoluția lor spre forme de organizare comună, geneza „națiunii” medievale săsești. În 1366, în cadrul vastei sale acțiuni de reorganizare a stărilor de lucruri din Transilvania, regele Ludovic de Anjou a instituționalizat și legăturile dintre cele patru mari unități săsești autonome, pe planul jurisdicției, consacrînd ca instanță superioară orașul Sibiu. A mai trecut însă un secol pînă cînd unirea administrativă a celor patru „provincii” a dat naștere unei „universități naționale” săsești. „Prin națiune în sens medieval înțelegem una din cele trei stări din Transilvania. *Universități* înseamnă *totalitate*. *Universitatea săsească* cuprindea așadar totalitatea privilegiatilor națiunii săsești” (p. 16). În 1473 se reunesc pentru prima oară reprezentanții celor patru unități teritorial-administrative ale sașilor; din 1485 datează prima înregistrare documentară a noii realități și, în sfîrșit, în 1486, Matiaș Corvin extinde privilegiile cuprinse în *Andreanum* la ansamblul sașilor, ceea ce a conferit „universității naționale” săsești recunoaștere oficială. Un secol mai târziu, în urma unui laborios proces de apropiere între vechile unități, apare o codificare comună pentru toți sașii. Rîndurile finale ale articolului sînt consacrate adunărilor reprezentative ale universității naționale săsești, participării reprezentanților acesteia la congregațiile voievodatului și, mai târziu, la dietele principatului, precum și variatelor atribuții ale acestor organe de reprezentare.

Am insistat mai mult în prezentarea acestui articol, așezat cu drept cuvînt în fruntea culegerii, pentru că surprinde liniile generale ale evoluției organizării colective a sașilor și constituie un punct de referință pentru toți cei care adîncesc problema formelor de organi-

zare a comunităților medievale și acea, atât de puțin elucidată încă, a națiunii medievale. Cine se interesează de aceste laturi ale vieții societăților medievale va citi desigur cu mult folos rîndurile pe care le-a consacrat autorul.

Pregătit de cunoașterea acestui cadru general, cititorul se orientează mai lesne în bogăția de informații, teze și ipoteze din paginile următoare și pe care, firește, nu le putem prezenta decît selectiv.

Colonizarea sașilor în Țara Bârsei, calificată de actul regal din 1211 drept „deserta et inhabitata”, afirmație contrazisă de toponimie și de urmele arheologice, e discutată în al doilea capitol al lucrării (*Zur Geschichte der sächsischen Ansiedlung im Burzenland*, p. 19—22). Exegeza celor cîteva documente pe temeiul cărora poate fi reconstituit procesul îi permite autorului să conchidă că primele așezări săsești datează aici din 1213, că zece ani mai tîrziu populația săsească se înmulțise considerabil — și prin admirații din restul Transilvaniei — și că așezarea sașilor a continuat și după izgonirea Ordinului teuton de către regalitatea ungară. În încheiere autorul înfățișează organizarea timpurie a coloniilor săsești și evoluția acestora.

În privința datei întemeierii Brașovului (*Wann wurde Corona gegründet?* p. 23—24), autorul optează pentru anul 1212 sau 1213, așadar scurt timp după instalarea Ordinului teuton în Țara Bârsei. Localizarea, mult controversată, a Kreuzburg-ului cavalerilor teutoni, e readusă în discuție în filele cărții (*Wann und wo wurde die Kreuzburg errichtet?*, p. 25—26); în privința locului, autorul optează pentru localitatea Teliu, Kreuzburg-ul fiind identificat cu fortificația de piatră din această așezare, iar în privința datei pentru anul 1214.

Istoria socială e reprezentată de cîteva articole dintre care semnalăm cu precădere atenției cititorilor pe cele închinete raporturilor dintre comunitățile săsești și comiți — categorie socială condamnată la dispariție în secolele XV—XVI de evoluția structurii social-politice a sașilor — ilustrate prin situațiile atestate la Bod (*Gemeinde und Gräfen. Aus den ersten zwei Jahrhunderten der urkundlich bezeugten Geschichte von Brenndorf*, p. 35—38) și la Prejmer (*Wie Tarlau sich gegen Adelswillkür durchsetzte*, p. 48—50); informații de interes deosebit înfățișează în aceste două cazuri înfruntarea dintre comunitățile rurale săsești și comiții lor, privilegiați de regalitate. În aceiași ordine de preocupări se încadrează și observațiile cu privire la sfîrșitul comitatului ereditar din comuna Ațel (*Das Ende des Hetzeldorfer Erbgräfenbesitzes*, p. 69—71).

Cazuri instructive de coabitare a două „națiuni”, români și sași, sînt surprinse de autor la Avrîg, pe temeiul unui document

păstrat în arhivele din Sibiu („*Zweyerlet Nationes*” în „*Affrica*”, p. 95—96) și la Daneș, unde se întrevede și cooperarea lor administrativă și împotrivirea lor comună față de oprimare, la sfîrșitul secolului XVII („*Beyder Nation Einwohner zu Danos*”, p. 101—103).

Din domeniul istoriei meșteșugurilor și al organizării lor semnalăm articolele: *Die Schässburger Gewerbe im 15. Jahrhundert*, p. 104—107, *Wollenweber und Sichel schmiede in Alt-Heltau*, p. 108—109, *Aus der Geschichte von Heltau Töpferzunft*, p. 110—111; *Hetzeldorfer Zunftwesen in alten Zeiten*, p. 110—111; *Aus der Geschichte der Fassbinderei Michelsbergs*, p. 114—115.

Istoria culturii e și ea reprezentată de cîteva articole care desbat aspecte însemnate din istoria culturii săsești — școli, producția de hirtie, tipar — și românești — vechi tipărituri (*Nuer Beitrag zur frühesten Kronstädter Schulgeschichte*, p. 116—117, *Die Honterusschule in den ersten Jahrzehnten ihres Bestehens*, p. 118—124, *Die Kronstädter Papiermühle im 16. Jahrhundert*, p. 133—136, *Die Klausenburger Papiermühle im 16. Jahrhundert*, p. 133—136, *Die Hermannstädter Papiermühle im 16. Jahrhundert*, p. 137—142; *Das zweitälteste Kronstädter rumänische Sprachdenkmal nun genau datiert*, p. 143—145, *Beiträge zur Geschichte des Hermannstädter Buchdrucks im 16. Jahrhundert*, p. 146—153 și *Zur Datierung des ersten Bukarester Druckwerks*, p. 154—158).

Firește, interesul primordial al specialiștilor istoriei medievale românești se va concentra asupra grupului de contribuții la cunoașterea raporturilor dintre români și sași în evul mediu, în dimensiunea lor politică, și anume relațiile lui Vlad Țepeș cu sașii din Transilvania (*Vlad der Pfähler und seine Beziehungen zu den Sachsen in Siebenbürgen*, p. 79—86), cele ale lui Petru Rareș cu Brașovul (*Über die Beziehungen zwischen Kronstadt und dem moldauischen Fürsten Petru Rareș*, p. 87—94) și cele ale lui Mihai Viteazul cu același oraș (*Über die Beziehungen Fürst Michaels des Tapferen zu Kronstadt*, p. 97—100).

Din filele documentelor și cronicilor, cercetate cu competență și interes activ, Gernot Nussbächer a desprins o recoltă bogată de fapte și stări de lucruri din trecut, reprezentative pentru lumea pe care o înfățișează instanțele sale. Interesul acestor contribuții depășește cercul, prin forța lucrurilor limitat, al specialiștilor acestui trecut și se extinde și asupra cititorilor nespecialiști, tot mai numeroși în țara noastră, care doresc să-i cunoască istoria „așa cum a fost”. E în această constatare și o sugestie către editura Kriterion de a lua în considerare, pentru cititorii români, necunosători ai limbii germane, eventualitatea unei versiuni române a acestei cărți

deopotrivă de valoroasă științific și de plăcută ca evocare a unor realități de mult apuse.

Șerban Papacostea

* * *Théorie et méthode dans l'historiographie roumaine* (1965 — 1979). Bibliothèque Centrale Universitaire de Bucarest. Bucarest, 1980, XXXVI + 134 p.

Perioada care a urmat istoricului Congres al IX-lea al Partidului Comunist Român a reprezentat un salt cantitativ și mai ales calitativ în istoriografia din țara noastră, prin varietatea problematicii dezbătute, numeroase fiind temele atacate pentru întâia oară, prin modalitățile și tehnicile de cercetare, prin tendința deosebit de activă de abordare deschisă, principială, în lumina adevărului istoric, a unor momente și aspecte fundamentale ale devenirii noastre istorice. La rîndul lor, arhivele din România au cunoscut o organizare și înzestrare tehnică apreciabilă, îmbogățindu-și fondul documentar cu noi și valoroase documente interne și externe. În acest context stimulativ pentru cercetarea trecutului și prezentului istoric — chemată să contribuie tot mai mult la opera de făurire a unei înalte conștiințe socialiste, la afirmarea plenară a gândirii românești, în arena mondială — necesitatea unor instrumente — ghid de informare s-a impus cu acuitate, lucru de altfel, valabil pentru toate istoriografiile naționale de azi care se respectă. Unul dintre aceste instrumente, rod al muncii Serviciului bibliografic al Bibliotecii Centrale Universitare din București este și această lucrare sub redacția Doinei Elena Făget și avînd drept coordonator științific pe lectorul universitar dr. Lucian Boia, de la Facultatea de Istorie București. Apărută în preajma Congresului Internațional de științe istorice din august 1980 în acest scop alăturată textului românesc fiind și traducerea într-o limbă de circulație, cum e limba franceză, *Teorie și metodă în istoriografia română* este o bibliografie selectivă a lucrărilor teoretice și metodologice din perioada 1965—1979, ce-și propune, așa cum reiese din nota redacției „a oferi o imagine cit mai completă a variației preocupărilor actuale”, ilustrînd prezența frontului istoric de la noi „la dezbateră și clarificarea marilor probleme care frămîntă istoriografia contemporană”.

Într-o introducere intitulată „Cinci secole de istoriografie românească”, Lucian Boia, cunoscut pentru prezentrările sale deosebite pentru problemele de istoriografie (dealtfel a și fost ales secretar general al Comisiei internaționale de specialitate) realizează o sinteză a drumului ascendent parcurs de știința isto-

rică românească, subliniînd principalele etape și caracteristicile acestora. Sînt evidențiate începuturile cronicărești în limba română (sec. XVII), locul și importanța stolnicului Constantin Cantacuzino, autorul remarcabilei „Istorii a Țării Românești” ca și a domnului cărturar Dimitrie Cantemir, savant de mărime europeană, amîndoi afirmînd o tendință de valorificare superioară a izvoarelor, ultimul și cu preocupări de filozofie a istoriei.

După reprezentanții Școlii ardelen, exemple de angajare combativă în apărarea intereselor națiunii române asuprite din Imperiul habsburgic, pentru care lărgise considerabil investigația istorică, epoca romantică, cristalizînd concepția dacoromânismului a avut, printr-un Mihail Kogălniceanu sau Nicolae Bălcescu, un rol esențial în pregătirea ideologică a revoluției de la 1848 și a luptei de emancipare națională, în formarea României moderne. Sînt scoase în relief originalitatea creației lui B. P. Hasdeu, remarcabil cercetător interdisciplinar și filozof al istoriei, aportul plin de erudiție și rigurozitate științifică al „Junimei” — D. Onciul, I. Bogdan, al aceluși spirit larg, pătrunzător și independent care a fost A. D. Xenopol care „a contribuit, în felul său, la declanșarea marilor transformări istoriografice ale secolului nostru”. Debutul acestuia intensifică militantismul istoricilor chemați să participe la încheierea procesului de unificare statală; este relevant locul și importanța excepțională a marelui nostru Iorga, spirit universal, care prin uriașă-i operă și profunzia originalitate a depășit tiparele tradiționale și realizările precedente, demersul convingător al lui Vasile Părvan. Dintre istoricii din provinciile aflate sub dominație străină sînt amintiți transilvăneanul Ion Lupaș și bucovineanul Ion Nistor. Nu e însă amintit un alt istoric ardelen Ioan Ursu, entuziast apărător al ideii naționale și care în 1919 afirma în fața profesorilor reuniți la Iași: „Noi, profesorii sîntem chemați în primul rînd să vindicăm rănile trecutului, să desăvîrșim unirea sufletească a neamului și să indicăm principiile care trebuie să călăuzească neamul nostru în viitor”.

În continuare L. Boia prezintă orientări tematice și metodologice ale „noii școli” — Gh. I. Brătianu, P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu — insistînd asupra interesului crescut al acestora asupra cercetării cadrului social-economic, amintește tendința socializantă a operei lui St. Zeletin și face scurte referiri la începuturile istoriografiei marxiste — reprezentată îndeosebi de C. Dobrogeanu-Gherea, P. Constantinescu-Iași și L. Pătrășcanu.

În ultima parte, autorul subliniază generalizarea concepției materialist-istorice, după 1947, perioadă în care problemele evoluției societății românești au fost analizate prin prisma succesiunii orînduirilor social-economice

în acest context acordându-se o atenție mult sporită luptelor de clasă, istoriei mișcării muncitorești și comuniste: de la jumătatea deceniului șapte cimpul de cercetare este mult extins și, după cum subliniam, în condițiile emulației generate de documentele de partid alături de revalorificarea valorilor și tradițiilor istoriografice s-au manifestat tot mai deplin noile cercetări adâncind problematici interne, într-o strinsă legătură cu științele auxiliare; s-au înregistrat progrese notabile în studiile interdisciplinare și s-au făcut pași mult mai îndrăzneți în eforturile de integrare în mișcarea istoriografică contemporană internațională.

Știința istorică de la noi are o personalitate distinctă și tradiții bogate, în care realizările și experiența proprie s-au unit totdeauna cu cele ale principalelor școli istorice, din aceasta rezultând contribuții prețioase la tezaurul cultural universal.

„Istoria — apreciază în final autorul — a însemnat pentru români nu o simplă preocupare intelectuală, o știință printre alte științe, ci un important mijloc de făurire a conștiinței și a unității naționale și una din forțele care au creat și înălțat statul românesc unitar și independent”.

Lucrarea bibliografică este divizată în trei mari secțiuni. Prima dintre ele, „Istoriografia Românească în perspectivă teoretică și metodologică”, cuprinde într-o primă parte titlurile a 14 lucrări, studii și articole cu caracter general dedicate unor aspecte, laturi și momente ale evoluției gândirii istorice, fiecare însoțită de o scurtă prezentare în limba franceză. În cea de a doua parte sunt incluse 111 studii consacrate personalității și contribuțiilor precursorilor și a principalilor exponenți ai școlii istoriografice românești de la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul veacului XX: Căteș, Kogălniceanu, Bălcescu, Hasdeu, Xenopol, Iorga și Pârvan.

A doua secțiune, „Probleme teoretice ale istoriei” are mai multe împărțiri și anume: Contribuția Partidului Comunist Român la teoria istoriei (31 titluri); studii referitoare la clasiile marxism-leninismului (15 titluri); Curente de gândire în istoriografia contemporană (21 titluri); Istoria în raport cu teoria și practica socială (23 titluri); Principiile fundamentale ale științei istorice (60 titluri); Formațiune social-economică și periodizare istorică (7 titluri).

Ultima secțiune „Metodologie istorică. Domenii noi. Cercetări interdisciplinare”, reunește studii generale asupra caracterului și

metodologiei cercetării istorice (9 titluri), privind științele auxiliare (30 titluri) — arhivistica având 18 titluri; Muzeografia, Monumente istorice (6 titluri); metode arheologice (9 titluri); Istorie cantitativă. Metode matematice (18 titluri); demografie istorică (8 titluri); istorie și sociologie (13 titluri); Psihologie istorică. Istoria mentalităților (5 titluri); Etnoistoria. Antropologie istorică (6 titluri); geografie istorică. Climatologie istorică (6 titluri). Probleme ale învățămîntului istoric (13 titluri); Varia (9 titluri).

Această chiar sumară trecere în revistă a problemelor teoretice legate de evoluția și direcțiile și modalitățile de abordare și aprofundare a trecutului și prezentului nostru istoric vine și ilustrează, credem, pregnant eforturile și multilateralitatea specialiștilor români, mereu animați să sporească cunoașterea evoluției societății în care ne-am născut, participând, în același timp, la impresionanta mișcare spirituală a umanității, în ideea apropierei, a bunelor relații și stimei reciproce între națiuni, pentru pace și progres social.

Totodată, lucrarea selectivă a colectivului de la B.C.U. București dezvăluie și unele laturi și aspecte ale cercetării care au fost încă insuficient descifrate și spre care trebuie îndreptată atenția noastră: ne-am referit printre altele la problemele de demografie istorică, de istorie a mentalităților etc.

Ar fi fost normal, și aceasta prezintă o lacună regretabilă din partea autorilor, ca istoriografia militară românească care în ultimul deceniu a făcut pași remarcabili să-și găsească locul care i se cuvenea. Factorul militar a jucat permanent un rol activ de seamă în lupta neamului nostru pentru păstrarea ființei naționale, a entității politice, a unității și independenței. „Istoria armatei noastre — subliniază președintele Nicolae Ceaușescu — este legată nemijlocit de întreaga istorie și luptă a poporului român împotriva dominației străine, pentru apărarea independenței, formarea statului național unitar și apărarea suveranității naționale”.

Totodată se impune și din partea istoricilor noștri militari să-și intensifice străduințele în vederea realizării ca și pentru continua îmbunătățire a mijloacelor și metodelor de investigație, în acest sens fiind necesară dezvoltarea la scară națională.

Încheiem aceste scurte rânduri cu speranța apariției unor lucrări de aceeași natură ca și cea de față care să consemneze pași înainte pe calea progresului gândirii istorice românești.

Dumitru Preda

ISTORIA UNIVERSALĂ

ILJAZ FISHTA, (Ndërhyrja e kapitalit të huaj dhe pasojat e saj skllavëruese për Shqipërinë—1925—1931). *Imixtiunea capitalului străin în Albania și nrmările ei inrobiloare (1925—1931)*, Edit. Academiei de științe a R.P.S. Albania, Tirana, 1979, 407 p.

Îi datorăm lui Iljaz Fishta această importantă contribuție adusă cunoașterii economice a perioadei mai sus amintite, perioadă hotărâtoare pentru evoluția ulterioară a tinărului stat albanez.

Marile reforme promise de guvernul democratic ce l-a avut în frunte pe literatul progresist Fan S. Noli, reforme caracterizate de presa burhezică a vremii drept „bolșevice”, au rămas literă moartă și au arătat incapacitatea de moment a cercurilor democratice albaneze de a duce până la capăt lupta începută. Delfel, guvernul Noli nu a știut să atragă în jurul său masele exploatate și efemera lui existență (10 iunie — 24 decembrie 1924) a arătat că marile coticuri din istoria unui popor nu pot fi decise de un grup limitat de intelectuali cu vederi liberale, ci de grupări mult mai reprezentative, cu un program clar și o conducere organizată.

Studiul lui I. Fishta își propune o analiză amănunțită a perioadei de după instaurarea guvernului condus de colonelul Ahmed Zogu (6 ian. 1925), aducând cifre și fapte de cea mai mare importanță pentru înțelegerea fenomenului definit prin însuși titlul cărții.

Dar autorul nu rămâne doar la explicarea fenomenului intern, ci face o amplă analiză a vieții economice internaționale în perioada respectivă, subliniind faptul că jocul intereselor marilor puteri interesante în exploatarea bogățiilor Albaniei a dus la realizarea unor compromisuri rușinoase și păgubitoare pentru poporul albanez.

Economia albaneză din primul sfert al secolului al XX-lea moștenește puternice rămășițe feudale în agricultură, dealtfel sectorul preponderent al realizării venitului național, în care marile latifundii continuau exploatarea medievală a țărănimii, iar relațiile capitaliste nu începuseră să pătrundă.

Industria albaneză, reprezentată printr-un număr redus de manufacturi, fabrici de conserve, de țigări, de ulei, săpun și macaroane, se dezvoltă timid și se caracteriza printr-un nivel scăzut al producției industriale, printr-o structură înapoiată a ramurilor sale (ceea ce se vede și din enumerarea de mai sus) și printr-o înzestrare tehnică primitivă. Situația era asemănătoare în construcții și transporturi, iar comerțul exterior albanez nu putea să nu reflecte fidel toată această rămânere în urmă a ramurilor economiei naționale.

Capitolul I al cărții, intitulat „Exportul de capital—mijloc de expansiune a puterilor imperialiste și a statelor vecine în Albania”, analizează pe larg formele sub care a avut loc penetrarea capitalului străin în Albania.

Autorul prezintă primele momente ale colaborării italo-albaneze, materializate prin împrumutul de 100 mil. franci acordat de Societatea italiană SVEA (Societă per le Sviliup-po Economico dell'Albania) statului albanez și înființarea în 1925 a Băncii Naționale a Albaniei. În istoria relațiilor dintre Italia fascistă și Albania au existat trei faze:

1. 1925—1931 — în care imixtiunea capitalului italian se face prin metode camuflate, de culise, apelându-se la arme secrete, dar eficiente, ca demagogia, corupția, ș. a.

2. 1931—1936 — perioadă în care statul italian trece la unele metode „forte”, la amenințări, șantaj, presiuni, etc. Este dezvăluit și cu acest prilej caracterul dușmănos, de intimidare, al demonstrațiilor navale italiene din 1934, în portul Durrës.

3. 1936—1939—răstimp în care metodele camuflate alternează cu amenințările deschise, fascismul italian definitivându-și planurile anexioniste vizavi de Albania.

Dar bogățiile naturale ale Albaniei nu au fost rivnite numai de către imperialismul italian. Autorul studiului aduce în fața cititorului date extrase din documentele vremii, date ce atestă interesul crescând al unor societăți engleze, franceze, americane și iugoslave în exploatarea resurselor micului stat balcanic.

Astfel, numai în perioada 1929—1931, cu toate dificultățile generate de criza economică mondială, în economia albaneză sînt plasate 57 milioane franci aur, ceea ce înseamnă o dependență cvasitotală a Albaniei în fața societăților străine.

Încă de la începutul domniei sale (1 sept. 1928, dată cînd se proclamă monarhia) regele A. Zogu înfeudează țara marilor puteri imperialiste, practicînd cu sîrg politica „ușilor deschise” în fața invaziei capitalului străin.

Capitolul al II-lea poartă titlul: „Imixtiunea imperialismului italian în bugetul, sistemul monetar și de credit al Albaniei” și prezintă pe larg, pe baza unei bogate documentații, etapele infiltrării capitalului italian în economia albaneză. Încă de la începuturile ei, „colaborarea” statului albanez cu SVEA a avut un caracter păgubitor, antialbanez și rușinos, manifestîndu-se printr-o serie de acorduri asupra prețurilor produselor albaneze și italiene pe piețele respective. Regele Zogu, pentru a-și dovedi recunoștința față de cei care l-au sprijinit în 1924, vinde la prețuri derizorii bogățiile Albaniei unor parteneri avizi și puși pe înșelăciuni. Numai între anii 1925—1928.

23 % din teritoriul albanez este concesionat unor societăți străine (italiene, engleze, iugoslave etc.), din care, la sfârșitul intervalului, numai SVEA deținea 51,07 procente.

În capitolul al III-lea, intitulat „Imixtiunea capitalului străin în industria Albaniei”, autorul cărții analizează cu minuție, mai întâi metodele și căile prin care capitalul internațional și-a făcut loc în industria albaneză, după care se oprește în mod special la cele câteva ramuri industriale în care prezența acestui capital s-a făcut simțită cu predilecție. Între anii 1925—1928 industria albaneză făcea primii pași pe calea dezvoltării capitaliste, îndeosebi în sectoarele textil și alimentar. Principalele centre cu o oarecare industrie erau: Korça, Shkodra, Durrës, Tirana și Elbasan.

Pentru a exemplifica cele enunțate anterior ar trebui să amintim existența în 1925 a „Societății Generale Electrice” cu sediul la Korça, apoi, în 1926, a societății „Merkur” în orașul Shkodra, societate care activa în domeniul producerii băuturilor alcoolice, și, în fine, tot la Shkodra, a societății „Portland Cimento Shkodër” înființată în 1927. Dar, majoritatea acestor societăți autohtone dau faliment și se autodesființează în anii crizei economice din 1929—1933.

În domeniul extracției și prelucrării petrolului numai câțiva dintre marii parteneri ai monarhiei albaneze: „Anglo-Persian Oil Company Limited”, „H. H. Rashten”, „Feyrovie dello stato italiano”, „SIMSA”, „Sindicatul Franco-Albanez”, ș. a.

În tot cursul anului 1925, între „Anglo-Persian Oil...” și cele două societăți italiene mai sus menționate (în spatele cărora se ascundea însuși statul italian) se desfășoară o încheștare surdă pentru monopolul extracției de petrol în Albania. Nici opțiunea regelui Zogu (18. II. 1925) nu pune capăt confruntării, între societatea engleză, care primise concesiunea și cele italiene ajungându-se la un compromis (20. III. 1925) care ignora vădit interesele statului albanez.

În perioada 1925—1931, și alte societăți străine capătă concesiuni din partea regimului zogollian, printre acestea numărându-se: „Standard Oil Company” (S.U.A.), societățile italiene „AIPA” și „SIMSA”, care încep prospecțiunile în zona de litoral și în districtul Korça.

În mod asemănător s-au petrecut lucrurile și în sectorul exploatarei cărbunelui, a mineurilor feroase și neferoase, în industria lemnului și a unor produse alimentare.

Capitolul al IV-lea, intitulat „Imixtiunea capitalului străin în agricultură”, prezintă unele probleme ale agriculturii albaneze din primele trei decenii ale secolului nostru. Una dintre acestea a fost și reforma agrară a lui A. Zogu din mai 1930, reformă prin care se

limitau marile proprietăți, se legifera dreptul țărănimii de a arenda terenuri agricole și se înființa Banca Agricolă de Stat.

În toată această perioadă se observă tendință permanentă a cercurilor interesate italiene de a direcționa dezvoltarea agriculturii albaneze, tendință care se lovește însă de interesele moșierimii albaneze și de cele ale însuși monarhului Zogu.

În capitolul al V-lea, care se intitulează „Imixtiunea capitalului străin în sectorul construcțiilor”, autorul cărții, pornind de la o serie de statistici oficiale din perioada respectivă, ilustrează rolul pe care societățile străine, și îndeosebi cele italiene, l-au avut în domeniul construcțiilor.

Este prezentată pe larg concurența care exista la un moment dat între SVEA, pe de o parte, și SITA (societatea albaneză), alături de alte trei societăți germane, în problema luării în antepază a lucrărilor de construcție a portului Durrës. Cîștig de cauză a avut SVEA, ca și în cazul lucrărilor la calea ferată Durrës-Tirana.

Și în sectorul comunicațiilor, prioritate au de asemenea, companiile italiene, care își asigură sprijinul guvernului albanez. La 14. III. 1925, așa cum se arată în capitolul al VI-lea (cu titlul „Imixtiunea capitalului străin în sectorul comunicațiilor”) între guvernul italian și cel albanez este semnată o convenție prin care monopolul transporturilor aeriene era cedat companiilor peninsulare. Identic se petrec lucrurile și în domeniul transporturilor maritime, unde, pe lângă firmele italiene, mai participă o serie de firme iugoslave, grecești și turcești. Se constituie linii navale cu curse regulate între porturile albaneze și cele italiene și, practic, o concurență albaneză nu există în acest sector.

Și comerțul albanez este aliniat sub culorile naționale ale Italiei lui Mussolini. În capitolul al VII-lea, I. Fishta face o prezentare minuțioasă a evenimentelor care au dus la aservirea comerțului albanez de către firmele italiene specializate. În anul 1923, 60,34 % din exportul albanez și 68,15 % din import avea ca destinație sau proveniență Italia. La 2 mai 1925 este emis decretul lege asupra Tratatului comercial și maritim, precum și convenția consulară încheiată între guvernele albanez și italian, care ofereau partenerilor de peste Adriatică o serie de avantaje în comerțul cu Albania, cum au fost: stabilirea unor taxe convenabile de import, sprijin pe terțe piețe, clauza națiunii celei mai favorizate, libertatea pescuitului în apele teritoriale albaneze, ș. a.

În anii următori, Italia își asigură, în urma unor presiuni continue, un procent de 50,2 % (în 1930) din comerțul exterior albanez.

Dar nu numai firmele italiene operau pe piața albaneză, ci și numeroase altele din Germania, Franța, Anglia, S. U. A., Japonia, etc.

Astfel, în urma unei puternice penetrații cu mărfuri textile, Japonia obține și ea clauza națiunii celei mai favorizate, în 1931.

Capitolul al VIII-lea și ultimul, este intitulat „Poziția claselor sociale albaneze față de îmestirea capitalului străin în Albania” și analizează cu rigurozitate științifică atitudinea diverselor clase și pătri sociale față de fenomenul la care se referă studiul de față.

Clasa marilor moșieri, aliată statornic regimului zogolian, a sprijinit neîntrerupt politica „ușilor deschise” promovată de monarhie. Rezervele pe care și le-a exprimat uneori au fost generate de către unele măsuri care le-au lovit direct interesele, în general raliindu-se politicii colaboraționiste a conducerii statului.

Negustorimea, spre deosebire de pătura micilor industriași (care au încercat să opună rezistență puternicelor presiuni din afară), a văzut în penetrația capitalului străin un mod eficient de a-și spori tranzacțiile și de aceea a fost aliata firească a regimului.

O puternică opoziție au făcut țărănimia și muncitorimea albaneză, precum și presa reprezentând pătura insignifiantă a intelectualilor progresiști, care au demască țelurile spoliatoare ale invaziei marelui capital în Albania, caracterul imperialist al acesteia.

Înainte de a încheia, trebuie să remarcăm la acest autor precizia informării, tonul sobru și concis, caracterul solid, încheiat, al lucrării. Cartea dispune de un bogat material auxiliar, precum și de un rezumat în limba franceză, iar bibliografia consultată și amplasată la sfârșitul lucrării ne dă posibilitatea de a afla alte izvoare necesare unui studiu aprofundat al problemei.

Marius Dobrescu

IMRICH KOTVAN, *Inkunabuly na Slovensku* (*Incunabula quae in bibliotecis Slovaciae asservantur*), Martin, Matica slovenská, 1979, 556 p. + 48 ilustrații.

În urma unor cercetări sistematice efectuate de-a lungul citorva decenii, apare acest prestigios catalog de incunabule conservate în diferite biblioteci din Slovacia. Activitatea propriu-zisă a autorului, în privința catalogării incunabulelor aflate în Slovacia, a început în anul 1957, sub patronajul Comisiei „Gesamtkatalog der Wiegendrucke” (Deutsche Staatsbibliothek, Berlin). În urmă anchetei, lansate în același an, au fost înregistrate 1373 incunabule, existente în variate biblioteci sau co-

lecții ale cultelor din Slovacia. Numărul a crescut până la apariția lucrării de acum, la 1523 unități. În cadrul aceleiași acțiuni de anvergură sînt urmărite și colecțiile de incunabule de proveniență slovacă, ajunse pe parcursul anilor în bibliotecile țărilor vecine (Ungaria și România) sau chiar în țări mai îndepărtate (Germania și Anglia de pildă).

Volumul debutează cu un studiu introductiv, redactat în limba slovacă, rusă, engleză, germană și franceză (pp. 5—30). Aici este discutată istoriografia problemei cu privire specială la spațiul istoric al Slovaciei și sînt prezentate fondurile mari (biblioteci sau colecții), în care se păstrează incunabule. Totodată, partea întâia a volumului mai beneficiază de aportul lui H. Lülfig Berlin, concretizat în articolul *Die Wiegendrucke in den slovakischen Bibliotheken* (pp. 31—36). Referitor la aceste contribuții teoretice este de remarcat, de la început, pertinenta observațiilor și varietatea bibliografiei, pusă la dispoziția cercetătorilor (pp. 37—39).

Catalogul propriu-zis conține, într-o ordine alfabetică, 1236 poziții, în care sînt descrise 1373 incunabule (pp. 43—375). În acest sens reținem, din cadrul unei descrieri, autorul, titlul lucrării, localitatea imprimării, tipograful, anul apariției și formatul volumului. Urmează, în mod normal, instrumentele de identificare (cataloge, lucrări de specialitate etc.). Particularităților grafice ale fiecărui volum, notițelor de proprietate, circulației ș. a., dr. Imrich Kotvan le-a dedicat un loc aparte. În final, autorul specifică localitatea unde se păstrează volumul, biblioteca sau colecția, și cota. Remarcăm, cu acest prilej, că au fost înregistrate notițele de proprietate, ceea ce sporește cu mult însemnătatea științifică și utilitatea practică a volumului, nu numai pentru cercetătorii din Slovacia, ci și pentru cei din România, Ungaria, Polonia, Iugoslavia, Germania etc. pe unde au circulat majoritatea incunabulelor.

Parcursarea catalogului, redactat cu pasiune și competență de dr. Imrich Kotvan, ne prilejulește citeva remarci pe marginea tezaurului de incunabule, conservat astăzi în Slovacia.

Din producția de carte slovacă catalogul incunabulelor prezentat include doar 2 poziții (64,599): Antoninus Florentinus, *Confessionale* (Bratislavae (?), typografus „Confessionalis”) 1477. Lucrarea se află în patru exemplare în biblioteci străine și un exemplar în fondurile bibliotecii Matica slovenská din Martin; foaia volantă *Litterae Indulgentiarum* din partea lui Johannes Han, canonic de Bratislava, în numele lui Agnes de Posonio, imprimată probabil la Bratislava de typographus „Confessionalis” (1480). Acest număr scăzut de incunabule, într-un spațiu istoric și geo-

grafic cu multiple interferențe, cum a fost Slovacia, avînd în capitală o universitate în aceeași perioadă (Academia Istropolitana, care a funcționat între anii 1467–1490), nu se explică altfel decît prin saturația pieței de desfacere a cărților. Oficinele tipografice europene din secolul al XV-lea cu o bogată producție de carte au saturat pentru moment, piața din Slovacia cu produsele sale. Aceasta este dovedită și de cele 1373 de unități păstrate în unele biblioteci și instituții din Slovacia, cum sînt de pildă: Biblioteca universitară din Bratislava cu 461 de unități; „Matica slovenská” cu Biblioteca națională slovacă de la Martin avînd unele centre la Trnava, Trenčín, Bratislava etc., deține 161 de incunabile; bibliotecile științifice, județene și regionale păstrează 191 de unități; bibliotecile aparținînd cultelor conservă 249 unități; fostele biblioteci mănăstirești adăpostesc 144 unități; muzeele și arhivele statului au 35 unități; în bibliotecile fostelor gimnazii există 51 unități, bibliotecile castelelor de la Bojnice, Topolčianky și Betliar păstrează 26 unități etc.

Numărul de 1373 incunabile apare doar ca o parte din producția incunabulară, care a atins 40 000 exemplare. Totuși, astăzi în colecții din Slovacia, apar produsele artei tipografice din cele mai vestite centre și oficine, dar în afară de ele și din cele mai modeste cu o producție redusă. Veneția este cel mai reprezentativ centru tipografic prezent în fondurile slovace, iar din punct de vedere al producătorului, locul întâi îl deține meșterul Antonius Koberger din Nürnberg. Cel mai vechi incunabil se află în fondurile Bibliotecii universitare din Bratislava, Mattheus de Cracovia, *Tractatus rationis et conscientiae*, tipărit de „typographus Catholicon”, considerat drept Johannes Gutenberg, 1460. Din ultima perioadă incunabulară s-a păstrat în Slovacia Cassiodorus, *Historia ecclesiastica tripartita*, Argentinae, 1500.

Consultarea catalogului incunabilelor, alcătuit de dr. Imrich Kotvan de la Biblioteca universitară din Bratislava, ne-a demonstrat că, în diferite colecții din Slovacia, se găsesc nu numai exemplare care au circulat în spațiul istoric și geografic românesc (Transilvania, de pildă) ci și existența unor lucrări care conțin diverse referințe cu privire la istoria țărilor române în evul mediu. Socotim că sînt oportune cîteva exemple, în această direcție, pentru a veni în ajutorul medievistilor și cercetătorilor culturii din România.

Matica slovenská de la Martin posedă două exemplare din lucrarea lui Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*, 1488, edițiile de la Brno și Angsburg. Aici sînt relevate și cîteva momente din istoria Transilvaniei secolului al XV-lea (epoca lui Iancu de Hunedoara

de exemplu). Referitor la produsul oficinei de la Brno a lui Conradus Stahel și Matthias Preinlein se presupune și o colaborare din partea cărturarilor transilvăneni Andreas Corvus Burciensis de Corona și Martinus Burciensis de Cseidino. Îndeosebi în colecțiile Bibliotecii universitare din Bratislava, dar și în cele din Martin, se află 14 exemplare din *Chronica* lui Hartmannus Schedel în diferite ediții incunabulare, operă de respirație umanistică de talie europeană, care conține relații despre țărilor române.

Lucrările autorului transilvănean Pelbartus de Temesvar, aflate în numeroase ediții și exemplare în Slovacia, se înscriu în rîndul literaturii teologice medievale, în catalog fiind prezentate și cîteva ediții apărute după anul 1500. Pe exemplarul III din *Sermones quadragintaes tripartiti*, Haguenoae, 1499, care se află la Matica slovenská din Martin, este notat ex-librisul Caspar (...) de Honyad (?), volumul fiind achiziționat prin anticariat.

Exemplare prețioase din epoca de leagăn a tiparului, care după 5 secole de circulație, au ajuns definitiv în bibliotecile Slovaciei, poartă și unele însemnări ale trecerii lor prin țărilor române, îndeosebi prin Transilvania. Primul incunabil slovac, *Confessionale*, al lui Antoninus Florentinus, poartă două ex-librisuri extrem de interesante din a doua jumătate a secolului al XVII-lea: „Conventus Bistricensis” și „Bibl. Bistritz. Schol. P.” Localitatea a fost identificată de dr. I. Kotvan cu Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud), de unde mai tîrziu a luat drumul Slovaciei. Din numeroasele ediții după operele lui Thomas de Aquino, un exemplar din *Commentaria*..., Venetiis, 1498, a aparținut lui Joannes de Colosvar Abbatis de Kolosmonostora, probabil încă în secolul al XVI-lea, după care a circulat prin Ungaria și a ajuns în secolul al XVII-lea la Bratislava. Un autor tipărit în perioada incunabulară cu o vie circulație a fost Mefreth. Lucrarea sa *Sermones de tempore et sanctis*, Nürnberg, 1496, exemplarul din fondul Matica slovenská, Martin, a fost notat într-o bibliotecă albauliană: „Ex. Libris Residentiae Albensis.” Desigur, volumul se alătură numeroaselor exemplare din fosta bibliotecă a Societății Iezuite, aflate și astăzi la Alba Iulia în Biblioteca Batthyaneum. Merită să fie menționate și trei incunabile care, înainte de a ajunge definitiv în Slovacia, au poposit la Satu Mare în biblioteca rezidenței Iezuite și în preajma unui proprietar particular, fost profesor de filozofie la Bratislava, Sigismundus Transylvanus. Ex-librisul în aceste cazuri ne determină, să presupunem că Sigismundus Transylvanus a donat cărțile Conventului din Bratislava. Desigur, informațiile sînt mai numeroase. Noi am reținut doar cîteva din ele.

Spicuind din informațiile bibliografice și culturale oferite de *Catalogul incunabilelor din Slovacia*, am dorit să atragem atenția cercetătorilor români asupra acestei lucrări de importanță națională și internațională. Concepută și redactată cu aplicație și sistem, tipărită în condiții grafice deosebite, volumul poate fi consultat cu folos de cercetătorii culturii medievale europene, fiind ajutați de o serie de registre și indice. Astfel se cuvin a fi reținute: *Registrul alfabetic al tipografiilor* (pp. 379—384); *Indicele incunabilelor după orașe și meșterii tipografi* (pp. 385—418); *Registrul incunabilelor în ordine cronologică* (pp. 419—449); *Concordanța bibliografică* (pp. 450—461); *Concordanța între cotele fondu-*

rilor și catalog (pp. 446—482); *Registrul provenienței* (pp. 483—504).

Privită dintr-o perspectivă de cercetare mai largă, lucrarea dr. Imrich Kotvan, *Inkunábulý na Slovensku* constituie, pe lângă o valorificare superioară a tezaurului de incunabile din Slovacia, o contribuție efectivă la cunoașterea situației mondiale a tipăriturilor în perioada incunabulară, la 500 de ani după apariția lor. În plus, ne apare, prin conținut și formă, ca un model de cercetare și pentru alte țări europene, posesoare de incunabile (România, de pildă). Aceasta este convingerea cu care închizi lucrarea semnată de dr. Imrich Kotvan.

Eva Mârza

ARON PETRIC

(1915—1981)

La 8 mai 1981 a încetat din viață profesorul universitar doctor Aron Petric, personalitate de seamă a științei istorice românești, dascăl anenumărate generații de studenți.

S-a născut la 2 septembrie 1915 la Bran, jud. Brașov. A urmat studiile secundare la Brașov, iar între anii 1934—1938 pe cele universitare la București. După activitatea de profesor în învățământul secundar (1941—1949) Aron Petric a devenit cadru didactic al Universității bucureștene, pe care a slujit-o cu competență și dăruire, pînă la sfîrșitul vieții, în calitate de lector (1949—1963), conferențiar (1963—1969) și profesor (1969—1981) al Facultății de istorie. Între 1965—1971 a fost pro-

rector al Academiei „Ștefan Gheorghiu”, iar între 1971—1975 decan al Facultății de istorie. Din 1975 director adjunct al Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, profesorul Aron Petric a fost din 1977 și redactor responsabil al „Revistei de istorie”.

Datorită competenței sale profesionale și contribuțiilor științifice de valoare, Aron Petric a fost ales în 1970 membru corespondent al Academiei de Științe Sociale și Politice iar în 1968 i-a fost decernat Premiul Academiei R. S. România pentru lucrarea *Unificarea mișcării muncitorești din România* (în colaborare).

Preocupările sale pentru cercetarea epocii contemporane, a istoriei mișcării muncitorești și a Partidului Comunist Român s-au concretizat în numeroase studii, articole și lucrări apărute în revistele de specialitate și periodicele de cultură. Amintim dintre ele : *L'instauration e la consolidation du régime démocratique populaire en Roumanie* (în colaborare), *Pentru republică în România* (coordonator și coautor), *Dictatul de la Viena din august 1940 și lupta pentru anularea lui*, *Problema unității politice, ideologice și organizatorice a clasei muncitoare*, *Cu privire la periodizarea fascismului în România*. Studiind cu precădere fenomenele social-politice profesorul Aron Petric a îmbogățit istoriografia românească cu contribuții de înaltă ținută științifică.

Bun cunoscător al problemelor de metodologia istoriei, a elaborat metodici și cursuri de istorie pentru învățământul mediu și superior, generații de studenți audiind cu interes cursurile de metodică predării istoriei expuse de profesorul Petric cu deosebită măiestrie pedagogică.

Ca director adjunct al Institutului de istorie „N. Iorga”, a desfășurat o activitate meritorie pentru îndeplinirea în bune condițiuni a planului de cercetare integrat, pentru consolidarea continuă a prestigiului științific al instituției.

Prezența profesorului Aron Petric în fruntea Comitetului de redacție al „Revistei de istorie” a constituit o garanție a menținerii climatului de muncă și exigență științifică, redactorul șef îndrumind, cu experiența sa vastă și spiritul său cumpănit, eforturile colectivului de redacție pentru apariția în condiții optime a publicației noastre.

Prin încetarea din viață a profesorului Aron Petric istoriograf ia românească pierde un reprezentant de prestigiu iar Universitatea din București pe unul din dascălii săi cei mai devotați.

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile inrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX—ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE—MUSIQUE—CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- DAN BERINDEI, *Epoca Unirii*, 1979, 272 p., 16 lei.
- DUMITRU VITCU, *Diplomații Unirii*, 1979, 186 p., 24 lei.
- ILIE CORFUS, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, 1979, 448 p., 29 lei.
- * * * *Independența României. Bibliografie*, 1979, 307 p., 31 lei.
- VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, 1979, 322 p., 27 lei.
- MIRCEA PETRESCU DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1978, 390 p., 51 lei.
- ION BARNEA și colab., *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BĂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
- RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU CÎRSTOIU, *Mărturii de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- * * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române, C. Transilvania, vol. II*, 1979, LXI + 475, p., 35 lei.
- ION I. RUSSU, *Daco-geții în Imperiul Roman*, 1980, 115 p., 8,75 lei.
- MIRCEA MUȘAT, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român*, 1980, 158 p., 11 lei.
- MUSTAFA A. MEHMET, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase III, Sfârșitul sec. XVI — Începutul sec. XIX*, 1980, 444 p., 37 lei.
- ȘERBAN BOBANCU, SAMOILĂ CORNEL, EMIL POENARU, *Calendarul de la Sarmisegetusa Regia*, 1980, 191 p., 11 lei.
- VIRGIL MIHĂILESCU BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, 1980, 312 p., 19,50 lei.
- * * * *Nouvelles études d'histoire, VI/1+VI/2*, 1980, 326+340 p., 26+28 lei.
- * * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, 1980, 496 p., 32 lei.
- * * * *Inscripțiile Daciei Romane, III/2*, 1980, 484 p., 34 lei.
- * * * *Inscripțiile din Seythia Minor, vol. V*, 1980, 351 p. + 317 fig., 35 lei.
- CONSTANTIN PREDA, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, 224 p., 36 lei.
- VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, 1980, 296 p., 22,50 lei.

RM ISSN CO — 3870

